

Ludvig Holbergs Heltehistorier mellem moralfilosofi og historie

Schmidt, Kristoffer

Publication date:
2015

Document version
Tidlig version også kaldet pre-print

Document license:
[CC BY-NC-ND](#)

Citation for published version (APA):
Schmidt, K. (2015). *Ludvig Holbergs Heltehistorier: mellem moralfilosofi og historie*. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Ludvig Holbergs *Heltehistorier*

- mellem moralfilosofi og historie

Ph.d.stipendiat Kristoffer Schmidt

Saxo-Instituttet

Københavns Universitet

Oktober 2014

Indholdsfortegnelse	Side
Forord	5
Indledning	5
Kildestudier i <i>Heltehistorier</i> og Holbergs øvrige forfatterskab	7
Kildestudier (på Internettet)	9
<i>Heltehistoriers</i> helte, skurke og berømmelige mænd	12
Den svenske receptionshistorie	12
Fremtidige studier	14
Litteratur	15
Internetressourcer	18
 Indledning til <i>Heltehistorier</i>	19
Udgivelsen af en bestseller	19
Tilblivelsen af <i>Heltehistorier</i>	19
Inspiration og afvigelser fra Plutarchs <i>Vitae Parallelae</i>	20
Holberg som <i>Biographus</i>	24
De franske efterligninger af Plutarch	29
Moralfilosofiske sammenligninger i Tyskland	33
Arbejdsmetode(r) og kilder	34
Ældre betragtninger om <i>Heltehistoriers</i> persongalleri	38
En manglende rød tråd i <i>Heltehistoriers</i> moralfilosofi	40
Den fremmede	41
<i>Heltehistorier</i> i Holberg-forskningen	43
Kildestudier i <i>Heltehistorier</i>	44
 Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs <i>Heltehistorier</i>	50
Cingiskan og Tamerlan	50
Oran Zeb og Saladin	63
Akebar og Petrus Alexiovitz	68
Ziska og Scanderbeg	89
Schach Abas og Soliman	95
Montezuma og Atapaliba	105

Zoroaster og Mahomed	110
Zenobia og Catharina Alexiewna	117
Myrr-Weis og Myrr-Maghmun	128
Mahobed-Kan og Emir-Jemla	133
Lucius Sylla og Cæsar	136
Socrates og Epaminondas	150
Litteratur	167
Utrykte kilder	190

Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig

Holbergs <i>Heltehistorier</i>	192
Indledning	192
Udfordringen ved at identificere helte og skurke	193
Heltene, skurkene eller mangel på samme	195
Den politiks korrekte krigshelt, den frygtindgydende hævner og opgøret med Antikkens helteideal	197
De middelmådige helte	201
Den fuldendte regent	203
De skinhellige skurke	204
De tragiske helte	207
Den ægte Philosophus	208
Konklusion	209
Litteratur	211

Ludvig Holberg og fejden med Johann Arckenholtz	213
Startskuddet	214
Arckenholtz' svar	220
De danske reaktioner	226
De svenske reaktioner	227
Udlandets reaktioner	229
Konklusion	232

Ludvig Holbergs svenske epigoner: Carl Christoffer Gjörwell og Anders Schönberg	234
Carl Christoffer Gjörwells <i>Bref Om Blandade Ämnen</i>	236
Det historiske forfatterskab	241
Da Florentinus kom Holberg til undsætning	244
Apologien	246
Den videre debat	249
Mellem karakterskildring og levnedsskildring – Gjörwells efterligninger	251
Efterfølgeren	257
Holbergs hemmelige beundrer	260
Gjörwells og Schönbergs drøftelser om Holberg	266
Udblik	268
 Konklusion	 270
Resumé	272
Summary	273

Forord

Tilbage i 2010 lå det ikke i kortene, at jeg skulle skrive om Ludvig Holberg og hans *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientalske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade (Heltehistorier)* fra 1739. Mit kendskab til Holberg begrænsede sig til skæmtedigtet *Peder Paars*, nogle af hans komedier samt *Niels Klims underjordiske rejse*, mens min sparsomme viden om hans virke som historiker baserede sig på, hvad jeg havde læst på faget historieteori.¹ Dette ændrede sig, da jeg efter et lille skub fra min specialevejleder søgte et af tre ph.d.-stipendiater, som Københavns Universitet slog op i forbindelse med den store dansk-norske digitale tekstudgave *Ludvig Holbergs Skrifter* (med redaktioner på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Universitetet i Bergen). Mødet med Holbergs *Heltehistorier* og andre af hans mere ukendte skrifter har været en fornøjelse, og selvom denne ph.d.-afhandling for så vidt markerer en ende på mine Holberg-studier, vil jeg nok aldrig helt kunne slippe den store dansk-norske forfatter.

Først og fremmest en stor tak til min vejleder, lektor Sebastian Olden-Jørgensen (KU), hvis konstruktive og behagelige vejledning, jeg har sat stor pris på. Tak også til førstemanuensis Jørgen Magnus Sejersted (UiB), ledende redaktør Karen Skovgaard Petersen og seniorredaktør Finn Gredal Jensen på den danske udgave af *Ludvig Holbergs Skrifter*, lektor Jes Fabricius Møller (KU), ph.d.-stipendiat Alexandre Bernier (KU), ekstern lektor Niklas Thode Jensen (KU) og mine gode venner Lars Lisgart Andersen og Morten Sune Lindegaard Nielsen. Ingen af de nævnte hæfter dog for det følgende.

Endelig skal min familie takkes. De har støttet mig på alle tænkelige måder og båret over med mig, når jeg i min fordybelse uforvarende har tiltalt dem Holberg.

Indledning

Læsere uden for kredsen af Holberg-forskere vil nok hverken kunne genkende den fulde eller forkortede titel på *Heltehistorier*. Trods værkets popularitet i Holbergs samtid nyder det nu om stunder ikke nogen større opmærksomhed i den brede offentlighed. I forskningslitteraturen har opmærksomheden forståeligt nok været større, men som det skal påvises, har tendensen været, at man fokuserer på nogle korte tekstdele i værket og deraf enten udleder nogle specifikke pointer om

¹ Bernard Eric Jensen: *Historie – livsverden og fag*, København 2003, s. 111-115.

eksempelvis Holbergs kvindesyn, eller generaliserer pointerne fra tekstdelene til hele værket.

Hensigten med denne ph.d.-afhandling har først og fremmest været at udfylde nogle af hullerne i den eksisterende Holberg-forskning og drage nye konklusioner om emner, hvor der ikke hersker konsensus.²

Afhandlingen er udformet som en artikelsamling bestående af fire dele og startende med en indledning til den digitale genudgivelse af *Heltehistorier* i forbindelse med førnævnte satsning *Ludvig Holbergs Skrifter* samt efterskriftet ”Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs *Heltehistorier*”, som publiceres samme sted.³ Selvom indledning og efterskrift kan læses uafhængigt af hinanden, betragtes de som ét bidrag, da flere af konklusionerne i indledningen baserer sig på resultater fra kildestudierne i efterskriftet. Herefter følger artiklen ”Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig Holbergs *Heltehistorier*”, udgivet i antologien *Historikeren Ludvig Holberg* (2014).⁴ Der afsluttes med to artikler, som afdækker 1700-tallets svenske reception af *Heltehistorier* og efterfølgeren *Adskillige Heltinders og Navnkundige Damers Sammenlignende Historier Efter Plutarchi Maade* (*Heltindehistorier*) fra 1745. Begge artikler publiceres i hver sit nummer af tidskriftet *Fund og Forskning*.⁵

Selvom antologibidrag, tidsskriftsartikler, indledning og efterskrift bærer præg af en Holberg-forskers indforståethed, er bidragene suppleret med en generel introduktion til værkets indhold, struktur og metode, hvorved de fire dele kan læses uafhængigt af hinanden. Gentagelser er uundgåelige, hvilket læseren må bære over med. Desuden er henvisnings- og layoutpraksis forskellig fra redaktion til redaktion, og derfor må læseren ligeledes affinde sig med den inkonsekvens, der forekommer heraf. Den anvendte litteratur er heller ikke samlet i én litteraturliste, da

² For en udførlig gennemgang af forskningslitteraturen henvises der til de fire bidrag.

³ Kristoffer Schmidt: ”Indledning”, Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, København 2015a, [under udgivelse, publiceres på <http://holbergsskrifter.dk>]; Kristoffer Schmidt: ”Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs *Heltehistorier*”, Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, København 2015b, [under udgivelse, publiceres på <http://holbergsskrifter.dk>].

⁴ Kristoffer Schmidt: ”Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig Holbergs *Heltehistorier*”, Jørgen Magnus Sejersted & Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Historikeren Ludvig Holberg*, Oslo 2014a, s. 303-323.

⁵ Kristoffer Schmidt: ”Ludvig Holberg og fejden med Johann Arckenholtz”, *Fund og forskning*, 53, 2014b, [under udgivelse]; Kristoffer Schmidt: ”Ludvig Holbergs svenske epigoner: Carl Christoffer Gjörwell og Anders Schönberg”, *Fund og forskning*, 54, 2015c, [under udgivelse].

en sådan ikke kan blive overensstemmende med henvisningerne i de fire dele, og man må derfor tage til takke med bidragenes litteraturliste eller mangel på samme som i de to receptionshistoriske artikler.⁶

Kildestudier i *Heltehistorier* og Holbergs øvrige forfatterskab

Indledningen fungerer som en videnskabelig introduktion, der i begrænset grad fører læseren ind i teksten. Heri redegøres for *Heltehistoriers* udgivelseshistorie, inspirationskilder, værkets metodiske grundlag samt Holbergs arbejdsmetoder i udfærdigelsen af de tolv parallelbiografier. Desuden orienteres læseren i hovedtræk om den for værket relevante forskning. Indledningens afsluttende afsnit indeholder en mere detaljeret redegørelse for tidligere kildestudier af *Heltehistorier* og har til formål at lede op til efterskriftet, som flere af konklusionerne i indledningen også bygger på.

Som titlen ”Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs *Heltehistorier*” indikerer, er hensigten med efterskriftet at afdække *Heltehistoriers* kildegrundlag. Her er det dog nødvendigt at præcisere, at kildestudiets primære fokus ligger på værkets 24 biografier, mens de tolv forberedelser, der indleder hver parallelbiografi, ikke har fået den samme opmærksomhed. En sådan tilgang bygger på en antagelse om, at det historiske stof i biografierne i forholdsvis høj grad dannede grundlag for parallelbiografiernes moralfilosofiske pointer. Metoden er for så vidt ganske enkel og positivistisk: at identificere Holbergs forlæg og sammenligne med, hvad han skrev i *Heltehistorier*. Resultatet heraf bliver ikke kun en lang liste over Holbergs forhåndenværende litteratur, da Holbergs arbejdsmetode ligeledes afdækkes.

At kildestudiet er et essentielt redskab til at forstå Holbergs litterære produktion, er også blevet påpeget af litteraturhistorikeren F. J. Billeskov Jansen:

Fællesskabet i Holbergs Digtning, Videnskab og Essayistik viser sig bl.a. deri, at det er den samme Metode, der fører til den inderligste Forstaaelse af de tre litterære Specialiteter. Det er Studiet af Holberg *Kilder*, som er Nøglen til Tolkning og Vurdering af alle Grene inden for Holbergs litterære Produktion.⁷

⁶ *Fund og forskning* benytter sig udelukkende af fodnoter og angiver ikke trykkested, hvis der er tale om en dansk publikation.

⁷ F. J. Billeskov Jansen: ”Holberg ved arbejdsbordet. En indledning til de danske Epistler”, i F. J. Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg og menneskerettighederne ...og andre Holbergstudier*, København 1999a, s. 186.

Billeskov Jansens konklusion baserer sig først og fremmest på hans egne kildesøgende studier af Holbergs essayistik, hvilket har bidraget med værdifuld viden om arbejdsmetoden i Holbergs senere forfatterskab.⁸ Også i Holbergs skønlitterære forfatterskab – af Billeskov Jansen kaldet digtningen – finder vi studier, der bekræfter Billeskov Jansens fremhævelse af kildestudiernes værdi, og her navnlig litteraturhistorikeren Jens Kristian Andersens undersøgelser af komediernes kildegrundlag.⁹

Med hensyn til Holbergs historiske produktion eksisterer der derimod i dele af den nyere Holberg-forskning en overbevisning om, at Holbergs historiske forfatterskab er blevet negligeret pga. et for ensidigt fokus på den af Kristian Erslev formulerede kildekritik. Disse studiers kritik begrænser sig ikke til en historiografisk vurdering. De anser også kildekritikken som irrelevant for forståelsen af historikeren Holberg, idet hans historiske forfatterskab er mere mangfoldigt, end hvad kildekritiske studier kan afdække.¹⁰ Denne betragtning har fået historikeren Sune Berthelsen til at hævde, at:

Det er problematisk, når historiografiske gennemgange ud fra et forudindtaget udgangspunkt ikke formår at opnå indsigt i de forudsætninger, som ligger til grund for en anden tids tænkning. Forenklet kan man sige, at historiografien har manglet forståelse for fagets historicitet. En nødvendig forudsætning for enhver historikers arbejde er kildekritikken, men den er langt fra tilstrækkelig.¹¹

⁸ F. J. Billeskov Jansen: *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, København 1938-39, I-II; Billeskov Jansen 1999a: s. 160-188; F. J. Billeskov Jansen: "Nye Studier over Holberg ved Arbejdsbordet", F. J. Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg og menneskerettighederne ...og andre Holbergstudier*, København 1999b, s. 189-199.

⁹ Jens Kristian Andersen: *Holbergs kilder? Studier i komediedigterens mulige litterære forudsætninger*, København 1993.

¹⁰ Henrik Tvarnø: "Ludvig Holberg – en borgerlig historiker i den danske enevældes tjeneste", Lotte Hedeager & Karen Schousboe (red.): *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*, København 1989, s. 227-228; Sune Berthelsen: "Holbergs historiske syntese", Gunilla Dahlberg et al. (red.): *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse*, Lund 2004, s. 78-79; Asbjørn Aarseth 2005: "Narrativitet og moral i Holbergs historiografi", Eivind Tjønneland (red.): *Den mangfoldige Holberg*, Oslo 2005, s. 261.

¹¹ Berthelsen 2004: s. 79.

Sagt på en anden måde, så risikerer kildekritiske studier af Holbergs historiske værker at konkludere, at han udførte en sjusket videnskabelig praksis eller ligefrem plagierede sine kilder. Men er en sådan kritik af kildekritikkens anvendelighed overhovedet reel? Både i den nyere og ældre Holberg-forskning eksisterer der kildestudier, der har beriget vores forståelse af Holberg som historiker.¹²

Samtidig skal det påpeges, at hvis vi vil betragte Holberg som en central skikkelse inden for historiefaget, så må studiet af ham ikke begrænses af frygt for, at Holbergs image som historiker får ridser i lakken. I langt de fleste tilfælde vil de positive resultater af kildestudier opveje de negative.

Ideen om at kortlægge kildegrundlaget til *Heltehistoriers* tolv parallelbiografier er ikke ny. En håndfuld mere eller mindre succesfulde kildestudier berørende enkelte af værkets 24 biografier har allerede set dagens lys. I det bedste af disse bekendtgjorde studiets forfatter, bibliotekaren Leiv Amundsen, at han havde planer om at foretage et gennemgribende kildestudie af hver enkelt af *Heltehistoriers* biografier.¹³ Hans forsæt realiseredes dog aldrig. Det ville også have været et ambitiøst studie for tiden (i 1925). Amundsen skulle både opdrive litteratur med begrænsede anskaffelsesmuligheder, kæmpe med et manglende kendskab til eksistensen af anvendt litteratur og konstant forholde sig til, at Holberg ikke nødvendigvis var ærlig, når han angav sine kilder.

Kildestudier (på Internettet)

Lignende udfordringer findes skam også i dag, men de er lettere at løse med nutidens digitale hjælpemidler. Foranlediget af store internationale digitaliseringsprojekter som Google Books og nationale på The British Library, Bibliothèque nationale de France, tyske biblioteker etc. er tusindvis af 1600- og 1700-talsværker ikke kun blevet digitaliseret, men også OCR-behandlet og tilgængeliggjort via Internettet. Det, at de

¹² Se f.eks.: Gotfred Benjamin Rode: "Holbergs Kilder til de historiske Fortællinger i Heltindehistorier", Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs Heltinde-Historier*, II, udg. af Gotfred Benjamin Rode, København 1861, s. 275-290; Leiv Amundsen: "Om Helte-historiernes tilblivelse. Holbergs bruk av litterære kilder", Francis Bull & Carl S. Petersen (red): *Holberg Aarbog*, København 1925, s. 7-30; Ernst Sinding: "Andres og eget i Ludvig Holbergs «Den jødiske historie»", *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 41:54, 1954, s. 372-381; Svend Eegholm-Pedersen: "Holberg og Die Europäische Fama. En kildestudie til Holbergs første bøger", *Fund og Forskning*, 30, 1991, s. 51-66; Sebastian Olden-Jørgensen: "«Saa at jeg har efterlevet en Historieskrivers uden at overtræde en Borgers Pligt» – naturet og historie i Holbergs behandling af enevældens indførelse 1660", Eiliv Vinje & Jørgen Magnus Sejersted (red.): *Ludvig Holbergs naturrett*, Oslo 2012, s. 118-139.

¹³ Leiv Amundsen: "Om Helte-historiernes tilblivelse. Holbergs bruk av litterære kilder", Francis Bull & Carl S. Petersen (red): *Holberg Aarbog*, København 1925, s. 30.

digitale værker er søgbare, gør kildestudier i *Heltehistorier* mindre udfordrende end på Amundsens tid. Ved at oversætte Holbergs tekst tilbage til det formodede originalsprog og anvende oversættelsen som søgetekst, afdækkes litterære lag, som en almindelig læsning af teksten ikke afslører.

Som eksempel på min arbejdsmetode kan nævnes nogle linjer fra Schach Abas-biografien, hvor en ”Stiernekiger”, der spåede, at den mogulske prins Dara ville få magten efter sin far, blev spurgt, om han risikerede at miste livet, hvis spådommen var forkert. Herpå: ”svarede han: Jeg vover mindre end du troer; thi hvis Prindsen kommer paa Tronen, treffer min Spaadom ind, og jeg gjør min Lykke derved; hvis en af hans Brødre faaer Overhaand, bliver han selv tagen af Dage, saa hvordan det falder ud, er jeg uden Fare.”¹⁴ Oversættes ”Stiernekiger” med det franske *astrologue* og ”Jeg vover mindre end du” med *je risque moins vous ne*, og man i Google Books søger på de oversatte ord i bøger før *Heltehistoriers* udgivelsesår, afsløres Holbergs kilde; François Catrous *Histoire Générale de l'Empire du Mogol Depuis sa Fondation*.¹⁵

Et andet eksempel finder vi i Oran Zeb-biografien, hvor Holberg forklarede den pludselige sygdom hos Schach Jehan, som startede arvefølgekrigen mellem hans sønner, således:

Han [Schach Jehan] fik paa sin gamle Alder Lyst til at ligge hos en ung Pige paa 13 Aar, hvis Skiønhed havde gandske indtaget ham; men som Kræfterne tillode ham ikke at fornøye sin Begierlighed, indtog han nogle hidsige Medicamenter, hvilke foraarsagede ham en Sygdom, som nær havde bragt ham udi Graven,¹⁶

Oversættes ”en ung Pige paa 13 Aar” med *une jeune fille de treize ans*, ”Sygdom” med *maladie* og ”Graven” med *tombeau*, kan vi endnu engang med en søgning i Google Books finde følgende beretning hos den franske rejseforfatter Jean-Baptiste Tavernier:

¹⁴ Ludvig Holberg: *Adskillige store Helters og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, I, København 1739, s. 438.

¹⁵ François Catrou: *Histoire Générale de l'Empire du Mogol Depuis sa Fondation*, Paris 1705, s. 170. https://www.google.com/search?q=astrologue++je+risque+moins+vous+ne&source=Int&tbs=cdr%3A1%2Ccd_min%3A%2Ccd_max%3A1739&tbm=bks#tbs=cdr:1%2Ccd_max:1739&tbm=bks&q=astrologue+je+risque+moins+vous+ne

¹⁶ Holberg, I, 1739: s. 101.

Sur le declin de son âge il luy prit fantaisie de coucher avec une jeune fille de douze à treize ans dont la beauté extraordinaire l'avoit charmé; & comme ses forces ne luy permettoient pas de bien satisfaire à sa passion, il usa de quelques confections si chaudes qu'elles lui causerent une maladie qui le mena bien près du tombeau.¹⁷

Ligheden mellem afskrift og original er i dette tilfælde slående, men en identifikation er ikke altid så ligetil som i de to ovennævnte eksempler. Flere forsøg er nødvendige, og langt fra alle er succesfulde. Selvom Taverniers rejseerindringer afsløres som forlæg til forklaringen på Schach Jehans sygdom, så røber søgemetoden ikke, hvilken udgave af Taverniers skrift Holberg anvendte, og heller ikke om der var tale om en udenlandsk oversættelse.¹⁸ Dette synes måske ligegyldigt, men variationen mellem udgaverne er i flere tilfælde så markante, at det er vigtigt at identificere den specifikke version.

En anden udfordring er kildens sprog. Om end Holberg synes at have foretrukket fransk litteratur til udfærdigelsen af biografierne, så anvendte han også tyske, latinske og italienske værker. Det er derfor ikke nok at oversætte tilbage til fransk. Et specifikt problem med den tyske litteratur er den gotiske skrift. Der eksisterer en anseelig mængde digitaliseret tysk syttenhundredetalslitteratur, men den efterfølgende OCR-behandling egner sig ikke til at identificere gotisk skriftsprog, og flere af teksterne er derfor ikke søgbare.

Det skal i øvrigt bemærkes, at søgemetoden begrænser sig til en specifik gruppe af Holbergs bøger. I værker såsom *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729) og *Dannemarks Riges Historie* (1732-35) er identifikationen vanskeligere, da danske skrifter ikke i ligeså høj grad som engelske, tyske og franske er blevet digitaliseret og OCR-behandlet. Til andre værker som: *Almindelig Kirke-Historie Fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation, Med nogle*

¹⁷ Jean-Baptiste Tavernier: *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse, et aux Indes, Pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir: accompagnez d'observations particuliers sur la qualité, la religion, le gouvernement, les coutumes & le commerce de chaque país, avec les figures, le poids, & la valeur des monnoyes qui y ont cours*, II, Paris 1679, s. 230.

¹⁸ F.eks. eksisterede der seksten franske udgaver af Taverniers rejseerindringer og derudover engelske, tyske, hollandske og italienske oversættelser, da Holberg fik udgivet *Heltehistorier*, jf. Jean-Baptiste Tavernier: *Travels in India*, I, oversat af Valentine Ball, Cambridge 2012, s. xl-xlvi.

Anmærkninger Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger (1738) og *Jødiske Historie Fra Verdens Begyndelse, Fortsatt Til disse Tider* (1742) er metoden imidlertid anvendelig, da disse bygger på udenlandske skrifter.

Heltehistoriers helte, skurke og berømmelige mænd

Artiklen ”Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig Holbergs *Heltehistorier*” udspringer af en bemærkelsesværdig uoverensstemmelse blandt Holberg-forskere, der har forsøgt at redegøre for, hvem Holberg betragtede som helte og skurke i *Heltehistorier*. De metodiske principper, der styrer denne artikel, kan forekomme banale. For det første baserer artiklens konklusioner om helte- og skurkebegrebet i *Heltehistorier* sig på en læsning af værket i sin helhed. Flere studier har fokuseret på en eller to af værkets tolv parallelbiografier, når det f.eks. skulle afsløres, hvem Holbergs helte egentlig var. Konsekvensen bliver, at Holbergs komplicerede forståelse af, hvad en helt var, simplificeres i en sådan grad, at konklusionen bliver misvisende. For det andet skal *Heltehistoriers* moralfilosofiske pointer tages alvorligt, hvis vi vil gøre os forhåbninger om at forstå Holbergs intention med at portrættere store historiske personligheder, hvad enten disse var helte, skurke eller bare berømmelige.

Den svenske receptions historie

Et felt med stort potentiale inden for Holberg-forskningen er receptionshistoriske studier af forfatterskabet. Potentialet er stort, fordi den førnævnte digitalisering og OCR-behandling af 1700-talsskrifter er medvirkende til, at hidtil oversete udtalelser om Holbergs forfatterskab genopdages. Samtidig er det receptionshistorien, der tegner billedet af, hvad samtiden anså som relevant, kontroversielt og konventionelt ved Holbergs skrifter. Mens man f.eks. på de digitale medier i kølvandet af Muhammed-krisen har diskuteret, om en genudgivelse af *Heltehistoriers* Mahomed-biografi var mulig,¹⁹ så var der ikke meget kontroversielt ved Holbergs tanker om islams profet i første halvdel af 1700-tallet. Det var der til gengæld ved Holbergs Christina-biografi, hvis indhold delvist resulterede i, at Holberg på sine ældre dage kastedes ud i en fejde

¹⁹ Se f.eks.: Ulla Dahlerup: ”Det skrev Ludvig Holberg om Mohamed”, *Lænkehunden - en satirisk netavis*, 7.3.2013 [link: <http://www.laenkehunden.dk/2013/03/det-skrev-ludvig-holberg-om-mohamed/>]; Nils Bredsdorff: ”Ytringsfriheden og den nye delikatesse”, *Berlingske*, 12.5.2006 [link: <http://www.b.dk/kultur/ytringsfriheden-og-den-nye-delikatesse>].

med den finsk-svenske bibliotekar Johann Arckenholtz. Denne fejde er iøjnefaldende underbelyst i Holberg-forskningen, hvilket artiklen ”Ludvig Holberg og fejden med Johann Arckenholtz” har til formål at råde bod på.

Ligeså relevante for receptionen af Holberg og ligeså underbelyste er de imitationsforsøg af *Helte- og Heltindehistorier*, som de svenske oplysningshistorikere Carl Christoffer Gjörwell og Anders Schönberg publicerede lige efter Holbergs død, og det er netop disse, der er omdrejningspunktet for ph.d.-afhandlingens sidste del ”Ludvig Holbergs svenske epigoner: Carl Christoffer Gjörwell og Anders Schönberg”.

Nogle vil måske argumentere for, at de to ”svensker”-artikler burde have haft et bredere receptionshistorisk perspektiv og således udvidet undersøgelserne til også at omfatte Tyskland, Nederlandene og selvfølgelig Danmark-Norge. Trods den hjemlige popularitet er dansk-norsk omtale af helte- og heltindebiografierne så sporadisk, at et studie af den hjemlige reception ikke er udbytterigt.²⁰ Mens vi i Nederlandene heller ikke finder megen omtale af de to værker,²¹ så eksisterer der en imponerende mængde tysk 1700-tals-reception af *Helte- og Heltindehistorier*.²² Hertil

²⁰ Den eneste samtidige dansk-norske omtale, der er fundet, er anmeldelsen af *Heltehistorier* i Oluf Bang: ”L. Holbergs Sammenlignede Helte-Historie”, *Samling af Adskillige Nyttige og Opbyggelige Materier saa vel Gamle som Nye*, 4, 1743, s. 425-444. Den nyere danske receptionshistorie findes der nogle få bemærkninger om i Kristoffer Schmidt: ”Ludvig Holbergs opgør med Antikkens helteideal”, *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie – Helte og skurke*, 65, 2013, s. 68-69.

²¹ En enkelt positiv nederlandske anmeldelse af *Heltehistorier* findes i *Nieuwe vaderlandsche Letter-Oefening, waar in de Boeken en Schriften, die Dagelyks in ons Vaderland en elders uitkomen, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden. Benevens Mengelwerk, tet fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk*, 3:1, 1770, s. 326-330.

²² Med hensyn til *Heltehistorier* har historikeren Eobald Toze i *Don Carlos und Alexei, Luines end Buckingham, ein Versuch in verglichenen Lebensbeschreibungen*, Greifswald 1776 efterlignet Holbergs parallelbiografiske metode. Derudover finder vi anmeldelser af *Heltehistorier* i: *Nova Acta Eruditorum*, 13, oktober 1743, s. 622-624; *Göttingische Zeitungen von gelhrten Sachen*, 65, 14.8.1741, s. 546-547; *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*, 10, 1.2.1742, s. 88-91; *Westphälische Bemühungen zur Aufnahme des Geschmacks und der Sitten*, 3, 1753, s. 192-199. I sit tredje levnedsbrev var Holberg godt tilfreds med de tyske anmeldelser, hvilket han også havde god grund til. Først og fremmest i *Nova Acta Eruditorum* havde anmelderen så meget ros til overs for *Heltehistorier*, at han mente, det overgik Holbergs metodiske forlæg, jf. *Nova Acta Eruditorum*, 13, oktober 1743, s. 624; Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs tre Levnedsbreve 1728-1743*, II, udg., oversat og kommenteret af Aage Kragelund, København 1965, s. 403. I Matthias Andreas Alardus von Canthier: *Gedichte und Reden*, Hamburg 1754, s. 233, findes nogle korte, kritiske og spøjse bemærkninger om biografierne i et lille digt. Desuden gav oversætteren til den tyske førsteudgave en detaljeret og positiv introduktion til værket, jf. Ludvig Holberg: *Vergleichung der Historien und Thaten verschiedener insonderheit Orientalisch- und Indianischer Grosser Helden und berühmter Männer. Nach Plutarchi Beyspiel*, I, oversat og med introduktion af I. F. S., København & Leipzig 1741, s. 2r-19r. En lignende positiv omtale af *Helte- og Heltindehistorier* finder vi i oversætteren Georg August Dethardings forord til sin oversættelse af *Heltindehistorier*, jf. Ludvig Holberg: *Verglichene Geschichte verschiedener Heldinne und andrer berühmten Damen. Nach dem Beyspiel des Plutarchs*, I, oversat og med introduktion af Georg August Detharding, København & Leipzig 1746, s. 42-47. Afslutningsvis skal nævnes et interessant og nok for mange nyt eksempel på brugen af Holbergs tanker om kvinden i den tyske kønsdebat i Michael Gröll:

kan argumenteres, at trods den store mængde tyske litteratur, så er det svenske materiale unikt, hvis vi vil foretage en receptionshistorisk analyse af *Helte-* og *Heltindehistorier*, og det fortjener derfor en grundig gennemgang.

Fremtidige studier

En ph.d.-afhandling kan ikke rumme alt, og denne er ingen undtagelse. Som det også fremgår af det ovenstående er afhandlingen først og fremmest udformet som et kildekritisk og receptionshistorisk studie af *Heltehistorier*. Af samme grund har andre potentielle studier fået mindre opmærksomhed, hvilket først og fremmest skyldes, at efterskriftets kildestudier kræver en del plads for at være fyldestgørende nok.

Selvom Holbergs syn på den fremmede behandles kort i et af bidragene, er de få betragtninger, der bliver gjort, langt fra udtømmende, og et større studie af Holbergs syn på ikke-europæeren i *Heltehistorier* og det øvrige forfatterskab synes at have stort potentiale.

Afhandlingen kunne ligeledes have draget nytte af et større fokus på *Heltehistoriers* efterfølger *Heltindehistorier*. Ikke kun pga. den åbenlyse sammenhæng mellem de to værker, men også fordi forskningslitteraturen, der berører *Heltindehistorier*, er sparsom og svingende i kvalitet.²³ En idé kunne være at sammenligne Holbergs arbejdsmetode i de to skrifter, hvilket heller ikke kræver ligeså omfattende kildestudier i *Heltindehistorier* 22 biografier, som dem der findes i efterskriftet ”Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs *Heltehistorier*”, da litteraturhistorikeren Gotfred Benjamin Rode allerede har gjort det meste af forarbejdet.²⁴ Ved en hurtig og langt fra fyldestgørende sammenligning af Rodes kildestudier med resultaterne fra efterskriftet synes det at fremgå, at Holbergs

Vertheidigung des Weiblichen Geschlechts, Frankfurt & Leipzig 1753, s. 2r-8v. *Heltindehistorier* blev f.eks. anmeldt positivt i *Pommersche Nachrichten von gelehrten Sachen*, 37, 13.5.1746, s. 298-299; *Altonaische gelehrte Zeitungen*, 29, 4.17.1746, s. 225-226.

²³ I Sigurd Høst: *Om Holbergs historiske skrifter*, Bergen 1913, 165-176; Anne E. Jensen: *Holberg og kvinderne eller et forsvar for ligeretten*, København 1984, s. 186-207; Peter Brask: ”Holberg historiske helte”, Anne Elisabeth Sejten (red.): *Helte og antihelte – en litteraturkritisk mosaik*, Frederiksberg 2006, s. 78-87 findes resumerende beskrivelser af *Heltindehistoriers* indhold. Trods et løfte om, at tage udgangspunkt i *Heltindehistorier* viges der i Ingeborg W. Owesen: ”Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist”, *Norsk Filosofisk tidsskrift*, 45:1, 2010, s. 40, 46 kun tolv meget korte linjer til værket. Det til dato mest detaljerede studie af *Heltindehistorier* er: Anne Eriksen & Anne Birgitte Rønning: ”Eksemplarisk statskunst og mangfoldige kvinneliv i Ludvig Holbergs heltinnehistorier”, Anne Eriksen et al (red.): *Eksempels makt. Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, Oslo 2012, s. 113-145.

²⁴ Rode, II, 1861: s. 275-290.

foretrukne arbejdsmetode, hvad enten der var tale om *Helte-* eller *Heltindehistorier*, var den samme. Den bestod i at sidde ved sit arbejdsbord med næsen begravet i nogle få bøger og så skrive af – enten i en stærkt sammendraget form eller i en nærmest ordret oversættelse. Men som sagt er dette ikke en fyldestgørende konklusion, og fremtidige studier må vise, om konklusionen nu også er sand.

Litteratur

Altonaische gelehrte Zeitungen, 29, 4.17.1746, s. 225-226.

Leiv Amundsen: ”Om Helte-historiernes tilblivelse. Holbergs bruk av litterære kilder”, Francis Bull & Carl S. Petersen (red): *Holberg Aarbog*, København 1925, s. 7–30.

Jens Kristian Andersen: *Holbergs kilder? Studier i komediedigterens mulige litterære forudsætninger*, København 1993.

Oluf Bang: ”L. Holbergs Sammenlignede Helte-Historie”, *Samling af Adskillige Nyttige og Opbyggelige Materier saa vel Gamle som Nye*, 4, København 1743, s. 425-444.

Sune Berthelsen: ”Holbergs historiske syntese”, Gunilla Dahlberg et al. (red.): *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse*, Lund 2004, s. 78-105.

F. J. Billeskov Jansen: *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, I-II, København 1938-39.

F. J. Billeskov Jansen: ”Holberg ved arbejdsbordet. En indledning til de danske Epistler”, i F. J. Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg og menneskerettighederne ...og andre Holbergstudier*, København 1999a, s. 160-188.

F. J. Billeskov Jansen: ”Nye Studier over Holberg ved Arbejdsbordet”, F. J. Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg og menneskerettighederne ...og andre Holbergstudier*, København 1999b, s. 189-199.

Peter Brask: ”Holberg historiske helte”, Anne Elisabeth Sejten (red.): *Helte og antihelte – en litteraturkritisk mosaik*, Frederiksberg 2006, s. 59-97.

Matthias Andreas Alardus von Canthier: *Gedichte und Reden*, Hamburg 1754.

François Catrou: *Histoire Generale de l'Empire du Mogol Depuis sa Fondation. Sur les Mémoires Portugais de M. Manouchi, Vénitien*, Paris 1705.

Svend Eegholm-Pedersen: ”Holberg og Die Europäische Fama. En kildestudie til Holbergs første bøger”, *Fund og Forskning*, 30, 1991, s. 51-66.

Anne Eriksen & Anne Birgitte Rønning: ”Eksemplarisk statskunst og mangfoldige kvinneliv i Ludvig Holbergs heltinnehistorier”, Anne Eriksen et al (red.): *Eksempels makt. Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, Oslo 2012, s. 113-145.

Michael Gröll: *Vertheidigung des Weiblichen Geschlechts*, Frankfurt & Leipzig 1753. *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen*, 65, 14.8.1741, s. 546-547.

Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, I-II, København 1739.

Ludvig Holberg: *Vergleichung der Historien und Thaten verschiedener insonderheit Orientalisch- und Indianischer Grosser Helden und berühmter Männer. Nach Plutarchi Beyspiel*, I-II, oversat og med introduktion af I. F. S., København & Leipzig 1741.

Ludvig Holberg: *Verglichene Geschichte verschiedener Heldinne und anderer berühmten Damen. Nach dem Beyspiel des Plutarchs*, I-II, oversat og med introduktion af Georg August Detharding, København & Leipzig 1746.

Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs tre Levnedsbreve 1728-1743*, I-III, udg., oversat og kommenteret af Aage Kragelund, København 1965.

Sigurd Høst: *Om Holbergs historiske skrifter*, Bergen 1913.

Anne E. Jensen: *Holberg og kvinderne eller et forsvar for ligeretten*, København 1984.

Bernard Eric Jensen: *Historie – livsverden og fag*, København 2003.

Neue Zeitungen von gelehrten Sachen, 10, 1.2.1742, s. 88-91.

Nieuwe vaderlandsche Letter-Oefeningen, waar in de Boeken en Schriften, die Dagelyks in ons Vaderland en elders uitkomen, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden. Benevens Mengelwerk, tet fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, 3:1, 1770, s. 326-330.

Nova Acta Eruditorum, 13, oktober 1743, s. 622-624.

Sebastian Olden-Jørgensen: ”«Saa at jeg har efterlevet en Historieskrivers uden at overtræde en Borgers Pligt» – naturret og historie i Holbergs behandling af enevældens indførelse 1660”, Eiliv Vinje & Jørgen Magnus Sejersted (red.): *Ludvig Holbergs naturrett*, Oslo 2012, s. 118-139.

Ingeborg W. Owesen: ”Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist”, *Norsk Filosofisk tidsskrift*, 45:1, 2010, s. 40-54.

Pommersche Nachrichten von gelehrten Sachen, 37, 13.5.1746, s. 298-299.

Gotfred Benjamin Rode: "Holbergs Kilder til de historiske Fortællinger i Heltindehistorier", Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs Heltinde-Historier*, udg. af Gotfred Benjamin Rode, København 1861, II, s. 275-290.

Kristoffer Schmidt: "Ludvig Holbergs opgør med Antikkens helteideal", *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie – Helte og skurke*, 65, 2013, s. 57-71.

Kristoffer Schmidt: "Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig Holbergs Heltehistorier", Jørgen Magnus Sejersted & Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Historikeren Ludvig Holberg*, Oslo 2014a, s. 303-323.

Kristoffer Schmidt: "Ludvig Holberg og fejden med Johann Arckenholtz", *Fund og forskning*, 53, 2014b, [under udgivelse].

Kristoffer Schmidt: "Indledning", Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, København 2015a, [under udgivelse, publiceres på <http://holbergsskrifter.dk>].

Kristoffer Schmidt: "Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs Heltehistorier", Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, København 2015b, [under udgivelse, publiceres på <http://holbergsskrifter.dk>].

Kristoffer Schmidt: "Ludvig Holbergs svenske epigoner: Carl Christoffer Gjörwell og Anders Schönberg", *Fund og forskning*, 54, 2015c, [under udgivelse].

Ernst Sinding: "Andres og eget i Ludvig Holbergs «Den jødiske historie»", *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 41:54, 1954, s. 372-381.

Jean-Baptiste Tavernier: *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse, et aux Indes, Pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir: accompagnez d'observations particuliers sur la qualité, la religion, le gouvernement, les coutumes & le commerce de chaque païs, avec les figures, le poids, & la valeur des monnoyes qui y ont cours*, I-II, Paris 1679.

Jean-Baptiste Tavernier: *Travels in India*, I-II, oversat af Valentine Ball, Cambridge 2012.

Eobald Toze: *Don Carlos und Alexei, Luines und Buckingham, ein Versuch in verglichenen Lebensbeschreibungen*, Greifswald 1776.

Henrik Tvarnø: "Ludvig Holberg – en borgerlig historiker i den danske enevældes tjeneste", Lotte Hedeager & Karen Schousboe (red.): *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*, København 1989, s. 221-243.

Westphälische Bemühungen zur Aufnahme des Geschmacks und der Sitten, 3, 1753, s. 192-199.

Asbjørn Aarseth 2005: "Narrativitet og moral i Holbergs historiografi", Eivind Tjønneland (red.): *Den mangfoldige Holberg*, Oslo 2005, s. 261-276.

Internetressourcer

Ulla Dahlerup: "Det skrev Ludvig Holberg om Mohamed", *Lænekehunden - en satirisk netavis*, 7.3.2013 [link: <http://www.laenkehunden.dk/2013/03/det-skrev-ludvig-holberg-om-mohamed/>]

Nils Bredsdorff: "Ytringsfriheden og den nye delikatesse", *Berlingske*, 12.5.2006 [link: <http://www.b.dk/kultur/ytringsfriheden-og-den-nye-delikatesse>]

Indledning til *Heltehistorier*

Udgivelsen af en bestseller

I 1739 udkom Ludvig Holbergs *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade* – herefter benævnt *Heltehistorier*. Universitetsbogtrykkeren Johan Jørgen Høpfner stod for trykningen. Værket skulle vise sig at blive en af Holbergs største salgssucceser, der inden for de første halvtreds år udkom i flere danske (1742, 1753, 1763), tyske (1741, 1748, 1753, 1754, 1756), nederlandske (1748, 1757 – begge ufuldstændige – 1769) og en enkelt ufuldstændig russisk udgave (1766) samt fire udenlandske efterligninger (Gjörwell 1755-56; Gjörwell 1757; Schönberg 1756; Toze 1776). Også i samtidens anmeldelser finder vi generelt positive udsagn om værket, og den positive modtagelse var direkte medvirkende til, at Holberg seks år senere fulgte op på succesen med *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Damers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade (Heltindehistorier)*. Hvorvidt Holberg havde regnet med, at *Heltehistorier* blev en så stor succes, kan vi kun gisne om.

Tilblivelsen af *Heltehistorier*

Efter at have bestrebet rektorposten på Københavns Universitet fra 1735 til 1736 overtog Holberg i 1737 hvervet som universitetets kvæstor efter Thomas Bartholin. Embedet var ifølge Holberg vanskeligt, og de nye arbejdsforpligtelser lagde beslag på så meget af hans tid, at skriverierne måtte nedprioriteres.

Tidspresset til trods nåede Holberg i perioden fra 1737 til 1739 at færdiggøre hele tre større værker: *Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse* (1737), *Almindelig Kirke-Historie Fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation, Med nogle Anmærkninger Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger* (1738) og så *Heltehistorier* i 1739.²⁵ Det blev til en treårig udgivelsesproduktion på i alt 2.524 sider.²⁶ Et imponerende antal sider, og Holberg

²⁵ Derudover var der tid til: ” ved udsættelse af belønninger at prøve den læsende ungdoms kræfter, og paa bestemte tider af aaret at forelægge dem visse moralske emner, der skulle behandles paa vers.” (Holberg 1965: II 401). Dette blev til fem digterkonkurrencer fra 1738-40, hvor vinderen blev belønnet med et beløb på tyve rigsdaler (Holberg 1969-71: XII 299).

²⁶ Hertil har litteraturhistorikeren Francis Bull påpeget, at meget af forarbejdet til *Almindelig Kirke-Historie* lå forud for værkets egentlige udgivelse (Bull 1913: 105; Amundsen 1925: 8).

var i 1739 udmærket klar over, at nogle måske ville laste ham for at have slækket på den litterære kvalitet:

Vil nogen ellers holde for, at det [*Heltehistorier*] kand ikke være af megen Betydning, efterdi det er forfattet af en Skribent, der fast hvert Aar lader et Skrift komme for Lyset, da kand dertil svares, at *Intervalla* mellem hvert Skrift ere ikke saa korte, som de synes at være, thi, naar man er *menagerlig* paa Tiden; *renoncerer* paa uvedkommende Forretninger, *Visiter* og Selskab, er et Aar eller to af stor Betydelse: thi et hvert Aar bestaaer af 365 Dage, og hver Dag af 12 til 14 brugelige Timer, og kand i saa Maade meget i den Tid forrettes. (Holberg 1739: I 3v-4r)

Arbejdsdagen var sat i system, og uvæsentlige adspredelser var elimineret. Kort sagt havde Holberg det, som han bedst kunne lide det; isoleret fra omverdenen og i færd med sin yndlingsbeskæftigelse: at skrive. Helt alene var han nu ikke. Han nød godt af to skriveres assistance, der stod for renskrivningen af parallelbiografierne. Hvem de to skrivere var, ved vi ikke, men der var eventuelt tale om to amanuenser – dvs. assistenter (Amundsen 1923: 16).²⁷ I alt blev det til et værk på 1.156 sider bestående af 24 biografier eller tolv parallelbiografier, der, som *Heltehistoriers* fulde titel indikerer, baserede sig på den græske historiker Plutarchs parallelbiografiske metode.

Inspiration og afvigelser fra Plutarchs *Vitae Parallelae*

Plutarchs *Vitae Parallelae* var i Holbergs samtid et populært værk.²⁸ Navnlig i Frankrig havde det i en længere årrække nydt stor opmærksomhed pga. de utallige udgaver af Jacques Amyots oversættelse, der første gang udkom i 1559. Interessen blev ikke mindre, da André Dacier og Anne Le Fèvre Dacier i 1694 udgav en nyoversættelse af værket. Holberg selv ejede med stor sandsynlighed udgaver af både Amyots (1621-udgaven) og Daciers (1724-udgaven) oversættelser samt en ældre græsk/latinsk udgave (1599), da han forfattede *Heltehistorier*.²⁹

²⁷ Forsøg på at identificere de to skrivere ved at gennemgå Københavns Universitets matrikel (Birket-Smith 1890-1912: II 568-608) har ikke givet nogen positive resultater.

²⁸ Et enkelt studie har produceret en ufuldstændig, men stadig værdifuld oversigt over 1700-tallets oversættelser, kommentarer og efterligninger af Plutarch (Howard 1970: 15-32).

²⁹ I Bruuns fortegnelse over Holbergs bogsamling figurerer disse tre udgaver (Bruun 1869: 23), men udover Daciers oversættelse kan det ikke siges med sikkerhed, hvilke af de andre udgaver Holberg var i besiddelse af inden *Heltehistoriers* udgivelse.

Hver parallelbiografi indledte Holberg med en forberedelse, hvor en specifik moralfilosofisk eller historisk pointe blev taget op til behandling. Herefter fulgte de to historiske biografier, der underbyggede pointen fra forberedelsen. Afslutningsvis sammenlignedes de to biograferedes positive og negative karakteregenskaber. Selvom Holberg foranledigede læseren til at tro, at han her fulgte sit forlæg, så forekommer der enkelte interessante afvigelser mellem inspirationskilde og efterligner.

Nogle af Plutarchs parallelbiografier er gået tabt, og man har i dag kendskab til 23 sammenparringer³⁰ samt fire enkeltbiografier. Ni parallelbiografier indeholder en egentlig moralfilosofisk, historisk eller psykologisk indledning, der strukturelt er inkorporeret i den første af de to biografier. Begrundende indledninger for sammenparringerne var derfor ikke et ufravigeligt metodisk princip for Plutarch, og de var heller ikke adskilt fra selve biografierne, som det ses i *Helte-* og *Heltindehistorier*. Mens man aner en vis inkonsistens i Plutarchs metodiske struktur, så var der ingen slinger i valsen, når han udvalgte sine biograferede. Konsekvent blev en græker sammenparret med en romer, hvoraf hans mest berømte heltepar var Alexander den Store og Cæsar. Her afveg Holberg også fra sin inspirationskilde. Han beskæftigede sig primært med historiske personligheder fra Orienten og Amerika som f.eks. de stormogulske herskere Akebar (Akbar) og Oran Zeb (Aurangzeb), perseren Schach Abas (Shāh ‘Abbās 1.), osmanneren Soliman (Soleyman den prægtige), aztekeren Montezuma og inkaen Atapaliba (Atahualpa). Værket var dog ikke fuldstændig støvsuget for europæere. Der var blevet plads til to europæiske hærførere i form af hussitten Johann Ziska og albaneren Scanderbeg (Gjergj Kastrioti Skanderbeg) samt den russiske zar Petrus Alexiowitz (Peter den Store) og hans anden kone Catharina Alexievna (Katharina 1.). Derudover havde Holberg fundet plads til den palmyriske dronning Zenobia, romerne Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar samt grækerne Socrates og Epaminondas. Med hensyn til de to romere og to grækere gav Holberg den noget mystiske forklaring, at de udelukkende var indlemmet i værket som bevis på, hvor meget nemmere Plutarch havde haft ved sine biografier (Holberg 1739: I 2v-3r). På den ene side videreudviklede og systematiserede Holberg derfor, hvad han så som kernen i Plutarchs metode. På den anden side afveg han fra Plutarchs konsekvente udvælgelsesstrategi ved ikke at anlægge et nationalt

³⁰ Det eksisterer et pudsigt, men også tilfældigt sammenfald mellem antallet af plutarchske sammenligninger og antallet af parallelbiografier i *Helte-* og *Heltindehistorier*, det begge tæller 23.

udvælgelseskriterium. I stedet valgte Holberg udelukkende sine biograferede på baggrund af et givent emne, han ønskede at diskutere.

Holbergs fascination af enkeltpersoner, der qua deres muligheder og evner formede historiens gang, er velkendt. Flere af hans historiske værker indeholder eksempler herpå, såsom Christian 4. i *Dannemarks Riges Historie* og Martin Luther i *Almindelig Kirke-Historie*, og der findes også ældre forsøg på at sammenligne historiske personligheders karakteregenskaber. I *Dannemarks Riges Historie* sammenparrede Holberg f.eks.: de danske statsmænd Corfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested, Danmarks Christian 4. og Sveriges Gustav 2. Adolf samt Sophie Amalie af Danmark og Christina af Sverige (Holberg 1732-35: II 887-889, 918-920; III 698-700). Sammenligningerne var i alle tre tilfælde historisk begrundet. Ulfeldt og Sehested var centrale politiske aktører i Christian 4.s og Frederik 3.s regeringer, og deres forhold til hinanden var præget af: ”stedsvarende *Jalousie*” (Holberg 1732-35: II 887). Christian 4.s og Gustav 2. Adolfs mange krige og evige rivalisering skabte ligeledes et godt grundlag for en sammenparring. Sophie Amalie og Christina kan vel ikke betegnes som direkte rivaler, men da: ”den Nordiske Verden paa samme Tid var begaved med tvende *Heroiske* Dronninger, nemlig Dronning *Christina* udi Sverrig og Dronning *Sophia Amalia* udi Dannemark, saa synes det ikke at kunde være Læseren ubehageligt, om man gjør en *Comparaison* imellem disse tvende navnkundige *Princesser*” (Holberg 1732-35: III 698). I alle tre tilfælde kunne sammenligningen altså begrundes med et tidsmæssigt overlap mellem de biograferede.

Samme fremgangsmåde finder vi ikke i *Heltehistorier*. Bortset fra én undtagelse var sammenligningerne hverken historisk eller geografisk betinget og styredes i de fleste tilfælde af hver enkelt parallelbiografis moralfilosofiske pointe.³¹ Herved kunne Holberg sammenparre: Petrus Alexiovitz med den 130 år ældre hersker over Mogulriget Akebar, perserkongen Schach Abas med den osmanniske sultan Soliman, og Petrus Alexiovitz’ anden kone zarinde Catharina Alexiewna med den palmyriske dronning Zenobia fra det tredje århundrede. Heller ikke Plutarch tog højde for en historisk sammenhæng mellem sine biograferede. Ud over parret Alexander den Store og Cæsar kan nævnes hans sammenparringer af Aristides og Cato den ældre, Lysander og Lucius Sylla samt Demetrios Poliorketes og Marcus Antonius. De

³¹ Undtagelsen var parallelbiografien om Myrr-Weis og Myrr-Maghud. Der eksisterer ligeledes også et historisk overlap mellem Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar, men begrundelsen for sammenparringen var udelukkende moralfilosofisk.

to sidstnævntes karakteregenskaber og bedrifter var ikke prisværdige endsige efterstræbelsesværdige, så hvorfor overhovedet biografere dem? Plutarch mindede her om at for at forstå det gode, måtte man ligeledes have indsigt i det dårlige. Eksemplerne herpå var mange, og Plutarch kunne f.eks. berette, hvordan antikkens spartanere med fuldt overlæg drak de ufrie heloter fulde for at vise den spartanske ungdom, hvor tåbeligt fulde mennesker opførte sig. Om end Plutarch ikke billigede et sådant middel til at belære folk om de negative virkninger ved alkohol, kunne han godt se fordelene i at afskrække til dyd ved hjælp af lastværdige eksempler:

For mit vedkommende anser jeg denne metode med at vejlede nogle samtidig med at fordærve og ødelægge andre for at være meget umenneskelig og i strid med reglerne for god politik. Men måske vil det ikke være uden nytte at udvælge et eller to par af dem, der har misbragt deres magt med for stor frihed, og som i den højeste værdighed og på de højeste poster kun har benyttet deres højhed til at placere al deres fordærv i et stærkere lys, [og] blande dem med de store personligheder, om hvis liv vi skriver, og foreslå dem som eksempler [...] vi vil være desto ivrigere tilskuere og mere ihærdige efterlignere af de smukkeste og dydigste liv, hvis vi ikke er helt uvidende om dem, som er dårlige og fordømmes af alle.³²

Også Holberg inkluderede lastværdige skikkelser blandt sine biograferede i form af Oran Zeb, Ziska og Mahomed (Muhammed), idet: ”ligesom man af gode Regenteres Exempler opmuntres til Dyd, saa afskrækkes man af de ondes Exempler fra Udyd, hvorudover begge slags Historier sigte til en *Scopum* [samme mål].” (Holberg 1739: I 4r-4v). Om end ligheden mellem de to forfatteres bevæggrund er til at få øje på, bør man ikke glemme, at tanken – om at helte opildnede til dyd, og skurke afskrækkede

³² ”Pour nous, nous jugeons cette methode, de corriger les uns en corrompant & gâtant les autres très-inhumaine & très-opposée aux regles de la bonne politique. Mais peut-être ne sera-t-il pas inutile de choisir un ou deux couples de ceux qui ont abusé de leur pouvoir avec trop de licence, & qui étant dans les plus hautes dignités & dans les plus grands postes, ne se sont servis de leur élévation que pour mettre dans un plus grand jour tous leurs vices, de les entremêler parmi les grands personnages dont nous écrivons les Vies, & de les proposer en exemple [...] nous serons plus zelés spectateurs & plus ardents imitateurs des plus belles & plus vertueuses Vies, si nous ne sommes pas dans une entière ignorance de celles qui sont mauvaises & blâmées de tout le monde.” (Plutarch 1724: VII 359-360). For konsekvensens skyld citeres der udelukkende fra Holbergs udgave af Daciers oversættelse fra 1724, eftersom Daciers udgave synes at være den foretrukne, da Holberg udfærdigede biografiene om Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar. Endegyldige spor efter Holbergs græsk/latinske udgave eller Amyots oversættelse er ikke blevet identificeret.

fra laster, hvorved begge var nyttige – var en kliché, der genfindes utallige steder. Holberg selv havde f.eks. allerede udfoldet tanken i en skønlitterær form i flere af sine komedier.

Holberg som *Biographus*

Som førnævnt var Plutarchs ubestridt mest berømte sammenparring den mellem Alexander den Store og Cæsar. I de samme biografier var Plutarch opmærksom på, at nogle af hans læsere måske ikke stillede sig tilfredse med detaljegraden, og han påpegede derfor, at hans metode ikke fordrede en udførlig historisk skildring af Alexander og Cæsar:

Formålet med dette bind er at forfatte biografierne om Alexander den Store og den Cæsar, som besejrede Pompejus. Ved synet af mængden af vigtige og mindeværdige begivenheder, som overalt åbenbarer sig for mig, vil jeg ikke forfatte andet forord til denne bog end at bede dem, der læser den [Alexander-biografien] ikke at bebrejde mig, hvis de finder, at jeg ikke har skildret alle disse store gerninger i stor detalje og [med] en overdrevet og omhyggelig præcision, og at jeg har forkortet de fleste af dem og blot givet et slags sammendrag. Thi jeg forfatter ikke en historie men liv [biografier]. Det er ikke altid de mest bemærkelsesværdige bedrifter, der bedst viser de dyder eller laster hos dem, som udøver dem, men ofte de allermindste handlinger, en simpel sætning, en spøg, som giver bedre indsigt i menneskers karakter end de blodigste kampe, feltslag og erobringer af byer. Ligesom portrætmalerne, der søger ligheden i ansigtstræk og især i øjnene, hvor de mest udtryksfulde tegn på adfærden og karakteren fremstråler, og negligerer de andre dele, må man på samme vis tillade mig at søge i sjælen efter de vigtigste træk, de tydeligste træk. Således ved at samle [disse karaktertræk] iblandt de store mænds liv skaber jeg et levende og animeret portræt, der er vellignende, hvorved jeg overlader det til andre at gå i detaljer med belejringer, slag og alle de andre store handlinger.³³

³³ ”Ayant dessein d’écrire dans ce volume la Vie d’Alexandre le Grand & celle de Cesar, qui défit Pompée, à la vuë de cette quantité de faits importants & memorables qui se presentent à moi de tous côtés, je ne ferai d’autre Preface à cet Ouvrage que de prier ceux qui le liront, que s’ils trouvent que je n’ai pas exposé toutes ces grandes actions dans un grand détail, & avec une extrême & scrupuleuse exactitude, & que je les ai abregées pour la plûpart, & n’en ai donné qu’une espece de sommaire, ils ne

Vi finder ikke nogen direkte parallel til ovenstående citat i *Heltehistorier*, om end enkelte lignende tanker kan identificeres i Holbergs definition af forskellen på en biografs – eller *Biographus*’ – og historikers arbejdsmetode:

At jeg udi dette Verk ikkun løsligen taler om Krige, Feltslage og Beleiringer, skeer af den Aarsag, at Skriftets Natur saadant ikke udfo[r]drer; thi en *Biographus* forbindes ikke til de Regler som en *Historicus*. Den førstes *Officium* [opgave] er fornemmeligen at give sin Helts *Portrait*, den andens at føre i Pennen alt hvad som er skeed under hans Regiering. En *Historicus* forbindes til *Chronologisk* Orden, en *Biographus* agter ikke saa nøye, om han begaaer et *Hysteron proteron* [normalt en bagvendt tidsfølge, men her må menes at fortællingen ikke er kronologisk]; thi han efterlever sin Pligt, naar han giver sin Helts oprigtige *Characteer*, og anfører saa vel hans Lyder som Dyder; hvoraf sees, at der behøves meer Arbeide og *Accuratesse* [nøjagtighed] til at skrive en Historie, men meer Skiønsomhed til en *Biographie*, og at det sidste er et ret *Speculum Vitæ* [billede på livet], og af den allernyttigste Læsning, naar det skrives efter *Plutarchi* Maade. (Holberg 1739: I 4v)

Det synes her relevant at dvæle et øjeblik ved Holbergs opfattelse af biografien som genre. På baggrund af hans definition af en *Biographus*’ og historikers forpligtigelser i *Heltehistorier* har enkelte forskere såsom idéhistorikeren Marianne Egeland og teologen Anders Aschim antaget, at Holberg betragtede biografien som en selvstændig genre adskilt fra den historiske (Egeland 2002: 266-267; Aschim 2010: 620).³⁴ Egeland præsenterer endnu et bevis ved at henvise til en passage i *Epistel 155*,

viennent pas me chicaner sur cela, car je n’écris pas une Histoire, mais des Vies. Et ce n’est pas toujours dans les exploits les plus éclatans & les plus signalés que paroissent le plus la vertu, ou le vice de ceux qui les executent, mais souvent la moindre petite action, une simple parole, un jeu, font beaucoup mieux connoître les mœurs des hommes que les combats les plus sanglans, les batailles rangées, & les prises de Villes. Comme donc les Peintres, qui font des portraits, recherchent sur tout la ressemblance dans les traits du visage, & particulierement dans les yeux, où éclatent les signes les plus sensibles des mœurs & du naturel, & negligent les autres parties, il faut qu’on me permette de même de rechercher dans l’ame les principaux traits, les traits les plus marqués, afin qu’en les rassemblant je fasse de la vie de ces grands hommes un portrait vivant & animé, & qui leur ressemble, laissant à d’autres le détail des sieges, des batailles, & de toutes ces autres grandes actions.” (Plutarch 1724: VI 1-2).

³⁴ Egeland antager samtidig, at Holberg skulle have været den første i Danmark-Norge, der anvendte genrebetegnelsen biografi (Egeland 2002: 266).

hvor Holberg gjorde sig nogle betænkninger om en biografis indhold: ”*Materie til Biographie* eller Levnets Beskrivelser er alleene det, som er rart, *extraordinaire*, og som findes ikkun hos faa, enten det er ondt eller got.” (Holberg 1748-54: II 316; Egeland 2002: 266-267). Vi må imidlertid ikke antage, at Holberg strengt adskilte historie og biografi. Den biografiske metode var for Holberg en betydningsfuld underdisciplin inden for historieskrivningen. Dens værdi bestod i, at man kunne kombinere historien med moralfilosofien, og her var ingen metode bedre end Plutarchs parallelbiografiske metode, da:

Denne Maade at *moralisere* paa kand holdes for den meest opbyggelige og mindst anstødelige. Den er meest opbyggelig, eftersom den grunder sig paa Historier, som ere Dyders og Lasters ubedragelige Speyl. Den er mindst anstødelig, saasom ingen fortørnes ved at see sine Feyl afmalede udi af døde Personer. (Holberg 1745: I 7r)

Dette bliver endnu mere tydeligt, hvis vi kaster et blik på Holbergs kritik af samtidens historikere i *Epistel 162*:

Moralske Betænkninger ere vel af stor Nytte; men Historien haver kraftigere Virkning, naar den læses med Skiønsomhed, og naar den er udi sin rette Skikkelse. Men de fleeste læse alleene for at have noget at fortælle udi Selskaber, og derfor beflitte sig meest paa at faae Navne og Aarstall udi Hovedet, eller saadanne Ting, som alleene ankomme paa Hukommelse. Saadanne Læsere kand ikke siges at kiende Historier, men alleene Barken deraf: Ligesom de kand og bør ikke føre Navn af Historie-Skrivere, der alleene sammenskrive tørre *Annales* over Ting, som ere skeede, saa at man intet andet deraf lærer, uden at visse Personer ere fødte og døde udi visse Aar, at Krige ere førte, Beleyringer ere skeede, Fæstninger ere erobrede. Man seer dog, at de fleeste nye Historie-Skrivere herudi rette sig efter Læsernes fordærvede Smag, saa at Begravelser, Kroninger, *Carouseller* [ridderspil], Indtog, Fæstningers *Capitulationer*, og andet deslige med alle Omstændigheder blive anførte; og er derfor ingen Under, at Historier, som kand befattes paa nogle faa Blade, indtage heele tykke *Folianter*. Udi de gamle Græske og Latinske Historier og *Biographier* finder man intet saadant Fylde-Kalk. De gamle Historie-Skrivere

have holdt det u-anstændigt at opfylde deres Historier med slige u-nyttige Ting, som findes udi vore nye Skrifter. Man haver ikkun at sammenligne *Plutarchi*, *Svetonii* og andres *Biographier* med dem, som skrives nu omstunder, for at blive overbeviset her om. (Holberg 1748-54: II 348-349)

Heller ikke Plutarch opfattede biografien som en autonom genre. Den var blot en undergenre af historieskrivningen (Wardman 1974: 4-10; Duff 1999: 14-21; Westerweel 2001: 192-193), og biografens indledning var et retorisk kneb, der begrundede de mangler, Plutarchs Alexander-biografi – og udelukkende hans Alexander-biografi – måtte have, eller som filologen Tim Duff udtrykker det:

The distinction, then, between biography and history drawn by Plutarch at the start of the *Alexander* is not a universal one and does not apply equally to all Plutarch's works. It belongs specifically to the *Life of Alexander*; it is tailored to this context and to Plutarch's rhetorical agenda at this point. Indeed, the concerns of some other *Parallel Lives* seem very close to those of historiography as presented here: there is a variety of approaches within the corpus. (Duff 1999: 20-21)

Et interessant eksempel herpå er skildringen af Alexanders parallel Cæsar. Selvom indledningen i Alexander-biografien indikerer noget andet, så fokuserede Plutarch i Cæsar-biografien på de politiske og militære begivenheder samt de processer, der førte til etableringen af det romerske kejserrige. Cæsars karakter var altså trådt i baggrunden til fordel for et historisk narrativ, og Plutarch gav således en ganske udførlig skildring af Cæsars gallerkrige (Duff 1999: 21). Sammenlignes dette med, hvorledes Holberg skildrede gallerkrigene i sin Cæsar-biografi, er forskellen iøjnefaldende. Holberg, der for øvrigt anvendte Plutarchs Cæsar-biografi som forlæg, skrev nemlig: ”Om de Krige, som han [Cæsar] udi 10 Aar forte udi *Gallien* og angrændsende Lande, vil jeg intet tale; saasom mit Forsæt i dette Verk er heller at give Afrisning paa Personerne, end udførligen at tale om deres Krigsbedrifter:” (Holberg 1739: II 387), for efterfølgende ganske kort at opridse Cæsars erobringer og vurdere hans kvaliteter inden for krigskunsten. Lignende eksempler er der adskillige af i *Heltehistorier*. I biografierne om Cingiskan (Djengis Khan) og Tamerlan (Timur Lenk) gentog Holberg f.eks., at han ikke gik i detaljer med krige og feltslag pga.

Heltehistoriers biografiske metode (Holberg 1739: I 28, 40), og overordnet set præger den overfladiske behandling af feltslag osv. næsten alle af værkets 24 biografier. Så mens Plutarchs forklaring på Alexander-biografiens historiske mangelfuldhed – og her især krigsslag og lignende – udelukkende vedrørte Alexander-biografien, så opfattede Holberg sine kursoriske krigsskildringer som et kendetegnende princip for den biografiske disciplin.

At dette udelukkende skyldtes Holbergs forståelse af den biografiske disciplin er imidlertid en sandhed med modifikation, da vi finder en lignende modstand mod detaljerede skildringer af krigsbegivenheder i andre af Holbergs historiske værker. I f.eks. *Dannemarks Riges Historie* omtales Erik Menveds krige mod Norge således:

Kong Erik af Dannemark omspendt af saa mange Ulykker søgte at bevæge Kongen af Norge til Fred ved sine Gesanter, men forgiæves, saa at Krigen derfor continuerede udi mange Aar med Røven og Plynderen paa begge Sider, hvilket jeg vil forbigaae at opregne, saasom Historien deraf er u-behagelig, og af liden Nytte. (Holberg 1732-35: I 359-360).

En mere eksplicit modstand finder vi længere henne i samme bind. I Holbergs beskrivelse af kong Hans' krig mod hansestæderne var detaljeringsgraden lille, og det var ikke med Holbergs gode vilje, at han måtte dykke ned i disse krigstræfninger:

Jeg for min Part ønsker, at det var en Historieskriver tilladt at forbigaae deslige Ting. Men som de foreskrevne Love saadant ikke tillade, maae jeg saavelsom andre ogsaa beqvemme mig dertil. Jeg skrider derfor til efterfølgende Aars Bedrifter, skjønt de ere ligesaa u-behagelige og irreguliere som de forrige, (Holberg 1732-35: I 843)

Man aner en generel aversion fra Holbergs side mod at gå i detaljer med krigeriske begivenheder, og derfor var rollen som *Biographus* en kærkommen undskyldning for at undgå at beskæftige sig indgående med sådanne begivenheder. Med en så åbenlys afstandtagen til alt, hvad der havde med krig at gøre, kan Holbergs udvalg af biograferede vække undren. Herskere som f.eks.: Cingiskan, Tamerlan, Oran Zeb, Saladin, Petrus Alexiovitz, Akebar, Schach Abas og Soliman er ikke ligefrem kendt for at have levet i fred og fordragelighed med deres naboer. Noget lignende kan siges

om feltherrer som Ziska, Scanderbeg, Mahobed-Kan (Mahabat Khan eller Zamana Beg) og Emir-Jemla (Mir Jumla 2.),³⁵ der først og fremmest grundlagde deres ry på slagmarken. Som enkelte studier ellers har påstået, er dette ikke tegn på, at Holberg nærrede en skjult fascination ved historiens bulderbasser (se f.eks. Høst 1913: 154-157; Brask 2006: 74). Der var snarere tale om en fascination af historiens store personligheder, der f.eks. pga. deres kongelige autoritet havde haft indflydelse på historiens gang. At de samme regenter var involveret i adskillige krige, var der intet mærkværdigt ved, og trods sin rolle som *Biographus* kunne Holberg ikke undgå at berøre disse – om end i de fleste tilfælde overfladisk.

De franske efterligninger af Plutarch

Holbergs ide med at imitere Plutarchs parallelbiografiske metode var ikke enestående. Fortilfældene var mange, primært franske, og Holberg var klar over, at de fandtes:

Man maa forundre sig over, at eftersom de sidste Tiders Skribentere have søgt i alle Ting at *imitere* de gamle, ingen har foretaget sig at give os *Biographier* efter *Plutarchi* Plan, helst, saasom denne hans Skrivemaade er bleven saa meget *admirered*, og hans *Vitæ Comparatæ*, eller sammenlignede Historier agtes for hans Mesterstykke. Vel har man forsøgt at gjøre saadanne Prøver med een og anden Helt, som man har sammenparret med en anden, men ingen, som mig er bekiendt, har *ex Professo* [direkte] søgt at forfatte noget heelt Verk over *moderne Heroes*, og lignet dem sammen paa den Maade, som *Plutarchus* har gjort med Græske og Romerske berømmelige Mænd: og er det derfor, at dette mit ringe Verk i Henseende til *Imitationen* kand, maa skee, finde een og andens Bifald. (Holberg 1739: I 4v)

Hvilke forsøg, der gik forud for *Heltehistorier*, specificerede Holberg ikke, men en del af svaret kan findes i *Heltehistoriers* tyske receptionshistorie. Med hele fem tyske oplag i perioden fra 1741 til 1756, samt en enkelt efterligning udført af historikeren Eobald Toze blev *Heltehistorier* en stor succes i Tyskland. En del af succesen skyldtes, at tyske fortilfælde af komparative biografier ikke ligefrem hang på træerne,

³⁵ Der eksisterer ikke nogen konsekvent stavning af Mahobed-Kan, som Holberg enten stavede med eller uden bindestreg. Det samme er tilfældet med Mahobed-Kans parallel Emir-Jemla. For konsekvensens skyld staves begge i denne tekst altid med bindestreg.

hvilket også var Tozes bevæggrund for overhovedet at give sig i kast med en tysk efterligning (Toze 1776: 2r). Holbergs bog havde altså stor nyhedsværdi i Tyskland. I forordet til historikeren Johann Christoph Kinds oversættelse af *Vitae Parallelae* blev Holberg da også nævnt som det mest nutidige eksempel på en Plutarch-efterligning.³⁶ Kind kunne også nævne flere franske – ingen tyske – fortilfælde: historikeren Antoine Varillas, soldaten og forfatteren Charles de Saint-Évremond, teologen Daniel Lombard og historikeren René Rapin (Plutarch 1745-54: I 15r-15v).

I Varillas' tilfælde nævnte Kind to specifikke plutarchske sammenparringer af den tysk-romerske kejser Karl 5. og Frans 1. af Frankrig samt Ludvig 11. af Frankrig og Ferdinand 2. den Katolske. Sammenligningerne lå i forlængelse af Varillas' biografiske værker *Histoire de François Premier* (1684) og *Histoire de Louis Onze* (1689). Holberg var bekendt med førstnævnte værk, som han gav en lidet flatterende omtale i *Dannemarks Riges Historie*, og i *Heltehistorier* havde han heller ikke mange rosende ord til overs for Varillas' forfatterskab (Holberg 1732-35: II 58; Holberg 1739: I 117-118). Varillas proklamerede på de indledende sider til parallelbiografien om Karl 5. og Frans 1., at han havde søgt inspiration til sammenligningen hos Plutarch og Aristoteles (Varillas 1685: II ii).³⁷ En moralfilosofisk begrundelse for sammenparringen forekom ikke, og Varillas forklarede i stedet sammenligningen historisk. Karl 5. og Frans 1. var jo to af de mægtigste regenter i 1500-tallets første halvdel og samtidig indædte fjender i De italienske krige. Der var ikke tale om en upartisk sammenligning, og at Varillas tog den franske konges parti var åbenlyst (Varillas 1685: II i-ciii).

Mens Holberg ikke havde meget til overs for Varillas' forfatterskab og plutarchske sammenligninger, var Saint-Évremonds sammenligninger mere relevante for ham. Tre gange kastede Saint-Évremond sig ud i genren: først med en sammenligning af Cæsar og Alexander den Store, derefter franskmændene Louis 2. Condé og Henri de la Tour d'Auvergne de Turenne og Pierre Corneille og Jean Racine (Saint-Évremond 1709: I 141-150, III 181-184, 232-233). Der eksisterer intet endegyldigt bevis for, at Holberg nogensinde skulle have læst sammenligningerne,

³⁶ Holbergs bidrag til Plutarch-receptionen fremkaldte for øvrigt en del interesse fra Kind, der i forordet til andet bind af hans *Vitae Parallelae*-oversættelse betegnede Holberg som: ”den nordiske Sokrates, eller den nordiske Plutarch, hvilket man med rette kan benævne ham [dem nordischen Sokrates, oder dem nordischen Plutarch, wie man ihn mit Rechte nennen kann]” (Plutarch 1745-54: II 6r).

³⁷ På de indledende sider til parallelbiografien om Ludvig 11. og Ferdinand 2. nævnes igen Plutarch som inspirationskilde (Varillas 1689: II 2:86).

inden *Heltehistorier* blev til. Kun sjældent henviste Holberg til Saint-Évremonds skrifter, og de få referencer giver ingen klar indikation af, hvor stor en del af forfatterskabet han var bekendt med (se f.eks.: Holberg 1734: 4v).³⁸ På trods af dette indeholder sammenligningen mellem Condé og Turenne flere lighedspunkter med den moralfilosofiske pointe i parallelbiografien om Sylla og Cæsar. Saint-Évremonds skrift skal ses som en sammenligning af to væsensforskellige karakterer. Condé var den tapre intuitivt handlende, mens Turenne var den mådeholdende og forstandige (Saint-Évremond 1709: III 181-184). Det var netop disse to karaktertræk, der var omdrejningspunktet for Holbergs romerske parallelbiografi. Mens Saint-Évremond ikke klart indikerede, hvilken karakter han skattede højst, herskede der ingen tvivl hos Holberg. Det sokratiske princip ”Kend dig selv” var ham så ufravigeligt, at han i parallelbiografiens forberedelse foretrak den forstandige Turenne (Holberg 1739: II 294-296).

Lombard sammenparrede i 1723 de to historikere François Eudes de Mézeray og Gabriel Daniel. Hensigten med sammenligningen lå langt fra Saint-Évremonds forsøg på at vurdere Condés og Turennes karaktertræk. Fokus var nemlig ikke rettet mod personerne Mézeray og Daniel, men på deres tilgang til historien. I værkets historieteoretiske afhandling indflettede Lombard en slags plutarchsk sammenligning og vurdering af de to historikers historiebrug og kvalitet. Tre spørgsmål var her centrale for vurderingen. Hvilke af Mézarays eller Daniels forfatterskaber indeholdt: den bedste moralske lære, de sundeste politiske ideer og den største objektivitet i religiøse spørgsmål (Lombard 1723: 93)?

Rapin beskæftigede sig udelukkende med at sammenligne antikkens store tænkere og digtere såsom Demosthenes og Cicero, Homer og Vergil, Thukydide og Livius samt Aristoteles og Platon. Hver parallelbiografi indledte Rapin med et avertissement, hvor baggrunden for sammenligningen blev præsenteret. Biografiernes formål var at anspore Rapins samtidige til at interessere sig for den højere lærdom. Her fungerede de udvalgte grækere og romere som efterstræbelsesværdige eksempler, da de skildredes som de ypperste repræsentanter inden for deres respektive akademiske kerneområder. Demosthenes og Cicero repræsenterede elokvensen,

³⁸ Holberg-forskere har dog fastslået, at Holberg tidligt blev bekendt med to af Saint-Évremonds mest berømte skuespil (Billeskov Jansen 1938-39: II 29).

Homer og Vergil poesien, Thukydide og Livius historien og Aristoteles og Platon filosofien (Rapin 1709: I 2r-9v).³⁹

Til Kinds liste kan desuden tilføjes forfatteren Charles-Irénée Castel de Saint-Pierres skrifter. Saint-Pierres tilgang til *Vitae Parallelae* var først og fremmest teoretiserende, og mange af hans tanker berørte anvendeligheden af Plutarchs parallelbiografier (se f.eks.: Saint-Pierre 1728: 139-142). Som et resultat af litteraturforskeren Francis Bulls *Ludvig Holberg som historiker* (1913) har der været en del diskussion om, hvorvidt Saint-Pierres skrifter havde en indflydelse på udfærdigelsen af *Heltehistoriers* metodiske struktur og indhold. I et forsøg på at påvise Holbergs personlige bidrag til Plutarchs parallelbiografiske metode påstår Bull, at ideen med at starte hver parallelbiografi med en moralfilosofisk forberedelse var Holbergs egen, da sådanne ikke gik igen hos Plutarch. En anden litteraturhistoriker Herman Jæger har imidlertid betvivlet Bulls tese. I stedet mener han, at Holberg fandt inspiration til forberedelserne i Saint-Pierres *Ouvrages de politique* (1733-41), hvilket den norske bibliotekar Leiv Amundsen også tilslutter sig (Amundsen 1925: 11; Bull 1913: 114; Jæger 1914: 203-204). Til dette har litteraturhistorikeren F. J. Billeskov Jansen påpeget, at hele ni af Plutarchs 23 parallelbiografier indeholdt en indledning, hvor enten et moralfilosofisk, psykologisk eller historisk tema blev taget op til behandling. Derudover opstillede Saint-Pierre aldrig et system med en indledende forberedelse, efterfulgt af to biografier og en afsluttende sammenligning. Hans hensigt var at indlede hele Plutarchs *Vitae Parallelae* med én afhandling om den store mand over for den berømmelige mand. Hver parallelbiografi skulle desuden suppleres med nogle afsluttende – ikke indledende – betragtninger af moralsk og politisk karakter (Saint-Pierre 1733-41: XI 179-184; Billeskov Jansen 1938-39: II 37, 256). Jæger har yderligere påstået, at *Heltehistoriers* moralfilosofiske pointer kan genfindes i Saint-Pierres skrifter (Jæger 1914: 204), og selvom Holbergs afhængighed af *Ouvrages de politique* ikke forekommer videre plausibel,⁴⁰ synes et fremtidigt komparativt studie af de to forfatters tanker relevant for Holberg-forskningen.

Listen her er langt fra udtømmende, men den viser, at Holberg med *Heltehistorier* skrev sig ind i en allerede etableret, primært fransk tradition. Hvad der,

³⁹ Det skal desuden bemærkes, at man i den her anvendte udgave af Rapins sammenligninger til slut havde tilføjet François Blondels sammenligning af Pindar og Horats (Rapin 1709: I 433-510).

⁴⁰ F.eks. kan det fastslås, at Holberg ikke anvendte Saint Pierres Epaminondas-biografi, der ellers lå i forlængelse af hans tanker om Plutarch (Saint-Pierre 1733-41: XI 197-234).

som Holberg også selv påpegede, adskilte hans parallelbiografier fra de franske forgængeres, var, at ingen af de sidstnævnte formåede at producere et helt værk bestående af lige så mange parallelbiografier.

Moralfilosofiske sammenligninger i Tyskland

Selvom tyske efterligninger af Plutarchs parallelbiografiske metode ikke hang på træerne, så var Tyskland ikke blottet for sammenligninger af historiske personligheder. Et eksempel er historikeren David Faßmann, hvis *Gespräche in dem Reiche derer Todten* fra 1718 til 1740 publicerede hele 240 forskellige møder i dødsriget, og hvis oplag nåede op på 3.000 eksemplarer. I skriftet lod Faßmann afdøde berømmelige mænd og kvinder mødes i dødsriget til en samtale af politisk, historisk eller moralfilosofisk karakter. Efter eget udsagn inspireredes Faßmann først og fremmest af den franske filosof Bernard le Bovier de Fontenelles⁴¹ *Dialogues des morts* og Lukians *Νεκρικοὶ Διάλογοι*, selvom ligheden mellem de to forlæg og Faßmanns skrifter ikke er slående (Matthes 1981: 194-195; Rutledge 1974: 27-28). I de fleste tilfælde begynder samtalerne med et *Vorspiel* – dvs. et forspil eller prolog – hvor en af de historiske personer diskuterer et vigtigt aspekt af eller en betydningsfuld begivenhed i hans/hendes liv. Herefter stiller en af skriftets to hovedpersoner et spørgsmål, der har relevans for begge historiske personligheder. Spørgsmålet indleder den største del af skriftet, hvori de to hovedpersoners liv biograferes. Skriftet afsluttes med et *Nachspiel* – efterspil – hvor et tredje individ – en *Secretarius* – oplæser nyheder fra de levendes verden, som de to hovedpersoner efterfølgende forholder sig til (Rutledge 1974: 30). Faßmanns udvalg af biograferede skal ikke gennemgås i detaljer, da der som sagt var tale om alt i alt 240 sammenparringer! Nogle enkelte danske sammenparringer skal imidlertid nævnes. Således mødte: Margrethe 1. den svenske konge Erik 14., Valdemar 2. den svenske konge Magnus 1., dronning Louise af Mecklenburg-Güstrow den sachsiske kurfyrstinde og polske dronning Christiane Eberhardine, Frederik 3. markgreven Georg Frederik Karl af Brandenburg-Kulmbach, Griffenfeld den engelske politiker og forfatter Thomas More og Tordenskjold den hollandske admiral Maarten Tromp. De to sidstnævnte fik en dansk oversættelse i 1745 af historikeren Casper Peter Rothe, som inkorporerede samtalen mellem

⁴¹ Fontenelle forsøgte sig også med en mindre sammenligning med Plutarch som forlæg, da han i sit mindeord om Isaac Newton sammenlignede ham med Descartes. Sammenligningen faldt ud til fordel for Descartes (Koch 2013: 216).

Griffenfeld og More i sin bog *Forsøg til navnkundige Danske Mænds Levnets Beskrivelser*, mens mødet mellem Tordenskjold og Tromp udkom i en anonym oversættelse (Rothe 1745: 3:1-68; Faßmann 1745). Det er desuden et pudsigt tilfælde, at Faßmann ti år før *Heltehistorier* lod Catharina Alexiewna og Zenobia mødes i dødsriget. Ved en sammenligning af Faßmanns skrift og Holbergs parallelbiografi tyder intet imidlertid på, at Holberg havde læst dette skrift (Faßmann 1729; Holberg 1739: II 109-154).

Hvis man ønskede at udlede moralfilosofiske pointer fra store personligheds levned, eksisterede der altså alternativer til Plutarchs parallelbiografiske metode, og i både Fontenelles og Faßmanns tilfælde nød disse stor popularitet i Holbergs samtid.

Hvorvidt Holberg nogensinde læste Faßmanns historier fra dødsriget er ikke til at sige. I betragtning af antallet af udgivelser, oplag og de enkelte danske biograferede, synes det ikke usandsynligt, at Holberg i det mindste kendte til Faßmanns publikationsvirksomhed. Med hensyn til Fontenelle forekommer der spor i forfatterskabet, der viser, at Holberg i hvert fald senere kendte til *Dialogues des morts*, idet han i *Epistel 512* angav franskmandens dødsrigehistorier som sin godnatlæsning (Holberg 1748-54: V 2:29). Holberg fortsatte samme epistel med at forklare, hvordan han var faldet i søvn til læsningen af Fontenelle og i en efterfølgende drøm rejste til dødsriget og mødte ”den Engelske *Spectator*”, der viste Holberg rundt i dødsriget. Om end Holberg lod det fremgå, at drømmen var fremkommet af hans læsning af *Dialogues des morts*, så har selve turen i dødsriget ikke meget at gøre med Fontenelles dødsrigeskrifter, og der er ikke tale om et forsøg på at efterligne den franske filosof (Holberg 1748-54: V 2:29-39).

Arbejdsmetode(r) og kilder

En udtømmende gennemgang af Holbergs kildegrundlag og kildebrug i *Heltehistorier* hører ikke hjemme i denne indledning. I stedet henvises den interesserede læser til at kaste et blik på efterskriftet til denne udgave. Nogle generelle betragtninger præsenteres dog i det efterfølgende.

Arbejdsmetoden var i langt de fleste tilfælde den samme. Holberg satte sig ved sit skrivebord, slog op i nogle enkelte, men centrale værker til forståelsen af den person, han ønskede at biografere og begyndte at skrive. Ingen af biografierne baserede sig på indgående kildestudier, og for størstedelens vedkommende benyttede Holberg udenlandske bestsellere, der med al sandsynlighed stod i hans eget bibliotek.

Da der ikke eksisterer noget fyldestgørende katalog over indholdet af Holbergs bibliotek, er ovennævnte påstand udelukkende en hypotese, men den forekommer plausibel. Ud fra historikeren Christian Walter Bruuns ufuldstændige, men værdifulde fortegnelse over bøger, Holberg ejede, ses det, at Holberg ud over de tre udgaver af Plutarchs *Vitae Parallelae*, ejede *Appiani Alexandrini Romanarum Historiarum Pars prior, continens earum Punicam, Parthicam, Ibericam, Syriacam, Mithridaticam, Annibalicam* (1670), der sammen med Plutarch var Lucius Sylla-biografiens vigtigste kilde. Appian og Plutarch anvendte Holberg ligeledes i Cajus Julius Cæsar-biografien. Også Gaius Suetonius Tranquillus' (også kendt som Sueton) tolv kejserbiografier, som Holberg kunne finde i sin 1688-udgave af *Caivs Svetonivs Tranqvillvs Cum Isaaci Casavboni Animaduersionibus, Et Dissertationibus Politicis Joh. Henr. Boecleri*, blev anvendt.⁴² Det samme gjorde Gajus Sallustius Crispus' (Sallusts) skrifter, og vi finder også en enkelt henvisning til Cæsars kommentarer, som Holberg ligeledes var indehaver af. Til Socrates-biografien drog Holberg stor nytte af forfatteren Thomas Stanleys *Historia Philosophiae*, som han ejede i en udgave fra 1711, mens han i Ziska-biografien benyttede sig af sin 1731-udgave af *Histoire de la guerre des hussites et du Concile de Basle*. Vi finder også et eksemplar af René-Aubert Vertots *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem*, som var en vigtig kilde til i Soliman-biografien og hovedkilden til Saladin-biografien. Holberg ejede også et eksemplar af *Historiae Avgvstae Scriptores sex* (1603) samt en græsk/latinsk af Zosimus' *Ἱστορία Νέα/Historia Nova* (1679) (Bruun 1869: 4-5, 9, 19, 23, 25, 26, 27 29, 30). Begge er potentielle kilder til Zenobia-biografien. Da Bruuns fortegnelse som sagt er ufuldstændig, kan vi ikke drage lignende konklusioner om forholdet mellem alle biografiers kildemateriale og Holbergs bibliotek. Navnlig anmærkningerne om ejerskabet af historiske værker er mangelfuld, hvilket kan ærgre, da Bruun påpeger, at: ”det Lidet, som kjendes af Holbergs historiske Bibliothek, lader formode, at den maaske har været den rigeste;” (Bruun 1869: vi).

Ét bestemt hjørne i Holbergs formodede biblioteksbeholdning var essentielt for udfærdigelsen af flere af biografierne. Dette var den i Holbergs samtid så populære rejselitteratur, nærmere betegnet rejseerindringerne fra: Adam Olearius, Johan Albrecht Mandelslo, Jean-Baptiste Tavernier, François Bernier, Jean Chardin,

⁴² Efter *Heltehistoriers* udfærdigelse tilegnede Holberg sig desuden Thomas Schmidts danske oversættelse *Caii Svetonii Tranqvilli tolv første romerske Keyseres Levnets-Beskrivelse udi otte Bøger* (1750-51) (Bruun 1869: 30).

John Perry, Friedrich Weber og Engelbert Kaempfer, der alle sammen bliver nævnt i *Heltehistorier*. Det samme gør mindre kendte rejseforfattere som Jan Tadeusz Krusiński, Wouter Schouten og Niccolao Manucci. Sidstnævntes rejseerindringer var inkorporeret i François Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*, som var Holbergs vigtigste kilde, der i seks af de 24 biografier bidrog med historiske oplysninger.

Hvorledes anvendte Holberg så sit forhåndenværende kildemateriale? Der anes en tendens i arbejdsmetoden, som religionshistorikeren Erik Reenberg Sand har kaldt: ”en art populærvidenskabelig journalistik” (Sand 1994: 17). Kun i sjældne tilfælde underkastede Holberg sine kilder en grundig bearbejdning i form af rokader i stoffet og omformulering af tekst. Holberg foretrak i stedet at afskrive den forhåndenværende litteratur i forkortet form dog uden at omformulere sætningerne, men ved at anvende en form for klippe-klistre-metode, hvor tekstsegmenter fra kilderne blev gengivet nærmest ordret i biografierne, mens andet blev udeladt helt og aldeles. Alt fra historiske oplysninger, kritiske bemærkninger, metakommunikation og struktur kunne Holberg finde på at afskrive fra sine kilder. I de fleste tilfælde opbyggede Holberg sine biografier på baggrund af et enkelt værks struktur. Et eksempel herpå er førnævnte *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*, hvorfra Holberg baserede størstedelen af biografierne om Akebar og Mahobed-Kan og til dels Tamerlan-biografien. En lignende tendens finder vi i adskillige af biografierne, men trods den mærkbare afhængighed af enkelte værker var Holberg ikke uden kritisk sans, når han afskrev sine kilder. Alle biografierne er præget af Holbergs egne holdninger, der enten kom til udtryk i form af: kritiske kommentarer, moralfilosofiske og/eller historiske betragtninger, udeladelser fra hovedkilden samt tilføjelser fra anden litteratur.

Heltehistorier blev til i et hastigt arbejdstempo, og værket bærer til tider præg af dette. I flere tilfælde undlod Holberg at omregne udenlandske længdemål, således at en fransk *lieue* (enten 3,248 kilometer eller 3,898 kilometer) blev oversat til en dansk mil (7,532 kilometer). Dette resulterede i nogle iøjnefaldende geografiske unøjagtigheder, som f.eks. i Montezuma-biografien hvor Azteker-rigets geografiske udstrækning præsenteredes således: ”Dens Længde bestoed af 500, og dens Breede af 200 Miile” (Holberg 1739: I 496) – dvs. en længde på 3.766 kilometer og en bredde på 1.506 kilometer (Willey 1939: 126). Et lignende eksempel findes i biografien om Montezumas parallel – inkakejseren Atapaliba – hvor en vejs længde blev anslået til

at være 3.766 kilometer, mens Holbergs kilde angav vejen til at være enten 1.624 eller 1.949 kilometer (Schmidt 2012: 155). Samme vej anlagdes henover dale, der ifølge Holberg var tyve fod dybe – ca. 6,3 meter – mens de i Holbergs kilde var op til tyve *toises*, dvs. næsten 39 meter (Holberg 1739: I 552; Zárate 1716: I 73).⁴³ Det kunne ligeledes gå galt med omregningen af møntfodder, hvorved f.eks. 25.000 *Écu* blev oversat til 25.000 rigsdaler i Emir-Jemla-biografien (Holberg 1739: II 260; Bernier 1709-10: I 27). Der eksisterer flere lignende eksempler, men som læser skal man ikke tro, at alle længdemål og møntfodder er fejlbehæftet. I f.eks. Petrus Alexiovitz-biografien var Holberg mere nøjagtig og angav enkelte længdemål korrekt i russiske mil, mens han i Cæsar-biografien tog sig tid til at omregne romerske talenter til rigsdaler (Holberg 1739: I 267, II 334, 376).

Enten pga. uvidenhed eller tidspres fik Holberg heller ikke altid ensrettet stavningen af egennavne. Herved blev Oran Zebs anden søn og senere hersker over Mogulriget Bahadur Shah 1. først benævnt som Scialam for til slut at blive kaldt Schach Alem, fordi Holberg havde skiftet kilde (Holberg 1739: I 151, 153; Careri 1699-1700: III 189).⁴⁴

Uhensigtsmæssige gentagelser forekommer i enkelte biografier. Biografien om Mahomed bygger primært på to værker, som begge indeholder en anekdote om, hvordan engle sugede djævlens sæd ud af Mahomeds hjerte. Af glemsomhed genfortalte Holberg anekdoten to forskellige steder i biografien efter hver sin kildes udlægning (Holberg 1739: II, 39, 82; Amundsen 1925: 20).

Mindre stavfejl kunne ligeledes resultere i pudsige misforståelser. I trykmanuskriptet havde den ene skriver erstattet et T med et H, hvorpå den palmyriske dronning Zenobia i sin biografi i stedet for tænder blev udstyret med hænder, der: ”vare saa hvide, at man kunde tage dem for Perler.” (Holberg 1739[ms]: 5:35;⁴⁵ Holberg 1739: II 134).

⁴³ Samme regnefejl gik for øvrigt igen, da Holberg i parallelbiografien om Margareta (Margarethe 1.) og Elisabeth (1.) kort opridsede de peruvianske kongers bedrifter (Holberg 1745: I 12-13).

⁴⁴ At Holberg benyttede navnet Scialam antyder, at Holberg var i besiddelse af den italienske udgave af Careris rejseskildring og ikke den franske, hvor Scialam stavedes Schialam (Careri 1727: III 187). Hvorfra Holberg fik navnet Schach Alem er vanskeligere at afgøre. Ordet Schach, dvs. shah, var Holbergs egen omskrivning af det franske ord chah. Alem omtales i flere værker. Den dertilhørende historie om, hvordan Oran Zeb ikke ville navngive Schach Alem som sin arving til tronen, findes i flere tekster, om end de alle angiver, at Oran Zeb døde i 1708, ikke i 1707 (Anonym maj 1709: 513-514; Richebourcq 1721: 38).

⁴⁵ Henvisninger til *Heltehistoriers* trykmanuskriptet følger trykmanuskriptets paginering. Den starter forfra for hver parallelbiografi, og er ikke konsekvent, da personen, der har skrevet sidetallene veksler mellem at paginere og angive siderne som recto og verso.

Sådanne og lignende fejl kunne ikke undgås med det hastige arbejdstempo, *Heltehistorier* blev til under, og Holberg nåede med al sandsynlighed ikke at foretage en kritisk gennemlæsning af værket.⁴⁶

Ud over det hastige tempo forekommer Holberg at have forfattet mange af biografierne i to eller flere tempi. Til at begynde med udfærdigede han biografiens korpus, der i de fleste tilfælde bestod af en mere eller mindre kronologisk levnedsskildring. Som førnævnt var det ham kærkomment, hvis han kunne basere korpusset på én kilde, der havde gjort forarbejdet. Herefter lagde han biografien fra sig for så at tage den op til revision senere i skriveprocessen. Revisionen bestod i at supplere det foreliggende tekstkorpus med yderligere tekstpassager, der enten bidrog til forståelsen af den biograferedes karakter, den moralfilosofiske pointe eller som ganske enkelt besad en historisk eller anekdotisk værdi, der var for god til at udelade. En sådan arbejdsmetode er selvfølgelig en hypotese. Hvis vi kigger nærmere på trykmanuskriptet til *Heltehistorier*, synes tesen dog at kunne forklare visse iøjnefaldende tekstsupplementer til f.eks. Socrates-biografien. Biografien om Holbergs yndlingsfilosof betragtes af mange som den mest personlige og gennemarbejdede. En af begrundelserne herfor er, at man i trykmanuskriptet finder et betydeligt antal tilføjelser fra Holbergs egen hånd til netop denne biografi og parallellen Epaminondas (Amundsen 1923: 21-23). Hvis vi imidlertid sammenligner disse tilføjelser med Holbergs reelle kildegrundlag, bliver forklaringen en anden. Stanleys *Historia Philosophiae* var som førnævnt biografiens vigtigste kilde; og endda så vigtig at størstedelen af biografien er et forkortet afskrift af Stanleys Socrates-biografi. De steder, hvor Holberg tilføjede oplysninger fra andre skrifter til biografien, er overensstemmende med de steder i trykmanuskriptet, hvor vi finder tilføjelser fra Holbergs egen hånd. Holbergs supplerende tekstpassager i trykmanuskriptet indikerer derfor ikke, at Socrates-biografien var en af de mest gennemarbejdede, men at det var den sidste, han reviderede.

Ældre betragtninger om *Heltehistoriers* persongalleri

⁴⁶ Her ville det selvfølgelig have klædt Holberg, hvis han i de efterfølgende udgaver tog sig for at rette nogle af de større fejl. Zenobias hænder forblev f.eks. hvide i flere – sandsynligvis alle – senere udgaver og udenlandske oversættelser (Holberg 1741: II 130; Holberg 1742b: II 134; Holberg 1769: II 124; Holberg 1804-14: X 124; Holberg 1913-63: XI 315, Holberg 1990: II 175).

Hvis vi tilslutter os tesen om en skriveproces i flere tempi, kan nogle af biografierne måske have ligget færdig i en eller anden udstrækning på et tidligere tidspunkt end andre. Det er imidlertid ikke muligt at afgøre, hvilke der skulle være forfattet først. På baggrund af *Heltehistoriers* trykmanuskript har et enkelt studie udledt, at parallelbiografien om Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar muligvis var ældre end de andre elleve parallelbiografier, da dens indledende afsnit oprindeligt var betitlet ”Præludium”, som på et tidspunkt var streget ud og erstattet med ”Forberedelse” (Holberg 1739[ms]: 8:1r). Det udstregede ”Præludium” indikerer, at parallelbiografien blev udformet og renskrevet på et tidspunkt, hvor Holberg ikke havde fastlagt nogen standard for overskrifterne, hvorved den kan være en af de ældste (Amundsen 1923: 18).

Mindst en af ideerne til sammenligningerne forelå tidligere i forfatterskabet. I *Almindelig Kirke-Historie* biograferede Holberg kort Ziska, der i *Heltehistorier* blev sammenlignet med Scanderbeg. Efter en redegørelse for den hussitiske generals karakter konstaterede Holberg:

Kort for Ziska var *Bajazeth* og *Tamerlan*, og efter ham *Procopius*, *Mahomed II* og *Scanderbeg*, hvoraf den sidste allene dog *meriterer* [fortjener] at føre Titel af en Helt, efterdi hans Tapperhed var ziiret [forsynet] med Dyd og Mildhed; Hvad *Ziska* angaaer, da var han Blod-gierrig, og agtede Menneskers Liv ikke meere end Fluers. (Holberg 1738: II 910)

Den korte sammenligning opsummerede i grove træk, hvad Holberg konkluderede et år senere i *Heltehistoriers* parallelbiografi (Holberg 1739: I 385-387). Lignende sammenfald er mere diffuse. Petrus Alexiovitz synes allerede at have haft en høj stjerne hos Holberg i 1711 (Holberg 1711: 2:158-161), og 22 år senere i *Synopsis Historiæ Universalis* (1733) var Holberg endnu mere forherligende over for zaren, der rostes for sin omvæltning af det russiske samfund, samtidig med at zarens kone Catharina Alexiewnas evne til at fortsætte de mange reformer fremhævedes (Holberg 1733: 194). Zarens reformiver bemærkede Holberg samme år i *Dannemarks Riges Historie* (1732-35), hvor han, som nævnt ovenfor, dristede sig til at ligne Christian 4.s fremfærd med den russiske zars (Holberg 1732-35: II 921). Samme tanke udbyggede han senere i *Epistel* 223, hvor det blev til en regulær sammenligning mellem zaren og den danske konge (Holberg 1748-54: III 183-188). En kort, men positiv omtale af

Zenobia findes ligeledes i det ældre forfatterskab, og Holberg kunne heller ikke undgå at berøre Mahomed's (Muhammed's) og Saladins levned i *Almindelig Kirke-Historie* (Holberg 1711: 1:146; Holberg 1738: I 399-404, II 659, 664-668).

En manglende rød tråd i *Heltehistoriers* moralfilosofi

Som læser skal man ikke forvente, at *Heltehistorier* indeholder et sammenhængende moralfilosofisk system. Sammenligner vi de moralfilosofiske pointer i parallelbiografiernes forberedelser, er flere af emnerne så forskellige, at man f.eks. kan læse om årsagen til store rigers hastige opståen og fald (Cingiskan og Tamerlan), en afvisning af teorien om klimatisk determinisme (Akebar og Petrus Alexiovitz), et opgør med antikkens helteideal (Ziska og Scanderbeg), en fordømmelse af spaniernes kolonisering af Amerika (Montezuma og Atapaliba), kvinders ligeret (Zenobia og Catharina Alexiewna), og hvad der kendetegner en ret *Philosophus* (Socrates og Epaminondas).

Holberg selv synes heller ikke at have tilsluttet sig ideen om, at *Heltehistorier* var udformet som et moralsk system. Da han i *Moralske Tanker* opsummerede de forskellige måder, han havde moraliseret på, blev *Heltehistorier* nævnt som en del af det moralske forfatterskab, men det hævdedes aldrig, at værket indeholdt et moralfilosofisk system. Denne ære tilfaldt i stedet *Moralske Tanker* (Holberg 1744: I 2r-2v, 20).

Nogen vil måske indvende, at Holberg vurderede sine helte og skurke ud fra en fast moralfilosofisk målestok, og der skal da heller ikke herske tvivl om, at bestemte dyder og laster går igen i flere af biografierne. F.eks. roste Holberg den mogulske feltherre Mahobed-Kan for hans ærbødighed over for øvrigheden samt hans manglende interesse for rigdom og ære. Disse tre karaktertræk indgik i de fjorten punkter, som karakteriserede en *Philosophus* som Socrates (Holberg 1739: II 230-255, 281-282, 447-490).

Modsat finder vi i sammenligningen af Akebar og Petrus Alexiovitz en sætning, hvor den mogulske hersker betegnedes som ”en stor *Philosophus*”, mens zaren var ”en stor Konstner” (Holberg 1739: I 322). Ved første øjekast skulle man altså tro, at Akebar derfor opfyldte de fjorten punkter, der kendetegnede en *Philosophus*, men dette var ikke tilfældet. F.eks. skulle en ret *Philosophus* efter Holbergs overbevisning udvise ”liden Attraae efter verdslig og forfængelig Ære” (Holberg 1739 II 449), men hvad der netop var Akebars største drivkraft, og det som

ligeledes gjorde ham til en fuldendt konge, var hans begær efter ære (Holberg 1739: I 321-324).

Som læser må man altså affinde sig med, at Holberg ikke var konsekvent i sin vurdering af de biograferedes karakteregenskaber.

Den fremmede

Et i forskningslitteraturen ømtåleligt emne inden for studiet af oplysningstiden er tidsalderens syn på det fremmede og afvigende. Denne i flere tilfælde negative reception af oplysningstiden findes i flere afskygninger, men særligt når det kommer til synet på ikke-europæeren har litteraturhistorikeren Edwards Saïds *Orientalism* (første gang udgivet i 1976) stået som et skelsættende værk. Saïds analyse er ikke positiv. Meget kort skitseret lader Said forstå, at europæiske orientaler har skabt en forestilling om orientaleren som negativ kontrast til europæeren. (Said 2003). Der hersker langt fra konsensus om Saïds teser og navnlig hans empiriske grundlag er blevet tilbagevist som værende alarmerende fejlbehæftet og subjektivt udvalgt (Irwin 2007: 9-15, 294-328). Trods dette og selvom arvtagere af hans tanker er mindre polemiske, lever de stadig i bedste velgående (se f.eks.: Clarke 2003; Dew 2009).

At vurdere *Heltehistoriers* ikke-europæiske biografier i forhold til orientalisme-debatten er ikke så ligetil, som man måske kunne tro. Sagen er den, at Holberg var iøjnefaldende inkonsekvent i sit syn på den fremmede, og det afspejler sig i de få men givtige studier, der berører emnet.

På den ene side har vi religionshistorikeren Jørgen Bæk Simonsen, der i to studier har beskæftiget sig med Holbergs syn på Mahomed og islam. Hans studier begrænser sig ikke kun til *Heltehistoriers* parallelbiografi om Zoroaster og Mahomed, men tekststykker fra *Moralske Tanker* og *Epistlerne* inddrages ligeledes. Forudsætningen for Simonsens studier er, at Holberg så Mahomed og hans religion som noget fremmed, hvilket Holberg forsøgte at forstå gennem sine studier. Holbergs konklusion er måske mindre flatterende. Mahomed betragtes som en bedrager og islam som en vranglære, hvilket Simonsen undskylder med samtidens almene opfattelse af islam. På baggrund af et mindre kildestudie – som behandles mere detaljeret nedenfor – fastslår Simonsen desuden, at Holberg skal roses for sin iver efter at ville forstå islam, religionens profet og dens dyrkere. Selvom muslimer var fremmede for Holberg, afholdt det ham ikke fra at undersøge og videreformidle sin viden om dem (Simonsen 1988: 59-67; Simonsen 2004: 69-89).

På den anden side står litteraturhistorikeren Heinrich Anz. Hans fokus er udelukkende rettet mod *Heltehistoriers* moralfilosofiske agenda, der hos Simonsen får en sekundær rolle. Anz' undersøgelser er langt fra ligeså detaljerede som Simonsens. Han studser først og fremmest over Holbergs udvalg af helte, der trods deres orientalske – og indianske – herkomst alligevel kan anvendes som moralfilosofiske eksempler til enten efterfølgelse eller afskrækkelse. Der var altså moralfilosofisk lære at hente for den europæiske læser blandt f.eks. orientalerne, og herved blev forestillingen om den fremmede ifølge Anz underordnet. Så meget endda, at mogulen Akebar kunne sammenparres med en af Holbergs største europæiske helte, Petrus Alexiovitz (Anz 2006: 19-35; Anz 2007: 209-218).

Hverken Simonsen eller Anz kan siges at tage fejl i deres antagelser. Årsagen til deres meget forskellige konklusioner skyldes deres indgangsvinkel til stoffet. Simonsens dykker ned i en enkelt biografi, som han så nærstuderer. Anz' metode er en anden. Han analyserer værkets struktur, metode og moralfilosofi og lader det historiske materiale få en sekundær rolle i analysen. Simonsen og Anz kunne sådan set have draget nytte af at læse hinandens bidrag, da man i en analyse af Holbergs syn på den fremmede både må tage hensyn til det historiske stof, såvel som det moralfilosofiske.

Holberg opfattede dyder og laster som universelle, og en ikke-europæer såvel som en europæer kunne fra naturens side besidde de samme karakteregenskaber. Muligheden for at udfolde ens potentielle dyder var imidlertid større for europæeren, da ikke-europæerens kultur og tradition ofte modarbejdede udfoldelsen (se f.eks. Holberg 1739: I 388-486). Den europæiske civilisation var derfor klart at foretrække frem for de ikke-europæiske. Der var dog intet naturgivent ved dette, og f.eks. så Holberg intet problem i at sætte inkaernes civilisation på lige fod og endda over europæernes inden den spanske kolonisering (Holberg 1739: I 551-553; Holberg 1748-54: I:99-100).

Holberg benyttede sig af et slags civilisationshierarki, når han skulle bedømme de forskellige folkeslag. Nederst lå osmannerne, som ”have stedse fremturet udi deres *Barbarie* og Had til alle andre Folk, saa at de kand ansees som det menneskelige Kiøns Fiender,” (Holberg 1739: I 459). At osmannerne vurderedes så kritisk, var der for tiden intet bemærkelsesværdigt ved. Selvom de største farer fra den store nabo mod øst var drevet over i 1739, havde osmannerne længe været det kristne Europas største trussel, og derfor anså Holberg det, ”at være alle andre Nationers

Interesse at foreene sig mod et saa skadeligt Folk, og at kuldkaste et Herredom, der ikke underholdes uden ved voldsomme Midler.” (Holberg 1739: I 459). Så selvom Holberg i sine moralfilosofiske vurderinger lod forestillingen om den fremmede være underordnet, eksisterede der stadig et tydeligt skel mellem det civiliserede Europa og dele af den barbariske Orient i de historiske biografier.

Heltehistorier i Holberg-forskningen

Heltehistorier er for så vidt ikke et overset værk i Holberg-forskningen. Værket berøres i adskillige studier, men symptomatisk for disse er, at kun et fåtal har analyseret værket i sin helhed (se f.eks. Billeskov Jansen 1938-39: II 37-44; Brask 2006: 66-78; Schmidt 2013: 55-71; Schmidt 2014b: 303-323). Tendensen har i stedet været at fokusere på en enkelt eller to af parallelbiografierne og udtrække specifikke synspunkter, der har haft relevans i forhold til studiets agenda (se f.eks.: Krüger 1968: 173-176; Langslet 205-206; Mortensen 1916: 67-69). Af samme grund er de biografier, man har kunnet relatere til et populært forskningsfelt, blevet overeksponeret i forhold til resten af biografiene. Det kommer derfor ikke som nogen overraskelse, at parallelbiografien om heltinderne Zenobia og Catharina Alexiewna har nydt den største opmærksomhed sammenlignet med resten af *Heltehistoriers* parallelbiografier. Ikke så meget pga. de biograferede, men fordi parallelbiografiens forberedelse indeholder nogle af Holbergs tydeligste argumenter for kvinders ligestilling med mænd. Netop Holbergs kvindesyn forekommer at være et aldrig uddebatteret emne blandt Holberg-forskere, hvor nye skud på en evigt voksende stamme af studier er sprunget frem inden for de seneste år, og som i større eller mindre grad har haft *Heltehistoriers* kvindelige parallelbiografi som omdrejningspunkt for deres konklusioner (Bredsdorff 2003: 133-173; Eriksen & Rønning 2012: 113-145; Jensen 1984b: 171-178; Ovesen 2010: 40-54; Straubhaar september 1997: 169-188; Aasen 2005: 11-23; Aasen: 2008, 173-195 Aasen 2013: 3-25).⁴⁷

Symptomatisk for flere ældre studier er desuden en modstand mod at skildre Holbergs lyst til at moralisere gennem historien. Man anerkender eksistensen af den konstante moraliseringen i *Heltehistorier*, men man har samtidig svært ved at skrive den ind i den på dette tidspunkt dominerende historietradition, hvor Magistra

⁴⁷ Den ældre Holberg-forskning er heller ikke uden studier, hvor parallelbiografien om Zenobia og Catharina Alexiewna integreres i studiet af Holbergs kvindesyn, se f.eks.: Falbe Hansen 1893: 37-45; Gvåle 1976: 27-48; Jæger 1889: 1-15.

vitæ-litteraturen – som *Helte-* og *Heltindehistorier* må siges at høre ind under – ikke længere betragtedes som historisk videnskabelig disciplin (Nadel 1964: 291-315; Koselleck 1979: 38-66; Jensen 2009: 205-237). Et eksempel herpå er litteraturhistorikeren Francis Bull, der har haft meget lidt til overs for Holbergs moraliseren i de historiske værker, hvilket også fremgår af hans behandling af *Helte-* og *Heltindehistorier*, som han ikke vier meget plads til i sine studier. Et andet eksempel er folkeskolelæreren og Holberg-forskeren Sigurd Høst, der adskiller moralfilosofien og historien i sit studie af *Heltehistorier* og forsøger at identificere værkets historiske værdi (Bull 1913: 112-116; Høst 1913: 145-164).

En der har anfægtet Bulls negative opfattelse af det moraliserende element hos historikeren Holberg, er litteraturhistorikeren Eiliv Vinje. Han hævder ikke, at moralisering er en nødvendighed for al historiografi, men fastholder, at det netop er ved moraliseringen at: ”Holberg har sine kvaliteter, også som historikar. For å gjera nærmare greie for dette er det nødvendig å retta søkelyset mot historieteksten.” (Vinje 2014: 133). Dette er uden tvivl korrekt, og det synes endvidere givende, hvis sådanne stilstudier suppleres med kildestudier. Sagt på en anden måde er forlæggene til selve teksten – i hvert faldt i *Heltehistorier* – vigtigere end man skulle tro, hvis man ønsker en tilbundsgående tekstforståelse af det moralfilosofiske element.

Kildestudier i *Heltehistorier*

Førnævnte Sigurd Høst er ikke den første, der har gjort sig overvejelser om kildegrundlaget til *Heltehistorier* (Plutarch 1745-54: IV 557-558 note b; Bull 1913: 115), men han er den eneste, der drister sig til at give en overordnet vurdering af Holbergs kildebrug:

Heltehistorierne er et populært verk og fremtræder heller ikke med krav paa at være selvstændig historieskrivning hvad det rent stofflige angaar. Det er de moraliserende betragtninger som indleder biografiene, de saakaldte forberedelser, samt sammenligningene mellem de to sammenparrede helter som efter Holbergs eget sigende har voldt ham størst bry. Imidlertid er ikke det rent historiske indhold bare kritikløs avskrivning efter den første den bedste kompilator. (Høst 1913: 159)

Påstanden baserer sig på et mindre studie af Holbergs kildebrug i Tamerlan-biografien. Heri beskriver Høst, hvorledes Holberg måtte vurdere et væld af subjektive kilder om Tamerlan, der enten lovpriste eller nedgjorde den tatariske hersker. Med kritisk snilde formåede Holberg at afsløre kildernes subjektivitet, og netop dette: ”viser os tydelig nok at vi ikke bør undervurdere det rent historiske værd som Holbergs bok i sin tid havde.” (Høst 1913: 162). Set i forhold til Holbergs kritiske sans gør Tamerlan-biografien uden tvivl Holberg ære, og Høsts kildestudie er egentlig af nogenlunde kvalitet. Han begår imidlertid den fejl at generalisere sin konklusion fra Tamerlan-biografien til de resterende 23 biografier i *Heltehistorier*. Variationen i kildebruget er så iøjnefaldende fra biografi til biografi, at en sådan slutning er misvisende. Høst er endvidere tilbøjelig til at tage kildeangivelserne i *Heltehistorier* for gode varer,⁴⁸ medmindre andet er bevist. Herved nævner han f.eks., at biskoppen Bartolomæus de las Casas’ *Historia General de las Indias* skulle have været et vigtigt værk til udfærdigelsen af Montezuma-biografien. En ganske interessant konklusion. For det første fordi Holbergs henvisning til de las Casas, som for øvrigt refererede til bogen *Histoire de la Conquête du Mexique, ou de la Nouvelle Espagne* (1691), med stor sandsynlighed var andenhånds, og for det andet fordi oplysninger fra de las Casas’ værk udgør en minimal del af Montezuma-biografien (Høst 1913: 163).

Hvis vi vil have et gennemgribende kildestudie af Montezuma-biografien, skal vi i stedet kigge i et studie begået af sprogforskeren Norman L. Willey. Willeys interesse for *Heltehistorier* ligger tilbage i 1939, og han er én blandt få amerikanske forskere, der har beskæftiget sig med Holberg. Hans interesse centrerer sig udelukkende om *Heltehistoriers* Montezuma-biografi og dennes kildegrundlag. Ved en sammenligning af biografien og den spanske dramatiker og historiker Antonio de Solís’ *Histoire de la conquête du Mexique* konstaterer han overbevisende, at den franske tredjeudgave af værket var Holbergs eneste forlæg til biografien. Der er sådan set intet forkert i denne konklusion, men Willey læser samtidig biografien ud af dens kontekst, og vælger at vurdere biografiens kvaliteter ud fra sin egen positivistiske opfattelse af god historikerpraksis. Resultatet er forudsigeligt. Holberg fremstilles som en naiv og sjusket historiker, der udelukkende

⁴⁸ Høst antager dog at henvisninger til Ahmed Ben Arab Schach og Ahmadi Kermani var andenhånds (Høst 1913: 162).

støttede sig op ad sin ene kilde. Når han endelig dristede sig til at bevæge sig ud over Solís' fortælling, afslørede han en utilstrækkelig viden, og med den mængde af litteratur om aztekerne, der florerede i 1739, er det indlysende for Willey, at Holberg ikke gjorde et grundigt forarbejde med at finde relevant litteratur, som kunne have nuanceret billedet af Montezumas levned og spaniernes kolonisering af Azteker-riget (Willey 1939: 123-130). Willey slutter sit studie med følgende ord:

It would seem, therefore, that in the portion of the *Heltehistorier* that deals with Mexico Holberg has shown a lamentable indifference to controlling his sources, a naïve and unsupported interpretation of character, and considerable carelessness in translating his material.
(Willey 1939: 130)

Det er sandt, at Montezuma-biografien fra ende til anden var en forkortet og til tider lemfældig oversættelse og afskrivning af *Histoire de la conquête du Mexique*, men det ville være forkert at klandre Holberg for utilstrækkelige forstudier til sin biografi. Holberg var pragmatisk historiker, og han nærede ingen forståelse for den filologisk antikvariske historikertraditions forkærlighed for detaljen samt kritiske og kumulative tilgang til historien (Olden-Jørgensen 2015a: [under udgivelse]). En anden ligeså vigtig anke mod Willeys kritik er spørgsmålet om tilgængelighed. Willey opsummerer i sit studie en længere række værker, som han forudsætter, at Holberg havde til rådighed og derfor burde have kigget i (Willey 1939: 123-124). Intet indikerer imidlertid, at Holberg rådede over eller havde kendskab til disse bøgers indhold, da han begik Montezuma-biografien. Adgangen til bøger om Azteker-riget var ganske enkelt betragtelig begrænset i 1739 i forhold til 1939. Samtidig tyder meget på, at Holberg udfærdigede sine biografier på baggrund af, hvad han havde i sin egen bogsamling, hvilket gør begrænsningerne af Holbergs forhåndenværende kildemateriale endnu mere åbenlyse.

Et andet mere nutidigt eksempel på forskeres tilbøjelighed til at tro på Holbergs henvisninger er førnævnte Simonsens betragtninger om kildegrundlaget til Mahomed-biografien i *Islam med danske øjne. Danskernes syn på islam gennem 1000 år* (2004). På den ene side vælger Simonsen at tro på en del af Holbergs kildeangivelser, og således forudsætter han, at Holberg anvendte George Sales engelske oversættelse af Koranen til sin biografi. På den anden side er han bevidst

om, at Holberg ikke altid afslørede sit kildegrundlag, og mener at kunne identificere tekstpassager fra orientalistene Henry Stubbes *An Account of the Rise and Progress Mahometanism: With the Life of Mahomet and a Vindication of him and his Religion from the Calumnies of the Christians*, Adriaan Relands *La Religion des Mahometans* (1721) og Henri de Boulainvilliers *La Vie de Mahomed* (1731). Det eneste af disse værker, vi med sikkerhed ved, at Holberg anvendte i Mahomed-biografien, var Relands, som Holberg også henviste til i biografien (Holberg 1739: II 95, 98). Der findes ingen spor efter de Boulainvilliers i Holbergs forfatterskab, og det er usandsynligt, at Holberg kendte til hans bog. At Holberg skulle have læst Stubbes skrift forekommer endnu mindre sandsynligt. Simonsen bemærker, at værket skulle være skrevet engang i 1670'erne, men han overser, at værkets første publikationsdato var i 1911 (Simonsen 2004: 74; Bosworth 1997: 53; Stubbe 1911: v-ix). Forinden havde det cirkuleret i en håndfuld håndskrevne udgaver, og intet indikerer, at Holberg skulle have været i besiddelse af et sådant skrift.

Dette er selvfølgelig petitesser, men hertil skal det nævnes, at Simonsen på baggrund af Mahomed-biografiens kildegrundlag polemiserer om den samtidige opfattelse af islam i Danmark. Tilbage i 1988 havde Simonsen allerede undskyldt Holbergs negative syn på Mahomed og islam med: ”den samtidige baggrund. Hvis rationalismens idegrundlag tages med i betragtning modereres Holbergs syn på Muhammed.” (Simonsen 1988: 67). Et lignende forsvar finder vi 16 år senere, hvor Simonsen desuden bemærker, at Holbergs skepsis over for islam også var præget af et ønske om at forstå Mahomed og hans religion, hvilket resulterede i Holbergs omfattende studier af relevant litteratur:

Når vi betragter de kilder, Holberg havde til rådighed om Muhammed og islam, kan vi se, at de i forhold til tidligere var blevet stærkt forbedret. Der var nu også adgang til arabiske kilder, og mange var blevet oversat til europæiske sprog. Det var naturligvis de færreste, der havde mulighed for at drage udenlands for at studere de nyeste værker, som Holberg gjorde det i flere omgange, men det ændrer ikke ved det forhold, at han gjorde sig store anstrengelser for at være loyal mod det, der var hele oplysningstidens bærende ide: at meddele den brede befolkning viden om verden. (Simonsen 2004: 88)

Simonsens rosende ord om Holberg afslører, at han ikke har kendt til et kildestudie af parallelbiografien om Zoroaster og Mahomed begået af den norske bibliotekar Leiv Amundsen tilbage i 1925. I kildestudiet, der for øvrigt må betegnes det bedste af sin slags omhandlende *Heltehistorier*, afslører Amundsen, at Mahomed-biografien i bund og grund var en forkortet gengivelse af den engelske orientalist Humphrey Prideaux' *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture* (1698), hvis slutninger Holberg havde krydret med passager fra Pierre Bayles *Dictionnaire Historique et Critique* og enkelte andre bøger (Amundsen 1925: 17-29). Biografiens talrige henvisninger til både Koranen, hebraiske skrifter samt hele seksten andre værker er derfor ikke et udtryk for Holbergs kildestudier, men Prideaux' og Bayles. Havde Simonsen kendt til Amundsens studie, ville hans ros af Holberg med al sandsynlighed forstumme, og han ville nok heller ikke have sluttet sit studie af Holbergs syn på Mahomed med det følgende:

I så henseende kan vi for den generelle debat om islam og muslimer i Danmark ved begyndelsen af det 21. århundrede med sorg fastslå, at Holbergs indsats i et betydeligt omfang er blevet gjort til skamme. Debatten om islam og muslimer er nemlig ikke præget af indsigt i den muslimske tradition og heller ikke af oprigtig lyst til at lære den at kende! (Simonsen 2004: 88-89)

Et sidste studie, der fortjener omtale, er Kierkegaard-forskerens Tonny Aagård Olesens kildestudier i Socrates-biografien. Udgangspunktet for Olesens kildestudier er en kort notits fra Billeskov Jansen, der uden nogen konkrete beviser anfører klassikere som: Xenophon, Platon, Aristofanes, Diogenes Laertios og Plutarch (Holberg 1944-54: VI 107; Olesen november 2009: 5 note 24). Olesens tillid til Billeskov Jansens navnerække resulterer i et kildestudie, der – hvilket kan ses i efterskriftet – ikke stemmer overens med biografiens reelle kildegrundlag. Det til trods er artiklen et værdifuldt bidrag til Holberg-forskningen, da Olesen i modsætning til Høst, Amundsen og Willey ikke begrænser sig til en identifikation af kilderne for kildernes skyld. I stedet analyserer han kildebruget i forhold biografiens egentlig formål: at moralisere. Således fastslår Olesen, at Holberg ved hjælp af den xenofonske Socrates evnede at biografere den græske filosof som et moralfilosofisk

ideal til efterfølgelse (Olesen november 2009: 4-7). På sin vis kan man sige, at Olesen tager Holbergs selvudnævnte forfatterrolle i *Heltehistorier* alvorligt.⁴⁹

Både Høst og Amundsen er udmærket klar over det moralfilosofiske element i *Heltehistorier*, men de forstår det ikke i sammenhæng med de historiske biografier. I stedet adskiller de moralfilosofi og historie, hvorved Høst er mere interesseret i at forfægte biografiernes historiske værdi, mens Amundsen forsøger at kortlægge Holbergs skrivemåde og identificere originale holbergske tekstpassager uden hensyntagen til den moralfilosofi, der ikke kun gennemsyrrer parallelbiografiens forberedelse og sammenligning, men også de historiske biografier. For en mere udtømmende analyse af Holbergs brug af moralfilosofi og historie henvises der til efterskriftet.

⁴⁹ Der eksisterer ligeledes værdifulde kildestudier i: Billeskov Jansen 1938-39: II 16-45. Heri berøres dog ikke direkte biografiernes kildegrundlag, da Billeskov Jansens hensigt er at identificere inspirationskilderne til Holbergs essayistiske forfatterskab, hvilket biografierne i *Heltehistorier* ikke hører ind under. Bull præsenterer nogle interessante betragtninger om Holbergs kildebrug i parallelbiografien om de to romere Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar samt biografien om Epaminondas, men der ligger ikke et større kildekritisk studie bag hans konklusioner (Bull 1913: 115). Filologen Aage Kragelund har i henholdsvis *Holberg og Cicero* og *Holberg og Seneca* identificeret Cicero- og Seneca-citater i Holbergs forfatterskab. Han finder flere af disse i *Heltehistorier*, men undlader at vurdere om citaterne var første- eller andenhånds (Kragelund 1978; Kragelund 1983). Slutteligt skal det nævnes, at undertegnede i to foregående studier har afdækket kildegrundlaget for enkelte af biografierne i *Heltehistorier* (Schmidt 2012: 140-158; Schmidt 2014a: 279-302). Resultaterne af disse omtales ikke yderligere, da de er inkorporeret i efterskriftet, jf. biografierne om Oran Zeb, Schach Abas, Montezuma, Atapaliba og Mahobed-Khan.

Åbenlyse og skjulte kilder i Ludvig Holbergs *Heltehistorier*

Cingiskan og Tamerlan

Parallelbiografien om Cingiskan og Tamerlan er et glimrende eksempel på, hvor forskelligartet Holbergs kildebrug kunne være. Holbergforskeren Sigurd Høst har rost Holberg for hans brug af kildemateriale i Tamerlan-biografien – en ros Høst udbreder til de resterende 23 biografier (Høst 1913: 159-164). Havde han vidst, hvilken litteratur Holberg baserede Cingiskan-biografien på, var rosen antageligt forstummet en smule.

Det var ikke, fordi Holberg undlod at henvise til relevant litteratur i Cingiskan-biografien. Alt i alt introducerede han læseren for fem skribenter, der alle var af asiatisk/mellemøstlig afstamning: Marrakeschi, Mirconde (Mīr-Khvānd eller Mirkhond), Albucair, Albufaragius (Mar Gregorius Abulfaraj eller Gregorius Abul Farajius) og Nisavi. (Holberg 1739: I 10, 11, 12, 21, 26). Af de fem anførte forfattere springer særligt henvisningen til Mirconde i øjnene. Han er i dag kendt for sit storværk *Rauzat-us-safa*, der ikke har nogen dansk titel, men som på engelsk kaldes *Garden of Purity*. Værket eksisterede på Holbergs tid i forskellige franske, italienske, spanske og engelske oversættelser (Elliot 1849: I 90-91). Alle disse var ufuldstændige, og en udgave indeholdende værkets femte bind, hvor Mirconde portrætterede Cingiskan, har ikke været til at finde i en europæisk udgave før 1739. Med andre ord var henvisningen andenhånds, da Holberg ellers skulle have læst Mircondes bog på originalsproget, dvs. persisk. Det er mere sandsynligt, at Holberg var i besiddelse af den engelske orientalist Edward Pocockes latinske oversættelse af Albufaragius' *Mukhtasar fī'l-Duwal – Historia compendiosa dynastiarum* (1663) – da han udfærdigede Cingiskan-biografien; også fordi han henviste til Albufaragius andetsteds i forfatterskabet.⁵⁰ Imidlertid var henvisningen til Albufaragius også andenhånds, og det samme var henvisningerne til Marrakeshi, Albucair og Nisavi. Holbergs kendskab til disse forfatteres skrifter afspejler derfor ikke et indgående kendskab til arabisk og persisk litteratur om Cingiskan, men i stedet at han baserede

⁵⁰ I *Det Arabiske Pulver* fra 1724 nævnes Albufaragius en enkelt gang (Holberg 1723-25: II 3v), og derudover henviste Holberg til værket i *Almindelig Kirke-Historie* (se f.eks.: Holberg 1738: I 165, 405-406, 455). Hvorvidt referencerne til Pocockes oversættelse her var første- eller andenhånds, må fremtidige kildestudier afsløre.

sin biografi på andre forfatteres indgående kendskab til den mongolske krigsfyrste. For at præcisere var der ikke tale om flere, men én forfatters værk; den franske orientalist François Pétis de la Croix' *Histoire Du Grand Genghizcan Premier Empereur Des Anciens Mogols Et Tatares* (1710). Det faktum, at Holberg anvendte Pétis de la Croix' værk til udfærdigelsen af Cingiskan-biografien, ses af den historie, hvor Holberg ellers angav Albufaragius som sin kilde. Historien handler om, hvordan sultanen af Carizme (Khwârezm) Mahomet (Ala ad-Din Muhammed 2.)⁵¹ myrdede alle på nær én person ud af en stor mongolsk ambassadedelegation, der ellers havde til formål at forbedre forholdet mellem Carizme og Det mongolske rige. Gennem den overlevende fik Cingiskan nys om mordene, hvorefter han sendte en ny delegation til Carizme for at forhøre sig om disse forbrydelser. Resultatet blev det samme, da Mahomet endnu engang myrdede de udsendte ambassadører, hvorpå Holberg konstaterede følgende:

Den Arabiske Scribent Albufaragius siger, at *Cingiskan* blev saa bevæget over denne *Mahomets* Mishandling, at han græd bitterligen, og kunde ingen Roe have, førend han kunde faae en tilstrækkelig Hævn. Han begav sig op paa en Høy, og der forblev 3 Dage og Nætter uden Mad og Drikke, og endeligen, da han kom ned igien, gav tilkiende, at han den tredie Nat udi et Syn havde faaet Forsikring om en god Lykke af forestaaende Kriig. Om han virkeligen havde haft saadant Syn eller ey, kand man for vist ikke sige. Det er troeligt, at *Cingiskan*, som udi alle vigtige Ting betienede sig af *Religionen*, opdigtede denne Historie, for at opmuntre sine Undersaatter desmeere. (Holberg 1739: I 21-22)

Pétis de la Croix' gengivelse var mere detaljeret, men ligheden er alligevel til at få øje på:

⁵¹ Shah Ala ad-Din Muhammad (1669-1220) var sultan i Carizme. Hvorfor Holberg kaldte ham Mahomet og i nogle tilfælde Mahomed er lidt af en gåde, og navnlig når Pétis de la Croix benævnte ham Mehemed. I biografien blev Islams profet Muhammed ligeledes benævnt Mahomet, hvilket forårsager, at der er risiko for forvekslinger i biografien (se f.eks. Holberg 1739: I 17). I det hele taget eksisterer der ikke tydelig overensstemmelse mellem egennavnene i Holbergs biografi og Pétis de la Croix' skrift. Også biografien hovedperson fik nyt navn fra Genghizcan til Cingiskan, hvilket kan være Holbergs forsøg på at præsentere sine læsere for et navn, der var nemmere at udtale.

Historikeren Aboulfarage forsikrer, at Genghizcan var så berørt af Mehmeds (dvs. Mahomet) barbariske handlinger, at han græd og kunne ikke finde hvile, før han havde tilrettelagt sin hævn. Han gik, siger vores forfatter, op på en bakke, hvor han blottede sit hoved og bad til Gud, at hans anstrengelser for at straffe en troløs prins blev begunstiget; og han blev deroppe i tre dage og tre nætter uden at indtage næring. På den tredje nat åbenbarede en sortklædt munk sig for ham i en drøm og rådede ham til ikke at frygte noget; fordi han ville lykkes i alle sine foretagender. [...] Det er ikke overraskende, at Genghizcan skulle benytte sig af en fiktiv drøm til at animere sine soldater, da mange krigere før ham har tyet til samme middel.⁵²

Den lille forskel mellem Pétis de la Croix' og Holbergs realkritiske kommentar til spådomshistorien er selvfølgelig værd at bemærke. Mens Pétis de la Croix kunne konstatere, at Cingiskan var én blandt mange, der benyttede sig af spådomshistorier til at opildne sine soldater til kamp, så drog Holberg en parallel til Cingiskans hyppige brug af religion til at opildne sine undersåtter til krig. Cingiskans – og for den sag skyld også Tamerlans – evner til at få deres undersåtter til at danse efter deres pibe ved hjælp af religiøse argumenter, fascinerede Holberg, og ud over det ovennævnte eksempel berørte han emnet flere steder i parallelbiografien (se f.eks. Holberg 1739: I 10-11, 14-15, 48-50).

Hvis vi vender tilbage til kildegrundlaget for Cingiskan-biografien, så skal Holbergs portræt af den mongolske hærfører ses som en forkortet udgave af, hvad der stod i *Histoire Du Grand Genghizcan Premier Empereur Des Anciens Mogols Et Tatares*. Forkortelsen er betragtelig, da Cingiskan-biografien med sine 24 sider blegner en hel del sammenlignet med Pétis de la Croix' biografi på 562 sider (Pétis de la Croix 1710; Holberg 1739: I 7-31). Med en så markant forskel i størrelse synes det nærliggende at spørge, hvad Holberg så valgte at inkludere og udelade fra sin hovedkilde?

⁵² "L'Historien Aboulfarage assure que Genghizcan fut si touché du procédé barbare de Mehemed qu'il en pleura, & ne put goûter aucun repos jusqu'à ce qu'il eût tout disposé pour se venger. Il monta, dit cet Auteur, sur une Colline, où s'étant découvert le tête, il pria Dieu de favoriser les efforts qu'il alloit faire pour punir un Prince sans foy; & il y demeura trois jours & trois nuits sans prendre aucune nourriture. Au milieu de la troisième nuit, un Moine vêtu de noir lui apparut en songe & l'avertit de ne rien craindre, parce qu'il devoit réüssir dans toutes ses entreprises [...] Il n'est pas surprenant que Genghizcan ait employé la fiction d'un songe pour animer ses Soldats, puis qu'avant lui plusieurs Guerriers ont eu recours au même expedient." (Pétis de la Croix 1710: 185-187).

Enkelte studier har bemærket, at Holbergs hensigt ved at indlemme ”bulderbasser” som Cingiskan og Tamerlan i *Heltehistoriers* persongalleri var foranlediget af en skjult fascination af de store krigsfyrster og deres bedrifter på slagmarken (se f.eks.: Høst 1913: 154-157). En sådan udlægning er misvisende, da Holberg som førnævnt i fortalen til *Heltehistorier* tilkendegav, at han i kraft af sin rolle som *Biographus* kun: ”løsligen taler om Krige, Feltslage, og Beleiringer,” (Holberg 1739: I 4v). En lignende argumentation findes både i Cingiskans og Tamerlans biografier, hvor Holberg proklamerede: ”At tale om alle denne Herres [Cingiskans] Seyervindinger er for vitløftigt, sigter ey heller til mit Forsæt udi dette Verk, som er alleene at beskrive store Mænds *Qvaliteter*, for derudaf at trække *Morale*.” (Holberg 1739: I 28), mens det i Tamerlan-biografien lød:

At tale i særdeleshed om alle *Tamerlans* Tog er ikke mindre u-endeligt end u-behageli[g]t; det tiener ogsaa ikkun lidet til Opbyggelse at see en Optægnelse paa alle de Nederlagge, Blods Udstyrtninger, Stæders og Landes Ødeleggelse, som under denne stridbare Herres Regiering ere skeedte; alt dette sigter ey heller til mit foresatte Maal, som er at give Afrisning alleene paa hans personlige Dyder og Egenskaber. (Holberg 1739: I 40)

Dette betød ikke, at Holberg helt undgik at dokumentere sine biograferedes krigsbedrifter, men snarere at de enkelte slag behandledes overfladisk i forhold til detaljegraden i kildematerialet. I Cingiskan-biografien ses dette ofte og f.eks. i beskrivelsen af Cingiskans krig mod sultanen af Carizme, Mahomet. For at give en nøjagtig beskrivelse af krigen producerede Pétis de la Croix hele 61 sider, der minutiøst informerede læseren om hver enkelt detalje af Cingiskans mindre belejringer og feltslag (Pétis de la Croix 1710: 215-276). Holberg kunne derimod kort berette, at Cingiskan gik: ”løs paa adskillige andre Stæder, hvilke han ogsaa erobrede,” (Holberg 1739: I 24). Samme tendens forekommer også i beskrivelsen af krigens vigtigere feltslag. Pétis de la Croix gav lange udførlige beretninger, som Holberg kogte ned til et par sider (se f.eks.: Holberg 1739: I 15-17; Pétis de la Croix 1710: 122-139). Også Pétis de la Croix’ omfattende persongalleri var i Holbergs biografi reduceret til det mindst mulige. Valget af hvem, der blev inkluderet eller udeladt, synes determineret af, om personerne bidrog til vurderingen af Cingiskans karakteregenskaber. Således udelod Holberg f.eks. Temur Meliq, der bravt

bekæmpede de mongolske styrker, men hvis bedrifter ikke havde nogen relevans for Cingiskans karakter (Pétis de la Croix 1710: 232-251), mens Mahomets mor – Turcan-Catan (Turkan Khatun) fik en del spalteplads, da hendes historie bidrog til vurderingen af Cingiskans handlinger. Selvom hun var en blodtørstig kvinde, vakte det afsky hos Holberg, at Cingiskan efter Turcan-Catans tilfangetagelse behandlede hende som en hund og slog hendes børnebørn ihjel for øjnene af hende (Holberg 1739: I 25-26; Pétis de la Croix 1710: 307, 350-353). Holberg synes desuden at have været fascineret af en så heroisk dronning: ”hvis Myndighed var saa stor, at, naar to stridige Befalinger komme ud paa een gang, een fra *Mahomet*, en anden fra hende, saae man alleene efter *Datum*, og rettede sig efter den sidste.” (Holberg 1739: I 25).

Mens ét værk indeholdt rigeligt med materiale til at forfatte Cingiskan-biografien, var sagen en anden i biografien om Tamerlan. Holberg kendte til flere bøger, der gav en omfattende beskrivelse af den tatariske herskers levned, men i Holbergs optik manglede samtlige værker objektivitet, og han måtte konkludere at:

I det øvrige kand man sige, at faa Historier ere saa vanskelige at skrive, som *Tamerlans*; thi udi de *Europæiske* Bøger er en Samling af lutter Usandfærdigheder, som mestendeels sigte til denne store Helts Forringelse, og de Morgenlandske Skrifter ere lutter Lovsange; saa at, hvorvel der findes meget antegnet om *Tamerlan*, saa har jeg dog af alle de mange Skrifter ikke kundet bringe meer, end disse faae Blade tilveye. (Holberg 1739: I 70-71)

Trods dette formåede han alligevel at udfærdige en 41 siders lang biografi. Andre forfatteres tilbøjelighed til enten at fornede eller rose Tamerlan til skyerne berørtes flere gange i biografien, og ofte i en kritiserende tone. F.eks. når Holberg præsenterede Tamerlans herkomst og kom med følgende sidebemærkning: ”Det er forunderligt, hvor mange u-riimelige Fabler de *Europæiske* Historier ere fulde af, saa vel om denne store Mands Herkomst, som hans Bedrifter; thi de samme have giort ham til en gemeen Hyrde, da han dog var en Prinds af Kongelig Blod, og nedstammede fra den mægtige *Cingiskan*.” (Holberg 1739: I 32). Eller som når Holberg introducerede den persiske historiker Mulla Scherefiddin Ali (Sharaf ad-Din Ali Yazdi eller Cherefedden Ali d’Yezd), der var førstehåndskilde til mange af Tamerlans bedrifter, og derfor: ”holdes af alle for den meest tilforladelige, skjønt han overalt hykler formeget.” (Holberg 1739: I 47). Dette er kun et lille udpluk af

Holbergs mange kritiske bemærkninger om den forhåndenværende litteratur vedrørende Tamerlan.

Holberg havde som sagt rigelig af litteratur at læne sig op ad, hvilket et utal af henvisninger til både europæiske og østerlandske forfattere afslører. Af dem, der var førstehånds, var den franske orientalist Barthélemy d'Herbelots *Bibliothèque Orientale, ou Dictionnaire Universel Contenant Generalement Tout ce qui regarde la connoissance des Peuples de l'Orient* (1697), medforfatteren til *Bibliothèque Orientale* Antoine Gallands *Le Paroles Remarquables, les bons Mots, et les Maximes des Orientaux* (1694), den franske jesuit François Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* (1705), fyrsten Abulgasi-Bagadur-Kans (Aboul Gazi Bahadour Khans),⁵³ hvis *Shajare-i Turk* udkom på fransk i 1726 med titlen *Histoire généalogique des Tatars*, samt førnævnte Mulla Scherefiddin Ali, hvis værk *Zafar Nama* var blevet oversat af Pétis de la Croix og betitlet *Histoire De Timur-Bec, Connu sous le Nom du Grand Tamerlan, Empereur des Mogols et Tartares* (1723). Holberg var selvfølgelig ikke så præcis i sine henvisninger, der fortrinsvist bestod af en gengivelse af forfatterens efternavn.⁵⁴ Andenhånden var henvisningerne til: Mirkhond, den persiske forfatter Ahmedi Kermani, Ahmed ben Arabschach og Hafedh Alkhuarezmi (Hafedh Al Khuarezmi), hvis historier Holberg havde hentet fra d'Herbelots leksikon (Holberg 1739: I 32 38, 68-69; Herbelot 1697: 877-888). Mirkhond var den selvsamme som Mirconde fra Cingiskan-biografien. Staveformen varierede pga. Holbergs forskellige forlæg, som stavede ham forskelligt, og fordi Holberg ikke havde ensrettet staveformerne i *Heltehistorier*.

Trods det store udvalg var Holberg konstant på vagt over for sit kildematerialers tendens, hvilket ses af de mange tendenskritiske betragtninger i Tamerlan-biografien. I enkelte tilfælde sneg Holberg også nogle traditionskritiske og realkritiske bemærkninger ind, om end disse ikke altid var Holbergs egne. I biografens indledende afsnit lod han f.eks. nogle realkritiske bemærkninger falde om de mirakelhistorier, som skulle have varslet Tamerlans fødsel. Særligt én mirakelhistorie var Holberg skeptisk overfor. Kraftigt forkortet, men i fin tråd med hvad der stod i Pétis de la Croix' *Histoire Du Grand Genghizcan Premier Empereur*

⁵³ Kendes også under navnet Ebülğâzî Bahadır Han.

⁵⁴ En undtagelse er Gallands skrift, som Holberg gav den noget forkortede titel *bons Mots des Orientaux* (Holberg 1739: I 66).

Des Anciens Mogols Et Tatares, havde Holberg i Cingiskan-biografien betvivlet østerlandske forfatteres forsøg på at gøre den mongolske feltherre til søn af solen:

Saasom alle store Seyerherrer tillegges *miraculeuse* Fødsler, saa *fabuleres* [fantaseres] ogsaa om denne store *Monarch*, at han var Solens Søn, hvorvel hans Moder af Undseelse dristede sig ikke til at sige, at Solen havde fattet Kiærlighed til hende selv, men henhørede denne Digt til en af hendes Forfædre udi niende *Grad*, nemlig fra *Buzengir*, som holdes for Stamfader af alle *Mogolske* Keysere, og af hvilken nedstiger *Pisuca*, denne *Cingiskans* Fader.
(Holberg 1739: I 7)

Holbergs forkortede udlægning af sit forlægs beretning gør måske historien svær at forstå. Kort fortalt blev en enke ved navn Alancoua pludselig gravid, hvorfor hendes afdøde mands familie mistænkte hende for utroskab. Hun slæbtes for retten, hvor hun forsvarede sig med, at solen havde befrugtet hende. Hun beviste dette ved at forudsige, at hun ville føde tre drenge, hvilket også skete, og den ene af disse drenge var Buzengir (Pétis de la Croix 1710: 10-14). Samme fortælling havde en slående lighed med en historie, Holberg kunne læse om Tamerlans fødsel, og da hans kilde til Tamerlan-biografiens første afsnit netop påpegede ligheden mellem de to historier, lå det lige for Holberg at gøre samme betragtning (Holberg 1739: I 31-32; Catrou 1705: 2). Selvom Holberg måske selv ville have bemærket parallelterne mellem de to historier, var der altså ikke tale om hans egen slutning. Dette var ikke en ualmindelig fremgangsmåde for Holberg. Stoppede hans kilde op i fortællingen og gjorde sig nogle betænkninger om en given historie eller for den sags skyld udøvede tendenskritik, var han ikke selv sen til at gøre det samme.

Et spøjst eksempel herpå var Holbergs vurdering af Ahmed ben Arabschachs og Abulgasi-Bagadur-Kans uoverensstemmende fortællinger om Tamerlans herkomst. Tamerlans titulering som *kurkan* havde fået Arabschach til at tro: ”at *Tamerlan* var ikke af saa høy Herkomst, som andre foregive, efterdi han holt det for en Ære at kalde sig Kongernes Svoger eller Blodsforvanter.” (Holberg 1739: I 37). Holberg valgte imidlertid at tro på Abulgasi-Bagadur-Kans udlægning, hvor Tamerlan var af kongelig afstamning, da samme forfatter:

nedsteeg fra *Cingiskan*, og *Tamerlan* udrøddede det *Cingiskanske* Afkom, havde han ikke tillagt ham saadan høy Herkomst, hvis Sandheden ikke havde forbundet ham at skrive saaledes. Det er ellers at beklage, at denne berømmelige Skribent har skrevet saa lidet om *Tamerlan*. Man kand ingen anden Aarsag give dertil, end at han heller har villet tie, end forvende Sandheden; thi at skrive *Tamerlans* Historie var at udreede sin Fiendes Dyder. (Holberg 1739: I 38)

En på mange måder interessant vurdering af Abulgasi-Bagadur-Kans betragtninger om Tamerlan; den var bare ikke Holbergs egen. Den stammede fra en af flere fodnoter til den franske oversættelse af Abulgasi-Bagadur-Kans værk, som bogens nederlandske oversætter – en vis Bentinck – havde forfattet. Bentinck var ligesom Holberg afvisende over for forestillingen om Tamerlans ringe herkomst, men han nævnte aldrig Arabschach og historien om, at Tamerlan skulle have betitlet sig selv kurkan, som derfor var Holbergs eksemplificerende bidrag til Bentincks fodnote – også selvom Holbergs kendskab til Arabschachs opfattelse var andenhånds, lånt fra d’Herbelots *Bibliothèque Orientale* (Herbelot 1697: 878; Bahadour Khan 1726: 399, 402 note a).

Holberg kunne også have kigget i sin udgave af Mulla Scherefiddin Alis *Histoire De Timur-Bec*, hvor værkets redaktør påpegede, at Arabschachs udlægning var usand. Imidlertid synes han ikke at have gjort dette, da han her også kunne have fundet nogle interessante oplysninger om betydningen af Tamerlans oprindelige navn Timurleng, som ville have bekræftet ham i Tamerlans kongelige herkomst. (Yezd 1723: I vii-viii).

Mens Holberg var positivt stemt over for Abulgasi-Bagadur-Kans beskrivelse af Tamerlan, var han straks mere betænkelig ved Scherefiddin Alis storværk om den tatariske hersker:

Af den *Persianske* *Scribents* *Scherefiddin Alis* Beretning skulde man vel tænke, at hans Historie var en af de mest tilforladelige; thi han vidner, at *Tamerlan* førte stedse en Deel *Scribentere* og *Secretarier* med sig, som skulde føre hans Bedrifter udi Pennen, og at han selv lod dem læse for sig, og *corrigerede* hvad som var falskt. Iligemaade, at han ikke vilde tilstede en vis *Poët*, der beskrev hans Historie paa Vers, at udføre hans største Bedrifter,

paa det at Efterkommerne ikke skulle tage det for et Poetisk Digt. Men som samme *Scherefiddins* Historie er en Kiede af prægtige Lovsange, saa kand man ikke fæste Troe til alt hvad han siger. (Holberg 1739: I 71)

Scherefiddin Alis åbenlyse partiskhed gav Holberg flere kvaler. På den ene side var den persiske forfatters biografi den mest udførlige beskrivelse, Holberg havde. På den anden side kunne han ikke ignorere Scherefiddin Alis nærmest panegyriske portræt af Tamerlan. Skriftet fik derfor en sekundær rolle i biografien og blev f.eks. kun benyttet til at give en mere detaljeret beskrivelse af Tamerlans besværlige togt mod Indien. Derudover valgte Holberg at tro på Scherefiddin Ali fremfor Catrou, når han fastslog, at Tamerlan døde som 72-årig (Holberg 1739: I 62). Et andet mere lavpraktisk problem ved Scherefiddin Alis skrift var længden. Med et sidetal på 1.630 sider var *Histoire De Timur-Bec* et digert værk og at skrive denne tekstmasse om til en biografi, der havde en passende størrelse, ville ikke være nogen nem opgave, selv om Holberg selvfølgelig formåede at koge Péti de la Croix' skrift ned i Cingiskan-biografien. Til Holbergs held behøvede han ikke at kaste sig ud i et lignende forkortelsesarbejde i Tamerlan-biografien, da han i Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* kunne finde en levnedsskildring, der havde en passende længde, og som han derfor flittigt benyttede sig af. Således baserede Holberg størstedelen af biografens ca. 30 sider lange kronologiske levnedsskildring på Catrou (Holberg 1739: I 33-37, 38-40, 46-53; Catrou 1705: 1-16), men i modsætning til Cingiskan-biografien, hvor ét skrift var nok, supplerede Holberg hyppigt Catrous beretning med oplysninger fra andre værker. Hvis vi f.eks. kaster et blik på Tamerlan-biografiens allerførste afsnit, indledte både Holberg og Catrou deres biografier med at udrede betydningen af Tamerlans navn Timurleng, og begge kom frem til samme konklusion, men mens Holbergs opdelte navnet i Demur (der betyder jern) og Leng (der betyder halt), så benyttede Catrou ordene Timur og Lenk. Variationen afslører, at Holberg valgte at skæve til d'Herbelots etymologiske udredning af navnet (Holberg 1739: I 31; Herbelot 1697: 877; Catrou 1705: 1). Når Holberg lige derefter præsenterede sine kritiske betragtninger om mirakelhistorierne om Tamerlans fødsel, udelod han Catrous beretning om den befrugtende sol, da han jo allerede havde skildret denne historie i Cingiskan-biografiens første afsnit. I stedet tilføjede han en typisk *holbergsk* bemærkning om ægtheden af sådanne mirakuløse fødselshistorier: "Saaledes maa en Ulvinde forsværge sin Natur for at opkלקke *Romulum* og *Remum*; *Jupiter* paatage sig

Amphitrions Skikkelse for at gjøre *Alcmene* frugtsømmelig med *Hercule*” (Holberg 1739: I 31-32). Det er pudsigt og nok heller ikke tilfældigt, at Pétis de la Croix gjorde sig lignende betragtninger, da han gav sig til at beskrive Cingiskans slægt og Alancouas fødselshistorie (Pétis de la Croix 1710: 10). Sådanne betragtninger er hyppige, og gør det vanskeligt at kortlægge enhver detalje i biografien, også fordi der hersker en del usikkerhed om ophavet til visse af de historier, Holberg præsenterede for læseren.

For at skitsere kildebrugen i grove træk opdeles biografien i to: en levnedsskildring og en karakterskildring. Levnedsskildringen baserede Holberg som førnævnt fortrinsvist på Catrous skrift. Således genfinder vi hos Catrou en mere udførlig skildring af Tamerlans tidlige år som leder af en flok unge hyrder, men stadig meget lig Holbergs (Holberg 1739: I 32-37; Catrou 1705: 3-6). Ovenævnte skildring var ikke uden tilføjelser, som kritikken af ældre europæiske forfatters forsøg på at give Tamerlan en ringe herkomst samt betragtningerne om, hvor ærefuldt hyrdehvervet var i ældre tider (Holberg 1739: I 32). Hvem denne kritik specifikt var rettet imod, er ikke til at sige, da hverken Catrou, d’Herbelot, Galland eller for den sags skyld oversætterne Bentinck og Pétis de la Croix forsøgte at dadle Tamerlan. I forbifarten nævnte Holberg, at d’Herbelot, som baserede sin biografi på østerlandske skrifter, ikke nævnte noget om Tamerlans eventyr som hyrde (Holberg 1739: I 37; Herbelot 1697: 878). Efter et kort intermezzo om de førnævnte bemærkninger vedrørende Abulgasi-Bagadur-Kan vendte Holberg endnu engang tilbage til Catrous skrift, hvorfra han kopierede skildringen af indtagelsen af Samarcand, Tamerlans religionssyn og indtagelsen af Cabul (Catrou 1705: 6-8; Holberg: 1739: I 38-40). Herefter lagde han Catrous bog fra sig og slog i stedet op i d’Herbelots *Bibliothèque Orientale*, der indeholdt en udførlig beskrivelse af Tamerlans krig mod Togktamisch (Tokhtamysh), det efterfølgende felttog i Persien og Tamerlans videre erobringer af forskellige småriger (Holberg 1739: I 41-46; Herbelot 1697: 879-881). Holberg vendte så endnu engang tilbage til Catrous skrift, da indtagelsen af Indien og Tamerlans stridigheder med sultanen Ben Avis (Ahmed Ben Avis) skulle beskrives. Samme skrift var ligeledes en vigtig kilde til Holbergs skildring af Tamerlans krig mod den osmanniske sultan Bajazeth (Bayezid 1.) og Tamerlans behandling af selvsamme sultan, da han blev taget til fange (Holberg 1739: I 45-53, 55-56, 57-60; Catrou 1705: 8-15). Enkelte steder i afskriften tilføjede Holberg bemærkninger, der enten stammede fra hans egen hånd eller andre forfatters. Således bidrog Holberg

med nogle få detaljer til Bajazeths karakter. Den korte plutarchske sammenligning af de to herskeres karakteregenskaber og parallellen mellem deres rivalisering og Cæsars og Pompejus' ditto var også Holbergs egne bidrag. Det samme var betænkningen om Tamerlans bevæggrunde for at gå i krig mod Bajazeth, som Holberg krydrede med nogle få oplysninger fra Scherefiddin Ali om Tamerlans religionssyn og nogle få citater fra et brev den tatariske hersker havde skrevet til Bajazeth (Holberg 1739: I 53-55; Yezd 1723: III 259-261; 393-400). Den efterfølgende beretning om, hvorledes Tamerlan ved et bekymringsløst sind opildnede sine soldater til den forestående krig mod Bajazet stammede fra Catrou, mens parallellen til måden, hvorpå Alexander den Store havde indgydt mod hos sine tropper var Holbergs eget bidrag til fortællingen (Holberg 1739: I 56-57; Catrou 1705: 13-14).

Den berømte myte om at Tamerlan skulle have kastet Bajazet i jernbur efter den osmanniske herskers tilfangetagelse, afviste Holberg og anså den som et påfund, som især græske forfattere havde forsøgt at holde i live pga. deres had til den tatariske hersker. I virkeligheden stammede Holbergs betragtning fra Catrous skrift, men det er ganske tydeligt, at det var vigtigt for Holberg at affærdige myten og påvise Tamerlans milde behandling af den tilfangetagne sultan, om end han ikke var villig til at tro på Scherefiddin Ali, der skrev, at Tamerlan havde lovet at løslade Bajazeth (Holberg 1739: I 58-59; Catrou 1705: 15; Yezd 1723: III 65-66).

Tamerlans sidste togt mod Kina gengav Holberg efter eget udsagn efter Abulgasi-Bagadur-Kan, da denne forfatter skildrede togtet mere neutralt i modsætning til andre, der: ”synes meer at have skrevet for at behage, end for at give noget Lys i Historien,” (Holberg 1739: I 60). Hvem disse forfattere var, er ikke til at sige, og Holbergs henvisning til Abulgasi-Bagadur-Kan er desuden vildledende, da det eneste han kunne udlede fra sin påståede kilde var følgende sætning: ”Saa snart var *Amir-Timur* [Tamerlan] ikke kommen tilbage, førend han satt sig for at giøre et Tog til *Kitay*, (det er *China*); men han kom ikke længere, end til den Stad *Otrar*, hvor han blev syg og døde” (Holberg 1739: I 60; Bahadour Khan 1726: 402-405). Hvorfra Holbergs betænkning om årsagerne til felttoget mod Kina stammer vides ikke, men omstændighederne omkring Tamerlans død havde Holberg fundet i d’Herbelots opslagsværk (Herbelot 1697: 883-884).

Herefter påbegyndte Holberg selve karakterskildringen. Denne sammenflettede han af flere mindre historier, der vel bedst kan kategoriseres som anekdotiske. Som eksempel på Tamerlans foragt for menneskeliv henviste Holberg til

Gallands *Le Paroles Remarquables, les Bons Mots, et les Maximes des Orientaux*, hvor man kunne læse historien om, hvordan Tamerlan i en samtale med en nikæansk *Philosophus* afviste anklager om hans blodtørst med vittigheder. Samtidig måtte Holberg beundre Tamerlans mådehold, da han ikke straffede den nikæanske *Philosophus*, der som svar på Tamerlans spøgefuldhed sammenlignede ham med fanden selv (Galland 1694: 196-197; Holberg 1739: I 66-67). At Tamerlan agtede folk, ”der ved Lærdom og opbyggeligt Levnet havde bragt sig udi Anseelse” (Holberg 1739: I 67), baserede Holberg ligeledes på en historie fra Gallands skrift (Holberg 1739: I 67-68; Galland 1694: 200-202). Som et bevis på Tamerlans humoristiske sans kunne Holberg også finde en historie hos Galland om, hvordan den persiske poet Ahmed Kermani gjorde grin med Tamerlan ved at vurdere den tatariske hersker til ikke at være mere end to skærv værd. Men da d’Herbelots gengivelse af historien var mere detaljeret, benyttede Holberg denne version i stedet (Holberg 1739: I 68-69; Galland 1694: 198; Herbelot 1697: 888). Hos d’Herbelot fandt Holberg endvidere Tamerlans religiøse diskussioner om, hvorvidt det enten var hans soldater eller hans fjender, der opnåede martyrium. I forlængelse deraf kunne Holberg også læse, hvordan Tamerlan havde diskuteret spørgsmålet: ”angaaende de 3 store Lærere *Ali*, *Moavia* og *Jezid*; hvo af dem havde været den Største.” (Holberg 1739: I 63-65; Herbelot 1697: 885-886). Symptomatisk for indlemmelsen af disse historier var, at Holberg kunne udlede Tamerlans karakteregenskaber, hvilket hans mere refererende forlæg ikke gjorde.

Hvad så med parallelbiografiens moralfilosofiske pointe? I den indledende forberedelse havde Holberg gjort sig nogle betænkninger om årsagerne til rigers hastige opkomst såvel som deres ligeså hastige fald. Som forklaring drog Holberg en parallel til naturens verden: ”Alt hvad udi Naturen hastig skeer, forgaaer ligesaa hastig igien, og hvad som langsom voxer, holder længe ved. En Eeg vil have længere Tid at voxe, end en Blomster, lever derfor ogsaa længer, efterat den har naaet sin Fuldkommenhed.” (Holberg 1739: I 4). Samme tendens fandtes blandt rigers tilblivelse og ødelæggelse. Romerrigets langsomme vej til storhed gjorde rigets levetid langvarig, mens Alexander den Stores enorme rige gik til grunde så snart, den græske hersker døde. Således kunne Holberg fastslå, at: ”De store Seyerherrer opreyse i en hast ligesom store Bygninger, hvilke hænge nogenleedes sammen, saa længe som deres store og forfærdelige Navn varer; men saa snart som det ved Døden ophører, løser sig Parterne fra hinanden, og den heele Bygning falder.” (Holberg

1739: I 6). Cingiskans og Tamerlans historie var for så vidt ideelle eksempler på denne pointe. I Cingiskans tilfælde kunne Holberg slutte, at det store mongolske rige forøgedes af Cingiskans søn, men at det efter ca. hundrede år faldt fra hinanden. En lignende skæbne overgik Tatarriget, der gik til grunde med Tamerlans død. Holberg måtte dog i samme åndedrag indrømme, at Tamerlan etablerede en kongeslægt, der herskede over et af verdens største riger: Mogulriget (Holberg 1739: I 31, 72). Trods disse afsluttende bemærkninger til hver biografi gennemsyrede pointen ikke ligefrem de to biografier. Kildematerialet gav ganske enkelt ikke anledning til det. Til gengæld foranledigede kildematerialet Holberg til at drage en parallel mellem Tamerlan og Alexander den Store.

Begge besad en umættelig erobringstrang, der var foranlediget af en ligeså umættelig ærgerrighed. På dette punkt var de to alen af et stykke, og Holberg kunne konstatere, at: ”Hvis *Alexander* havde levet længer, var den heele Jordens Klode bleven ham for trang. Det samme kand ogsaa siges om *Tamerlan*, hvis han havde begyndt udi den *Macedoniske Konges Alder*.” (Holberg 1739: I 52). Som Holberg også indrømmede, var parallellen mellem Tamerlan og Alexander ikke han egen ide:

En vis Skribent har taget sig for at ligne ham med den store *Alexander* saaledes: *Tamerlan* begyndte sine Seyervindinger udi de Aar, hvor *Alexander* endte sine. Men han var ikke ved Fødselen saa lykkelig, som den *Macedoniske Konge*. *Alexander* blev fød med en Krone paa Hovedet; men *Tamerlan* af en Hyrdestand banede sig Vey til et Kongerige. Den første arvede Undersaatter, men den anden forhvervede sig dem; den første fandt for sig en vel indrettet Krigshær, den sidste gjorde af raa Folk de tappreste Soldater udi *Asien*. Uden at have en *Aristoteles* til Tugtmester, besadd *Tamerlan* alle *Alexanders* Dyder, men havde ingen af hans Lyder. (Holberg 1739: I 62-63)

Den unavngivne skribent var førnævnte Catrou, der i sin biografi over Tamerlan havde indflettet sin egen korte plutarchske sammenligning mellem Tamerlan og Alexander den Store (Catrou 1705: 6-7).

Den noget omstændelige udredning af kildebrugen i de to biografier viser, hvor stor indflydelse kildematerialets kvalitet kunne have på udfærdigelsen af biografierne. Mens Holberg i Cingiskan-biografien stillede sig tilfreds med en enkelt

forfatters skrift, så måtte han pga. sit forhåndenværende kildematerialers subjektivitet sammenstykke en mere objektiv biografi om Tamerlan.

Oran Zeb og Saladin

Blandt enkelte af *Heltehistoriers* tolv parallelbiografier forekommer det, at den ene af de to biograferede havde en hovedrolle i forhold til den moralfilosofiske pointe, mens den anden biograferedes formål egentlig var at opfylde det metodiske princip. Dette synes netop at have været tilfældet i parallelbiografien om Oran Zeb og Saladin, hvor førstnævnte fik en central rolle i forberedelsen. Med reference til eksempler fra antikken redegjorde Holberg her for de fem midler, hvorpå et menneske kunne opnå verdslig højhed. Disse var: ærlighed, forstand, gavmildhed, dumdristighed og skinhellighed. Alle fem midler beskrev Holberg detaljeret, men det moralfilosofiske hovedfokus var rettet mod skinhelligheden:

det sikkerste skjønt af alle ulovligste Middel, hvorved man kommer til verdslig Høyhed, er Skinhellighed og en sminked Ydmyghed; thi hvo som vel veed at spille sin Rulle derudi, det er, idelig at tale om Verdens foragt, krybe udi Skiul, naar han kaldes til Forfremmelse, sukker ved hvert Æres Trin han gjør, og bevidner med oprakte Hænder og et helligt Ansigt, at han antager et høyt Embede alleene for at tiene sit Fæderneland, naaer ofte de Ting, som ingen hverken ved Dyd, Forstand eller Gavmildhed kand erhverve sig.
(Holberg 1739: I 83-84)

Holberg kunne finde flere ældre og nyere eksempler herpå: "Men ingen har bedre vidst at spille denne Rulle, end udi vor Tid den store *Mogol Oran Zeb*, som kand sees af efterfølgende Historie." (Holberg 1739: I 86). Der blev derfor lagt i kakkelovnen til en hård kritik af den mogulske hersker, mens Oran Zebs parallel Saladin ikke nævntes med et eneste ord i forberedelsen.

Med lidt under 66 sider er biografien om Oran Zeb dobbelt så lang som dens parallel, der kun sniger sig op på ca. 32 sider. Dette til trods fremstår biografien om Saladin mere afrundet end biografien om Oran Zeb. Forklaringen skal findes i Holbergs begrænsede kildegrundlag, hvilket også influerede på parallelbiografiens moralfilosofiske pointe. Adskillige samtidige mogulske skribenter havde skildret Oran Zebs liv og levned, men de var utilgængelige for Holberg, der primært baserede

biografien på europæiske rejseerindringer såsom: den franske læge og rejseforfatter François Berniers *Voyages de François Bernier* (1670-1671),⁵⁵ den italienske jurist Giovanni Francesoco Gemelli Careris *Giro del Mondo* (1699-1700), den hollandske kirurg Wouter Schoutens *Voiage de Gautier Schouten aux Indes orientales* (1707) samt den franske juveler Jean-Baptiste Taverniers *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier* (1679). Derudover anvendte Holberg endnu engang Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*. På nær Careris *Giro del Mondo* begrænsede Holbergs forhåndenværende litteratur sig til en meget kort – om end også vigtig – periode af Oran Zebs liv og regeringstid. Sagt på en anden måde havde Holberg rig mulighed for at skrive en detaljeret beretning om Oran Zebs handlinger op til, under og kort tid efter den arvefølgekrig (1655-60), der resulterede i Oran Zebs tronbestigelse, mens informationer om Oran Zebs senere liv var sparsomme, nærmest ikke-eksisterende. Holberg beklagede da også denne mangel (Holberg 1739: I 138), men i forhold biografiens moralfilosofiske pointe gjorde det ikke så meget. Formålet var jo at bevise, hvorledes man ved hjælp af hykleri kunne opnå verdslig magt, og derved blev Oran Zebs hykleriske fremfærd under arvefølgekrigen det historiske eksempel, der beviste parallelbiografiens moralfilosofiske pointe.

Til trods for at Holberg havde fem værker til rådighed, som hver især gav detaljerede beskrivelser af den mogulske arvefølgekrig, foretrak han *Voyages des Francois Bernier*. Dette havde han gode grunde til. Mange af Taverniers beskrivelser af Mogulriget bestod i lån fra Bernier, der, når de på deres rejser var stødt på hinanden, indvilligede i at udveksle informationer. Også Schoutens fortælling om den mogulske arvefølgekrig har mange lighedspunkter med *Voyages de François Bernier*, og sammenligninger af de to tekster indikerer, at Schouten havde slået op i Berniers bog og lånt en hel del derfra.⁵⁶ I *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* kunne Holberg finde en udlægning af Oran Zebs vej til Mogulrigets trone, der lignede Berniers, men som på mange punkter afveg fra den franske rejseforfatters fortælling (Catrou 1705: 153-231). Det var dog kun i sjældne tilfælde, at Holberg benyttede sig af muligheden, og spor fra Catrou findes alene i biografiens start, hvor Holberg beskrev: Schach Jehans levned, hans karakter samt nogle detaljer om hans sønner og døtre, (Catrou 1705: 160-1, 166, 167, 169; Holberg 1739 I 88, 91, 94, 96). Ellers

⁵⁵ Her anvendes en udgave fra 1709 til 1710.

⁵⁶ F.eks. overså Schouten ligesom Bernier, at Schach Jehan havde tre døtre, ikke to (Bernier 1709-10: I 8; Schouten 1707: I 231).

fulgte Holberg temmelig slavisk *Voyages de François Bernier*, da han forfattede biografiens første 51 sider. (Bernier 1709-10: I 5-268; Holberg 1739: I 87-138). Som det var sædvane, reduceredes krigsbegivenhedernes detaljegrad (se f.eks. Holberg 1739: I 111-113; Bernier 1709-10: I 66-81). Derudover blev Emir-Jemlas bedrifter og rolle i arvefølgekrigen beskrevet mindre detaljerigt. Disse oplysninger skulle jo anvendes i Emir-Jemlas egen biografi (Holberg 1739: I 138 & II 255-281; Bernier 1709-10: I 23-26, 28-30, 225-232).

Berniers metakommunikation kopieredes også. Når Holberg, efter at have beskrevet omstændighederne op til udbruddet af arvefølgekrigen, stoppede op i fortællingen og skrev: ”Men førend jeg skrider dertil, er fornødent at gaae lidt tilbage udi Tiden, og at tale om den Handel *Oran Zeb*, som Statholder udi *Decan* havde med sin Naboe, Kongen af *Golkonda* og hans *Vizir Emir Jemla*, hvilken sidste banede Veyen til *Oran Zebs* Herredom.” (Holberg 1739: I 98), gentog han næsten ord for ord, hvad Bernier allerede havde skrevet (Bernier 1709-10: I 23). I et andet tilfælde dristede Holberg sig til at sætte sin egen krølle på Berniers konklusion. Der herskede en del uenighed om, hvorvidt et komplot mod Oran Zeb eller Oran Zebs egen undergravende virksomhed resulterede i, at han arresterede sin far Schach Jehan. Bernier indså, at han ikke endegyldigt kunne fastslå, hvad der var sandt (Bernier 1709-10: I 92-94). Holberg, der jo fulgte sin kilde nøje, konkluderede det samme, men tilføjede sin egen *holbergske* slutning:

Men disse og deslige hemmelige Sager kand en Historieskriver ikke udgive for visse, med mindre han enten saasom en *Tacitus* udi gamle Dage, eller en *Varillas* udi vore Tider haver saa skarpt et Syn, at han kand see igiennem Muure og Vegge ind udi Kongers og Førsters inderste Kammere, og haver Hovednøglerne at aabne Dørene til deres Hierter, eller i det ringeste den Dristighed, for at pryde sine Historier, at lade som han veed, efter den lystige *Poëts* [antagelig Plautus] Sigelse,

Hvad Guder tænker, og hvor tit de ændrer Sind,

Hvad *Juno Jupiter* i Øret hvisker ind. (Holberg 1739: I 117-118)

Et andet sted kunne Holberg ikke lade være med at tilføje en lille kuriøs historie til Berniers beretning. En bornert Bernier havde censureret årsagen til den sygdom hos Schach Jehan, som blev startskuddet til den mogulske arvefølgekrig (Bernier 1709-

10: I 32). Til Holbergs held genfandt han den ucensurerede version hos Tavernier (Tavernier 1679: II 230), der med al sandsynlighed havde fået historien fortalt af Bernier. Og i stedet for at anvende Catrous fortælling, hvor Schach Jehans sygdom forklaredes med nogle medikamenter mod inkontinens, eller som hos Schouten, der ikke gav nogen forklaring (Catrou 1705: 178; Schouten 1707: I 202), kunne Holberg meddele:

da *Schach-Jehan* faldt udi en heftig Sygdom, hvilken reisede sig deraf. Han fik paa sin gamle Alder Lyst til at ligge hos en ung Pige paa 13 Aar, hvis Skiønhed havde gandske indtaget ham; men som Kræfterne tillode ham ikke at fornøye sin Begierlighed, indtog han nogle hidsige *Medicamenter*, hvilke foraarsagede ham en Sygdom, som nær havde bragt ham udi Graven, (Holberg 1739: I 101).

Men som sagt var Berniers historie biografiens vigtigste kilde. Dette faktum afspejler sig i nedenstående citat, en slags dom over Oran Zebs handlinger under arvefølgekrigen, som genfindes i en nærmest ordret fransk udgave af Berniers rejseerindringer (Bernier 1709-10: I 267-268):

Det er ingen Tvi[v]l paa, at jo alle, som læse denne Historie, holde for, at *Oran Zeb* banede sig Veyen til Thronen ved ulovlige og voldsomme Midler. Men man maa overveye, førend man fordømmer ham, den ulyksalige Skik og Sædvane saavel udi *Indostan*, som udi mange andre morgenlandske Riger, at Regieringen bliver gierne den Stærkeste til Bytte; saa at, naar der er flere Prindsers, saa maa en hver lave sig paa, enten at spille Mester eller at døe, og i saa Maade vil man finde, at slig Vold og Mord heller bør tilskrives Landets slette Love, end *Oran Zebs* onde Natur, hvilken, om han havde været en *Europæisk* Prinds, havde kundet være anseed, som et Mynster og Speil for Regentere, saasom han var en Herre af store Sindets Gaver, en stor Stats-Mand og en stor Konge. (Holberg 1739: I 135)

Hvorfor Holberg ikke stoppede op i sin afskrivning og tænkte sig om en ekstra gang, inden han nedfældede dette forsvar for Oran Zebs handlinger, kan måske undre. Var hensigten da ikke at afdække og fordømme Oran Zebs hykleri? Årsagen skal findes i

en overordnet moralfilosofisk maksime, der berørte vurderingen af flere af de biograferede. Laster og dyder var af naturen uforanderlige, men de skulle altid vurderes ud fra historiske og kulturelle omstændigheder. Dette medførte, at Holberg roste Petrus Alexiovitz og Socrates højere, fordi det med deres baggrund og opvækst in mente ikke var forventeligt, at deres levned blev så beundringsværdigt, som det blev. Det samme gjorde sig gældende i vurderingen af Schach Abas og Soliman, hvis laster til dels kunne tilgives – eller i det mindste forklares – pga. deres slette baggrund. Derfor havde Holberg ingen skrupler med at gengive Berniers korte apologi for Oran Zeb, da den bekræftede Holbergs egen måde at vurdere de biograferede på i almindelighed.

Som sagt var Holbergs kildemateriale ikke fyldigt nok til at forfatte en fuldkommen biografi om den mogulske hersker, hvilket også ses i biografien, hvor de sidste femten sider belyste Oran Zebs 47 år som regent. Endnu engang fandt Holberg brugbart materiale i *Voyages de François Bernier*, men der var kun tale om nogle enkelte historier om Oran Zebs tidligste år som regent (se f.eks.: Holberg 1739: I 138-139; Bernier 1709-10: I 232-244). Fra Tavernier hentede Holberg historierne om persernes hån af Oran Zeb samt hans anstalter og bodsgang efter Schach Jehans død, mens Holberg i Careris rejseskildringer kunne finde flere fortællinger om Oran Zebs senere krige (Holberg 1739: I 145-146, 147-148, 149-152; Tavernier 1679: II 236-237, 251-252, 262-266; Careri 1699-1700: III 7, 202-203, 204-208, 268-273).

Mens Oran Zeb var parallelbiografiens skurk, så var Saladin helten, der opnåede verdslig magt ved en kombination af ærlighed og visdom (Holberg 1739: I 186). Hans levned var derfor klart at foretrække frem for den hykleriske Oran Zeb.

Holbergs vigtigste kilder til Saladins liv var René-Aubert Vertot, der i trebindsværket *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem* (1732)⁵⁷ havde skrevet Johanniterordenens historie og derfor ikke kunne undgå at give en detaljeret beretning om Saladin. (Vertot 1726: I 147-251). Holberg henviste aldrig direkte til værket, og i stedet nævntes forfattere som Ebn Ather (Ali ibn al-Athir), Mohieddin, Bohadin Siehaddi (Baha ad-Din ibn Shaddad eller Bahā' al-Dīn Yūsuf ibn Rāfi Ibn Shaddād), Alkateb og Ben Schuhah. Henvisningerne til Ebn Ather,

⁵⁷ I kataloget over Holbergs bibliotek fremgår det, at han ejede den franske Amsterdam-udgave fra 1732 (Bruun 1869: 4-5), og det er med al sandsynlighed denne udgave, han anvendte til biografien. Det har ikke været muligt at opstøve et eksemplar af denne udgave og i stedet anvendes Paris-udgaven fra 1726.

Alkateb og Ben Schuhah var alle andenhånds hentet fra d'Herbelots *Bibliothèque Orientale* under hans opslag om den ægyptiske hersker (Holberg 1739: I 155, 157, 184, 185; Herbelot 1697: 742, 744, 745). Til gengæld var Holberg i besiddelse af Bohadin Siehaddis *Vita et res gestae sultani Almalichi Alnasiri Saladini* (1732), som anvendtes hyppigt i biografien. Holberg var godt klar over, at Bohadin Siehaddis og andre arabiske forfatters beskrivelse af Saladin savnede en hel del objektivitet: ”Men alt hvad som er sagt om denne store Regent, *confirmeres* [bekræftes] af *Christne Scribentere*, som vare hans Fiender.” (Holberg 1739: I 184). Fælles for Holbergs kilder – og i modsætning til hans kvaler med kildematerialet til Tamerlan-biografien – var derfor, at de alle bekræftede et positivt portræt af Saladins bedrifter og karakteregenskaber. Hvert værk anvendtes imidlertid forskelligt. Til den kronologiske beretning om Saladins vej til den ægyptiske trone, hans krige og hans død anvendtes Vertots værk, hvis historie i enkelte tilfælde udbedredes med oplysninger fra f.eks. d'Herbelot (se f.eks.: Holberg 1739: I 165-174; Vertot 1726: I 207-225; Herbelot 1697: 743). Oplysninger, der vedrørte Saladins positive karakteregenskaber, religiøse overbevisning og specifikke detaljer om hans sidste dage, baserede sig på Bohadins biografi, mens Holberg i d'Herbelots opslagsværk kunne finde forskellige kortere fortællinger, der kunne uddybe den kronologiske gennemgang og give en mere detaljeret karakterskildring (Holberg 1739: I 155, 157, 171, 180-185; Bahā' al-Dīn Yūsuf ibn Rāfi Ibn Shaddād 1732: 6, 12-13, 21-29, 275-276; Herbelot 1697: 742, 743, 744, 745).

Akebar og Petrus Alexiovitz

Parallelbiografien om Mogulrigets Akebar og Ruslands Petrus Alexiovitz betragtes af flere som en af *Heltehistoriers* vigtigste (se f.eks.: Krüger 1968: 173-176; Langslet 2002: 205-206). Heri formulerede Holberg sit statsmandsideal med parallelbiografiens to hovedpersoner som de ypperste eksempler på herskere, der formåede at omstøbe et helt samfund. Petrus Alexiovitz' evne til at forvandle sine undersåtter til et: ”nyt Folk, og Rysland et nyt Rige, som har forandret den heele *Europæiske* Stat, satt Christne Kongers *Interesse* paa en anden Fod, og indført en nye *Periodum* udi *Europa* og *Asia*.” (Holberg 1739: I 323), bekræftede desuden Holberg i parallelbiografiens moralfilosofiske pointe; at klimatiske og naturlige faktorer ikke determinerede en nations karakteregenskaber:

Mange bilde sig ind, at Naturen, ligesom den uddeeler adskillige Gaver til hvert Menneske udi sær, saa gjør den ogsaa ved Dyders og Lasters Uddeeling et heelt Folk og Landskab ukiendeligt fra et andet; thi intet er meer gemeent, end at høre slige Talemaader: *Europæer* ere af Naturen stridbare, og *Asiatiske* Folk af Naturen feige; og grunde de deres Meening paa Historierne, som synes at viise, at et Folk udi Tapperhed, et andet udi Viisdom skinner og glimrer for et andet. (Holberg 1739: I 189)

Holberg afviste ikke, at luft og føde influerede på det menneskelige legeme, og at legemet påvirkede sindets beskaffenhed. Men en sådan indflydelse var uvæsentlig i forhold til den indvirkning, fornuftig lovgivning og opdragelse havde på menneskets positive karakteregenskaber (Holberg 1739: I 190).

Det var i samme åndedrag vigtigt for Holberg at påpege, at tapperhed ikke beroede på vrede, men på moderation: ”Hvis man vil *confundere* [forveksle] hidsigt Blod med Tapperhed, maa alle Huusfædre der tyrannisere i Kiøkken og Kielder, føre Titul af Helte” (Holberg 1739: I 192). Endvidere var moderation ikke noget, der kom naturligt til folk. Det var noget, der skulle læres:

Tapperhed grunder sig derfor heller paa *Moderation* end hidsigt Blod; og findes saavel hos særdeles Personer, som hos heele Folk: hos særdeles Personer, der ved *Philosophie* have *cultiveret* Sindet, og udstuderet de Ting, hvorudi en Mands Ære alleene bestaaer: hos heele Folk reiser den sig af en god Optugtelse og sunde Love; og kand en dydig Regent gjøre et heelt Folk dydigt med sig selv, ved at udgive gode Love om Straf og Belønning, og nøye at fuldbyrde de samme; ved at indprente Undersaatter ærlige og redlige *Principia*, bringe dem til at fatte høye Tanker om dem selv, og at foregaae dem med egne Exempler. (Holberg 1739: I 193)

Billeskov Jansen har antydnet, at Holberg med parallelbiografierne om Cingiskan og Tamerlan samt Akebar og Petrus Alexiovitz foregreb en kritik af Montesquieus klimateori i det ni år yngre *De l'Esprit des Loix* (1748). Billeskov Jansen tænker her på Holbergs indvendinger mod Montesquieus værk i *Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans l'Esprit des Loix* (1753), hvori Holberg refererede til

indholdet af *Heltehistorier* som et argument mod Montesquieus klimatiske determinisme (Holberg 1753: Lettre 516 au même; Montesquieu 1748: I 432-443).⁵⁸

Ideen om, at klimatiske og geografiske forhold forudbestemte menneskers karakteregenskaber, var ikke ny, da Holberg besluttede at give sit besyv med i 1739 og igen i 1753. Der findes forskellige afskygninger af teorien, som kan spores helt tilbage til Hippokrates, og Holbergs tanker om emnet kunne for så vidt være skrevet af mange andre, der så med skepsis på den klimatiske determinisme, som Montesquieu var fortaler for. Imidlertid var Holberg – hvad enten han vidste det eller ej – en ganske velforberedt kritiker af Montesquieus klimateori. Historikeren Muriel Dodds har i et værdifuldt studie af kildegrundlaget til *De l'Esprit des Loix* afsløret, at Montesquieus vigtigste kilde til hans klimateori var den franske juveler og rejseforfatter Jean Chardins *Journal du Voyage du Chevalier Chardin en Perse & aux Indes Orientales, par la Mer Noire & par la Colchide* (1686). En bog hvis indhold – sandsynligvis 1711-udgaven – Holberg nød godt af, da han ni år tidligere forfattede *Heltehistoriers* biografi om Schach Abas samt den moralfilosofiske indledning til parallelbiografien om Mahobed-Kan og Emir-Jemla. Yderligere to rejseforfatteres skrifter influerede på Montesquieus klimateori. Der var her tale om Berniers og Taverniers rejseerindringer (Dodds 1929: 55-56), hvis indhold Holberg drog nytte af i flere af *Heltehistoriers* biografier. Om end kun en hypotese er det ikke utænkeligt, at Holbergs reaktion på klimatisk determinisme i *Heltehistorier* beroede på, hvad han netop gik og læste for tiden. Og det er heller ikke utænkeligt, at Holberg genkendte nogle af Chardins tanker hos Montesquieu, da han senere læste sig igennem *De l'Esprit des Loix*, hvorpå en gentagelse af kritikken fra *Heltehistorier* syntes oplagt.

Det er ligeledes værd at bemærke, at selvom Holberg i *Heltehistorier* og *Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans L'Esprit des Loix* fremstod som en skråsikker modstander af teorien, var han ikke konsekvent i sin opfattelse. I *Danmarks og Norges Beskrivelse* (1729) konstaterede han, at nordmænd var meget forskellige fra danskere pga. klimatiske forhold. Nordmændene var både: hidsigere, drikfældigere og mere rethaveriske men samtidig trofaste, modigere og mere opfindsomme (Holberg 1729: 20, 22-25; Olden-Jørgensen 2014: 25). Da han så tyve år senere genudgav værket i en nyrevideret udgave under navnet *Dannemarks og*

⁵⁸ Posthumt publiceredes indvendingerne mod Montesquieu på dansk i femte bind af Holbergs *Epistler* (Holberg 1748-54: V 2:42-56, 2:67-92).

Norges Geistlige og Verdslige Staat, skulle man tro, at han pga. indsigelserne i *Heltehistorier* ændrede beskrivelsen af den norske nationalkarakter. Dette var imidlertid ikke tilfældet (Holberg 1749: 20, 22-25) og ansues Holbergs holdning strengt udgivelseskronologisk, tilsluttede han sig først en klimatisk determinisme, for så at betvivle den, for så at tilslutte sig den igen og til slut at betvivle den endnu engang.

Hvordan bekræftede historien om Akebars regeringsvirke så parallelbiografiens moralfilosofiske pointe? Det ville være misvisende at kalde Akebar-biografien for en af de mindre vigtige i *Heltehistorier*, men trods Holbergs lovprisning af den mogulske hersker kan det ikke ignoreres, at Petrus Alexiovitz havde hovedrollen i parallelbiografien og navnlig i forhold til den moralfilosofiske pointe. Selvom Holberg i parallelbiografiens indledning relaterede Akebars regeringsvirke til det moralfilosofiske emne, når han skrev, at: ”En *Indiansk* Konge *Akebar* regierer over et lidet qvindagtigt Folk, gjør det samme stridbart og bliver een af de største og mægtigste Konger udi *Asien*.” (Holberg 1739: I 195), synes Holberg ikke helt at have troet på sine egne ord. De historiske beviser for Akebars omstøbning af sine undersåtter er sværere at få øje på i selve biografien. Heller ikke i parallelbiografiens sammenligning finder vi noget bevis, snarere tværtimod. For mens Petrus Alexiovitz formåede at gøre russerne til et nyt og respekteret folk, så kunne Akebar ikke roses for en lignende bedrift: ”thi *Indostans* Indbyggere bleve stedse de samme som de vare” (Holberg 1739: I 323).⁵⁹

Billeskov Jansen har antydnet, at biografierne i *Heltehistorier* – på nær dem om Catharina Alexiewna og Zenobia – gik forud for de moralfilosofiske pointer. Dvs. at Holberg først forfattede biografierne og efterfølgende – eller under skriveprocessen – fik ideen til et moralfilosofisk emne, han kunne knytte til de biograferedes levned (Billeskov Jansen 1938-39: II 44). Umiddelbart forekommer en sådan tese plausibel for mange af parallelbiografierne, men netop i parallelbiografien om Akebar og Petrus Alexiovitz er sagen en anden. Som vi skal se nedenfor, lagde Holberg en del arbejde i at udfærdige sin egen struktur til Petrus Alexiovitz-biografien. Hensigten var at præsentere læseren for et uanfægteligt historisk bevis for russernes transformation fra

⁵⁹ En mere ideel parallel til Petrus Alexiovitz kunne f.eks. have været grækeren Epaminondas. Hans evne til at gøre indbyggerne i den græske bystat Theben til de dydigste og modigste af alle grækere beviste netop, at opdragelse havde større indflydelse på folkeslags karakteregenskaber end naturlige omstændigheder (Holberg 1739: II 570).

en lidet respekteret nation til en af de mest frygtede og højagtede folkeslag i verden og derudover påvise, hvorledes Petrus Alexiovitz fuldbyrdede en sådan omstøbning. Når nu Holberg konstruerede biografien således, at den beviste parallelbiografiens moralfilosofiske pointe, er det derfor ikke usandsynligt, at han allerede havde en god ide om, hvad der skulle stå i forberedelsen, da han gik i gang med at forfatte biografierne. Akebar-biografien synes derimod at have haft en mindre betydelig rolle i parallelbiografien. Dette fordi Holberg ikke på samme måde forsøgte at sammenflette historie og moralfilosofi, hvilket måske skyldtes, at han i sin forhåndenværende litteratur ikke fandt ligeså uomtvistelige beviser for den mogulske herskers formåen til at transformere sit folk til det bedre.

Til at forfatte Akebar-biografien trak Holberg endnu engang på Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*. Det blev ikke sidste gang, han benyttede sig af bogen, som var et værdifuldt forrådskammer af oplysninger til yderligere tre af *Heltehistoriers* biografier (se biografierne om: Schach Abas, Mahobed-Kan og Emir-Jemla). I modsætning til biografierne om Tamerlan og Oran Zeb, hvor andre værker spillede en væsentlig rolle i den historiske skildring, var *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* den altoverskyggende hovedkilde i Akebar-biografien. Trods vigtigheden af bogen var det ikke, fordi Holberg slog op på kapitlet om Akebar og gav sig til at skrive af. Flere steder valgte han at springe i Catrous tekst eller tilføje tekstpassager fra andre kapitler i bogen. Således baserede han fortrinsvist biografiens antropologiske indledning og forhistorien op til Akebars magtovertagelse på kapitlerne om Babars (Baburs) og Amayums (Humayuns) – Akebars far – regeringstid (Holberg 1739: I 198-205; Catrou 1705: 41-46, 53-63).

Denne del af biografien var ikke uden Holbergs små kommentarer, og f.eks. indflettede han en parallel mellem braminernes – den øverste kaste i det mogulske kastesystem – religiøst betingede madskikke og jødernes forbud mod indtage mad, der ikke var kosher (Holberg 1739: I 200). Et andet sted fandt han plads til nogle få oplysningerne om antallet af indiske småfyrster (rajas) og fortællingen om den mægtigste af disse ved navn Rana, som stammede fra Berniers rejseerindringer. Når Holberg i det efterfølgende beskrev rajaernes evige rivalisering samt deres kamp om den mogulske konges gunst og anførte et eksempel fra Schach Jehans (Shah Jahans) regeringstid skrev han af fra nogle sider i Catrous kapitel om denne hersker (Holberg 1739: I 201-202; Catrou 1705: 163-164; Bernier 1709-10: I 280).

Efter den antropologiske indledning og forhistorien til Akebars magtovertagelse fulgte så et atten siders langt stykke af levnedsskildringen, hvor Holberg trofast fulgte sit forlægs kapitel om Akebar (Holberg 1739: I 206-224; Catrou 1705: 64-97). Visse afvigelser skal dog bemærkes.

Enkelte passager i Catrous Akebar-kapitel indikerer, at han tilsluttede sig ideen om, at folkeslags karakteregenskaber determineredes af klimatiske og naturlige forhold, hvilket Holberg udelod. Når Catrou f.eks. oplyste, at mogulske styrker primært bestod af efterkommere af tatarer og persere, måtte han samtidig påpege, at: ”Det er ikke før den tredje generation, at deres [tataernes og persernes] hudfarve og mod skifter. Med tiden bliver deres hudfarve olivenagtig og de kvindagtige.”⁶⁰ Holberg derimod konstaterede tørt, at disse tropper blev kaldt: ”de Hvide eller *Mogols*” (Holberg 1739: I 206-207). At Holberg forbigik en så lille passage fra Catrous skrift synes måske irrelevant. Mangt og meget udelod han jo fra kilderne, men det ville være selvmodsigende, hvis han gentog Catrous overbevisning om en geografisk og klimatisk determinisme, og samtidig protesterede imod selvsamme teori i parallelbiografiens fortale. Da han længere henne i levnedsskildringen berettede om Akebars felttog mod kongeriget Decan (Deccan, Dakhin) og fortalte, at: ”Prindsessen *Candé* [Chand Bibi], som ikke gav Mands Personer efter udi Hierte og Fyrighed” (Holberg 1739: I 210), havde hendes karakteregenskaber fået et nyk opad i forhold til Catrou, hvor prinsessen besad en tapperhed, der udelukkende overgik hendes kønsfællers (Catrou 1705: 68). I forlængelse af Holbergs korte beskrivelse af prinsesse Candé skildrede Holberg Akebars forsøg på at indtage fæstningen Acer (Asirgarh Qila), som under ledelse af prinsen Mostafa (Malik Mustafa) formåede at holde stand mod de mogulske angreb. Under belejringen af Acer blev Mostafa pågrebet af Akebars styrker, men sat på fri fod igen og sendt tilbage til Acer, da han åbenbarede for Akebar, at fæstningen manglede vand. En sådan handling var ifølge Holberg en blandt mange eksempler, der beviste den mogulske herskers dydige sind:

Akebar, som af Naturen havde et ædelt Hierte, blev slagen af denne synderlige Fripostighed [fra Mostafa] og skikkede Prindsen tilbage, hvilket neppe nogen *Europæisk* Anfører havde giordt, hvor meget end denne Verden, som vi

⁶⁰ ”Ce n’est pas qu’à la troisième génération, ils ne changent de couleur & de courage. Avec le temps ils deviennent olivâtres & effeminez.” (Catrou 1705: 65).

beboe, bryster sig af sine Dyder. *Akebar* forandrede derpaa Beleyringen til *Blocade* [militær afspærring af adgangsveje], og rykte mod Hovedstaden, kalded *Brampur*, (Holberg 1739: I 210-211)

En ligeså rosende omtale af Akebars nådige handling findes ikke i Holbergs forlæg. Nok blev Mostafa løsladt, men netop pga. af nyheden om vandmangel i Acer antog Akebar, at fæstningen alligevel ville falde. Til hans overraskelse begyndte det at regne kort tid efter, hvorpå han måtte ophæve belejringen og indføre en blokade (Catrou 1705: 200).

Afvielser som de ovennævnte var stadig få og rækker ikke ved billedet af, at Catrous skrift var Holbergs vigtigste kilde. Dette betød dog ikke, at han kunne tilslutte sig alt, hvad Catrou skrev, og især sin kildes evindelige forherligelse af jesuiternes missionsvirksomhed i Mogulriget, var Holberg skeptisk over for.

Hvis vi kaster et blik på Holbergs henvisninger til *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* fremgår det, at Catrou baserede store dele af sit skrift på et manuskript af en anden forfatter: ”en *Jesuit* ved Navn *Catrou* har gjort dette end meere tydeligt udi hans saa kaldt *Histoire generale de l'Empire du Mogol*, som han har bygget paa *Mons. Manouchis Portugisiske Manuscript*.” (Holberg 1739: I 198). Der var her tale om den venetiansk rejseforfatter Niccolao Manuccis *Storia do Mogor*, der første gang udkom fra 1907 til 1908. Sagen var den, at Manucci i håb om at få sine rejseerindringer udgivet i 1701 eller 1702 anmodede franskmanden André Boreau-Delandes om at tage sine erindringer med til Europa og forestå publiceringen af dem her. Uheldigvis for Manucci døde Boreau-Delandes, inden han kunne udføre sin opgave, hvorpå teksten kom i hænderne på Catrou, der efterfølgende udgav erindringerne i *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*. Den version, som Catrou publicerede, lå langt fra Manuccis originaltekst, da Catrou foretog adskillige ændringer i teksten ved at supplere erindringerne med oplysninger fra andre forfattere, fremhæve den jesuitiske mission i Mogulriget og udelade adskillige dele af Manuccis fortælling, så den tjente Catrous egen dagsorden (Manucci 1907-08: I xvii-xx, xxiii-xxv; Banerjee 2009: 243-244).

Skønt Holberg ikke var bevidst om omfanget af Catrous ændringer, var han – som påvist nedenfor – mindre tilbøjelig til at tro på de dele af *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*, hvor Catrou åbenlyst havde tilføjet tekst til erindringerne, der satte jesuitterne i et bedre lys. Efter sin atten siders lange slaviske gengivelse af

Catrou stoppede Holberg op i sin afskrivning. Han havde forinden brugt en del plads på at beskrive Akebars flirten med kristendommen og jesuitternes forsøg på at omvende den mogulske hersker (Holberg 1739: I 217-224; Catrou 1705: 90-97). Catrou fortsatte sin fortælling med en kort biografi om en af de jesuitiske missionærer, der havde forsøgt at konvertere Akebar. Holberg derimod sprang dette over og gjorde sig i stedet nogle betænkninger over, hvorfor det ikke lykkedes at omvende de mogulske herskere. Ud fra hvad han kunne udlede af oplysninger fra Catrous kapitel om Akebars efterfølger Jehan Gir, skyldtes utilbøjeligheden til at lade sig konvertere frygten for oprør: ”hvortil hialp ogsaa *Missionariernes* Koglerie [blændværk] og selsomme Opførsel, hvorved de her, saavel som paa andre Steder have selv fordervet all Ting, efter fornuftige *Roman-Catholske* Skribenteres egen Tilstaaelse;” (Holberg 1739: I 224). Hvem de fornuftige katolske forfattere var, afslørede Holberg aldrig, men det er sikkert, at Catrou ikke var en af dem. I det efterfølgende gengav Holberg en skildring fra Catrou – som vi dog også finder i Manuccis skrift (Manucci 1907-08: 160-161) – om hvordan en noget entusiastisk præst i Jehan Girs påhør ville bevise kristendommens guddommelige sandhed over for en mullah ved at kaste et eksemplar af Biblen og Koranen på et bål og se, hvilken af de to bøger der ikke tog skade af ilden. (Catrou 1705: 118-119). Mens Holberg afsluttede fortællingen med, at: ”*Jehan Gir*, skiøndt han var en selsom Herre, og meer eenfoldig, end skarpsindig, fandt han dog ingen Smag udi saadant Forslag, ynkedes heller over *Pater Acosta*, som han elskede, og siden den Tid kaldte ham **Ildens Fader**.” (Holberg 1739: I 225), så skrev Catrou:

Ved disse ord rettede kejseren [*Jehan Gir*] sine øjne mod muslimen, der allerede udviste frygt for, at forslaget blev accepteret. Han havde medlidenhed med mullahen og afstod fra at kræve en så risikabel prøve af ham. Med hensyn til jesuitten fik de ham til at ændre hans navn og kejseren kaldte ham herefter intet andet end Fader Ataxa, som betyder Ildens Fader.⁶¹

⁶¹ ”A ces mots l’Empereur tourna les yeux sur le Mahometan qui déjà paroissoit consterné, par la crainte qu’on acceptât l’offre. Il eut pitié du Moula & n’exigea point de lui une épreuve si dangereuse. Au regard du Jesuite on lui fit changer de nom, & l’Empereur ne l’appella plus que le Pere *Ataxa*, c’est-à-dire, le Pere *du feu*.” (Catrou 1705: 119)

Holberg gav derfor ikke meget for jesuitternes radikale metoder til at overbevise hedninge om kristendommens sandhed, og han irriteredes ligeledes over Catrous ukritiske genfortælling af kristne mirakelhistorier. Når Catrou som bevis på, at kristendommen var den sande lære, fortalte historien om en abe, der gang på gang evnede at trække en papirlap med Kristus' navn på op af et kar indeholdende tolv papirlapper med navnene på tolv religiøse lovgivere (Holberg 1739: I 225; Catrou 1705: 119-120), måtte Holberg konstatere, at:

Det *Mirakel*, som *Pere Catrou* ellers med stor Ærbarhed [alvor] fortæller efter *Thomas Rhoe's* Beretning, er af samme Surdey, og haver meer Smag af Taskenspillerie [svindel], end Christi og Apostlernes Vunderverke, tiener ogsaa lidet til at omvende fornuftige *Mahometaner* og Hedninger, som derved meer forarges, end opbygges. (Holberg 1739: I 225)

Det, at Catrou forsøgte at verificere fortællingen ved at minde om, at det var en protestant – dvs. Rhoe – der bevidnede og bekræftede mirakelhistoriens ægthed, gav Holberg heller ikke meget for: ”saasom der findes lettroende Mennesker udi alle *Secter*.” (Holberg 1739: I 227).

Selvom der findes enkelte eksempler på det modsatte i *Heltehistoriers* biografier (se f.eks.: Holberg 1739: I 321, II 155-163), så var Holberg ikke meget for at bekræfte mirakelhistorier eller beviser på guddommelige forsyn, med mindre han kunne læse om dem i Det Gamle eller Det Nye Testamente. I Holbergs optik bestod god missionsvirksomhed i ren og skær argumentation. Læren i Det Nye Testamente var så overbevisende, at der ikke behøvedes mirakler til at bevise dens sandhed (Olden-Jørgensen 2015b: [under udgivelse]). I Akebar-biografien måtte Holberg konstatere, at europæiske missionærer i stedet tyede til mirakelhistorierne som bevis for kristendommens sandhed, og: ”Saaledes seer man, at alle *Missioner* udi *Asien*, hvor stor Fremgang de have haft i Begyndelsen, ere dog omsider blevne til intet, mestendeels ved Lærernes egne Feyl og Skrøbeligheder.” (Holberg 1739: I 227). De efterfølgende eksempler på asiatiske folkeslags kølige syn på de kristne missionærer var Holbergs egen sammenfatning, og det er ikke til at sige, hvor hans oplysninger stammede fra. Betænkningen om hvorvidt Jehan Gir, da han lå på sit yderste, skulle have haft tanker om at konvertere til kristendommen, stammede fra Bernier (Holberg 1739: I 228; Bernier 1709-10: II 80-81).

Efter denne afstikker kom Holberg tilbage på sporet og fortsatte sin afskrivning af Catrous kapitel om Akebar (Holberg 1739: I 228-235, 237-244; Catrou 1705: 100-115). Endnu engang tilføjede han nogle enkelte oplysninger fra Berniers rejseerindringer, som når han f.eks. gav en topografisk beskrivelse af Cashmere-provinsen. (Holberg 1739: I 235-237; Bernier 1709-10: II 268-285).

På biografiens sidste sider af foretog Holberg en bemærkelsesværdig ekskurs (Holberg 1739: I 245-250). Her stillede Holberg spørgsmålet, hvorledes en så begavet og retfærdig hersker som Akebar: ”ikke ophævede en Statsfeyl, som gjør de rigeste og største Lande udi *Asien* fattige og magtesløse;” (Holberg 1739: I 245). Fejlen var den, at trods Mogulrigets ufattelige ophobning af verdens rigdomme, levede rigets indbyggere alligevel i armod:

Aarsagen dertil er, at Kongerne ville være alleene Eyere af det heele Land; saa at særdeles Eyendomme blant Undersaatter, og det som man kalder Mit og Dit intet Sted haver udi de fleeste Riger udi *Asien* og udi Tyrkied. Vel skulde man tænke, at jo mindre Undersaatterne have, jo rigere maa Regieringen blive; men Erfarenhed lærer os, at just, fordi de Morgenlandske Konger have anmasset sig alting, just derfor ere de fattige. (Holberg 1739: I 246)

Holberg forfattede sandsynligvis ekskursen ud fra Catrous topografiske beskrivelser af Mogulrigets indtægtskilder, omfordelingen af rigdomme til samfundets øverste og konsekvenserne deraf (Catrou 1705: 257-267). I Catrous skrift bemærkedes det, at Akebar forsøgte at råde bod på problemet med landreformer (Catrou 1705: 261-262), men Holberg forbigik dette i stilhed og konstruerede i stedet et kontrafaktisk forsvar for Akebars manglende vilje til at handle:

han [Akebar] maa skee havde gjort det, hvis nogen havde tydelig forklaret ham dets Nytte, hvis *Jesuiterne* tillige med at undervise ham udi *Mathematiske Videnskaber* og Billeders Tilbedelser, ikkun havde til Exempel viset ham et Naboe-Rige *China*, som vrimler af arbejdsomme Indbyggere, og er bestrøet med mægtige Stæder, som ikke give *Paris* og *London* efter, saasom hver Undersaatt er Herre over sit. (Holberg 1739: I 248-249)

Problemet var derfor den manglende informationsstrøm til den mogulske hersker. Jesuitterne, der ellers havde muligheden for at påpege et sådant problem, interesserede sig kun for at få Mogulrigets herskere: ”til at kysse et Billede, love Paven Lydighed, og derpaa lade sig døbe;” (Holberg 1739: I 249). Det anes endnu engang, at Holberg ikke kunne afholde sig fra at stikke til jesuitterne. De bar dog ikke skylden alene. Også stormogulens embedsværk burde have ledt ham på bedre tanker. Men da de vægtede deres egen agtelse højere end rigets vel, skete det ikke. Hvad værre var, turde de samme embedsmænd ikke påpege rigets fejl over for stormogulen, da det kunne koste dem livet. Historien, Holberg anvendte til at bekræfte en sådan påstand, skildrede ikke forholdene ved det mogulske hof, men i stedet det osmanniske. Der var heller ikke tale om et historisk bevis, men i stedet en løs genfortælling af eventyret ”Histoire Des deux Hiboux [Historien om de to ugler]” fra Amed Misri Chaikh Zadehs (også kaldet Şeyhzade Ahmed Misris eller Chéc Zadehs) *Histoire de la Sultane de Perse et des Visirs Contes Turcs* (1707), som Pétis de la Croix’ havde oversat til fransk. (Holberg 1739: I 249-250; Zadeh 1707: 220-223).

Petrus Alexiovitz-biografien indeholder en lignende ekskurs, så Holberg synes at have haft en hensigt med disse. Måske forsøgte han at ensrette de to biografier, selvom Petrus Alexiovitz-biografiens struktur var så meget anderledes end alle andre biografier i *Heltehistorier*.

Størstedelen af Holbergs parallelbiografier følger en bestemt formel. De indeholder en kronologisk levnedsskildring efterfulgt af en karakterskildring, hvori den biograferedes fremherskende karakteregenskaber opridses. I flere tilfælde suppleres biografien med yderligere historier om den biograferede. Historierne er ikke nødvendigvis inkorporeret i selve levnedsskildringen, men ligger som regel i forlængelse af karakterskildringen. Nogle af disse historier kan betegnes som anekdotiske, men for størstedelens vedkommende bidrager de med vigtige oplysninger til den biograferedes karakter eller parallelbiografiens moralfilosofiske pointe.

Stik imod hvad der derfor var forventeligt, afveg Holberg fra sin foretrukne struktur, da han satte sig ned for at skrive Petrus Alexiovitz-biografien. Heller ikke i Schach Abas-biografien fulgte han sin foretrukne fremgangsmåde, men dette skyldtes først og fremmest, at kildematerialet var så utilstrækkeligt, at en sammenhængende kronologisk levnedsskildring ikke lå i kortene. Stof til en biografi om Petrus Alexiovitz var der rigeligt af, så det var ikke pga. et sparsomt kildemateriale, at

Holberg afveg fra sin foretrukne struktur. Han indledte biografien med en kronologisk gennemgang af Petrus Alexiovitz' tidligste år og modstanden mod hans tronbestigelse (Holberg 1739: I 251-254). Herefter ændredes strukturen:

For at give en tydelig Afridsning paa den fortreffelige Herres [Petrus Alexiovitz'] Regiering, er fornødent at tale stykviis, først om hans store Krigs-Bedrifter, 2) om hans mange udenlandske Reiser, for at lære Konster og Videnskaber, og for det 3) om Statens Forbedring: det er, ansee ham 1) som en stor Krigs-Helt, 2) som en forfaren stor Konstner, og 3) som en stor Lovgiver. (Holberg 1739: I 255)

Holberg temaopdelte altså biografien for at gøre zarens store kvaliteter endnu mere åbenlyse for læserne. Som lovet indledte Holberg med Petrus Alexiovitz' krigsbedrifter – både inden- og udenlands. Som nævnt før var Holberg ikke synderligt interesseret i krige og feltslag. Petrus Alexiovitz-biografien er ikke nogen undtagelse, og man skal ikke forvente detaljerede beskrivelser af zarens mange krige. Trods dette var Petrus Alexiovitz' krige ikke uden vigtighed for zarens karakteristik og parallelbiografiens moralfilosofiske pointe, hvilket tydeligt fremgår af Holbergs afsluttende betænkning om zarens krigsbedrifter:

Og dette er et kort Begreb af Hans *Czariske* Majestets Krigs-Bedrifter, hvorved saa mange vigtige *Provincer* bleve forhvervede, et raat og *u-disciplineret* Folk gjort stridbart, Sømandskab, som før var ubekendt, bragt udi *Flor*, Havner udi Østersøen erobrede, og derudi en mægtig Flode [flåde] med utallige Galleier oprettede. Disse store Fordeler er, nest Guds synderlige Forsyn, som ophæver et Land, og undertrykker et andet, at tilskrive denne fortreffelige Herres store Sindets Gaver, *item* hans Omgængelse med Fremmede, og Reiser udi de Lande, hvor gode Anstallter kunde sees og læres; (Holberg 1739: I 271-272)

Det var netop på sine udenlandsrejser til det oplyste Europa, at Petrus Alexiovitz fandt inspirationen til de mange reformer og tiltag, der transformerede Rusland til en anseelig stormagt og russerne til en oplyst og beundringsværdig nation.

En sådan fascination af Petrus Alexiovitz' evne til at trække russerne ud af mørket og ind i oplysningstiden var ikke ualmindelig, og den genfindes blandt flere af Europas samtidige oplysningsforfattere, såsom i: den anonyme *An impartial history of the life and actions of Peter Alexowitz, the present Czar of Muscovy: From his Birth down to this present Time* (1723), som visse har tilskrevet Daniel Defoe (se f.eks. Cross 2000: 56), Bernard Le Bovier de Fontenelles *Eloge du Czar Pierre I* (1727), Voltaires *Histoire de Charles XII* (1731) og andre. Netop Fontenelles mindetale inspirerede Holberg til sit portræt af den russiske zar. Der er intet, der tyder på, at Holberg nogensinde læste Fontenelles mindetale. I stedet var han til stede den 14. november 1725 i l'Académie des sciences' lokaler, da mindetalen for første gang blev læst op. I *Heltehistorier* fremgår det, at Fontenelle selv læste sin tale op, men i Holbergs levnedsbreve fortælles det, at en af Fontenelles bekendte påtog sig opgaven, da Fontenelle var ramt af sygdom og ikke kunne overkomme oplæsningen. Mindetalen indeholdt ligesom *Heltehistoriers* biografi nogle lidet flatterende karakteristikker af russerne inden Petrus Alexiovitz' tronbestigelse, hvilket resulterede i, at: "Den russiske gesandt fyrst Curakin [Boris Kurakin] tog ham [Fontenelle] det ilde op, og man mente, at han af den grund vilde skaffe Fontenelle i ulejlighed." (Holberg 1965: I 283). Holberg derimod var ret så betaget af Fontenelles fortælling og forhørte sig hos den aldrende oplysningsfilosof, om mindetalen udkom på skrift, hvilket Fontenelle forsikrede Holberg om, at den gjorde.

Trods Holbergs interesse for Fontenelles tale var denne ingenlunde Holbergs hovedkilde. Visse pointer og historiske detaljer går igen mellem Fontenelles skrift og Holbergs biografi, men dette skyldes nok mere, at begge forfattere benyttede sig af samme kilde til at begrunde deres portræt. Hvad baserede Holberg – og for så vidt også Fontenelle – så sit positive portræt af zaren på? Et endegyldigt svar skal ikke gives her. Petrus Alexiovitz-biografien er fuld af Holbergs personlige indskydelser samt historiske oplysninger fra kilder, der ikke altid kan identificeres, og at afdække kildegrundlaget minutiøst vil blive mere omstændeligt og trættende end oplysende. Som eksempel kan nævnes Holbergs vurdering af Petrus Alexiovitz' kølige forhold til skuespil (Holberg 1739: I 277-278), der ligeledes tjener til oplysning om Holbergs personlige syn på det engelske teater. I den engelske kaptajn og skibskonstruktør John

Perrys *Der jetzige Staat von Rußland Oder Moscau* (1717),⁶² bemærkede Perry, at under den russiske zars ophold i London kunne man: ”ikke få ham til at gå i teatret mere end en eller to gange, da det ikke interesserede ham.”⁶³ Af den lille passage udledte Holberg: ”Derimod kunde man aldrig faae ham paa noget Skuespill, saasom han holdt for, at saadant var til ingen Nytte, alleene til Tidsfordriv;” (Holberg 1739: I 277), for efterfølgende at påpege, at alligevel havde Petrus Alexiovitz: ”giort Væsen af skiemtsom *Morale* og *Satire*.” (Holberg 1739: I 277). Beviset herpå var en historie, om hvordan Petrus Alexiovitz fik oversat et værk af Juvenal, da han blev bekendt med indholdet. Af historien, hvis oprindelse ikke har været mulig at identificere, kunne Holberg udlede, at zarens manglende interesse for engelske skuespil skyldtes sprogvanskeligheder: ”Saa jeg deraf kand slutte, at hvis Hans Majestæt da havde været underrettet om rette Skuespills Henseende, havde han heller ikke forsømt at ansee dem da udi Engelland, sær om han havde været Sproget mægtig.” (Holberg 1739: I 278). Et andet sted trak Holberg sandsynligvis på sine egne rejseoplevelser, da han igen efter Perrys skildring berettede, hvorledes Amsterdams borgere med en anseelig ekvipage af heste ønskede at indhente zaren til deres by (Perry 1717a: 253), men efterfølgende påpegede, at: ”uden Tvivl mangel Vognhæst og Bryggerhæst maat

⁶² At Holberg benyttede sig af den tyske udgave og ikke den engelske original eller oversættelserne på nederlandsk og fransk, afsløres af enkelte afvigelser i teksten. Biografien adskiller sig f.eks. fra de to franske oversættelser, der indeholder en fejl i forhold til den engelske original. På sin første udenlandsrejse skulle Petrus Alexiovitz have ankommet til Riga i maj 1695 (Perry 1717b: 150; Perry 1718: 190-191). I biografien anførte Holberg årstallet 1697, hvilket er overensstemmende med den engelske originaludgave samt den tyske og nederlandske oversættelse (Holberg 1739: I 273; Perry 1716: 157; Perry 1717a: 246; Perry 1717c: 152). Fejl og afvigelser mellem original og kopi kan selvfølgelig forekomme, og fejlene i de to franske udgaver er fåtallige, hvilket med al sandsynlighed også er tilfældet i den nederlandske version. Den tyske oversætter G. F. S. fulgte originalen nøje, men han kunne finde på at supplere med yderligere oplysninger eller rette i teksten, hvilket så gik igen i Holbergs biografi. To eksempler skal her nævnes. I en opregning af den russiske flådes skibsbestand talte Holberg: ”40 Orlogsskibe og Bombardeer-Gallioter, samt 26 breede Galleyer og Galleasser, og 30 halve Galleyer” (Holberg 1739: I 257). Disse tal figurerer kun i den tyske udgave (Perry 1717a: 235-236), mens der i den engelske original-udgave samt de franske og nederlandske udgaver er tale om en flåde bestående af fyrre orlogsmænd, ti galioter, tyve store galejer eller galeaser samt tredive halve galejer (Perry 1716: Perry 1717b 144; Perry 1717c: 142; Perry 1718: 183). Det andet eksempel findes blandt Holbergs utallige beviser på russernes tilbageskænhed og overtro inden Petrus Alexiovitz’ tronbestigelse: ”En Engelsk Gesant førte med sig til *Moscow* en stor Ostindisk Abe, som bar samme *Liberie*, som hans Tienere. Samme Abe kom engang ind udi en *Moscovitisk* Kirke, og der tumlede sig lystig om med Helgenes Billeder. Rysserne, som meente, at det var en af Gesantens Tienere, formanede ham med det Gode og Onde at staae fra saadant Verk. Men Aben, som forstod ikke Ryssisk, gjorde ikkun Grimacer af dem, hvorpaa han blev greben af de tapreste Strelitzer, bragt bunden ud af Staden og *harqvebusered* [henrettet ved skydning].” (Holberg 1739: I 294). Alle udgaver indeholder abehistorien, men det var kun i den tyske udgave, at aben var stor og fra Østindien, gik klædt i et livré og blev henrettet ved skydning (Perry 1717a: 372-376).

⁶³ ”In die *Comædien* aber konte man Ihn über ein- oder zweymahl nicht bringen, weilten Er daran keinen Gefallen hatte” (Perry 1717a: 261).

giøre Ryttertieneste med, efterdi ingen Stad er mindre riig paa Hæste.” (Holberg 1739: I 274).

Trods disse få indvendinger mod Perrys skrift hersker der ingen tvivl om, at Holbergs vigtigste kilde var *Der jetzige Staat von Rußland oder Moscau*, og flere længere tekstpassager fra værket kan identificeres i biografen. Det, der blev tilbage, var Perrys mere kronologiske skildring, som Holberg i stedet plukkede fra, så det passede ind i den tematisk anlagte struktur. Således genfinder vi adskilligt af, hvad Holberg skrev om Petrus Alexiovitz’ krigsbedrifter i Perrys værk (Holberg 1739: I 255-257, 258-262, 266-269, 270-271; Perry 1717a: 38-43 72-81, 229-236, 237-244, 281-291), hvilket også er tilfældet med zarens udenlandsrejser (Holberg 1739: I 272-277; Perry 1717a: 244-261) og hans reformer (se f.eks.: Holberg 1739: I 281-282, 282-283, 283-284, 285-286, 287-288, 290-292 293-295, 296-297, 298, 299-300; Perry 1717a: 296-322, 325-334, 341-342, 352-358, 372-376, 383-388). Enkelte steder supplerede Holberg beretningen med oplysninger fra den tyske diplomat Friedrich Christian Webers *Das Veränderte Russland* (1721)⁶⁴ og den tyske matematiker Adam Olearius’ *Offt begehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise* (1647). Tilføjelser fra de disse to kilder var ikke mange. Det afholdt dog ikke Holberg fra at erklære Olearius’ rejseskildring for mere værdifuld end Perrys, hvilket vi skal høre mere om i nedenfor.

En så intensiv brug af Perrys værk må have givet visse udfordringer, når Holberg forsøgte at portrættere Petrus Alexiovitz så positivt som muligt. Langt hen ad vejen havde Holberg ingen betænkeligheder med at tilslutte sig den engelske kaptajns holdninger, men på to punkter var Holberg mere forbeholden.

For det første var det essentielt for Holbergs portræt, at tvang ikke var hovedårsagen til, at zarens mange reformer af det russiske samfund lykkedes: ”Den Maade han [Petrus Alexiovitz] brugte at bringe sine Undersaatter til Ydmyghed, Arbeide og Tarvelighed, skeede ikke saa meget ved Kraft af han u-omskrænkede Eenevolds Magt, som ved det at han foregik dem alle med Exempel.” (Holberg 1739:

⁶⁴ Holberg benævnte Weber som ”Autor til det forandrede Rysland” eller ”en vis fornemme Fremmed” (Holberg 1739: I 252, 295, 312, 318) og alt tyder på Holberg ikke var bekendt med, at Weber var forfatter, hvis navn da heller ikke fremgår af titelbladet eller i forordet (Weber 1721: a2r-b3v). Af passager fra *Das Veränderte Russland*, der genfindes i Holbergs biografi, kan nævnes: zarens personlige karakteristisk af hans søster, en mindre bemærkning om at udbruddet ”HERRE, forbarme dig over os!” oversættes til Gospodin Pomilui, en anekdote om hvordan Weber undgik vice-zar Romandofskys drikkeselskaber med en brændevins-serverende bjørn (Holberg 1739: I 252-253, 294-295 312-314, 318; Weber 1721: 10-11, 141, 142, 143)

I 314). Holberg var bevidst om, at nogle ville have indvendinger imod en sådan vurdering, men i stedet for at protestere imod zarens til tider hensynsløse fremfærd over for sine modstandere såvel som undersåtter, undskyldte Holberg en sådan adfærd med nødvendighed:

Hans *Czariske* Majestet havde udstuderet sit Folks Egenskab, og kiendte udi Grunden Rysserne, og derfor idelig bar Fiolen udi een Haand og Svøben i den anden, og kand iligemaade derved ogsaa undskyldes den store Strengthed, han ofte øvede baade imod Høye og Lave. Thi, at han af Naturen heller var tilbøiyelig til Mildhed, viser hans Opførsel mod Fremmede, og den Naade han lod see mod Svenske Krigsfanger. (Holberg 1739: I 318)

Med andre ord var Petrus Alexiovitz' til tider hårde fremfærd et nødvendigt onde, hvis han ville gøre sig forhåbninger om at forvandle russerne til dydige undersåtter. Hvis Holberg virkelig kunne påvise zarens milde sind, var det vigtigt, at han ikke ligesom Perry gik alt for meget i detaljer, når den hårdere side af Petrus Alexiovitz' regeringsvirke kom frem i lyset. F.eks. indrømmede Holberg, at måden, hvorpå Petrus Alexiovitz opløste og straffede den evigt oprørske militærenhed strelitserne, var hård. Både mænd og kvinder fra strelitsernes øverste lag blev enten halshugget, radbrækket eller begravet levende, da enhedens sidste forsøg på at fravriste Petrus Alexiovitz tronen forpurrede (Holberg 1739: I 262). Hos Perry begrænsede henrettelser sig ikke til strelitsernes top. Omkring 2000 menige soldater måtte også lade livet, enten ved hængning eller ved at få deres hænder og hoved hugget af på en Moskvas markedsplads. Da det var vinter, lod man ligene ligge eller hænge, og de, der var blevet klynget op, fik indskrevet deres forbrydelser i galgen (Perry 1717a: 289-291).

For det andet tøvede Holberg med at sætte russerne i et ligeså negativt lys, som Perrys karakteristik ellers foreskrev. Selvom han gengav flere af Perrys negative bemærkninger om russerne, var der visse historier, Holberg ikke ville genfortælle: ”thi, saasom bemeldte *Autor* [Perry] var bleven stødt for Hovedet, synes han at have skrevet mange Ting udaf Bitterhed, som man ikke kand eller bør følge ham udi.” (Holberg 1739: I 295). I 1698 rejste Perry til Rusland, da Petrus Alexiovitz havde hyret ham til at forestå konstruktionen af en kanal mellem de russiske floder Volga og Don. Arbejdet gik trægt, og i sine erindringer irriteredes Perry over de russiske arbejderes inkompetence, mangel på byggemateriale og modstand fra den russiske

adel. Det blev ikke bedre af, at Perrys arbejdsgiver – Petrus Alexiovitz – ikke overholdt Perrys ansættelseskontrakt ved at undlade at udbetale hans løn. Alligevel valgte han at blive i Rusland frem til 1712 og arbejde for den russiske zar. De ubetalte gager blev i sidste ende for meget for Perry, der konfronterede Petrus Alexiovitz med problemet. Konfrontationen førte til et skænderi, hvis konsekvenser Perry frygtede så meget for, at han søgte tilflugt hos den engelske ambassadør og derpå rejste ud af landet.

Perrys karakteristik var ganske enkelt for negativ for Holbergs smag, og havde Holberg fulgt *Der jetzige Staat von Rußland oder Moscau* til punkt og prikke, syntes ideen om, at Petrus Alexiovitz formåede at oplyse sine uvidende undersåtter da heller ikke så sandsynlig, som Holberg ellers gerne ville have det til at fremgå. Holberg behøvede derfor en modvægt til Perrys karakterstik, og den fandt han i Olearius' *Offt begehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise*:

intet Folk er ved gammel indgroed Skik og Sædvane bragt udi saa slet Tilstand, at det jo ved saadan viis Regent kand reyse sig igien. Jeg siger, ved Sædvanens Tyrannie; thi, at et Folk af Naturen er saa meget meer dumt og u-artigt, end et andet, strider mod Skaberens Viisdom og Retfærdighed. Mange nye *Scribentere* derfor ere gaaed for vit med deres Domme over det Ryssiske Folk. Thi at Rysserne have haft mange naturlige gode Sindets Gaver, viser den troeværdige *Olearius*, hvis Vidnesbyrd jeg agter høyere, end alle de andres. Ja disse store hastige Forbedringer, som skeede udi denne *Czars* Tid, tiene til at giendrive dem, der have afmalet det Ryssiske Folk med saadan slett Farve, og bestaaer denne store Regents Berømmelse ikke derudi, at have tæmmet et af Naturen vildt, men et af Vanen forderved Folk. (Holberg 1739: I 300-301)

Det er interessant at bemærke, hvordan Olearius' rejseberetning fremhævedes frem for Perrys og alle andres vidnesbyrd. Holberg uddybede aldrig, hvorfor Olearius netop var så troværdig, og efter alt at dømme lyttede Holberg til sin mavefornemmelse. De tekststykker, som stammede fra Olearius' rejsebeskrivelse, gav ikke noget videre positivt billede af russerne. Herfra hentede Holberg f.eks. fortællingerne om den misforståede helbredelse af den tidligere zar Boris Gudenows (Boris Godunovs)

podagra⁶⁵ og hvorledes afdøde russere udstyredes med et pas til himmeriget (Holberg 1739: I 289; 292-293; Olearius & Mandelslo 1647: 129, 197).⁶⁶ De to historier gav et lidet flatterende billede af det russiske folkeslag, og de bekræftede på ingen måde Holbergs påstand om Olearius' mindre kritiske syn på russerne. Kun når Holberg genfortalte to af Olearius' historier om russernes overtroiske tilbedelse af ikoner, evnede russerne at rationalisere sig frem til at deres tro på ikonerne ikke gav nogen videre mening (Holberg 1739: I 297-298; Olearius & Mandelslo 1647: 180). Det bliver ikke bedre, hvis vi læser os igennem Olearius' rejsebeskrivelse, hvis karakteristik af russerne lang fra var rosende (se. f.eks.: Olearius & Mandelslo 1647: 122-148). Det synes mere sandsynligt, at Holbergs forbehold over for Perrys negative betragtninger om det russiske folks formåen beroede på, at disse var mere samtidige end Olearius'. Samtidig tvivlede Perry på, om zarens mange reformer havde haft den forventede effekt. Det var ikke, fordi Perry klandrede Petrus Alexiovitz' reformiver, og han var skam heller ikke sen til at rose de gode intentioner, der lå bag zarens mange initiativer – f.eks. havde håndværksfolk nydt godt af de mange tiltag. Men hvis ikke zaren levede længere end de mange ældre bojarer – dvs. Ruslands højadel – ville det medføre, at russerne vendte tilbage til tidligere tiders lastfulde levevis:

Men hans [Petrus Alexiovitz'] bojarer er af en ganske anden natur, og alle andre steder i hans rige må hans undersåtter leve under de kummerligste kår. Hertil skal også tilføjes, at skulle den nuværende zar dø inden størstedelen af hans ældre bojarer er gået bort, så skulle størstedelen af det gode, som zaren med stort besvær og omhu har tilvejebragt, gå i forfald, og den gamle slendrian vil blive vakt til live igen. Af den grund er mange af den opfattelse, at den nuværende zars prins, der har et helt andet temperament end sin far, og som er stærkt hengiven til bigotteri og overtro, vil bagefter nemt kunne lade sig overtale til at genindføre den gamle russiske facon og efterlade adskillige af de herlige og prisværdige ting, hans far påbegyndte, ufærdige.⁶⁷

⁶⁵ Til denne historie knyttede Holberg en interessant sidebemærkning. Historien havde slående ligheder med Molières komedie *Le Medicin malgré lui*, og Holberg antog forbeholdent, at komedien var baseret på Olearius' skildring (Holberg 1739: I 292-293; Olearius & Mandelslo: 129). Dette var ikke nogen ny opdagelse, men skal alligevel betragtes som Holbergs selvstændige konklusion, da det franske fortillfælde François Charpentier kun bemærkede, at komedien havde lighed med både Olearius' og Hugo Grotius' tekster (Charpentier 1724: 388).

⁶⁶ Sidstnævnte historie findes også i Perrys beretning (Perry 1717a: 369-370)

⁶⁷ ”Alleine seine Bojaren sind dißfalls gantz anderer Art, und müssen seine Unterthanen durchgehends an allen andern Orten von seinen Herschafften noch beständig in dem vorigen unglückseligen Zustande

Forståeligt nok kunne Holberg ikke affinde sig med et så negativt syn på russernes fremtid. Ikke nok med at sådanne betragtninger underminerede Holbergs positive billede af den russiske zar, så havde Perrys profetier ikke meget med virkeligheden at gøre. I hvert fald kunne Holberg i *Heltehistoriers* biografi om Catharina 1. konstatere, at der ikke var sat punktum for fremskridtet efter Petrus Alexiovitz' død.

Som før nævnt var Perry ikke kritisk over for intentionerne bag Petrus Alexiovitz' omvæltninger af det russiske samfund. Trods hans overordnede skepsis i forhold til Ruslands fremtid var rejsebeskrivelsen derfor spækket med positive vurderinger af zarens forsøg på skabe en bedre fremtid for sine undersåtter, og derfor var der masser at hente for Holberg, når de mange reformer skulle beskrives.

En reform sprang særligt i øjnene på Holberg. Der var her tale om Petrus Alexiovitz' reform af den russisk ortodokse kirke, og navnlig hans omstrukturering af de russiske klostre, som Holberg anså som en: ”af de allerpriseligste, og var det at ønske, at alle Lande efter den store *Luthers Reformation* havde taget samme Middelvey” (Holberg 1739: I 282). Middelvejen bestod i, at Petrus Alexiovitz med ét slag fjernede alle klostrenes dårligdomme. Han indførte en aldersrestriktion, så det kun var folk over halvtreds, der kunne optages i klostrene. En sådan forordning havde en gavnlig effekt på statens finanser, da klostrene førhen var oversvømmet af unge mænd, som tærede gevaldigt på klostrenes økonomi og derfor også den russiske statskasse. De unge mænd blev i stedet indrulleret i hæren, mens svagelige ældre fik en bedre mulighed for at blive optaget i klostrene (Holberg 1739: I 282-283). Historien stammede fra Perry, mens Holberg som eksempel på fornuftige katolikker, der sukkede efter lignende tiltag i de katolske lande, henviste til Fontenelles mindetale. Hvis vi imidlertid kaster et blik i Fontenelles *Eloge du Czar Pierre I*, må vi lede forgæves efter en opfordring til at indføre lignende aldersrestriktioner i Frankrig (Perry 1717a: 307-308; Fontenelle 1727: 105-128). Det synes ellers ikke usandsynligt, at Fontenelle ville have tilsluttet sig en sådan forordning. Det må derfor

leben. Dahero auch zu besorgen, daß wann der ietziige Czar sterben solte, ehe die meisten von seinen alten *Bojaren* abgegangen wären, ohnfehlbar das meiste gute, so der Czar mit grosser Mühe und Sorgfalt zu wege gebracht, wieder in Verfall gerathen, und der alte Schlendrian wieder hervor gesucht werden dürffte. Weilen viele der Meynung sind, daß sein Printz der ietziige *Carowitz*, welcher ein gantz anderes *Temperament* als sein Herr Vater hat, und hiernecht auch der *Bigotterie* und *Superstition* gar starck zugethan ist, sich hernach gar leicht möchte bereden lassen, die alte Rußische *Methode* wieder einzuführen, und viele von denen herrlichen und löblichen Dingen, so sein Herr Vater angefangen, umvollendet liegen zu lassen.” (Perry 1717a: 418-419).

enten formodes, at den oplæste mindetale indeholdt flere betragtninger, end hvad der blev plads til i den trykte udgave, eller også kunne Holberg udfra sin samtale med Fontenelle udlede, at den franske oplysningsfilosof anså det som ideelt at indføre en lignende aldersrestriktion på franske klostre. En anden og mere banal forklaring er, at Holberg viderefølte Fontenelles synspunkt.

Trods Holbergs betagelse af denne forordning var den stadig kun en blandt mange af zærens beundringsværdige tiltag. Kvantitet blev ganske enkelt Holbergs foretrukne argument for sit billede af den store reformator Petrus Alexiovitz. Jo flere eksempler, desto slagkraftigere en tese. I et forsøg på at få reformerne til at fremstå endnu mere imponerende præsenterede Holberg en lang række eksempler på russernes fordums dårligheder, der i tråd med parallelbiografiens moralfilosofiske pointe samtidig beviste, at russerne:

ingen Mangel have paa naturlige Sindets Gaver, efterdi de i saadan Hast ere ved Hans Majestets nyttige Anstalter kommen til slig Fuldkommenhed udi mange Ting, at de udi Krigssager allerede give intet andet Folk efter, og udi Lærdom, Konster og Videnskaber vil med Tiden bringe det saa høyt, som nogen af deres Naboer; saa *Mons. Cheuvreau*, om han stod op igien fra de Døde, skulde han gierne tage sine Ord tilbage, eftersom han eengang udi et Selskab, da der blev gjort et Spørmaal: hvilket Dyr lignede Mennesket meest, svarede; at blant alle Dyr intet udi Skabning kom Mennesket nærmere, end en *Moscoviter*. (Holberg 1739: I 295-296)

Denne Cheuvreau var sandsynligvis den franske historiker Urbain Chevreau, som Holberg for øvrigt henviste til i *Heltindehistoriers* biografi om den svenske dronning Christina (Holberg 1745: II 221). I Petrus Alexiovitz-biografien var hans tanker om Chevreaus udtalelser andenhånds, da historien genfindes ordret i en anonym rejsebeskrivelse i tidsskrift *Die Europäische FAMA*. (*Die Europäische FAMA* 1723: CCLXVII 197). Tidsskriftet var et gammelt skatkammer af oplysninger for Holberg, hvis indhold han havde nydt godt af til udfærdigelsen af hans to tidligste historiske værker: *Introduction Til de fornemste Europæiske Rigers Historier* (1711) og *Ludwig Holbergs Anhang Til hans Historiske Introduction* (1713) (Eegholm-Pedersen 1991: 51-66). Holberg var straks mere nøjagtig, da han fjorten sider længere henne i biografien henviste til de to franske småskrifter *Mémoire d'une personne intéressée &*

sensible au Commerce de la Mer Baltique (u.å) og *Pro memoria pour faire voir combien la puissance du Czar est redoutable. Le 20. Octobre 1720* (1720), der ligesom samtidige tidsskrifter bekræftede Ruslands nyvundne storhed (Holberg 1739: 310). *Heltehistorier* skulle forøvrigt ikke blive sidste gang, Holberg forsøgte at påvise den positive indvirkning Petrus Alexiovitz' – og for den sags skyld også Catharina Alexiwnas – reformer havde haft. Samme år som Holberg fik udgivet *Heltehistorier*, vendte teologen Peder von Haven hjem til Danmark fra en udenlandsrejse i Rusland i perioden 1736 til 1739. Von Havens oplevelser i det store naborige mod øst vakte tydeligvis Holbergs interesse, der pressede på for at få von Haven til at udgive rejsererindringerne. Dette skete så i 1743, hvor *Peder von Havens Reise udi Rusland* udkom. Holberg bidrog også til bogen med en anbefalende foretale. Heri påpegedes det, at en af bogens værdier var, at den i modsætning til f.eks. Perrys og Webers bøger var den første af sin slags, som dokumenterede de mere nutidige forhold i Rusland (Holberg 1743 : 5r-6r). Sagt på en anden måde vidnede von Havens rejserindringer om, hvilken effekt Petrus Alexiovitz' reformer havde haft på længere sigt.

Som sagt afsluttede Holberg også Petrus Alexiovitz' karakterskildring med en kort ekskurs. Heri påpegede Holberg, at nogle måske ville laste den russiske zar for ikke at have ophævet det trællignende herredømme, som de russiske bojarere og andre godsejere havde over de russiske bønder: ”Men Hans Majestet, saasom han kiendte Ryssernes Natur, og vidste, at de kunde ikke regieres uden Tvang, har haft Aarsag at forkaste deslige Anslag.” (Holberg 1739: I 320). Undskyldningen er påfaldende selvmodsigende i forhold til biografiens røde tråd og parallelbiografiens overordnede moralfilosofiske pointe. Hele ideen var jo at påvise, hvordan naturen ikke determinerede den russiske nations karakter. Men lige netop på dette punkt var russerne altså af naturen bestemt til at blive regeret med tvang. Pointen havde Holberg med al sandsynlighed fået fra Olearius, der i en passage fra sin rejsebeskrivelse påpegede, at: ”Ligesom de [russerne] af naturen er født hårde og ligesom bestemt til slaveri; Derfor skal de også holdes under et hårdt og strengt åg eller disciplin / og altid holdes til arbejdet / og nok så ofte med prygl / hvilket de heller ikke har noget synderligt imod / da de jo er vant til det”.⁶⁸ Holbergs forsvar af den russiske zar var

⁶⁸ ”Gleich wie sie nun von Natur hart und zur Slavery gleichsam geboren sind; Also müssen sie auch unter einem harten und strengen Joche oder *disciplin* gehalten / und immer zur Arbeit / und zwar zum

ganske enkelt så passioneret, at selv parallelbiografiens moralfilosofiske pointe måtte træde i baggrunden til fordel for et rosenrødt portræt af den russiske zar.

Ziska og Scanderbeg

Ziska-biografien indeholder adskillige henvisninger til relevant litteratur om den bøhmiske feltherre. Typisk for disse referencer er, at Holberg sjældent specificerede, hvilke af forfatterens værker, han egentlig henviste til. Henvisninger til den bøhmiske jesuit Balbinus (Bohuslav Balbín) var til hans bog *Epitome historica rerum Bohemicarum* (1677). I den bøhmiske historiker Theobaldus' (Zacharias Theobalds) tilfælde var der tale om *Bellum Hussiticum* (1621). Henvisninger til Æneas Sylvius (Æneas Silvius Piccolomini eller pave Pius 2.) refererede til værket *De Bohemorum et ex his Imperatorum aliquot origine ac gestis* (1575), mens den tyske teolog og humanist Cochläus (Johannes Cochläus), som også blev nævnt, havde skrevet *Historia Hussitarum* (1549) (Holberg 1739: I 344, 345, 346, 348, 351, 352, 347). Ved første øjekast får vi derfor indtrykket af, at Holberg benyttede sig af en ganske imponerende mængde litteratur til at udfærdige Ziska-biografien, men ved nærmere undersøgelser hersker der ingen tvivl om, at alle biografiens henvisninger var andenhånds. Holberg havde skrevet dem alle af fra den franske teolog Jacques Lenfants *Histoire de la guerre des hussites et du Concile de Basle* (1731).⁶⁹ Således finder vi f.eks. Theobaldus' afvisning af, at Ziska ønskede sit eget lig kastet for vilde dyr, og hans beretning om inskriptionen på Ziskas gravsten som taget ud af Lenfants tekst. Det samme gælder biografiens efterfølgende fortælling fra Balbinus, om hvordan Ziskas foretrukne våben – en jernkølle – over hundrede år efter hans død stadig kunne indjage frygt hos den tysk-romerske kejser Ferdinand 1. (Holberg 1739: I 345-346; Lenfant 1731: I 231-232). Holberg var for øvrigt ikke karrig med henvisningerne til Balbinus, som han refererede til fem gange i biografien. Også Æneas Sylvius blev nævnt flere gange, men igen var der tale om lån fra Lenfant; f.eks. når Holberg refererede til Sylvius' vurdering af de bøhmiske kirkers arkitektoniske overlegenhed i forhold til andre europæiske kirker. Også Cochläus'

offtern mit Prügeln getrieben werden / welches ihnen auch nicht gar sehr zu wieder ist / weil sie es also gewohnt." (Olearius & Mandelslo 1647: 133).

⁶⁹ Lenfants værk udkom i to forskellige udgaver samme år. En Amsterdam-udgave og en Utrecht-udgave. Indholdsmæssigt er der ikke nogen forskel, men de to udgaver varierer i sidetal, og her anvendes Utrecht-udgaven.

korte vurdering af Ziska var hentet direkte fra Lenfants bog (Holberg 1739: I 344-352; Lenfant 1731: I 230-240).

Udfærdigelsen af Ziska-biografien kan meget vel være blevet til ved, at Holberg satte sig ved sit skrivebord, slog op i sit eksemplar af Lenfants bog og gik i gang med at skrive af. Måske lå hans eksemplar af Lenfants *Histoire du Concile de Constance* (1727)⁷⁰ også på skrivebordet, idet han herfra hentede årsagen til Ziskas store had til den katolske gejstlighed samt skildringen af Ziskas samtale med den bøhmiske konge Venceclaus (Wenzel 4.) (Holberg 1739: I 335-336; Lenfant 1727: I 487). Med hensyn til resten af biografien skal det bemærkes, at detaljegraden i afskrivningen varierer betragteligt i forhold til, hvilken del af biografien vi beskæftiger os med, og vi kan ud fra Holbergs kildebrug dele biografien op i to. I den første del, der omfatter det, der vel bedst kan betegnes som selve levnedsskildringen, er detaljegraden væsentlig forringet i forhold til Holbergs forlæg. Her formåede Holberg på lidt over ni sider at skildre, hvad Lenfant skulle bruge betragtelig mere plads til (Holberg 1739: I 335-344; Lenfant 1731: I 100-151). Udeladelserne er altså til at få øje på, og de skyldes flere ting. Som titlen også afslører, er *Histoire de la guerre des hussites et du Concile de Basle* ikke en biografi om Ziska, så når Lenfant beskæftigede sig med aktører, der var irrelevante for Ziskas portræt, sprang Holberg det over. Derudover kan Ziskas levned bedst betegnes som én lang krig spækket med feltslag og krigsforberedelse, og ligesom i *Heltehistoriers* andre biografier var Holberg tilbageholdende med at give detaljerige beskrivelser af feltslag osv. Når Holberg f.eks. skulle berette om den romerske kejser Sigismund af Luxemburgs store feltslag mod Ziska blev det til en halv side. Heri kunne man læse lidt om størrelsen af Sigismunds hær, en af slagets betydeligste deltagere, nogle få informationer om de terrænmæssige forhold og at Ziska kom ud af slaget med livet i behold omend godt skrammet af et større blesure – dvs. sår. Hvis vi sammenligner med Lenfants fire sider lange beskrivelse af slaget, er detaljegraden i Holbergs halve side ikke synderligt imponerende, og det ville sådan set have klædt Holbergs beskrivelse, hvis han havde tilføjet noget ekstra fra Lenfants skildring, som er velskrevet og medrivende (Holberg 1739: I 341; Lenfant 1731: I 140-144).

I biografiens anden del, hvor Holberg præsenterede sin karakteristik af Ziska samt nogle mindre historier om den bøhmiske feltherre, ændrede han markant på

⁷⁰ Værket udkom første gang i 1714.

detaljegraden i sin afskrivning. I alt fylder denne del af biografien ca. ni sider, mens Lenfant havde brugt godt og vel ti sider.⁷¹ Stort set alt kom derfor med og her især Lenfants mange henvisninger i selve brødteksten. Enkelte steder ændrede Holberg lidt på rækkefølgen i Lenfants fortælling. F.eks. når han med henvisning til Balbinus beskrev, hvordan bøhmerne bar rundt på et miniatureportræt af Ziska, lå denne fortælling ikke i forlængelse af historien om, hvordan Ziska beordrede en picarder – dvs. et medlem af en adamitisk sekt i Böhmen – ved navn Martin Loqvis smidt i en tønde med beg og derefter kastet på ilden, fordi han sammen med andre fra samme sekt havde spottet de romersk-katolske messeritualer. I stedet var historien om miniatureportrætterne i Lenfants skrift placeret lige efter historien om, hvordan Ziska, efter at have mistet sit syn, blev transporteret på en vogn, hvorfra han udstedte sine ordrer (Holberg 1739: I 348-349; Lenfant 1731: I 237).

Hvorfor Holberg ikke afslørede sin hovedkilde er svært at sige. Som vi allerede har set i f.eks. Cingiskan-biografien, var det ikke første gang, han forblev tavs om sin biografis hovedkilde, og det skulle heller ikke blive den sidste (se biografierne om Atapaliba, Mahomed, Zenobia, Catharina Alexiewna og Socrates). På sin vis er denne tavshed ikke helt til at forstå. I *Heltehistoriers* fortale var Holberg ikke sen til at indrømme, at nogle af biografierne baserede sig på et enkelt værk. Når vi imidlertid læser de biografier, Holberg baserede på en enkelt eller måske to kilder, ses der en tilbøjelighed til kaste om sig med litteratur, han kun kendte andenhånds. Derudover havde Holberg året forinden *Heltehistoriers* udgivelse i *Almindelig Kirke-Historie* allerede anvendt Lenfants beskrivelse af Ziska, og som bogens henvisninger røber, havde han her ingen problemer med at afsløre sit forlæg (se f.eks.: Holberg 1738: 906 note a, 910 note a).⁷²

Mens Holberg lagde et røgslør ud over Ziska-biografien, var han straks mere meddelsom om kildegrundlaget til Scanderbeg-biografien. Her fik man på biografens

⁷¹ Det skal bemærkes, at en side i Lenfants værk indeholder betragtelig flere ord og er mere detaljerig end en side i Holbergs *Heltehistorier*.

⁷² Også Lenfants hovedværk *Histoire du Concile de Constance* (1727) og *Histoire du Concile de Pise* (1724) refereredes der hyppigt til i *Almindelig Kirke-Historie*. Det skal desuden bemærkes, at samme værk indeholder flere referencer til Æneas Sylvius' *Bohemorum origine ac gestis*. Disse forekommer imidlertid at være andenhånds, da henvisninger Holberg konsekvent henviste til kapitler i *Bohemorum origine ac gestis* i stedet for sidetal (se. f.eks. Holberg 1738: II 917 note a). Selvom det ikke kan fastslås med sikkerhed, så er det sandsynligt, at Sylvius-referencerne endnu engang var hente fra Lenfants værker. Lenfant henviste ligeledes til kapitlerne i *Bohemorum origine ac gestis* i stedet for sidetallene, og i ét tilfælde afslørede Holberg i fodnoterne til *Almindelig Kirke-Historie*, at hans historiske oplysninger fra Sylvius stammede fra Lenfant (Holberg 1738: II 919).

allersidste sider et fingerpeg om potentielle kilder, hvor både den albanske historiker Barlettus (Marin Barleti) – eller Marino Barletto som han også blev kaldt – og den italienske humanist Calchondylas (Laonikos Chalkokondyles) nævntes som de mest troværdige kilder. Nærmere betegnet var der tale om Chalkokondylas' *De origine et rebus gestis Turcorum*, som Holberg ejede i en udgave fra 1556 (Bruun 1869: 40), mens Scanderbegs liv var skrevet: ”udførligst af *Marino Barletto en Epiroter* udi 13 Bøger [*Historia de vita et gestis Scanderbegi epirotarum principis* (1508-10)], som jeg fornemmeligen [i særdeleshed] har fuldt.” (Holberg 1739: I 385). Holberg var således klar i mælet, når han anførte biografiens kildegrundlag. Selvom filologen Minna Skaft Jensen har ment, at ”Holbergs anvendelse af ham er i og for sig loyal nok over for Barleti” (Skaft Jensen 1988: 155),⁷³ så er det dog ikke den nemmeste sag at kontrollere Holbergs brug af Barleti, og Skaft Jensen giver os ikke megen hjælp, når hun ikke præsenterer belæg for sin antagelse. Derudover skal det fastslås, at Holberg ikke anvendte førsteudgaven, hvilket en sammenligning af egennavnene i denne udgave og Scanderbeg-biografien afslører. Den udgave, som egenavnene i Scanderbeg-biografien har størst lighed med, er en tysk udgave fra 1577: *Scanderbeg. Warhaffte eigentliche und kurtze Beschreibung, aller namhafften ritterlichen Schlachten und Thaten / so der aller streybarst und theurest Fürst und Herr / Herr Georg Castriot / genannt Scanderbeg*.⁷⁴ Et kig i Bruuns fortegnelse over Holbergs bibliotek afslører imidlertid, at vi skal kigge i en anden udgave. Barlettus' biografi nævnes ikke i fortegnelsen, men det gør til gengæld den tyske historiker Philip Lonciers *Chronicorum Turcicorum* fra 1578. Forfatternavnet er misvisende, da Loncier ikke var ophavsmanden til hele bogen. *Chronicorum Turcicorum* var et samleværk i tre bind, hvor tredje bind indeholdt Barlettus' biografi. *Chronicorum Turcicorum* var et pragtværk, som den tyske boghandler og billedskærer Sigmund Feyerabend distribuerede. Trods egennavnenes latinske endelser har ordstammen i denne udgave en slående lighed med, hvad vi finder hos Holberg.⁷⁵ Feyerabend var for øvrigt også manden bag førnævnte tyske udgave, og på nær de forskellige sprog er der da også tale om to nærmest identiske tekster. Hvis vi vender blikket mod Holbergs

⁷³ <http://miquesia.dk/Barletius.htm>

⁷⁴ Her kan f.eks. nævnes navnene på mange af de osmanniske feltherrer såsom: Assambeg, Jussumbeg, Carazabeg, Ballabanus og Jagup (Holberg 1739: I 375, 376, 378, 381; Barleti 1577: 129v, 130r, 130v 140r 143v).

⁷⁵ Hvis vi endnu engang opremser rækken af osmanniske generaler, så staves de uden den latinske bøjningsendelse: Assambeg, Jussumbeg, Carazabeg, Ballabanus og Jagup (Barleti 1578: 190r, 190v, 191r, 206r, 212r).

Scanderbeg-biografi, er lighederne imidlertid sværere at få øje på. Det er ikke, fordi Holberg talte usandt, når han angav Barlettus' biografi som sin vigtigste kilde. Ud over overensstemmelsen mellem de to teksters egennavne, så findes der også mere konkrete beviser på Holbergs afhængighed af Barlettus. F.eks. finder vi en lignende historie hos Barlettus, når Holberg introducerede den osmanniske – men albanskfødte – feltherre Ballabanus Badera (Ballaban Badera), der som den første skulle have klatret over Konstantinopels bymure, da osmannerne indtog byen i 1453. Det samme er tilfældet, når Holberg senere i biografien berettede, hvordan Scanderbeg efter rygter om osmannernes fremstød rejste sig fra sit dødsleje for at gøre sig klar til kamp. (Holberg 1739: I 378, 384; Barleti 1578: 206r, 229v). Det er imidlertid vanskeligt at identificere flere af sådanne spor efter Barlettus' skrift, hvilket må tilskrives Holbergs kildebrug. Barlettus' latinske biografi tæller 460 sider, mens Holbergs biografi når op på 31 sider. Der var således tale om en mærkbar forkortelse, men det var ikke ualmindeligt. Han foretog jo lignende beskæringer i den ca. 24 siders lange biografi om Cingiskan, hvis forlæg talte 562 sider, og i biografien om Catharina Alexiewna kogte han sit 613 siders lange forlæg ned til en tekst på lidt over 14 sider. Trods de åbenlyse størrelsesforskelle mellem Holbergs forlæg og biografierne om Cingiskan og Catharina Alexiewna, er det ikke vanskeligt at identificere lange tekstpassager i kilderne, der næsten har ordrette pendanter i de to biografier. Det samme er ikke tilfældet i Scanderbeg-biografien. Hvis vi f.eks. kaster et blik på Holbergs skildring af de osmanniske feltherrer Sinan Bassas, Assambegs, Jussumbegs og Carazabegs nederlag til Scanderbeg, så kopierede han flere af de faktuelle oplysninger fra Barlettus' skrift – f.eks. antallene af soldater i hærene. Historiens forløb var også den samme, men Holberg foretrak at skildre de mange feltslag i en forkortet version og så endda med sine egne ord (Holberg 1739: I 375-376; Barleti 1578: 189v-191v). Sagt på en anden måde valgte Holberg at omskrive sin hovedkilde i stedet for at benytte sig af sin vanlige afskrivningsmetode, hvorved sporene efter Barlettus' skrift sløres.

En del af forklaringen, hvis ikke den hele på denne for Holberg usædvanlige fremgangsmåde, skal findes i Barlettus' skrivestil. Ligesom Ziska var Sanderbegs liv én lang krig, og Barlettus gjorde en dyd ud af at skildre hans mange feltslag så nøje som muligt. Holberg derimod var tro imod sin opfattelse af en *Biographus*' rolle og forenkler sit forlægs krigsbeskrivelser betragteligt. Han må samtidig have vurderet,

at han ikke på sædvanlig vis kunne udtrække længere sætningspassager fra det latinske skrift.

En anden og måske for nogen mere plausibel forklaring er, at Holberg ømskede at sløre sit egentlige kildegrundlag. Uden at være konkret nævnte han i Scanderbeg-biografien, at der udover Barlettus' og Chalkokondylas' skrifter eksisterede adskillige bøger, hvori man kunne læse den albanske krigsheltes historie (Holberg 1739: I 385). Der var altså rigelig af litteratur at tage af, og med Holbergs hyppigt forekommende uvilje til at afsløre sit kildegrundlag, er det ikke usandsynligt, at han blot endnu engang tog sine læsere ved næsen.

Hvis vi imidlertid kaster et blik på andre potentielle kilder til Scanderbeg-biografien, synes en sådan konklusion usandsynlig. F.eks. kunne Holberg finde en mindre biografi om Scanderbeg i Lenfants *Histoire de la guerre des hussites et du Concile de Basle* og en endnu kortere i den tyske orientalist Hans Lewenklaws *Neuwe Chronica Türkischer Nation von Türken selbs beschrieben* (1595), som Holberg ejede et eksemplar af (Lewenklaw 1595: 262; Lenfant 1731: II 149; Bruun 1869: 40). Begge portrætter var så små, at de ikke bidrog med noget relevant, og Holberg undlod da også at anvende dem. I den italienske forfatter Giovanni Sagredos *Ausfürliche Beschreibung/ Deß Ottomanischen Käyserthums*, som Holberg benyttede sig af i Soliman-biografien, fandtes der en udførlig skildring af Scanderbegs liv (Sagredo 1694: 34-41), han ligeledes valgte at se bort fra. En anden mulig kilde kunne Holberg endda læse på dansk. I 1709 udkom et lille anonymt værk med den lange og her forkortede titel: *Sandfærdige Beskrivelse om de tre Mægtigste Tørckiske Keysere, og derhos Arrigste Tyranner [...] Derhos de tre Berømmeligste Krigs-Heldtis Historier, som udi de Tider heri Christenheden haver levet.*⁷⁶ De tre tyrkiske – eller osmanniske – regenter var henholdsvis Amurath (Murad 2.), Mahomet (Mehmet 2.) samt Soliman, som Holberg jo selv sammenparrede med Schach Abas. De tre kristne krigshelte var den bosniske konge Johannes Corvinus, Scanderbeg, og den ungarske general Nikola Zrinski. Bogens titel lagde ikke skjul på, hvem der var skurkene, og hvem der var heltene. Bogens portræt af Scanderbeg ligner for så vidt det, der findes i Holbergs 30 år yngre biografi, men ved sammenligning af de to skrifter tyder intet på, at Holberg

⁷⁶ Værkets anonyme forfatter angav, at det skulle være oversat fra tysk. Det har imidlertid ikke været muligt, at identificere en tysk original, som er overensstemmende med den danske udgave.

skulle have anvendt bogen, hvilket for øvrigt også er tilfældet med en anden potentiel kilder (Duponcet 1709; Anonym 1709: 49-78).

Tvivlen må ganske enkelt komme Holberg til gode. Selvom ligheden mellem Barlettus og Holberg måske ikke er ligeså åbenbar, som den er mellem Holberg og andre af hans forlæg, så må Barlettus' skrift være biografiens altoverskyggende kilde, hvilket afslører, at Holberg evnede at variere sin brug af kildemateriale, hvis han mente, det var nødvendigt.

Schach Abas og Soliman

Af alle *Heltehistoriers* biografier synes Holberg at have haft flest udfordringer med udfærdigelsen af Schach Abas-biografien. På biografiens allerførste side får vi en klar fornemmelse af, at Holberg måtte gennemtræve en anseelig mængde bøger for at forfatte biografien (Holberg 1739: I 394-395). Blandt de mange nævnte værker var Olearius' og Taverniers rejseerindringer sammen med den franske juveler Jean Chardins ti-bindsværk *Voyages de Mr. le Chevalier Chardin, en Perse, et autre Lieux de l'Orient* (1711) biografiens vigtigste. Hertil supplerede Holberg med oplysninger fra Berniers og tyskeren Johan Albrecht Mandelslos rejseerindringer samt Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol Depuis sa Fondation*.⁷⁷

At kortlægge hver detalje i Holbergs kildebrug i Schach Abas-biografien vil sprænge rammerne for dette i forvejen lange efterskrift. Dette skyldes først og fremmest, at biografien efter nutidige standarder er Holbergs mest originale. Det utilstrækkelige kildemateriale medførte, at Holberg ikke som så mange gange før

⁷⁷ I sin lange opremsning af gennemlæst litteratur konstaterede Holberg, at Schach Abas ikke blev nævnt med et eneste ord i d'Herbelots *Bibliothèque Orientale*. Dette var dog ikke helt korrekt. Slår vi op i d'Herbelots værk, findes der et mindre opslag med titlen *Abbas*, hvori Schach Abas og Abas 2. blev beskrevet (d'Herbelot 1697: 3). Holberg kan meget vel have overset opslaget, hvis han f.eks. har ledt under S for Schach. I opsummeringen af litteratur nævnes heller ikke *Historie de la derniere revolution de Perse* (1728), der i forordet indeholder en kort biografi om Schach Abas (Krusiński 1728: lxxxv-xcv). Holberg var udmærket bekendt med værket, da det var hans vigtigste kilde til biografierne om Myrr-Weis og Myrr-Maghud. Hvorfor Holberg undlod at nævne denne kilde, kan der kun gisnes om. Den korte biografi er sammenstykket af den samme rejselitteratur, som Holberg selv anvendte til sin biografi, så han kan have anset det som unødvendigt at nævne den. Desuden forekommer biografien i forordet til selve bogen, og det er ikke sikkert, at Holberg tog sig tid til at læse forordet. En sidste forklaring kan være, at Holberg færdiggjorde Schach Abas-biografien på et tidspunkt, hvor han endnu ikke havde læst *Historie de la derniere revolution de Perse*. Holberg henviste endvidere til den tyske læge Engelbert Kaempfer, der i sit værk *Amoenitatum Exoticarum Politico-Physico-Medicarum Fasciculi V, Quibus continentur Variæ Relationes, Observationes & Descriptiones Rerum Persicarum & Ulterioris Asiae, multâ attentione, in peregrinationibus per universum Orientem* (1712): ”rører af alle Persiens Konger mindst om denne store Mand.” (Holberg 1739: I 394). Konklusionen er ganske forståelig, når vi ser, hvor få gange Kaempfer omtalte Schach Abas (Kaempfer 1712: 14, 156, 163-164, 292).

kunne læne sig op ad et enkelt værks fortælling og struktur. I stedet måtte han selv forsøge at sammenstykke biografien fra bunden. Resultatet af hans strabadser var vellykket. Holberg formåede at skildre de vigtigste episoder af Schach Abas' liv ganskeudførligt. De steder, hvor det forhåndenværende kildemateriale kom til kort, var han ikke sen til at anerkende dette, som f.eks. i den utilstrækkelige skildring af Schach Abas' felttog mod Babylon og Laar (Holberg 1739: I 415). I forhold til nutidige standarder om god henvisningspraksis havde Holberg også forbedret sig væsentligt. Hele tolv gange kom Holberg med korrekte oplysninger om sit forlæg. Dette lyder måske ikke af meget i en 59 siders lang biografi, men i forhold til f.eks. den 56-siders lange Montezuma-biografi, hvor to henvisninger var nok og den ene andenhånds, er antallet af henvisninger i Schach Abas-biografien overvældende (Schmidt 2014a: 296).

Endvidere er Holbergs vanlige afskrivningsmetode ikke så hyppigt forekommende her som i andre biografier. Oplysninger om Schach Abas stod så spredt i litteraturen, at Holberg ofte måtte veksle mellem sine kilder for at udfylde, hvad han anså som huller i historien. Et eksempel herpå er Holbergs beskrivelse af asiatiske kongers uforståelige og til tider komiske overtro, der var medvirkende til, at de konstant rådførte sig med astrologer, inden de traf en beslutning (Holberg 1739: I 435-438). De indledende overvejelser om de asiatiske astrologer og historien om hvordan Schach Abas fik anlagt en mindre urtegård efter en astrologs dårlige råd, stammede fra Berniers rejseerindringer (Bernier 1709-10: I 213-216). Når Holberg efterfølgende genkaldte sig to historier om astrologers ageren ved det mogulske hof, anvendte han Catrou. Holberg foretog dog en stilistisk ændring, i det han vendte om på rækkefølgen af historierne (Catrou 1705: 164-165, 170). Som et sidste bevis på asiaternes overtro henviste Holberg til Berniers fortælling om, hvordan en portugiser ved hjælp af et gammel kompas overbeviste mogulerne om sine synske evner. Historien stammede ganske rigtigt fra Berniers rejseerindring, men den lå ikke i forlængelse af fortællingen om Schach Abas' urtegård. (Bernier 1709-10: II 439).⁷⁸

Der eksisterer flere lignende eksempler på ovenstående, om end Holberg stadig foretrak sin sædvanlige afskrivningsmetode, hvis forlægget tillod det. Således er større tekstpassager afskrevet fra én kilde. F.eks. i den afsluttende fortælling om

⁷⁸ Den efterfølgende historie om den mogulske hersker Schach Jehans forargelse over en persisk ambassadørs foragt for ham fandt Holberg også i Berniers rejseerindringer (Bernier 1709-10; Holberg 439-440).

Schach Abas' store hærfører Iman Culican og hans skatmester Mahomed Ali Beg, hvor Holberg trofast gengav Taverniers portrætter. Tavernier skildrede dog ikke de to embedsmænd i forlængelse af hinanden, og Holberg måtte hente portrætterne to forskellige steder i rejseerindringerne (Holberg 1739: I 445-455; Tavernier 1679: I 110-114, V 591-596).⁷⁹ Det, at Holbergs foretrukne kilder ikke havde begået en sammenhængende skildring af Schach Abas, blev også påpeget: ”*Olearius* taler kun om Begyndelsen og Enden af hans Regiering, *item* det Mord, han begik mod sin Søn [...] Udi *Tavernier* og *Chardins* Reiser findes adskilligt, men stykviis,” (Holberg 1739: I 394).

Som et eksempel på, hvor spredte kildernes oplysninger kunne være, gennemgås her delvist Holbergs brug af Chardins rejseerindringer. Efter at have anvendt Olearius' rejsebeskrivelse til at skildre Schach Abas' vej til den persiske trone samt mordet på hans hofmester og værge Murschid-Culican (Murshid Qoli Khan) (Holberg 1739: I 398-401; Olearius & Mandelslo 1647: II 431-432), fortsatte Holberg med at beskrive: Schach Abas' håndtering af kurderne, hans ydmygelse af den religiøse elite og tvangsflytningerne af almuen. Oplysningerne havde han skrevet af fra en 3½ siders lang tekstpassage i sjette bind af *Voyages de Mr. le Chevalier Chardin*. Vurderingen af disse handlingers indflydelse på de persiske herskeres uindskrænkede magt og persernes had til de mange fremmede folkeslag, som Schach Abas havde blandet den oprindelige befolkning med, stammede ligeledes fra samme tekstpassage (Holberg 1739: II 401-404; Chardin 1711: VI 15-18). Når Holberg efterfølgende beskæftigede sig med invasionen af Georgien og Schach Abas' medvirken til mordet på den georgiske konge Luarzab (Luarsab 2.), anvendte han endnu engang Chardins rejsebeskrivelse, men historien fandtes i andet bind af Chardins skrift. Det samme gjorde beretningen om indtagelsen af Tauris, om end ca. 180 sider længere henne (Holberg 1739: I 404-411; Chardin 1711: II 134, 137-147, 328-330). Herefter fulgte Mandelslos beretning om Schach Abas' nedkæmpelse af

⁷⁹ Fra *Les Six Voyages De Jean Baptiste Tavernier* hentede Holberg desuden historierne om: Schach Abas' inkognito-undersøgelser af, hvorvidt perserne fulgte de love, han havde udstedt. Det samme gjorde en mindre bemærkning om Taverniers ophold i Isfahan i 1662, hvor han erfarede, at benjanerne – den tredje indiske hovedkaste – tog ”2 til halv tredje *pro Cento* månedlig” i lån (Holberg 1739: I 420; Tavernier 1679: I 587). Hvordan Schach Abas pga. økonomiske bekymringer forsøgte at ændre persernes pilgrimsfærde til Mecca og Medina, og hans mere eller mindre vellykkede handelseventyr finder man også i Taverniers rejseerindringer (Holberg 1739: I 421-425; Tavernier 1679: I 460-467, 588).

den portugisiske koloni på Ormus ved hjælp af en alliance med englænderne.⁸⁰ Alliancen indebar, at englænderne skulle nyde toldfrihed og samtidig tildeles halvdelen af de toldindkomster, som portugiserne havde nydt. Med henvisning til Chardin måtte Holberg konstatere, at da englænderne krævede aftalen overholdt, blev de: ”kaaldsindig antaget og maatte trøstesløs gaae tilbage.” (Holberg 1739: I 414; Chardin 1711: III 248-252). Vi finder endnu engang en kort bemærkning fra Chardin, når Holberg berørte invasionen af kongeriget Laar (Chardin 1711: IX 217-218). Den positive vurdering af de persiske talemåder og anekdoten om Abas 2.s hvide bjørn fandt Holberg også i Chardins rejsebeskrivelser, men nu i fjerde bind. Lidt over 90 sider længere henne i samme bind nedfældede Chardin historien om det mislykkede forsøg på at afskaffe opium samt beskrivelsen af effekterne ved indtagelsen af narkotikummet. Ved at bevæge sig lidt over 170 sider tilbage i bindet finder vi beretningen om Schach Abas’ ligeså mislykkede rygeforbud (Holberg 1739: I 416-419; Chardin 1711: IV 35-37, 112-113, 203-209). Der eksisterer andre tekstpassager i biografien, som Holberg afskrev fra Chardin,⁸¹ og den franske juvelers rejseerindringer må betegnes som biografens vigtigste kilde.

Olearius’ rejseerindringer var ingenlunde ligeså omfattende som Chardins, men skriftets fåtallige oplysninger om den persiske hersker fik alligevel en central plads i biografien. Ud over beskrivelsen af Schach Abas’ tidlige år, benyttede Holberg sig af Olearius’ *Offt begehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise* til at skildre Schach Abas’ voldsomme henrettelse af sønnen Sefi Myrsa (Safi Mirza) (Holberg 1739: I 425-433; Olearius 1647: 433-437). Henrettelsen vejede tungt i den afsluttende vurdering af Schach Abas, hvilket også ses i selve biografien, hvor Holberg brugte omtrent seks sider på at beskrive mordet og dets konsekvenser. Blandt det forhåndenværende kildemateriale eksisterede der imidlertid to forskellige udlægninger af årsagen til henrettelsen. Hos Olearius kunne Holberg læse, at mordet

⁸⁰ Holberg kunne også have anvendt Chardins skildring af krigen mod portugiserne, men han foretrak Mandelslos sandsynligvis pga., at sidstnævnte var mere udførlig.

⁸¹ Her kan nævnes beretningerne om: en hofnars finurlige påfund til at få Schach Abas til at ophæve forbuddet mod opium samt en anden persers ligeså snedige måde til at få den persiske hersker til at indse, at en af hans højtskattede fugle var død. Også det stormfulde ægteskab mellem en af Schach Abas’ døtre og hans generaler, og hvordan han overtalte en ”*Specerie-Kræmmer*” – dvs. krydderihandler, oftest en hollandsk – til at skænke et anseeligt beløb til opførslen af en bygning, der kunne huse karavaner og rejsende, genfinder vi hos Chardin (Holberg 1739 I 440-443; Chardin 1711: II 269, VIII 36-37, 241-244). Som en sidebemærkning skal det bemærkes, at der i Schach Abas-biografien hyppigere forekommer historier af en mere anekdotisk karakter. Dette skyldes med al sandsynlighed det sparsomme kildemateriale, om end Holberg også synes at have værdsat den humoristiske værdi i mange af anekdoterne.

var foranlediget af oplysninger om et komplot mod Schach Abas, hvis ønskede resultat var hans afsættelse og Sefi Myrsas magtovertagelse (Holberg 1739: I 425-427; Olearius 1647: II 433-434), mens fortællingen hos Tavernier var:

at Abas længe havde baaret Had til Prindsen, efterdi han var saa høyt elsket af Folket, og at samme Had var bleven forøget ved det, at *Sefi Myrsa* engang paa Jagten skiød et vild Svin, før Kongen gjorde noget Skud, hvilket ingen under Livs Straf maa gjøre i *Persien*: at *Schach Abas* lod hans Øyen først udstikke, og siden henrette paa den Maade, som *Olearius* fortæller. (Holberg 1739: I 427; Tavernier 1679: 569-570)

Ud fra en kildekritisk vurdering valgte at han tro på: ”*Oleario*, som nogle Aar efter denne Konges Død [*Schach Abas*] var udi *Persien*, og derfor staaer meere til at troe, end *Tavernier*, hvilken fortæller den med andre Omstændigheder,” (Holberg 1739: I 427).

Hvorom alting er, var historien lidet flatterende for Schach Abas, og selvom Holberg havde stor ros tilovers for den persiske hersker, havde han også forbehold. Navnlig Schach Abas’ førnævnte medvirken til mordet på den georgiske konge Luarzab var Holberg kritisk overfor. Dette gjaldt ikke kun selve mordet, men også Schach Abas’ falske sorg over samme konges død, og Holberg kunne derfor fastslå, at: ”Denne Historie viser udi kort Begreb *Schach Abasses* Feil, og at, om han har fortient Titel af en stor, saa dog ikke af en god Konge; thi her øves Vold og Urett, her øves ogsaa List og Renker, og endelig yderste Hyklerie for at skiule en Ond Gierning.” (Holberg 1739: I 408).

Med hensyn til Mandelslos rejsebeskrivelser indikerede Holberg allerede i biografiens indledende afsnit, hvad der var relevant for biografien: ”*Mandelsloe* [beretter] allene om den Krig han førte med Portugiserne, *item* med den Store *Mogol*, udi hvilke Krige *Ormus* og *Kandahar* bleve erobrede.” (Holberg 1739: I 394). Det var da også til beskrivelsen af disse to krige, at Mandelslo blev anvendt (Holberg 1739: I 411-414; Olearius et al 1696: I 23-24), selvom en lettere misvisende henvisning til Chardin på side 414 antyder noget andet. Ligesom Olearius deltog Mandelslo i 1635 i hertugen af Slesvig-Holsten-Gottorp Frederik 3.’s handelsrejse til Rusland og Persien. Da ambassadedelegationen var nået til Isfahan, forlod Mandelslo sine følgesvende for at rejse til Mogulriget. Undervejs nedskrev han sine rejseerindringer, men nåede

aldrig at få dem publiceret, da han døde af kopper i 1644. Forinden overdrog han dog sit manuskript til Olearius, der næsten altid fik sine egne rejseerindringer udgivet sammen med Mandelslos (Lach & Kley 1993: 522). Rejseerindringerne blev en stor succes og udkom i et overvældende antal udgaver og oversættelser. Alligevel kan vi med sikkerhed fastslå, at Holberg anvendte førsteudgaven fra 1647, når han hentede oplysninger fra Olearius' erindringer. Et enkelt citat afslører dette:

Schach Mahumed Chodabende døde 1585, og efterlod sig 3 Sønner, nemlig *Emir Hemse Myrsa*, *Abas Myrsa*, og *Ismaël Myrsa*. *Emir Hemse Myrsa*, som den Ældste, kom efter Faderens Død paa Thronen. Den yngste Broder døde kort derefter; og *Abas* var udi *Herat*, som han havde til Forlehning; (Holberg 1739: I 298)

Citatet indleder førnævnte fortælling om, hvordan Schach Abas' hofmester Murschid Culican myrdede den ældre bror Emir Hemse, hvorpå Schach Abas overtog den persiske trone og efterfølgende slog Murschid Culican ihjel. Hele historien var hentet fra Olearius' rejseerindringer (Holberg 1739: I 398-401; Olearius & Mandelslo 1647: II 431), og det er uomtvisteligt, at Holberg benyttede sig af førsteudgaven fra 1647, da Olearius i andenudgaven skrev: ”Schach Chodabende efterlod sig tre sønner / Emir Hemse / Ismael og Abas; I min første udgave er Abas ved en fejltagelse sat før Ismael”.⁸² Det ville være nærliggende at antage, at Holberg anvendte førsteudgaven, når Mandelslos beretning blev anvendt til at skildre krigene om Ormus og Kandahar. Overraskende er dette ikke tilfældet. Førsteudgaven indeholder en kort beskrivelse af Ormus, men ikke den Holberg gengav. Derudover genfinder vi hverken historien om portugisernes kolonisering af Ormus eller Schach Abas' og englændernes invasion af øen. Til gengæld kunne Holberg finde hele historien i 1696-udgaven af samme værk (Holberg 1739: I 411-413; Olearius & Mandelslo 1647: 1-42; Olearius et al 1696: I 23-24). Olearius havde for vane at udbedre både sine egne og Mandelslos rejseerindringer med nye oplysninger. I Mandelslos tilfælde betød det, at rejseerindringen var vokset fra 42 til 171 sider i 1696-udgaven. Forståeligt nok kunne Holberg derfor finde flere værdifulde oplysninger her, som ikke stod i førsteudgaven.

⁸² ”Schach Chodabende verließ drey Söhne / Emir Hemse / Ismael und Abas; In meiner ersten *Edition* ist durch irrthumb Abas vor Ismael gesetzt” (Olearius 1656: V 639).

Hvorfor Holberg ikke tog sig tid til at rette fejlen fra førsteudgaven, kan skyldes hans arbejdsmåde. Efter alt at dømme udfærdigede han flere af sine biografier i to eller flere tempi. Vi skal forestille os, at da Holberg påbegyndte Schach Abas-biografien havde han kun 1647-udgaven til rådighed. Sammen med det øvrige kildemateriale udfærdigede han et førsteudkast af biografien, han efterfølgende lagde fra sig. På et senere tidspunkt tog han så udkastet op til revision. Der var med al sandsynlighed ikke tale om nogen gennemgribende revurdering af førsteudkastet, men først og fremmest indføjelser af større eller mindre tekstsupplementer, som forbedrede det første udkast. I tiden mellem førsteudkastet og revisionen var han kommet i besiddelse af en senere udgave af Olearius og Mandelslos rejseerindringer, hvis mere udførlige beskrivelse af krigen om Ormus blev indføjet i biografien. Årsagen til, at han i samme ombæring ikke korrigerede Olearius' fejl, kan være, at han enten overså rettelsen i det nyere værk eller ikke tog sig tid til at læse den samme historie igen. I stedet slog han måske op i værkets navne- og stikordsregister og fandt frem til de relevante sider. En anden forklaring er, at Holberg måske ikke ejede en komplet udgave af værket. Således skulle han kun have været i besiddelse af førsteudgaven af Olearius' rejseskildring, mens han ejede Mandelslos rejseerindring i en nyere og kraftigt revideret version. Sidstnævnte forklaring synes dog ikke videre sandsynlig, da Holberg normalt omtalte Olearius og Mandelslos rejseerindringer som et samlet værk.⁸³

Med de udfordringer, som Holberg stod over for i udfærdigelsen af en sammenhængende biografi, er det forventeligt, at han fik svært ved også at koble den historiske fortælling til parallelbiografiens overordnede moralfilosofiske hensigt. Imidlertid var den moralfilosofiske pointe medvirkende til, at Holberg fik lettere ved at forfatte sin biografi. Hele ideen var at påvise, at kulturelle og historiske omstændigheder ikke skulle negligeres, når man vurderede en historisk personligheds dyder og laster. Dette betød ikke, at en dyd kunne være andet end en dyd og en last andet end en last, men man skulle altid bedømme disse ud fra de givne omstændigheder. I forhold til europæiske standarder var Schach Abas' og parallellen Solimans dyder ikke synderligt imponerende, og begge regenter besad tillige adskillige dårlige karakteregenskaber, men med deres kulturelle baggrund in mente

⁸³ F.eks. i *Epistel 91*, hvor Holberg gjorde sig betænkninger om kaffe og andre fristelser, synes han at henvise til en samlet udgave af de to rejseerindringer (Holberg 1748-54: II 63).

kunne Holberg intet end at beundre de positive karakteregenskaber, de dog besad (Holberg 1739: I 388-393). Herved gav Holberg sig selv friere tøjler, da han ikke behøvede at tage højde for en moralfilosofisk pointe, som influerede på, hvordan han fremstillede sin biograferede.

I modsætning til Schach Abas-biografien får vi ikke meget at vide om Holbergs forlæg til Soliman-biografien. Et enkelt sted henviste han til den italienske forfatter Giovanni Sagredo, der havde udfærdiget Solimans portræt (Holberg 1739: I 470). Portrættet fandt Holberg i Sagredos osmanniske historie, der i 1673 udkom på italiensk med titlen *Memorie Istoriche de Monarche Ottomani*. Bogen var da også Holbergs vigtigste kilde, men det kan ikke siges med sikkerhed, om han anvendte: førsteudgaven, en af de utallige nyere italienske versioner eller den tyske oversættelse *Ausfürliche Beschreibung/ Deß Ottomanischen Käyserthums* fra 1694⁸⁴ – en pragtudgave, der normalt blev udgivet sammen med en tysk oversættelse af englænderen Sir John Ricauts *The present State of the Ottoman Empire*, som fik den tyske titel *Historische Ausfürliche Beschreibung, statt Vor-Berichts, Vom Zustand und Beschaffenheit Des gantzen Ottomannischen Reichs, Darin von dessen Staats- Religions- und Kriegs-Verfassung und Anstalten gründlich und sattsam geandelt*.⁸⁵ Det synes mest sandsynligt, at Holberg var i besiddelse af den tyske udgave, da flere egennavne samt sprogbrug er identisk med denne.⁸⁶

Spor fra andre kilder ses også. Ud fra hvad der stod i d'Herbelots *Bibliothèque Orientale*, konstaterede Holberg, at Soliman døde som 74-årig. En oplysning som Holberg noget uforståeligt supplerede på den efterfølgende side nu med henvisning til Sagredo, som fortalte, at Soliman: ”døde udi sit Telt udi Ungarn, da han var over 70 Aar gammel” (Holberg 1739: I 471; Sagredo 1694: 219; Herbelot 1697: 824).

Et centralt punkt både i forhold til Holbergs moralfilosofiske pointe og kildebrugen i biografien finder vi i fortællingen om Solimans felttog mod Ungarn og erobringen af Beograd (af Holberg kaldet Belgrad). Osmannerriget var rig på store

⁸⁴ Den franske udgave fra 1724 kan Holberg til gengæld ikke have anvendt, da uoverensstemmelser mellem egennavnene er for store.

⁸⁵ I *Jødiske Historie* henviste Holberg en enkelt gang til en fransk udgave af Ricauts værk. Efter alt at dømme var henvisningen andenhånds, eventuelt hentet fra Pierre Bayles *Dictionnaire Historique et Critique* (Holberg 1742a: I 111; Bayle 1720: II 1150-1151). I samme bog henviste Holberg også en enkelt gang til, hvad der forekommer at være en fransk udgave af Sagredos osmanniske historie (Holberg 1742a: II 673), men alt tyder på, at den også var andenhånds.

⁸⁶ Ord som: Secretair, Arrest og Commission på side 478 gik f.eks. igen i den tyske (Sagredo 1694: 224), og da Soliman beordrede sin søn Bajazeth henrettet ved hjælp af en strikke – dvs. at han blev hængt – var det en ”Stricke” i den tyske udgave (Sagredo 1694: 225).

regenter, og det var derfor vigtigt for Holberg at påvise Solimans værd i forhold til hans forgængere. Her var det en stor bedrift, at Soliman i modsætning til sine forgængere Mahomet 2. (Mehmed 2.) og Amurath (Murad 1.) lykkedes med at indtage den ungarske fæstningsby. Erobringen af Beograd var dog ikke Solimans mest prisværdige bedrift under krigen mod Ungarn. Ligesom sine forgængere havde Soliman længe pønset på at indtage Beograd og foretage et felttog mod Ungarn. Tidspunktet var ideelt pga. interne stridigheder i Ungarn, en svag ungarsk konge i form af Ludovic (Ludvig 2.), og fordi de europæiske stormagters fokus ikke var rettet mod Ungarn og Osmannerriget. Trods de gunstige forhold undlod Soliman at gribe til våben, da der ikke eksisterede nogen folkeretslig begrundelse for en krigserklæring. Netop her overstrålede Soliman sine forgængere, der: ”vilde begynde Krig uden given Aarsag” (Holberg 1739: I 463). Først da ungarnerne anklagede en osmannisk ambassadør for spionage, forhindrede ham i at rejse ud af Ungarn og herved forbrød sig mod folkeretten, påbegyndte Soliman sit krigstog. Sagt på en anden måde opfattede Holberg Solimans felttog mod Ungarn som legitimt, hvilket man ikke kunne sige om andre osmanniske herskeres krigstogter. Til at beskrive belejringen og indtagelsen af Beograd benyttede Holberg sig af *Ausführliche Beschreibung/ Deß Ottomanischen Käyserthums*, men han kunne ikke finde nogen beretning om et folkeretsligt argument for krigserklæringen. Ifølge Sagredo var Soliman efter nøje overvejelser gået mod Beograd og havde indtaget byen, mens der ikke forekom nogen beretning om krigens legitimitet. Efter indtagelsen af Beograd sendte Soliman et gesandtskab til det ungarske hof. De osmanniske ambassadører blev ikke mødt med åbne arme. I stedet mishandlede ungarnerne dem – et klart brud på folkeretten – hvorved Soliman indledte et nyt felttog mod Ungarn. Solimans folkeretslige retfærdiggørelse af det ungarske felttog havde Holberg derfor fundet andetsteds; nærmere betegnet i Vertots førnævnte bog om Johanniterordenen *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem*. Heri kunne Holberg netop læse om, hvordan det første osmanniske gesandtskab blev udsat for folkeretsstridige anklager om spionage. En mindre, men væsentlig detalje fra Vertots historie havde Holberg dog udeladt. Ganske vist havde Soliman med henvisning ambassadørens tilbageholdelse påberåbt folkeretten, men hele formålet med gesandtskabet var ifølge Vertot at fremprovokere en reaktion fra det ungarske hof, der kunne legitimere en krigserklæring (Holberg 1739: I 463-464; Sagredo 1694: 107-109; Vertot 1726: II 420-421). Havde Holberg valgt at indlemme denne detalje, ville billedet af den

ærværdige Soliman blegne, og hans ideal om en folkeretslig krigsgrund ville fremstå som en listig feltherres forsøg på at legitimere sin krig. Hvis det positive billede af Soliman skulle bestå, måtte sådanne detaljer derfor udelades.

I sin tråd med parallelbiografiens moralfilosofiske pointe var den osmanniske sultan dog langfra fejlfri, og navnlig én hændelse plettede hans eftermæle.

Her var der tale om den tragiske rivalisering mellem Solimans to hustruer Rossolana (Hürrem Sultan) og Mahidevran Sultan, hvis navn hverken Sagredo eller Holberg kendte, hvorfor hun kaldtes ”en *Circassier*” eller ”*Circasserinden*”. Kort fortalt – og efter Holbergs skildring – fik Rossolana ved hjælp af intriger og bagvaskelse Soliman til at henrette tre af Mahidevran Sultans sønner: Mostapha (Şehzade Mustafa), Giangor (Şehzade Cihangir) og Bajazeth (Şehzade Bayezid), så Rossolanas egen søn Selim (Selim 2.) kunne bemægtige sig den osmanniske trone. Historien optager over en tredjedel af pladsen i biografien, og Holberg var ikke i tvivl om, hvad han skulle mene om Solimans handlinger: ”Denne Medfart har sat en Plet paa *Soliman*, som aldrig kand aftoes [fjernes, vaskes af], og som har fordunklet hans andre gode *Qvaliteter* og berømmelige Gierninger:” (Holberg 1739: I 483). Holberg baserede hele historien på Sagredos skildring af begivenhederne (Holberg 1739: I 471-482; Sagredo 1694: 221-225). Det interessante ved Sagredos og derfor også Holbergs skildring er, at de er håbløst fejlbehæftede. Om end det ikke er hensigten at gennemgå skildringens mange historiske unøjagtigheder, skal én betydelig fejl nævnes. Giangor og Bajazeth var ikke Mahidevran Sultans sønner, men Rossolanas (Yermolenko 2010a: 2-3), og som man nok kan regne ud, ville historien have været en anden, hvis Holberg havde vidst dette.⁸⁷ Holberg skal dog ikke kritiseres for at forholde sig så ukritisk til Sagredos fremstilling. Han kunne ikke finde alternative hændelsesforløb hos Vertot eller d’Herbelot, da ingen af disse beskæftigede sig med Rossolanas intriger. Måske kendte han til en eller flere af de mange franske, italienske, engelske og tyske skuespil om hændelsesforløbet (Yermolenko 2010b: 23-39; Allert 2010: 89-108), men at foretrække en alternativ – om end historisk måske mere korrekt – version fra et skuespil lå ikke til Holberg.

⁸⁷ Det skal desuden nævnes, at Giangor ikke blev forgivet på Solimans ordrer, sådan som Holberg og Sagredo ellers skildrede det. I stedet døde han enten af sorg eller begik selvmord, da han fik nys om sin halvbror Mostaphas henrettelse (Yermolenko 2010a: 12).

Montezuma og Atapaliba

Parallelbiografien om aztekeren Montezuma og inkaen Atapaliba (Atahualpa)⁸⁸ adskiller sig fra størstedelen af de andre parallelbiografier ved, at den afsluttende vurdering af de to biograferedes egenskaber ikke var parallelbiografiens overordnede formål. Det medgav Holberg også: ”At jeg her har taget mig for at sammenparre disse tvende *Americanske Monarcher*, er skeed ikke i Henseende til deres Bedrifter og naturlige Egenskaber, hvilke ingen Overeensstemmelse have med hinanden, men i Henseende til deres Skiebne.” (Holberg 1739: I 574). Hensigten var i stedet at begræde Azteker-rigets og Inka-rigets spanske kolonisering og i samme ombæring fordømme de spanske conquistadores brutale fremfærd i Amerika. Helt tilbage i 1716 i *Introduction Til Naturens- Og Folke-Rettens Kundskab* havde Holberg protesteret mod spaniernes kolonisering af Amerika, og han skærpede sine argumenter i de senere udgaver af samme værk (Schmidt 2012: 140-148). Med udgivelsen af *Heltehistorier* var han ikke blevet mindre fordømmende, og parallelbiografien om Montezuma og Atapaliba må anses som det hvasseste angreb på den spanske kolonisering. Argumenter om spaniernes ret til bemægtige sig de store landområder afvistes, såvel som deres påstand om, at missionsvirksomhed berettigede deres tilstedeværelse i Amerika. Navnlig sidstnævnte postulat gav Holberg ikke meget for. Han anså udelukkende spaniernes tilstedeværelse som foranlediget af en trang til at bemægtige sig de amerikanske indianeres store rigdomme, og derudover var spaniernes omvendelsesmetoder så forkastelige, at det stred imod den sande kristne lære.

Med et overordnet mål om fordømmelsen af spaniernes ageren i Amerika satte Holberg sig selv på lidt af en opgave, når han valgte at basere størstedelen af Montezuma-biografien på en fransk udgave af dramatikeren og historikeren Antonio de Solís’ *Historia de la conquista de México* (Willey 1939: 124; Schmidt 2012: 149). Værket, hvis franske titel var *Histoire de la Conquête du Mexique, ou de la Nouvelle Espagne* (1691), var et forsvarsskrift for spaniernes og conquistadoren Hernán Cortes’ erobring af Azteker-riget. Kritikere som f.eks. den spanske biskop Bartholomæus de las Casas’ anklager mod spanierne blev afvist som grove og ubegrundede, og i

⁸⁸ Hvorfra Holberg fik ideen til, at Atahualpa – som vel nok er det mest almindelige navn for inkaernes hersker – skulle staves Atapaliba, er lidt af en gåde. I *Heltehistoriers* trykmanuskript ses det, at skriveren, de første tre gange Atapaliba blev nævnt, stavede ham Atapalipa. Men efterfølgende blev p’et rettet til et b, og de resterende gange Atapaliba nævnes stavedes han konsekvent med et b (Holberg 1739[ms] 3:108-113).

modsatning til Holberg anså Solís Cortes som fortællingens store helt, mens Montezuma portrætteredes som den djævlbesatte skurk (se. f.eks.: Solís 1691: 2r-3v, 323, 409-410). Kort sagt var der ikke overensstemmelse mellem biografi og forlæg. Til Holbergs held kunne Solís ikke tillade sig at give en alt for negativ karakteristisk af Montezuma og hans aztekiske undersåtter. Det var nødvendigt, at Montezuma og aztekerne fremstod som værdige modstandere til spanierne, og derfor udstyredes de tillige med positive karakteregenskaber. Med sin velkendte slaviske, men forkortede genfortælling af ét skrift kunne Holberg derfor udelade Solís' negative omtale af Montezuma og aztekerne og i stedet vælge at fokusere på de mere positive karaktertræk. Samtidig nedtonedes de positive beskrivelser af Cortes, hvorved Holberg i parallelbiografiens sammenligning kunne slutte, at Montezuma udmærkede sig som en stor statsmand: ”hvis heele Historie er en Kiede af subtile Statskonster og *Simulation*, saa at *Cortesi* med all sin Træskhed ofte derudi kom til kort, og merkede at *Montezuma* var hans Mester i at holde Miner.” (Holberg 1739: I 575). I enkelte tilfælde dristede Holberg sig direkte til at udlede en anden konklusion end sin kildes. Således anså Solís to ulykker, der varslede spaniernes ankomst og Azteker-riget ødelæggelse for at være djævelens værk, hvis hensigt var at få Montezuma til at afvise evangeliet. Den realkritiske Holberg, der i sin vanlige kondenserede afskriftform forkortede Solís' tre siders lange fortælling til nogle linjer, var forbeholden over for at tolke ulykkerne som varsler. Men da spaniernes ødelæggelse af Azteker-riget for Holberg var den største, forunderligste og sørgeligste hændelse i menneskehedens historie, så burde det netop være en sådan begivenhed, Gud tog sig tid til at advare om (Holberg 1739: I 498-499; Solís 1691: 101-104; Willey 1939: 127-128).

Hvor sørgelig aztekernes og også inkaernes skæbne var, udspecificerede Holberg i biografiens allersidste afsnit. Her kunne Holberg med henvisning til førnævnte de las Casas, der i 1552 havde forfattet *Brevissima Relacion de la Destruycion de las Indias*,⁸⁹ beskrive nogle af spaniernes grusomheder og deres generelle foragt over for indianernes liv: og når man: ”tillige seer, at *Spanierne* brystede sig af deres *Orthodoxie*, og ansaae sig, som de eeneste rette Christne samme

⁸⁹ Høst antager fejlagtigt, at Holberg her henviste til indhold i de las Casas' *Historia de las Indias* (Høst 1913: 163), men dette værk kan Holberg umuligt have læst, da man først påbegyndte en udgivelse af værket i 1875. De las Casas var i 1550'erne en upopulær herre blandt spanske conquistadorer, og netop pga. indholdet i *Brevissima Relacion de la Destruycion de las Indias* blev der sat en stopper for udgivelsen af *Historia de las Indias*.

Tider, kand man ikke andet end henfalde til yderlig Forundring.” (Holberg 1739: I 550-551). Efter alt at dømme var Holbergs kendskab til de las Casas andenhånds, selvom det ikke har været muligt at identificere, hvorfra Holberg havde fået sine oplysninger. Hvis Holberg var i besiddelse af værket, kan man i hvert fald undre sig over, at han ikke indføjede flere eksempler på spaniernes nederdrægtige handlinger.

Holbergs kildebrug i Atapaliba-biografien adskiller sig ikke synderligt fra Montezuma-biografien. Endnu engang baserede han sin biografi på en enkelt kilde, som i dette tilfælde var den spanske historiker Augustin de Zárate *Historia del descubrimiento y conquista del Peru* (1555). Ligesom i Montezuma-biografien benyttede Holberg sig af en fransk udgave med titlen *Histoire de la decouverte et de la conquete du Perou* (1716).⁹⁰ Holberg undlod derimod at informere læserne om dette, da der ikke findes nogen henvisning til Zárate i biografien. Når Holberg endelig refererede til forfattere, henviste han til unavngivne spanske skribenter, hvilket reelt set betød Zárate.

Zárate fungerede som skatteembedsmand i Peru elleve år efter Inka-rigets sammenbrud. Her indsamlede han historiske oplysninger om kolonisering fra Pizarros soldater, som han efterfølgende baserede sin bog på. Hans beskrivelse af den spanske kolonisering af Inka-riget var ikke ligesom Solís udformet som et decideret forsvarsskrift. Hans spanske herkomst gjorde selvfølgelig, at den spanske kolonisering ikke blev fordømt, men præsenteret som en historisk realitet, og ligesom Solís afholdt han sig ikke fra at udlægge inkaernes forudsigelser som forårsaget af djævlens.

Holberg valgte enten at ignorere sådanne forklaringer eller afvise dem i teksten. Fra Zárate kunne han f.eks. berette om, hvordan Guascar efter at have indset, at han på sin brors ordre skulle dræbes, spåede, at Atapaliba ikke ville regere længere end ham. Da profetien gik i opfyldelse, betragtede inkaerne Guascar som solens søn. Også Guascars far Guaynacava (Huayna Capacs) skulle have haft lignende evner, da han på sit yderste forudså spaniernes ankomst og deres erobring af Inka-riget. Sådanne profetier anså Zárate som djævlens indskydelse, mens den realkritiske Holberg tolkede historierne som konstrueret på et senere tidspunkt og altså usande (Holberg 1739: I 569-570; Zárate 1716: 125-127; Schmidt 2012: 152-153).

⁹⁰ Den første franske udgave udkom i 1700.

Holberg var endnu mere kritisk over for sin kilde, når Zárate nævnte, at Atapaliba på sit yderste havde ladet sig døbe (Zárate 1716: I 139):

Det er troeligt, at saadan Daab havde ikke meget at betyde, og de *Spanske Scribentere* [Zárate] burte skiemme [skamme] sig ved at anføre saadant, som en *Merite* [dyd], uden at de ville sige, at det puure Vand kunde gjøre ham salig alleene. Hvis hans Salighed havde lagt dem paa Hiertet, burte de have ladet ham leve, for at underviise ham i den Christelige Troe, skjønt det havde blevet vanskeligt at bringe deñe *Monarch* til at antage udi Hiertet en Religion, som læredes af de Folk, der udi Gierningen lode see, at de selv havde ingen anden Gud, end uretfærdig *Mammon*, for hvis Skyld de røvede, plyndrede, myrdede uskyldige Mennesker, gjorde store og *florisante* Riger til Udørkener, *exterminerende* 9 Deelee af Indbyggerne, for des sikrere at kunde holde den 10de Deel udi bestandig Slaverie. At øve saadanne Gierninger og tilligemed at ville overtale andre til at antage sin Troe, rimer sig ikke vel sammen. (Holberg 1739: I 573)

Spaniernes missionsvirksomhed tolkedes derfor som en dårlig undskyldning for at tilfredsstille deres umættelige begær efter inkaernes rigdomme. Hvor forfejlet, absurd og brutal spaniernes missionsvirksomhed var, fandt Holberg et strålende eksempel på i Zárates skrift. En skelsættende episode i historien om spaniernes kolonisering af Inka-riget var nemlig ordvekslingen mellem Atapaliba og den spanske biskop Vincente de Valverde. Konsekvenserne af dette fejlslagne kulturmøde resulterede i en væbnet konfrontation mellem conquistadorerne og inkaerne samt Atapalibas tilfangetagelse. I sin genfortælling af, hvorledes Valverde forgæves forsøgte at udbrede det kristne budskab ved bibelhistoriske argumenter og påvise spaniernes guddommelige ret til inakernes landområder, gengav Holberg Zárates tekst fra ende til anden (Holberg 1739: I 560-563; Zárate 1716: I 109-113). Imidlertid kunne han ikke dy sig for at supplere ordvekslingen mellem Atapaliba og Valverde med en typisk *holbergsk* sidebemærkning:

Dette var altsammen got, og blev hørt med Taalmodighed af Kongen, skjønt ikke uden med Forundring, og uden at begribe noget deraf, hvilket ogsaa var venteligt: thi paa een gang at ville etalere [fremlægge] alle Christendomens

Mysteria for en Hedning, der aldeles intet derom tilforn havde hørt, viiser ingen Prøve paa en *habile Missionario*, men heller paa en uskiønsom *Harangueur* [taler]. Det havde derfor været fornuftigere, alleene at tilbyde sig ved videre Leilighed at oplyse Kongen udi den Christelige Troe, end udi faae Linnier at befatte saa store og for Fornuften ubegribelige Ting, og som tienede til intet, uden at gjøre Hovedet kruset paa denne unge Herre [Atapaliba].
(Holberg 1739: I 561)

Det var som sagt vigtigt for Holberg at påvise de indianske rigers storhed inden spaniernes ankomst. Lykkedes dette, kunne han både afvise spaniernes beskrivelse af indianerne som barbarer og samtidig gøre de amerikanske rigers undergang desto mere sørgelig. Således blev biografiens tre første sider brugt på at beskrive inkaernes rigdom og højtudviklede infrastruktur. Her hjalp Holbergs sædvanlige regnefejl endda på beskrivelsen, når Atapalibas far Guaynacava fik anlagt en vej mellem Inka-rigets hovedstad Cusco og provinsen Quito, der strakte sig over 1.624 kilometer. En imponerende vej, der uforvarende blev endnu mere imponerende, da den i Holbergs oversættelse blev 3.766 kilometer lang (Schmidt 2012: 155). Oplysninger om Inka-rigets forgangne storhed hentede Holberg også fra *Histoire de la decouverte et de la conquete du Perou*. Han var imidlertid bekendt med et andet værk, der ligeledes bekræftede inkaernes forhistorie. Der var her tale om den kristnede inka Garcilaso de la Vegas *Comentarios Reales, que Tratan, de el origen de los Incas*, hvis bog Holberg efter sit eget udsagn var i besiddelse af (Holberg 1739: I 574). At henvise til dette værk gav god mening. Heri kunne Holberg læse om de civilisatorisk højtudviklede inkaer, der besad en stor krigsmaskine, et velfungerende og retfærdigt retssystem samt en effektiv infrastruktur. Intet tyder imidlertid på, at Holberg benyttede sig af de la Vegas værk i biografien. Holberg havde rigeligt med brugbart materiale i Zárates skrift, og selvom de la Vega bekræftede inkaernes tidligere storhedstid, så var hans efterfølgende beskrivelse af Atapalibas liv undergravende for Holberg kritik af den spanske missionsvirksomhed og kolonisering. De la Vega var som førnævnt kristen, og hans skildring af spaniernes kolonisering bærer præg af dette. Når nu Holberg med Zárate kunne bevise Atapalibas og inkaernes modstand mod spanske landkrav, gavnede det ikke, at de la Vega lod Atapaliba acceptere Valveredes påstand om spaniernes guddommelige ret til landområderne (Schmidt 2012: 153).

Meget tyder imidlertid på, at Holberg ikke havde læst de la Vegas beskrivelse af Atapalibas liv og den spanske kolonisering. Benævnelsen af værket i *Heltehistorier* relaterede sig udelukkende til oplysninger, man kunne finde i første bind af *Comentarios Reales, que Tratan, de el origen de los Inca*. Senere henvisninger til værket i *Jødiske Historie* og *Epistlerne*, relaterede sig ligeledes til første bind (Holberg 1742a: I 17-18; Holberg 1748-54: V 1:99). Det er ikke usandsynligt, at Holberg kun læste værkets første bind, hvor de la Vega beskrev ”de Peruvianske Kongers Historie” (Holberg 1739: I 574), mens andet bind, hvori Pizarros ankomst til Amerika og Inka-rigets undergang blev behandlet, var ham ukendt.

Zoroaster og Mahomed

Allerede i 1925 foretog bibliotekaren Leiv Amundsen et tilbundsgående kildestudie af parallelbiografien mellem Zoroaster og Mahomed. Amundsen påviser, at begge biografier i det store hele baserer sig på lån fra den engelske orientalist Humphrey Prideaux. Han var en af Holbergs yndlingsforfattere. Sammen med Gilbert Burnet, Gabriel Daniel, Paul de Rapin var Prideaux: ”De eneste historikere, jeg vender tilbage til” (Holberg 1965: II 451). Med henvisning til Holberg-forskeren Viljam Olsvig fastslår Amundsen, at Holberg allerede stiftede et positivt bekendtskab med Prideaux’ forfatterskab i sine studiedage i Oxford (Olsvig 1913: 122; Amundsen 1925: 12). Spor fra Prideaux findes flere steder i Holbergs forfatterskab. Både i *Almindelig Kirke-Historie* og *Jødiske Historie* nævnes Prideaux, hvilket også er tilfældet i *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, tredjeudgaven af *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab* og *Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Staat* (Holberg 1729: 682; Holberg 1734: 278-279; Holberg 1738: I b1r, II 579; Holberg 1742a: I 2r, 24, 26, 454-455, 462-463, 469, 517, 519, 522, 528, 532, 550, 552, 560, 570, 613, 615, 630, 687, II 14, 17, 25, 66, 73, 155, 159; Holberg 1749: 462). Alle disse henvisninger refererer direkte eller indirekte til Prideaux’ *Histoire des Juifs et des Peuples Voisins* (sandsynligvis den franske 1728-udgave). Originaludgaven udkom fra 1716 til 1718, og Holberg kan derfor i realiteten ikke have læst værket under sit ophold i Oxford fra 1706 til 1708. Kun ét andet værk af Prideaux ved vi med sikkerhed, at han kan have læst; nemlig *La vie de Mahomet, Où l’on découvre amplement la Verité de l’Imposture* (1698). Så selvom Holberg omtalte den engelske orientalist i rosende vendinger, kan han meget vel udelukkende have haft nogle få af englænderens bøger i

tankerne, og den høje stjerne, Prideaux kan have haft hos Holberg under opholdet i Oxford, er en usandsynlig hypotese.⁹¹

Det til trods er det et uomtvisteligt faktum, at *Histoire des Juifs et des Peuples Voisins* var Zoroaster-biografiens vigtigste kilde, mens *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture* var Mahomed-biografiens.

Zoroaster-biografien er ca. tyve sider lang og hører i modsætning til dens parallel, der tæller lidt under 80 sider, til blandt *Heltehistoriers* korteste. Tror man på de mange henvisninger i biografien, fremstår den som en af de mest gennemarbejdede, men næsten alle henvisninger såsom dem til orientlisten Thomas Hyde, skribenten Pierre Daniel Huet, historikeren Justin, Platon, Aristoteles, Plutarch, filosofen Pophyrius (Porfyr), Svidas, filosofen Maimonides (Moshe ben Maimon) og førnævnte Albufaragius var alle andenhånds lånt fra *Histoire des Juifs et des Peuples Voisins* eller Pierre Bayles *Dictionnaire Historique et Critique* (1720-udgaven) (Amundsen 1925: 13-14).⁹² Bayles navn blev aldrig nævnt, mens Holberg tidligt i biografien afslørede, at han ”besynderlig følger den skarpsindige og lærde *Humprey Prideaux* Fodspor.” (Holberg 1739: II 7). Og ud fra sin sammenstilling af Holbergs og Prideaux’ tekster, konstaterer Amundsen, at ”Fra begyndelse til slutning har vi for os en temmelig ordret oversættelse som medtar ikke bare den historiske beretning, men ogsaa kritiske bemærkninger og domme fra forlægget.” (Amundsen 1925: 16).

Amundsen har desuden påpeget, at Zoroaster-biografien kvalitetsmæssigt ikke hører til blandt *Heltehistoriers* bedste. Han anser den som et nødtvungen supplement, hvis reelle formål var at opfylde den parallelbiografiske struktur. Et af beviserne herfor finder Amundsen i Holbergs tilbøjelighed til at drage flere paralleller til Mahomed i Zoroaster-biografien: ”Allerede i denne biografi er der flere gange trukket ind sammenligninger med den mahomedanske religion, og som ovenfor berørt, faar man det indtryk at Zoroaster paa flere maater bare har sekundær interesse for Holberg.” (Amundsen 1925: 17).

Hertil skal bemærkes, at flere af parallellerne ikke var Holbergs egne, men Prideaux’, og den engelske orientalistes sammenligninger forekom endda hyppigere

⁹¹ Det skal nævnes, at Holberg i *Almindelig Kirke-Historie* også henviste til Prideaux’ *The Original and Right of Tithes* (Holberg 1738: I 173; Prideaux 1710: 156). Holberg angav en latinsk titel på værket. Det har ikke været muligt at genfinde en sådan udgave, og meget tyder derfor på, at henvisningen var andenhånds. Desuden udkom skriftet første gang i 1710 og derfor efter opholdet i London.

⁹² Billeskov Jansen har konkluderet, at Holberg benyttede sig af tredjeudgaven af Bayles encyklopædi fra 1720 (Billeskov Jansen 1938-39: II 33), og derfor anvendes denne udgave her.

end Holbergs. Når Holberg f.eks. i en mindre sammenligning mellem de to profeters lærdom fremhævede Zoroasters viden frem for Mahomed, var der tale om en næsten ordret oversættelse af Prideaux (Holberg 1739: II 9-10; Prideaux 1728: II 36). De mange sidebemærkninger til Mahomed var derfor ikke et egentlig bevis for, at Holberg prioriterede Mahomed-biografien højere, men snarere et udtryk for Holbergs afhængighed af sin hovedkilde. Og Prideaux' flittige sammenligninger mellem Zoroaster og Mahomed kan meget vel have givet Holberg ideen til en parallelbiografisk sammenligning mellem de to profeter. Alligevel må man give Amundsen ret i, at Mahomed-biografien prioriteredes højere. Den er som sagt betragtelig længere end Zoroaster-biografien, og selvom der ikke er megen forskel på kildebrugen i de to biografier, fremstår Holberg mere engageret i sit portræt af Mahomed.

Mens Holberg i Zoroaster-biografien uden tøven afslørede sin hovedkilde, leder man forgæves efter en henvisning til Prideaux' *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture* i Mahomed-biografien. Holberg var ellers ikke karrig med henvisningerne. Hele seksten forfattere blev nævnt, og flere steder præsenteredes læseren for længere referater fra koranen og hebraiske skrifter. Et enkelt studie har anført, at Holberg benyttede sig af George Sales engelske oversættelse af koranen fra 1734 (Simonsen 2004: 74), men der eksisterer intet bevis for, at Holberg havde førstehåndskendskab til koranen. Referater og henvisninger til koranen var alle andenhånds. Størstedelen stammede fra førnævnte *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture*, men også citater fra Pierre Bayles *Dictionnaire Historique et Critique* kan identificeres i biografien. Af de førnævnte seksten henvisninger var tolv af dem andenhånds hentet direkte fra enten Prideaux' biografi eller Bayles opslagsværk.

Vi skal være varsomme med at antage, at Holbergs afskrivningsmetode afspejler et ønske om at springe over, hvor gærdet er lavest. Det er mere plausibelt, at han i det store hele kunne tilslutte sig Prideaux' negative portræt af Mahomed, så det var unødvendigt for ham at tilføje større tekststykker fra andre skrifter. I Amundsens optik foretrak Holberg Prideaux' portræt af Mahomed: "da kristendommens absolutitet stod urokket for hans tro" (Amundsen 1925: 19). Det er sandt, at Holberg tilsluttede sig samtidigens så velkendte billede af Mahomed som den falske profet, og hans kristne overbevisning influerede herpå. Fra Prideaux' biografi kunne Holberg kopiere historien om, hvordan den magtbegærlige Mahomed grundlagde islam for at

genvinde den magt og de privilegier, han anså som sin ret. Og konklusionen var klar: Mahomed's bedrageriske handlinger afslørede ham som hykler. Hvad Amundsen undlader at nævne er, at Holberg ligesom Prideaux ønskede at give et portræt af Mahomed, der var støvsuget for kristne skribenters forsøg på at sværte Mahomed med usande historier. Beviser for Mahomed's skinhellighed fremgik klart ved læsning af koranen og sunnaen, og de opdigtede historier var derfor unødvendige. At dette var Holbergs ønske, fremgår af de få gange, hvor han supplerede Prideaux med anden litteratur, der ikke var *Dictionnaire Historique et Critique*.

Henvisninger i biografien til Gottfried Arnold, der havde forfattet *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie* (1699-1700)⁹³ og Relands førnævnte værk, er bevis herpå. Begge bekræftede sådan set billedet af bedrageren Mahomed, men deres skildringer var efter Holbergs smag mere positive end Prideaux', og de afviste kategorisk mange af de ældre fordrejede beskrivelser af islam og Mahomed (Arnold 1699: I 275-277; Reland 1721; Grafton 2012: 24; Bennett 1998: 94). Holberg mente da også på baggrund af de to forfattere, at koranen var fyldt med allegorier, som ikke skulle tages alt for bogstaveligt, og at kristne forfatteres opdigtede historier havde medvirket til et vrængbillede af den muslimske lærdom. Navnlig Reland gik dog for vidt i sit forsvar af Mahomed og islam. Som et bevis på, at muslimernes tro ikke stred mod en sund moral, præsenterede Reland tretten trosartikler, der af Holberg blev kaldt den ”Mahomedanske Troes Bekiendelse” (Holberg 1739: II 95-98; Reland 1721: clxxvii-cc). Her måtte Holberg protestere:

Men denne grundlærde Mand [Reland] maa sige saa meget, som han lyster, til den Mahomedanske Lærdoms Forsvar, saa behøver man kun at læse *Alcoranen*, for at blive langt anderledes overbevist, nemlig, at det meste, som derudi indholdes, er Foster af en Drømmers og forvirred Mands Hierne. (Holberg 1739: II 98)

Holberg kunne således på baggrund af den forhåndenværende litteratur have sammenstykket et mindre kritisk portræt af islams profet, men valgte ikke at gøre det.

⁹³ Om end henvisningen til Arnolds værk forekommer overfladisk, tyder alt på, at Holberg var ganske velbevandret i Arnolds bog. Henvisninger til værket er der flere af i både *Dannemarks Riges Historie* og *Almindelig Kirke-Historie*. Derudover vides det med sikkerhed at Holberg selv ejede et eksemplar af førsteudgaven (Bruun 1869: 3).

Hvis vi kaster et nærmere blik på begge biografiers betragtelige antal henvisninger til litteratur, som Holberg kun kendte andenhånds, så ses en interessant tendens. Biografierne om Zoroaster og Mahomed er uden sammenligning dem, hvor flest henvisninger fra kilden vandrede direkte over i biografierne. Samme tendens forekommer i mindre grad i biografierne om Cingiskan, Tamerlan, Saladin og Socrates. Fælles for de seks biografier er typen af kildemateriale, som Holberg anvendte. Prideaux' skrifter og Bayles *Dictionnaire Historique et Critique* var tydeligvis skrevet af to akademikere, der med respekt for deres videnskabelighed spækkede teksterne med henvisninger i margenen og omtalte og vurderede det omfattende kildemateriale i enten brødtekst eller fodnoter. Med Holbergs vanlige afskrivningsmetode in mente steg antallet af henvisninger i biografierne, når han benyttede sig af forfattere, der fandt det nødvendigt at dokumentere, hvad de skrev. Samme tendens ses, når Holberg kopierede oplysninger fra Pétis de la Croix' *Histoire Du Grand Genghizcan Premier Empereur Des Anciens Mogols Et Tatares* (Cingiskan-biografien), d'Herbelots *Bibliothèque Orientale* (i biografierne om Cingiskan og Tamerlan og Saladin) og Thomas Stanleys *Historia Philosophiae* (Socrates-biografien), der alle hyppigt dokumenterede eller omtalte deres kildegrundlag. Pga. genren dokumenterede rejseforfattere som Olearius, Chardin, Bernier, Tavernier osv. ikke deres oplysninger, og i de biografier, som Holberg baserede på rejseskildringerne eller mindre videnskabelige tekster som Catrous historie om Mogulriget, forsvandt henvisningerne, Holberg kun kendte andenhånds.

Det forklarer imidlertid ikke Holbergs uvilje mod at oplyse læseren om det vigtigste forlæg til Mahomed-biografien, og ved et nærmere blik på biografens mange henvisninger ses det, at afskrivningen af andre forfatteres henvisninger var mere kreativ end som så. I sin kritik af Mahomedes skiftende flirten med jødedommen og senere kristendommen, bemærkede Holberg, at: "Der er kommet for Lyset et Arabisk Skrift under den Titel af en gammel *Capitulation* med de Christne, hvilken Ricaut, Salmasius og Hinkelman holder for at være rigtig, men andre at være opdigtet." (Holberg 1739: II 92). Oplysningen om det arabiske skrift kunne Holberg finde hos Prideaux, mens han fra en af Bayles fodnoter kunne tilføje, at Paul Rycout, Claudius Salmasius og Abraham Hinckelmann havde bekræftet skriftets ægthed (Prideaux 1698: 158-159; Bayle 1720: III 1859 note AA). Noget lignende ser vi i Holbergs kritik af kristne forfatteres tendens til udtale sig usandfærdigt og nedgørende om Mahomed. Fra Prideaux kunne Holberg kritisk berette, hvorledes Hugo Grotius,

Joseph Justus Scaliger og Gabriel Sionita skildrede Mahomedes forsøg på at opdrætte to duer til at spise korn af hans ører og herved overbevise folk om, at duerne var Helligånden, der hviskede ham Guds ord og vilje ind i ørerne. Når Holberg senere i biografien genkaldte sig historien for endnu engang at afvise den, begrundede han afvisningen med Edward Pocockes samtale med Grotius om historiens oprindelse, som han havde fundet hos Bayle (Holberg 1739: II 41-42, 94; Prideaux 1698: 49; Bayle 1720: III 1858 note U).⁹⁴ Holberg var derfor ikke hævet over at pynte sig med lånte fjer og samtidig ganske kreativ med dette, hvis hans forlæg gav ham mulighed for det.

Ser vi nærmere på oplysninger hentet fra *Dictionnaire Historique et Critique* må konklusionen være, at væsentligheden af Bayles opslagsværk var lille i forhold til Prideaux' Mahomed-biografi. For det meste anvendte Holberg *Dictionnaire Historique et Critique* til enten at sætte trumf på sin foragt over for Mahomed eller for at gøre Prideaux' tørre akademiske skildring mere livlig. Når Holberg f.eks. omtalte, hvordan Mahomed fritog sig selv fra koranens forbud mod at lade mænd gifte sig med kvinder, de var beslægtet med, stammede historien fra Bayle. Det samme gjorde Holbergs spydige kommentar til en sådan undtagelse: "ligesom han [Mahomed] var Prophet, saa fik han *Privilegium* til, og at saadant *Privilegium* var saadan Prophet værd." (Holberg 1739: II 90; Bayle 1720: III 1858 note T)⁹⁵. Historien om ærkeenglen Gabriels spise, der gjorde det muligt for Mahomed at tilfredsstille fyrre kvinder på en gang, samt Holbergs positive omtale af Mahomedes kone Ayesha stammede ligeledes fra Bayle (Holberg 1739: II 90-91; Bayle 1720: III 1864 note II, 1866 note PP; Amundsen 1925: 26).

På enkelte, men afgørende punkter fungerede passager fra *Dictionnaire Historique et Critique* som mere end bare supplementer. Sammenlignes Holbergs Mahomed-biografi med Prideaux' skrift vil man bemærke, at der trods Holbergs

⁹⁴ Afvisningen af Lucas de Tuys og Johannes Vasaes' (af Holberg Lucas Tudensis og Vasæus) hånende historie om, hvordan Mahomedes lig var blevet ædt op af hunde, stammede for øvrigt også fra Bayle (Holberg 1739: II 79-80; Bayle 1720: III 1858-1860, Z). En sandfærdig, men mindre vigtig henvisning, var referencen til Chardins "forunderlige Exempler" på effekterne af opium, der ikke, som Amundsen har anført, var en ganske flygtig reference efter hukommelsen, men en af få krydshenvisninger til en af *Heltehistoriers* andre biografier (Holberg 1739: I 417-418, II 67; Amundsen 1925: 26). Mere flygtig var henvisningen til den franske diplomat Philippe de Commines' (hos Holberg Comineus) erindringer, som Holberg benyttede til at drage en parallel mellem Mahomedes og Ludvig 11.s forsøg på at retfærdiggøre plyndren og mord ved andagt og bønner (Holberg 1739: II 57-58; Amundsen 1925: 26).

⁹⁵ Bayle havde for øvrigt selv lånt citatet fra teologen Johannes Hoornbeek (Hoornbeek 1658: 107)

afhængighed af sin hovedkilde, anes en vis tøven i at følge Prideaux' dom over Mahomed. Godt nok gentog Holberg i selve biografien sin kildes beskrivelse af islams profet som en bedrager, men han var mere tvetydig i sin afsluttende karakteristik, hvor han ikke kunne afstå fra også at definere Mahomed som en drømmer. Adskillige skrifter havde konkluderet noget lignende, men hverken Prideaux eller Bayle bekræftede en sådan opfattelse. I Bayles optik var der ingen tvivl om, at Mahomed var en beregnende bedrager. Havde Mahomed været en drømmer, ville han, efter en årrække at have troet på sit guddommelige profetkald, været kommet på andre tanker, når han ikke kunne bevise sit kald med mirakler. Mahomed derimod fastholdt stædigt sit kald, men anså nu mirakler som unødvendige eller henviste til koranens ypperlighed, hvilket for Bayle var et bevis for hans bedrageriske karakter (Holberg 1739: II 92-93; Bayle 1720: III 1853 note K). Hertil bemærkede Holberg, at:

Men man kand sige, at en *Fanaticus* er ikke let at bringe af Vildfarelse, og hvo som tvivler derom, kand kun læse Vederdøbernes [gendøbere f.eks.: mennonitter og hutteritter] og andre Svermeres [religiøse afvigeres] Historier, saa det endnu udi mine Tanker kand være et *Problema*, om den store Arabiske Prophet var en Bedrager eller en Mand af en forvirred Hierne. (Holberg 1739: II 93)

Det var ikke Holbergs hensigt at kritisere Bayle og andre for deres dom over Mahomed. Han havde alene til hensigt at påpege, at Mahomedes hykleri ikke udelukkede et drømmende sind: ”Jeg beskylder dog ingen for Vildfarelse, der holder ham for Bedrager; tvert imod, jeg giver ham selv den Titel; jeg bekiender alleene, at det meste, som antegnes om hans Opførsel og Lærdom, synes at være Foster af en forvirred Hierne.” (Holberg 1739: II 94).

Samme tvivl kom til udtryk i parallelbiografiens sammenligning, hvor Zoroaster blev anset som den spidsfindigste bedrager og farligste af alle mænd i historien, mens Holberg afholdt sig fra at fælde en lignende klar dom over Mahomed:

naar man læser *Alcoranen*, kand man staae i Tvivlsmaal, hvad Dom man skal fælde over *Mahomed*, enten han var en Bedrager eller en Drømmer, enten han digtede Lærdommen for at bedrage andre, eller han troede den selv, enten han

meer gav sig ud for at være Prophet, eller han bildte sig selv ind at være GUDs Apostel. (Holberg 1739: II 107-108).

Med denne karakteristik af den muslimske religions troværdighed måtte Holberg stille sig selv spørgsmålet, hvorfor islam havde nydt og stadig nød en så stor udbredelse. En del af svaret fandt han i Bayles berømte og berygtede antiteser om katolikkernes og muslimernes behandling af mennesker med en anden religion end deres egen:

Man maae meere undre sig over, at denne selsomme Religion [islam] har kundet staae saa længe ved Magt. Saadant kand blant mange Aarsager, som paa et andet Sted er omtalte, besynderligen tilskrives dette, at de tilstede andre Religioners fri Øvelse; da derimod de *Roman-Catholske* tvinge Folks Samvittigheder, hvilket har givet *Monsr. Bayle* anledning til et artig Indfald: *Mahomedanerne*, siger han, ere efter deres Lov forbundne til at forplante Religionen med Sværd, men herske dog ikke over Samvittigheder. De Christne derimod ere efter Evangelium alleene forbundne til at prædike, men forplante dog Troen med Sværd og Ild. Hvorudover denne sidste hellige Troe tager ligesaa meget af, som den daarlige *Mahomedanske* tager til, hvilket vilde skee tvertimod, hvis de Christne og *Mahomedaner* begge levede efter deres Troe. (Holberg 1739: II 105-106; Bayle 1720: III 1859 note AA)

Holberg havde ingen skrupler ved at tilslutte sig Bayles kritik af katolikkerne, da citatet bekræftede, hvad Holberg mente at have bevist i parallelbiografien om Montezuma og Atapaliba.

Zenobia og Catharina Alexiewna

Heltehistoriers to kvinde-biografier hører ikke til blandt værkets største: Zenobia-biografien omfatter tretten sider, Catharina Alexiewnas biografi fylder femten, mens hele parallelbiografien når 45 sider, hvilket gør den til den korteste af *Heltehistoriers* tolv parallelbiografier. Alligevel har dens indhold vakt den største interesse i eftertiden. Både i ældre og nyere studier betegnes Holbergs kvindesyn i parallelbiografiens indledende forberedelse som radikalt for sin tid (se f.eks.: Straubhaar 1997: 169-188; Jensen 1984b: 171; Owesen 2010: 44). Dette er sådan set ganske forståeligt.

Helt tilbage i 1722 gjorde Holberg i skæmtedigtet *Zille Hans Dotters GYNAICOLOGIA Eller Forsvars Skrift for Qvindekiønnet* op med forestillingen om, at kvinder af naturen ikke besad de fornødne evner til at bestride de stillinger, som krævede forstand. Som barn bemærker skæmtedigtets hovedrolleindehaver Zille et tydeligt og for hende uforståeligt skel mellem kønnene. Zille vil det som drengene får lov til; hun vil studere. Hun plager derfor sin far om at få lov til at læse latin, hvilket han til sidst og mod Zilles mors vilje går med til. Efter at have lært latin på trods af en brors forsøg på at spænde ben for hendes trang til at studere tager hun sig for at kigge nærmere på sin samtids negative kvindesyn. Zille indser hurtigt, at argumentet om, at naturen tildeler mænd og kvinder forskellige egenskaber, er et falsum. I sine bøger finder hun en rig mængde af historiske eksempler på kvinder, der har varetaget mandlige hverv både som statsoverhoveder: den svenske dronning Christina, den engelske dronning Anne, Margrethe 1. og Elizabeth 1. og som lærde: sværmeren Antoinette Bourignon, digteren Anna Ovena Høyer, barokdigteren Dorothea Engelbretsdatter, den intellektuelle adelsdame Berthe Thott, filologen og oversætteren Anne Le Fèvre Dacier og digteren Sophia Elisabeth Brenner (Holberg 1722). Hvad Zille i sidste ende må konkludere er, at naturen ikke tildeler kvinden specifikke egenskaber; det hele beror på opdragelse.

Det kvindesyn, Holberg præsenterede sytten år senere i forberedelsen til parallelbiografien om Zenobia og Catharina Alexiewna, var for størstedelens vedkommende genbrug fra *Zille Hans Dotters GYNAICOLOGIA Eller Forsvars Skrift for Qvindekiønnet*. Forskellen var, at Holberg ikke længere benyttede en fiktiv person som talerør for sine tanker. Holberg holdt sig ikke tilbage, og han havde kun hovedrysten til overs for, at man havde dømt:

den halve Deel af Jordens Indbyggere ubrugelige til vigtige og vanskelige Forretninger. Jeg bekiender sandelig, at alle Menneskers og alle Tiders Samtykke og Overeensstemmelse er en Art af *Demonstration*, og at man derfor burte ansee saadan Anordning, som et naturligt *Præceptum*, hvis Naturen, som intet gjør forgieves, ikke havde uddeelt sine Gaver til begge Kiøn uden Forskiel. (Holberg 1739: II 112-113)

Holberg fortsatte herefter med at afvise tre hyppigt forekommende argumenter for den naturlige forskel mellem mænd og kvinder. For det første eksisterede der en opfattelse

af, at det maskuline køn i modsætning til det feminine fra naturens side var udstyret med en fysik, der gjorde det egnet til specifikke embeder, som det ”svage” køn ikke magtede:

Men hvis dette *Argument* for heftigen drives paa, kunde et Fruentimmer maa skee hitte paa saadan Indvending, at, saasom Naturen har *distingveret* Mænd fra Qvinder udi føre og stærke Lemmer, saa har den derved givet tilkiende, at de første ere fornemmeligen beskikkede til grovt Arbeide, hvortil udfordres Legemets Styrke, og de sidste til *subtile* Forretninger, (Holberg 1739: II 114)

For det andet var forestillingen om, at graviditet og fødsel gjorde kvinden uegnet til at varetage mandlige hverv kulturelt determineret og ikke et bevis for mænds og kvinders naturlige forskellighed. Holberg kendte til adskillige steder, hvor kvinder, dagen efter de havde født, fortsatte deres sædvanlige arbejde. Der eksisterede endda vidnesbyrd om et enkelt land, hvor: ”Konen staaer op, saa snart hun har fød Barnet, og Manden lægger sig i hendes Sted paa Sengen for at modtage *Gratulationer*” (Holberg 1739: II 115-116). At kvinder holdt op til seks ugers barsel og i denne tid ikke kunne varetage et arbejde, anså Holberg ikke som et problem, navnlig fordi der eksisterede så: ”mangen Mand, som intet Hoved har, er ubeqvem det heele Aar igiennem” (Holberg 1739: II 116). For det tredje ”Ved adskillige Tilbøyeligheder, som Ustadighed, Overiilelse, utidig Frygt, Utaalmodighed og andre Skrøbeligheder, som een og anden har merket at findes gemeenligen meere udi det eene end det andet Kiøn.” (Holberg 1739: II 114). Holberg måtte indrømme, at sådanne skrøbeligheder var kendetegnende for det kvindelige køn, men årsagen til sådanne brister skyldtes udelukkende den kvindelige opdragelse og ikke særegenheder bestemt af naturen. Han opstillede herefter det tankeeksperiment, at hvis en kvinde blev oplært til at udføre mandlige hverv, og en mand blev opdraget som kvinde, ville resultatet blive en kvinde med mandlige dyder og en mand med kvindelige skrøbeligheder. Samme tankeeksperiment blev gentaget to år senere i *Niels Klims underjordiske rejse* (1741), hvor Klim i landet Cocklecu blev konfronteret med et samfund af enebærbuske, hvor kønsrollerne var vendt på hovedet. De kvindelige enebærbuske besad alle de vigtige stillinger inden for staten, kirken og militæret og opførte sig præcis som en europæisk mand. De mandlige enebærbuske blev betragtet som det svage køn og tog sig af

hjemmets sysler, mens de samtidig måtte beskytte sig mod kvindernes anstødelige tilnærmelser (Holberg 2012: 135-176-180).

Når vi betragter Holbergs kvindesyn, må vi trods fristelsen ikke se hans opfattelse som en betingelsesløs kamp for kvindelig emancipation, hvilket han også selv påpegede:

Denne min *Critique* sigter ikke til at tilegne Fruentimeret nogen nye Rett, men allene til at vise, at dets *Exclusion* fra alle vigtige Forretninger er vanskelig at bevise af Fødselen, og at de *Argumenter*, som gemeenligen bruges, ikke holde Stik. Vil man derimod grunde sin Rett alleene paa Guds Befalning, saa er det ustridigt, at Herredømmet tilkommer Manden, hvorvel deraf intet andet kand *infereres*, end at en Huusfader er Hoved for *Familien*, hvilket og i alle Maader er overeensstemmende med Naturens Lov, som forkaster all to-hoved Regiment. (Holberg 1739: II 118)

I stedet kan Holbergs kvindesyn tolkes som et element i hans generelle opfattelse af, at en persons dyder og laster skal tilskrives personligheden og opdragelsen frem for personens stand, køn eller klimatiske variationer.

En tilbagevendende diskussion blandt Holberg-forskere har været, hvorvidt Holbergs kvindesyn var et originalt bidrag til 1700-tallets debat om kvinders emancipation (se f.eks. Bredsdorff 2003: 134-135), eller om han gengav ældre forfatteres synspunkter og i så fald hvilke? Et enkelt studie har påpeget, at Holbergs kvindesyn inspireredes af cartesianismens adskillelse af legeme og sjæl. Centralt for denne dualistiske substans-teori var, at sjælen tildeltes fornuft, vilje og følelse uden skelen til køn, hvorved en hensyntagen til kønnet blev underordnet (Jensen 1984b: 70-71). Andre studier er gået skridtet videre og antydte en potentiel inspirationskilde til Holbergs kvindesyn i form af den franske filosof og cartesianist François Poullain de la Barres radikale kvindesyn (Owesen 2010: 49-52; Mai 2010: 423 note 20). Selvom et enkelt studie har forsøgt at bevise det modsatte (Bjørby 2014: 222-240), er det imidlertid ikke ligetil at afgøre, om Holbergs kendskab til Poullain de la Barres kvindesyn var første- eller andenhånds. Franskmandens tanker om kvinden eksisterede i flere forskellige afskygninger blandt Holbergs samtidige, og det synes mere sandsynligt at Holbergs kvindesyn var en syntese, der baserede sig på samtidens

klicheer og herunder også Poullain de la Barres tanker, hvilket kildegrundlaget til Catharina Alexiewna-biografien indikerer.

Forinden skal kildematerialet til Zenobia-biografien dog afdækkes. Her finder vi ingen nævneværdig relation mellem kilder og Holbergs kvindesyn – snarere tværtimod. I biografien anførtes den byzantinske historiker Zosimus, der behandlede Zenobia i *Ἰστορία Νέα* samt historikerne Trebellius Pollio og Flavius Vopiscus, som i *Historiae Avgvstae Scriptores sex* skildrede den palmyriske dronning (Holberg 1739: II, 126, 127, 134) – Trebellius Pollio i *Tyranni Triginta* og Vopiscus i sin fortælling om kejser Aurelians levned. Begge værker figurerer i Bruuns fortegnelse over Holbergs bibliotek. I Zosimus' tilfælde var der tale om en græsk/latinsk udgave fra 1679 med titlen *Ἰστορία Νέα/Historia Nova*, mens Holberg ejede et eksemplar af *Historiae Avgvstae Scriptores sex* fra 1603 (Bruun 1869: 25, 27). Holberg havde derfor et godt udgangspunkt til at forfatte en biografi om Zenobia. Han undlod imidlertid at oplyse læserne om et tredje værk; biografiens vigtigste kilde.

Allerede i biografiens første afsnit inddrog Holberg sin unavngivne kilde, når han skrev: ”Om denne berømelige *Dames* Herkomst findes intet antegned. Hun bliver paa nogle *Medailler* [mønter] kalden *Septimia Zenobia*, hvoraf man skulde tænke, at hun nedsteeg fra Keiser *Septimio Severo*.” (Holberg 1739: II 123). Holbergs interesser var mange, men antikkens numismatik var ikke en af dem.⁹⁶ Flere numismatiske og enkelte historiske bøger indeholder betegnelsen *Septimia Zenobia*, men kun et enkelt værk indeholder følgende historie: ”Hendes [Zenobias] Afkom *florerede* udi Rom indtil Enden af det fjerde *Seculo*, og meene nogle, at *St. Zenobius*, Biskoppen af *Florentz*, som levede udi *St. Ambrosii* Tid, var af hendes Afkom.” (Holberg 1739: II 132). Der er her tale om den franske historiker Louis-Sebastien Le Nain de Tillemonts *Histoire des empereurs et des autres princes qui ont regné durant les six premiers siecles de l'Eglise* (Le Nain de Tillemont 1692-1710: 1039, 1060-1061). Studier har førhen bemærket, at Holberg drog stor nytte af le Nain de Tillemonts værk til at forfatte biografien om Neros mor Agrippina i *Heltindehistorier*, og i nogle af de tidlige epistler finder vi også spor efter skriftet, som Holberg selv nævnte i *Epistel 23*

⁹⁶ Ved en hurtig og på ingen måde tilbundsående gennemgang af Svend Eegholm-Pedersen og Aage Hansens fortegnelse over værker som Holberg enten kendte, anvendte i sit forfatterskab eller som omtaler forhold, Holberg skrev om, er der kun identificeret et numismatisk værk: Thomas Bartholins og Hans Jørgensen Mules *Numismata Danorum et vicinarum gentium* (1670).

(Holberg 1748-54: I 130; Rode 1861: II 282; Billeskov Jansen 1999: 166-167).

Billeskov Jansen har kaldt værket for:

et mærkeligt kompilatorisk Arbejde. Forfatteren sammenstykker i én Tekst Samtidens Kilder, som han gengiver i trofast Oversættelse og med stadige Kildehenvisninger. Det er en Mosaik af Citater; Forfatterens egne Ord tjener oftest blot til at kitte den ene Klassiker til den anden og er med jansenistisk Ydmyghed anbragt inden for skarpe Parantestegn. (Billeskov Jansen 1999: 166)

Der var ganske enkelt tale om en rigtig lækkerbissen af en kilde for Holberg, hvorfra han kunne sammenstykke en kort, men nogenlunde sammenhængende levnedsskildring om den palmyriske dronning. Således stammede størstedelen af beretning om Zenobias stridigheder med den romerske kejser Aurelian, hendes tilfangetagelse samt Aurelians triumftog gennem Rom⁹⁷ fra le Nain de Tillemont (Holberg 1739: II 124-125, 125-131, 131-132; Le Nain de Tillemont 1692-1710: III 1013-1014, 1042-1043, 1046-1052, 1059-1061). Dele af karakterskildringen baserede sig også på samme skrift, såsom: afsnittet om hende personlige kvaliteter og afsnittet, hvori hendes tapperhed og kyskhed blev beskrevet (Holberg 1739: II 132-134; Le Nain de Tillemont 1692-1710: III 1040-1042). Når forfattere som Zosimus eller Vopiscus blev nævnt, var det heller ikke et tegn på, at Holberg havde slået op i de angivne førstehåndskilder, men i stedet kopieret dele af den kit, der holdt sammen på le Nain de Tillemonts tekst. Holbergs kritik af Vopiscus' påstand om, at guddommelig intervention gav Aurelian sejren over Zenobia i et afgørende krigsslag, var dog Holbergs egen (Holberg 1739: II 126, 127; Le Nain de Tillemont 1692-1710: III 1043, 1048).

Én påfaldende og i forhold til Holbergs kvindesyn vigtig afvigelse mellem le Nain de Tillemonts og Holbergs tekster skal bemærkes. Trods hendes mange positive karakteregenskaber var begge forfattere enige om, at den palmyriske dronning også besad flere laster, hvilket i Holbergs biografi lød således:

⁹⁷ Det har ikke været muligt at opstøve en mulig kilde til Holbergs betænkning over romernes brug af triumftog.

Men med disse *Qualiteter* havde hun [Zenobia] og sine Feil; thi hun vilde *adoreres* [tilbedes] af sine Undersaatter, som de Persiske Konger. Hun gjorde ogsaa undertiden *Exces* af Drik, ikke af Kierlighed til Viin, men for at lade see, at hun kunde drikke Mands Personer til Sengs. Nogle tillægge hende ogsaa Penge-Gierlighed; og holde fore; at hun lod omkomme hendes Stedsøn, for at bane sine egne Sønner Vey til Thronen. (Holberg 1739: II 134)

Det var sådan set de samme fejl, le Nain de Tillemont havde påpeget i sit skrift, men i modsætning til Holberg præsenterede den franske forfatter gang på gang Zenobias laster som særegne for den kvindelige psyke. Således forårsagede kvindelig forfængelighed Zenobias ønske om at blive tiljublet som persisk dronning, kvindeligt mindreværd hendes higen efter at bevise sine drikkeevner over for mænd og en overdreven pengegriskhed – der endda overgik den normale standard for kvinder – hendes uhørte sparsommelighed (Le Nain de Tillemont 1692-1710: III, 1041). På dette punkt kunne Holberg altså ikke følge sin kilde, da en kobling af Zenobias laster med noget specifikt kvindeligt ikke underbyggede parallelbiografiens forsøg på at fremstille kvinder som naturligt ligeværdige med det modsatte køn. I det hele taget var Holberg så påpasselig med at betone sine to heltinders brister, at selvom han opsummerede deres fejl i biografiene, så indgik de ikke i den afsluttende sammenligning (Holberg 1739: II 152-154).

Det var ikke alt, Holberg kunne finde i le Nain de Tillemonts bog. Enkelte gange kastede han et blik i Trebellius Pollios *Tyranni Triginta* og kopierede her fra beskrivelsen af mødet mellem Zenobia af Aurelian, Zenobias fysiske fremtoning – hvorfra hendes i forordet benævnte perlefunklende hvide tænder blev til hvide hænder i *Heltehistorier* – samt kejser Aurelians fremhævelse af Zenobia (Holberg 1739: II 131, 134-135; Trebellius Pollio et al 1603: 293-294).⁹⁸

Særegent for Catharina Alexiewna-biografien er, at den er blottet for enhver form for referencer. Hovedkilden, hvis der ikke var tale om Holbergs eneste kilde, var den franske historiker Jean Rousset de Missys *Mémoires du Regne de Catherine. Imperatrice & Souveraine de toute la Russie &c. &c. &c.* (1728). Endnu engang ses Holbergs evne til at forkorte sit forlæg betragteligt. Rousset de Missys biografi om

⁹⁸ Tilsyneladende lod Holberg sig ligeledes inspirere af *Tyranni Triginta*, når han bemærkede, at Zenobia i sin levetid havde at gøre med hele tre romerske kejsere (Holberg 1739: II 125; Trebellius Pollio et al 1603: 293)

Catharina Alexiewna har et imponerende sideantal på 613 sider, hvad der får Holbergs femten sider lange biografi til at blegne en del. Det ulige forhold mellem biografiens og kildens størrelse vanskeliggør kortlægningen af Holbergs kildebrug, som ikke bliver nemmere af, at Holberg enkelte steder valgte at plukke oplysninger hist og her i Rousset de Missys skrift. Holbergs biografi indledes f.eks. med en kort beskrivelse af Catharinas Alexiewnas herkomst. Bortset fra en enkelt undtagelse fandt Holberg oplysningerne på nogle af de første sider i Rousset de Missys biografi (Holberg 1739: II 136; Rousset de Missy 1728: 11-12). Undtagelsen – en enkelt linje om at Catharina Alexiewnas mors fødeby tilhørte en adelsmand ved navn Rose – kunne han til gengæld først have læst lidt under 600 sider længere henne i bogen (Rousset de Missy 1728: 606), medmindre han uafhængigt af Rousset de Missys bog havde fundet oplysningen andetsteds.

Længden og indholdet af Holbergs genfortælling af *Mémoires du Regne de Catherine* har for så vidt mange ligheder med de referende anmeldelser af nyligt publicerede bøger, der udkom i samtidens lærde tidsskrifter. September-udgaven af *Le Journal des Scavans* fra 1728 indeholder f.eks. en gengivelse af indholdet i Rousset de Missys biografi, hvor den anonyme forfatters genfortælling på mange, men ikke alle punkter er meget lig den historie, som Holberg publicerede 21 år senere (Anonym december 1728: 513-534). Intet indikerer imidlertid, at Holberg skulle have skildret Catharina Alexiewnas liv ud fra en anmeldelse af Rousset de Missys værk i en af samtidens tidsskrifter. Beviserne for, at *Mémoires du Regne de Catherine* var biografiens vigtigste kilde, er iøjnefaldende. Listen over femten europæiske videnskabsfolk, som på foranledning af zarinaen havde accepteret stillinger ved Petrus Alexiovitz' russiske akademi i Sankt Petersborg, går trods nogle variationer i egennavnene nærmest ordret igen i Rousset de Missys skrift, og den genfindes så vidt vides ikke i anmeldelserne. Den efterfølgende historie om Catharinas oprustning af den russiske flåde og interessen for at finde en handelsrute nord om Nordamerika har ligeledes en slående lighed med Rousset de Missys skildring, mens den afsluttende beretning om hendes død og indholdet af hendes testamente var en mere overfladisk genfortælling af, hvad der stod hos Rousset de Missy (Holberg 1739: II 145-147, 149-150; Rousset de Missy 1728: 257-263, 595-601).⁹⁹

⁹⁹ Beskrivelsen af zarinaens foranstaltninger efter sin mands død synes også at være en løs gengivelse af, hvad der stod i Rousset de Missys skrift, hvilket også er tilfældet med historien om, hvordan hun

Trods afhængigheden af Rousset de Missys skrift er biografien ikke blottet for aftryk fra Holbergs egen hånd, og navnlig ét sted trådte Holberg i karakter. I en europæisk kontekst var Holbergs syn på Catharina Alexiewna ikke kontroversielt. Ud over Holbergs forlæg havde f.eks. Voltaire i *Histoire de Charles XII* og den tyske historiker Friedrich Wilhelm Förster i *Lebens-Beschreibung Der Durchlauchtigsten Catharina Alexiewna, Czaarin und Kayserin von Rußland* (1728) (Voltaire 1731; 225: Förster 1728: a2r-a3v) stor ros til overs for zarinaen. I en dansk kontekst var sagen en ganske anden. Catharina døde i 1727 – dvs. tolv år før *Heltehistoriers* tilblivelse – og hendes fjendtlige udenrigspolitik over for Danmark-Norge var stadig i frisk erindring. I 1724 havde Catharinas datter Anna Petrovna giftet sig med hertug Karl Friedrich af Gottorp. Pga. ægteskabet blev Catharina en frygtindgydende modstander for Frederik 4., idet hun støttede sin nye svigersøns krav om at få den gottorpske del af Slesvig-Holsten tilbage. Holberg var også klar i mælet, når han vurderede zarinaens udenrigspolitik over for Danmark, hvilket han anså som hendes eneste statsfejl, men også en stor en af slagsen (Holberg 1739: II 147-149).

Catharina Alexiewnas mange dyder og store bedrifter opvejede dog snildt denne plet på hendes levned, og Holberg kunne slutte biografien med at konkludere: ”at ligesom *Petrus Alexiovitz* var een af de største Mænd, saa var *Catharina Alexiewna* den største Qvindes-Person, som er at finde i Historier.” (Holberg 1739: II 152)

Billeskov Jansen har påpeget, at i alle *Heltehistoriers* parallelbiografier, på nær Zenobia og Catharina Alexiewna, gik biografierne forud for det moralfilosofiske emne. Holberg forfattede derfor først de historiske biografier og konstruerede efterfølgende en moralfilosofisk indledning, der relaterede sig til det historiske materiale (Billeskov Jansen 1938-39: 44). Med hensyn til den ene kvindelige parallelbiografi var situationen en anden. Her fristes man: ”til at tro, at Holberg indsatte et Kvindepar i HH [*Heltehistorier*], fordi han havde Stoffet til en Forberedelse liggende.” (Billeskov Jansen 1738-39: II 44).¹⁰⁰ Meget tyder også på, at dette var tilfældet. Som sagt var parallelbiografiens betænkninger om kvindernes

blev zarina samt hendes bedrifter under slaget ved floden Pruth (Holberg 1739: II 136-138, 141; Rousset de Missy 1728: 12-16, 118-127).

¹⁰⁰ Af, hvad en nutidig læser nok ville antage som uforståelige årsager, har den ældre Holberg-reception skildret Holberg som en decideret kvindehader (Hansen 1893: 37, 41-44). Særligt forundrende er den norske litteraturhistoriker Lorentz Dietrichson, der, udover at tilslutte sig billedet af kvindehaderen Holberg, har konkluderet at skæmtedigtene skal læses som et modskrift mod kvindesagen (Dietrichson 1860: 208-211)

ligeværd med mændene en viderebearbejdelse af tanker, Holberg havde givet udtryk for tidligere i forfatterskabet. Men valget af Zenobia og Catharina Alexiewna som de to historiske eksempler, der skulle bekræfte Holbergs kvindesyn, kan han meget vel have fundet en direkte inspiration til ved at læse *Mémoires du Regne de Catherine*.

Sammenlignes parallelbiografiens moralfilosofiske forberedelse med de allerførste sider i *Mémoires du Regne de Catherine*, forekommer der interessante ligheder. Rousset de Missy indledte sin levnedsskildring om den russiske zarina med en diskussion om forskellen på mænds og kvinders naturlige egenskaber. Hans holdning var ikke til at tage fejl af. Enhver idé om at kvinden af naturen skulle være manden underlegen, anså han som det rene nonsens. Som bevis for sin påstand henviste Rousset de Missy til en række af ældre og nyere heltinder, der i historiens løb havde bevist deres ligeværd i forhold til mænd. Her nævntes: de jødiske profeter Judith og Debora, den assyriske dronning Semiramis, amazonerne Martesia og Orithyia, perserdronningen Tomyris, den palmyriske dronning Zenobia, Marie af Ungarn, Elizabeth 1. af England, Christina af Sverige, Katarina af Medici og Anna af Østrig. Det springer i øjnene, at netop Zenobia figurerede blandt Rousset de Missys store heltinder. Hvorvidt Holberg fik ideen til at sammenparre sine to heltinder fra Rousset de Missys forord er ikke til at sige. David Faßmann havde som nævnt i indledningen et år senere sammenparret Zenobia og Catharina Alexiewna i sine dødsrigesskrifter, så ideen var ikke ny. Hvad enten Holberg afhængigt eller uafhængigt af Rousset de Missy fik ideen til at sammenligne de to kvinder, så blev han ved at læse Rousset de Missys skrift bekræftet i flere af de tanker, han tilbage i 1722 i *Zille Hans Dotters GYNAICOLOGIA Eller Forsvars Skrift for Qvindekjønnnet* havde præsenteret, og som han gentog og uddybede i parallelbiografien om Zenobia og Catharina Alexiewna.

Ligheden mellem Rousset de Missys og Holbergs tanker er ikke noget særtilfælde. Ideen om, at kvinden af naturen var begavet med de samme egenskaber som manden, og at hun i visse tilfælde overgik ham, var en almen, ja endda klichifyldt opfattelse i dele af 1700-tallets lærde miljøer. Da den engelske historiker John Mottley i 1744 publicerede *The History of the Life and Reign of the Empress Catharine*, hvori langt og meget var plagieret fra Rousset de Missys *Mémoires du Regne de Catherine*, havde Mottley svært ved at acceptere sit forlægs argumenter om kvinders ligeværd med mænd, som han så som typisk for franske forfattere, der gav sig i kast med at beskrive zarinaens portræt:

Most of the *French* Authors who have undertaken to write the History of the Life of this incomparable Lady, have in the Beginning of their Works endeavoured to shew, how much superior the Fair Sex are by Nature in their Understandings and Abilities to the Men, have enumerated the many great Achievements of the Heroines in ancient and modern Times, and given us Examples of their Magnanimity from the Histories of *Thomyris*, *Zenobia*, our own *Elizabeth*, and others; but I shall avoid this common Place, (Mottley 1744: II 1-2)

Litteraturhistorikeren Thomas Bredsdorff har anset Holberg som en foregangsmand i 1700-tallets kvindedebat (Bredsdorff 2003: 133-168). Her må konklusionen blive en anden. Holberg var uden tvivl en dansk frontløber, når det kom til at sætte kvindens naturlige egenskaber lig mandens, men hans tanker skal ses som et produkt af holdninger, der var udbredt i samtidige lærde miljøer.

Det betød ikke, at Holbergs stemme var uvæsentlig. F.eks. finder vi i den tyske bogtrykker Michael Grölls *Vertheidigung des Weiblichen Geschlechts* fra 1753 et angreb på Holbergs ven, den dansk-tyske kapelmester Johann Adolph Scheibe (Gröll 1753: 2r-4v). I 1750 havde Scheibe anonymt udgivet *Misogynis wohlgegründete Ursachen, das weibliche Geschlecht zu verachten, besonders aber die, von Arglist, Bosheit, Eysersucht, Falschheit, Grausamkeit, [...]*. Titlen fortsætter med en endnu længere række ukvemsord om kvindekønnet, og man behøver kun at læse titlen for at få en idé om bogens negative kvindesyn. Gröll gav ikke meget for Scheibes skrift, hvis påstande han med stor iver forsøgte at tilbagevise. Han tilsluttede sig den fløj af oplysningstænkere, som forfægtede, at naturen havde uddelt egenskaber ligeligt mellem mænd og kvinder. En central inspirationskilde til Grölls tanker var netop den indledende forberedelse til parallelbiografien om Zenobia og Catharina Alexiewna, som Gröll anså for et så slående argument mod Scheibe og lignende forfattere, at han gengav den fra ende til anden (Gröll 1753: 5r-8v).

Vi finder til gengæld ingen direkte omtale af Holbergs kvindesyn i Scheibes skrift (Scheibe 1750), hvilket måske skyldes, at Scheibe anså Holberg så meget som sin ven, at han afholdt sig fra, at sætte sig op imod ham. Det skal endvidere bemærkes, at der ikke findes mange samtidige betragtninger om Holbergs kvindesyn. Man kunne ellers have forventet, at hvis Holbergs kvindesyn virkeligt var så

kontroversielt, som flere studier har hævdet,¹⁰¹ så ville receptionen også have fokuseret mere på dette emne, når *Heltehistorier* blev omtalt på enten godt og ondt. Sagen er dog den, at der ud over Grölls omtale ikke er fundet andre, der i Holbergs samtid har beskæftiget sig med kvindesyntet i *Heltehistorier*, hvilket endnu gang taler for, at Holberg måske nok var progressiv på dette område, men ikke pioner.

Myrr-Weis og Myrr-Maghmud

Som nævnt i indledningen gjorde *Heltehistoriers* moralfilosofiske koncept, at Holberg ikke behøvede at skæve til en geografisk eller historisk sammenhæng, når han sammenparrede sine historiske personligheder. Med Myrr-Weis (Mir Wais Khan Hotak) og Myrr-Maghmud (Shah Mahmud Hotaki) var situationen en anden. Her portrætteredes far (Myrr-Weis) og søn (Myrr-Maghmud) samt Myrr-Maghmuds efterfølger Sultan Aszraff (Ashraf Hotaki) – altså hele tre portrætter i to biografier. Biografierne skal da også læses som én sammenhængende historie i stedet for to adskilte biografier. Årsagen hertil findes i parallelbiografiens forberedelse, hvor Holberg præsenterede de tre essentielle egenskaber, et menneske skulle besidde for: ”At stifte et nyt Herredom og at sætte det samme paa en fast og bestandig Fod,” (Holberg 1739: II 155). Disse var: ”Varsomhed i at legge Grundvold, Dristighed i at fuldføre, og Viisdom i at vedligeholde,” (Holberg 1739: II 155). Sjældent fandtes der mennesker, som besad alle tre kvaliteter. Herved krævede det snarere tre individer med hver deres unikke egenskab, som dukkede op i den specifikke rækkefølge: den varsomme, den dristige og den vise (Holberg 1739: II 158-162).

Der eksisterede ifølge Holberg flere eksempler, hvor en sådan tretrinsraket af berømmelige menneskers egenskaber førte til etableringen af dynastier og kongedømmer. Et eksempel herpå kom fra antikkens Grækenland. Alexander den Stores bedrifter muliggjordes af faren Filip 2., der pga. list og underfundighed lagde fundamentet for sin søns mange erobringer. Holberg mente derfor, at Alexander aldrig formåede at skabe et så stort rige uden farens forarbejde. Imidlertid besad Filip 2. ikke de rette karakteregenskaber til at udfordre Persien og skabe det rige, som hans søn etablerede. Filip 2.s fornuft stred simpelthen imod at forsøge noget så halsbrækkende. Alexander derimod: ”gik imod den sunde Fornuft, og havde lige som en Skrue løs i

¹⁰¹ Litteraturhistorikeren Anne E. Jensen spekulerer direkte i, at Holberg måske placerede sin kvindelige parallelbiografi strategisk i *Heltehistorier*, for at undgå censuren (Jensen 1984b: 175).

Hovedet (om det er tilladt at tale saaledes om en stor Seyerherre) just derfor blev det Græske Monarchie stiftet i hans Tid.” (Holberg 1739: II 157). Pga. manglende visdom evnede hverken Alexander eller hans efterkommere at sikre Alexanders enorme rige, som faldt fra hinanden efter hans død.

Mens Alexanders rige gik til grunde, var Myrr-Weis og Myrr-Maghmuds grundlæggelse af Hotaki-dynastiet mere vellykket. Myrr-Weis besad varsomheden til at lægge fundamentet for Hotaki-dynastiet, Myrr-Maghmud var dristig nok til at realisere Hotaki-dynastiets magtovertagelse i Persien, og efterfølgeren Sultan Afzraff besad den rette visdom til at bevare Hotaki-dynastiets nyvundne position (Holberg 1739: II 158-162). Herpå var det slut med de historiske eksempler i forberedelsen. Der var derfor ikke tale om noget overvældende bevis for en sådan historisk udvikling, hvis det eneste vellykkede eksempel var de egentlige biografier. Efter alt at dømme skyldtes dette, at forberedelsen baserede sig på, hvad Holberg havde læst i kildegrundlaget til de to biografier.

1700-tallet var ikke rig på publikationer, der detaljeret beskrev de to afghanske krigsfyrsters liv. Europæiske tidsskrifter såsom *Die Neu Europäische Fama*, *Mercurie Historique et Politique* eller *Journal des Sçavans* rapporterede i ny og næ historier fra Persien eller områderne omkring, som Holberg så kunne finde enkelte oplysninger i. I Rousset de Missys førnævnte *Mémoires du Regne de Catherine. Imperatrice & Souveraine de toute la Russie &c. &c. &c.* kunne Holberg finde oplysninger om de udenrigspolitiske forhold mellem Persien og Rusland. Han valgte imidlertid helt at forbigå Rousset de Missys bog og baserede i stedet biografierne på den polske missionær Jan Tadeusz Krusiński (1677-1754) erindringer fra et ophold i Det Persiske Rige og rigets hovedstad Isfahan. Der var tale om en ideel kilde for Holberg. Krusiński var øjenvidne til den revolution, der resulterede i Safavid-dynastiets undergang og Myrr-Maghmuds overtagelse af den persiske trone. Imidlertid antydede Holberg selv, at han var i besiddelse af flere værker. Ud over en enkelt henvisning til Krusiński (Holberg 1739: II 170) refererede Holberg i Myrr-Weis-biografien to gange til forfatteren af den ”Tyrkiske Krønik” (Holberg 1739 II 180, 182). Begge henvisninger omhandlede historien om, hvordan Myrr-Weis smed perserne ud af de afghanske territorier ved at myrde guvernøren i Candahar Georgi Kan (Georg XI af Kartli), fik afghanerne til at dræbe de persiske og georgiske tropper i byen, og til slut ved hjælp af en religiøs tilkendegivelse fra Mekka opildnede afghanere til at bryde deres troskabsed med perserne. Selvom historien om revolten mod perserne blev

beskrevet udførligt af biografiens hovedkilde – en fransk oversættelse af Krusińskis erindringer med titlen *Historie de la derniere revolution de Perse* (1728) – så indeholdt den ”Tyrkiske Krønike” altså vigtige supplementer til biografien. Hvilket værk gemte sig så bag referencen den ”Tyrkiske Krønike”? Svaret er endnu engang Krusińskis erindringer. I dette tilfælde en latinsk oversættelse betitlet *Ta’rīḥ-i saiyāh, Hoc Est: Chronicon Peregrinantis Seu Historia* fra 1731. Under et ophold i Konstantinopel havde Krusiński overdraget en tyrkisk udgave af sine erindringer til den osmanniske storvesir Nevşehirli Damat Ibrahim Pasha, der fik dem udgivet i Konstantinopel. Udgaven varierede på flere punkter fra den franske, som oversætteren Jean Baptiste du Cerceau havde baseret på Krusińskis manuskriptkorrespondance. Den tyrkiske udgave blev efterfølgende oversat til latin af den tyske orientalist Johann Christian Clodius (Krusiński 1840: viii-ix) – deraf Holbergs tyrkiske henvisning.¹⁰² Det kan selvfølgelig undre, at Holberg undlod at specificere, hvem forfatteren til hans tyrkiske krønike var, men han kan have fundet det for omstændeligt og irrelevant at forklare læseren, at han anvendte to udgaver af de samme erindringer – så hellere kalde dem noget forskelligt. Mest sandsynligt er det dog, at Holberg ikke vidste, at Krusiński var ophavsmanden til den latinske udgave. Clodius var omhyggelig med at berømme Krusiński som forfatteren i bogens forord (Krusiński 1731: 2r-6v), men intet andet sted forekommer hans navn – ej heller på titelbladet – og med den hast Holberg forfattede *Heltehistorier*, kan han meget vel have sprunget læsningen af forordet over.

Mens Holberg i få tilfælde supplerede du Cerceaus fortælling med Clodius’ udgave i Myrr-Weis-biografien, så baserede Myrr-Maghmud-biografien sig ene og alene på du Cerceaus udgave. To steder i biografien anvendte Holberg yderligere litteratur. Hverken i Clodius’ eller du Cerceaus oversættelser fremgik det, at Aszraff var blevet afsat af: ”den 4de forunderlige Acteur¹⁰³ [Thamas Kouli-Kan] [...] hvilken ved sine store Bedrifter er bleven Stifter til en nye Konge-Stamme udi Persien.” (Holberg 1739: II 162). Også biografiens sidste halve side om Thamas Kouli-Kan, som i Holbergs optik: ”besadd alle Myrr-Weis og Maghmuds Dyder, men havde

¹⁰² Ud over sin oversættelse af Krusińskis erindringer forfattede Clodius i samarbejde med David Fassman biografien *Herkunft, Leben und Thaten, des persianischen Monarchens, Schach Nadyr vormals Kuli-Chan* (1738), men det er usandsynligt, at Holberg i 1739 eller for dens sags skyld nogensinde stiftede bekendtskab med værket.

¹⁰³ I virkeligheden var Thamas Kouli-Kan egentlig den femte aktør, idet Sultan Aszraff blev efterfulgt af endnu en afghaner ved navn Hussain Hotaki.

ingen af deres Feil” (Holberg 1739: II 222-223) var hentet andetsteds fra – sandsynligvis fra et af de europæiske tidsskrifter.

Havde Holberg valgt at supplere med flere oplysninger fra Clodius’ oversættelse, kunne han f.eks. have fundet navnet på Myrr-Weis’ bror Abdul Aziz Hotak,¹⁰⁴ der efterfulgte ham på den afghanske trone, og hvis navn du Cerceau havde udeladt pga. manglende oplysninger (Holberg 1739: II 187-188: Krusiński 1728: I 262).

Hvorom alting er, så var den franske – og til dels den latinske – udgave af Krusińskis erindringer en værdifuld kilde til de to biografier, da fortællingen i det store hele beviste parallelbiografiens overordnede pointe om, at den varsomme fyrste lagde fundamentet til et nyt rige, den dristige fyrste fuldførte rigets grundlæggelse og den vise fyrste stabiliserede og sikrede rigets eksistens. Med Holbergs sædvanlige metode til at gengive sin kilde fulgte han derfor trofast Krusińskis erindringer og afveg kun sjældent fra fortællingen. Gengivelsen var så nær originalen, at elementer af parallelbiografiens pointe genfindes hos Krusiński. Et eksempel herpå findes i Myrr-Maghud-biografien, hvor Holberg introducerede Sultan Aszraff med følgende ord:

Man seer ellers af denne Historie GUds synderlig Huusholdning paa Jorden, og hvilke Midler Himmelen betiener sig af til at oprette nye Regieringer. Der skulde saadan forslagen Mand, som *Myrr-Weis* til at lægge Grundvold til saadant stort Verk, en forvoven og stridbar Mand, som *Maghmud* til at fortsætte det, og en fornuftig og eftertænsksom Mand, som *Aszraff*, til at holde det ved lige; thi man kand sige, at Sagerne vare udi den Tilstand ved *Maghmuds* Død, at det nysoprettede Rige [Hotaki-dynastiet] strax efter all Anseelse skulde have bortvisnet, hvis saadan Konge, som *Aszraff*, ikke var kommen at sidde paa Thronen; (Holberg 1739: II 220)

Mens det i den franske udgave af Krusińskis erindringer lød således:

Intet beviser mere for os forsynets hensigt, at fravristede safaviderne magten end valget og brugen af de to tronranere [Myrr-Maghud og Sultan Aszraff],

¹⁰⁴ I Clodius’ udgave kaldes han Mir Abdalla (Krusiński 1731: 34-35).

som det placerede på tronen den ene efter den anden. Der var nødvendigt med en mand som Maghmud, der var fast besluttet på at tage alle risici uden at bekymre sig om følgerne og konsekvenserne, [...] Mod forventning tillod Gud ham at lykkes, og da tronraneren som følge af sin hidsighed, sit raseri, sin voldsomhed, sin grusomhed kun kunne ødelægge sit eget værk, tog forsynet ham fra denne verden og placerede i hans sted en mand [Sultan Aszraff], som havde alle de nødvendige kvaliteter og talenter til at fuldbyrde, hvad den anden havde påbegyndt.¹⁰⁵

Det guddommelige forsyn spillede altså en afgørende rolle for Hotaki-dynastiets stiftelse og opretholdelse, men i Holbergs optik influerede forsynet også på dyders og lasters uforanderlighed.

Holberg anså som førnævnt dyder og laster som universelle og uforanderlige i deres karakter, mens værdien af et individs karakteregenskaber skulle måles ud fra kulturelle og historiske omstændigheder. Dette bakkes ligeledes op af religionshistorikeren Søren Holm, der har anført, at Holberg aldrig betragtede lasten som dyd, og etisk holdt han de to kategorier klart adskilt, således at lasten var dydens polare modsætning. Et guddommeligt forsyn havde desuden ingen indflydelse på dyders og lasters adskillelse, da forsynets egenhændige funktion var at sikre det evige liv efter menneskets trængsler på jorden, og med henvisning til *Niels Klim* konkluderer Holm, at Guds opgave i Holbergs optik var at belønne menneskets dyder og straffe dets laster i efterlivet (Holm 1954: 39-41). Trods dette eksisterede der undtagelser, der bekræftede reglen. Undtagelsen i parallelbiografien om Myrr-Weis og Myrr-Maghmud var historiens uundgåelige, ja nærmest skæbnebestemte gang. Som nævnt ovenfor krævede omstændighederne en mand, der var listig, beleven¹⁰⁶ og skinhellig – karaktertræk som Myrr-Weis besad til fulde – hvis fundamentet til Hotaki-dynastiet skulle lægges. Holberg hyldede skam ikke sådanne karaktertræk,

¹⁰⁵ "Aussi rien ne nous fait-il plus reconnoître dans la providence un dessein marqué de priver de la Couronne la maison des Sophy, que le choix & l'usage qu'elle a fait des deux Usurpateurs qu'elle a mis l'un après l'autre sur l'ethrône. Il falloit un homme tel que Maghmud, c'est-à-dire déterminé à tout risquer, sans se mettre en peine des suites & des conséquences [...] Dieu permet qu'il réussisse contre toute apparence; & lorsque cet Usurpateur par sa fougue, ses emportemens, ses violences, ses cruautés, n'est plus propre qu'à ruiner lui même son ouvrage, la providence le retire de ce monde & met en sa place un homme qui a toutes les qualités & les talens nécessaires pour consommer ce que l'autre avoit commencé:" (Krusiński 1728: II 321-322)

¹⁰⁶ Ordet beleven associeres i dag positivt, men i den sammenhæng, som Holberg præsenterede, skal beleven anskues som en overfladisk høflighed.

men i den givne situation var de ganske enkelt nødvendige, hvis historien skulle gå sin gang:

Saadanne Midler bruger Himmelen til at i Verk sætte store Forandringer, og at kuldkaste et Herredom for at oprette et andet. Hvorpaa Historierne give adskillige Exempler; hvorfor det, som vi ofte ansee for Daarlighed, er undertiden en fornøden Qvalitet til saadan besluttet Raads Iverksættelse. (Holberg 1739: II 157)

På den ene side var Holberg derfor afvisende – nærmest fordømmende – over for enhver påstand om dyders og lasters foranderlighed. På den anden side eksisterede der undtagelser, hvorved de normalt slette karakteregenskaber fik en gavnlig effekt. Hvorledes kunne noget af naturen uforanderligt så alligevel være foranderligt i bestemte historiske situationer? Forklaringen findes sådan set i det ovenstående citat. Der var tale om en historisk nødvendighed, iværksat af ”Himmelen”, hvilket Holberg i det efterfølgende afsnit ekspliciterede som et guddommeligt forsyn (Holberg 1739: II 158).

Mahobed-Kan og Emir-Jemla

Hvis vi skal udpege et bestemt værk, der i forhold til det historiske indhold har haft indflydelse på flest biografier, så må denne ære tilfalde Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol*. Som påvist i afsnittet om Akebar-biografien havde Holberg sine betænkninger, når Catrou kastede sig ud i at forsvare den jesuitiske mission i Mogulriget, men det afholdt ham ikke fra at trække på værket igen og igen. Afhængigheden af Catrous skrift var uden sammenligning størst i Mahobed-Kan-biografien. Catrou havde i sit kapitel om den mogulske hersker Jehan Gir skildret Mahobed-Kans levned, hvilket skulle blive Holbergs eneste kilde til biografien, selvom han i fortalen til *Heltehistorier* inkluderede Mahobed-Kan blandt de biograferede, der endnu ikke var blevet skrevet en sammenhængende biografi over (Holberg 1739: I 2v). Ligheden mellem biografi og kilde er derfor slående og ændringer samt udeladelser få (Holberg 1739: II 230-254; Catrou 1705: 122-152). Af de få ændringer, Holberg havde begået, er to værd at bemærke. Begge relaterer sig til Mahobed-Kans urokkelige loyalitet over for sin forræderiske leder den mogulske hersker Jehan Gir. Ikke kun en, men hele to gange forsøgte Jehan Gir at komme

Mahobed-Kan til livs, og begge gange formåede den persiske feltherre at forpurre Jehan Girs forræderi og gøre ham til sin fange. En sammenligning af hændelsesforløbet i *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* og Mahobed-Kan-biografien afslører, at Holberg fulgte sin kilde nøje (Holberg 1739: II Catrou 1705. Imidlertid supplerede han historien om den første tilfangetagelse med to beundrende refleksioner over Mahobed-Kans behandling af den tilfangetagne Jehan Gir. Ikke nok med at Mahobed-Kan behandlede sin fange fyrsteligt og med stor ydmyghed, han undlod også at udlevere Jehan Gir til sin søn Cosrue, der lå i krig med sin far om den mogulske trone. Denne handling beviste for Holberg: ”at hvad han [Mahobed-Kan] havde gjort, var alleene for at redde sit Liv, som ham saa uforskyldt blev eftersatt, og at han i det øvrige ikke havde tabt den Ærbødighed, han var sin Konge skyldig.” (Holberg 1739: II 235). Det var ellers forventeligt, at Mahobed-Kan udleverede Jehan Gir til Cosrue, pga. det tætte venskab mellem den mogulske feltherre og kongesønnen. Mahobed-Kans urokkelige troskab mod sin konge forårsagede, at udfaldet blev det stik modsatte. Jehan Gir blev sat på fri fod igen og Mahobed-Kan allierede sig med ham for at nedkæmpe den oprørske Cosrue. Hvortil Holberg konstaterede, at Mahobed-Kan: ”paa eengang gav dobbel Prøve paa et ædelt Hierte, nemlig, i det han løsgav sin Fiende, og blottede sit Sværd mod sin Ven, alleene efterdi han havde glemt sin Sønlig Lydighed.” (Holberg 1739: II 237).

Betydningen af de to korte supplementer skal ikke ignoreres, hvilket ses i biografiens afsluttende karakteristik:

Det er forunderligt, at en Undersaatt kunde tvende gange indspærre en mægtig Konge, men det er end meer underligt, at han tvende gange lod ham løs igien, saa man kand see, at hans Øyemerke var alleene at bringe Kongen paa sunde Tanker, og at befordre Rigets Roelighed, for hvis Skyld han forsvarede sine Fiender mod sine Venner. Hvad Parti han slog sig til, det kunde være forvissed om Seyer: naar han fik sine Modstandere udi Hænderne, var det alleene for at bringe dem til Forligelse, og bestod all hans Hævn derudi, at forhindre dem at forstyrre Rigets Fred. (Holberg 1739: II 255)

Mahobed-Kans troskab over for den ellers så forræderiske Jehan Gir beroede udelukkende på, at han kunne sikre Mogulrigets stabilitet, og af selv samme grund fremhævede Holberg Mahobed-Kans bedrifter frem for hans parallel Emir-Jemlas.

For fuldt ud at forstå hvorfor Holberg netop foretrak Mahobed-Kan, er det nødvendigt at rådføre sig med parallelbiografiens overordnede moralfilosofiske pointe. Af fortalen fremgår det, at parallelbiografiens moralfilosofiske mål var at belyse hvordan ærgerrighed – den stærkeste af alle drifter – influerede på menneskets handlinger. I modsætning til andre tilbøjeligheder som kærlighed og vrede, var ærgerrigheden bestandig og kendte ingen grænser og førte til ubegribelige handlinger:

En Krigsmand holder det for Synd at dræbe sin Næste, og dog af Ærgierrighed drives dertil med sit eget Livs Fare. En *Cæsar* ømmer sig ved at lægge Haand paa et uskyldigt Menneske, men for at fornøye sin Ærgierighed opoffrer heele Millioner tillige med sig selv. En fattig Mand, der er bekymred for sit Livs Ophold, skiller sig med Glæde ved den liden Formue han haver for at gaae paa sine Medborgeres høyere Haand. En magelig Mand opoffrer sin Roelighed, en frisk sin Sundhed, en riig sin Formue, for at beklæde en høy Post, der underkaster ham Uroelighed, Had, Avind og Døden. (Holberg 1739: II 226)

Navnlig blandt orientalske hoffer kom ærgerrigheden til udtryk i den mest groteske form. Med henvisning til Chardins rejsebeskrivelser kunne Holberg forundret fortælle læseren om persiske hofmænd under Soliman 1., der hver dag risikerede liv og lemmer i det ringe håb, at de kunne avancere inden for hoffet eller bevare deres herskers gunst (Holberg 1739: II 226-227; Chardin 1711: VI 19-20). Hofmændene var udmærket klar over den fare, de udsatte sig selv for. De var derfor konstant på vagt overfor, om deres konkurrenter eller lunefulde konge forsøgte at lade dem omkomme. Alligevel ville de aldrig have uskiftet livet ved hoffet med: ”en aarlig Løn for at boe i Sikkerhed uden Bestilling paa Landet.” (Holberg 1739: II 227).

Lignende tilstande eksisterede blandt osmannerne og mogulerne, hvilket Emir-Jemlas historie var et strålende eksempel på. Mahobed-Kan-biografien derimod bekræftede ikke på samme måde ærgerrighedens magt over mennesket. Nok agerede Mahobed-Kan i en hofkultur styret af ærgerrighed, men hans egne handlinger var styret af et oprigtigt ønske om at sikre Mogulriget mod interne stridigheder. Således kunne Holberg i sin sammenligning konkludere, at selvom både Mahobed-Kan og Emir-Jemla havde væbnet sig mod deres konger og hævnnet sig på deres rivaler, så var bevæggrunden for deres handlinger ganske forskellig: ”thi, den eene [Emir-Jemla] havde kun Høyhed og egen Sikkerhed for Øyen; den anden [Mahobed-Kan] Dyd og

Landets Velfærd” (Holberg 1739: II 282). Den tydelige forskel på hensigten bag de to guvernørers handlinger bevirkede, at deres levned også skulle læses forskelligt: ”Med et Ord, *Emirs Historie* kand læses med Forundring, og *Mahobeds* med Opbyggelse; thi, den eene var en stor Hoffmand og Anfører, den anden tillige et fuldkomment Menneske.” (Holberg 1739: 282).

Hvad byggede Holberg så biografien om den ærgerrige Emir-Jemla på? Hovedparten af historien havde han hentet fra Berniers rejseerindringer, om end der ikke var tale om nogen lineær genfortælling af Bernier. Holberg sprang i sin hovedkilde og tilføjede adskillige relevante oplysninger fra anden litteratur. Ud fra Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* forfattede Holberg de indledende sider om Emir-Jemlas herkomst samt dele af historien om hans tidlige år (Holberg 1739: II 255-257; Catrou 1705: 173-174). Taverniers rejseerindringer var ligeledes et vigtigt supplement. Han nævnes hele fire gange i biografien (Holberg 1739: II 260, 264, 281), og når Holberg endda bemærkede at: ”Mons. Tavernier, [...] tit havde den Ære at tale med ham [Emir-Jemla]” (Holberg 1739: II 281), forekommer Taverniers rejseerindringer at være biografiens vigtigste kilde. En sådan antagelse understøttes yderligere af, at Holberg kun henviste til Bernier én gang (Holberg 1739: II 260). Samme henvisning var endda foranlediget af en historie, Holberg havde fundet hos Tavernier.¹⁰⁷ Men som sagt var Bernier hovedkilden, selvom Holberg ikke var meddelsom herom. Hverken Bernier, Tavernier eller Catrou gav i deres fortællinger klart udtryk for, at Emir-Jemla skulle have været styret af begær efter magt og anseelse. Portrættet af den ærgerrige Emir-Jemla var derfor Holbergs eget reflekterende bidrag til den historie, han kunne udlede af den forhåndenværende litteratur.

Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar

Skønt *Heltehistoriers* fulde titel indikerer noget andet, har vi allerede set, at bogens persongalleri ikke begrænsede sig til orientalske og indianske personer. Både Ziska og Scanderbeg stammede fra Europa, og selvom indlemmelsen af Petrus Alexiovitz – og vel også Catharina Alexiewna – forklaredes med, at hans rige omfattede dele af

¹⁰⁷ Samme sted henviste Holberg for første og sidste gang i biografien til Catrous *Histoire Generale de l'Empire du Mogol* og Schoutens *Voyage de Gautier Schouten aux Indes orientales*. Henvisningen til Schoutens rejseerindringer biddrog ligesom i Oran Zeb-biografien ikke til noget videre, og det har ikke været muligt at finde nogen længere tekststykker i *Heltehistorier*, der stammer fra værket.

Orienter (Holberg 1739: I 3r), så var han europæer. Yderligere fire biografier hørte heller ikke til blandt orientalerne og indianerne: nemlig parallelbiografierne om romerne Lucius Sylla og Cajus Julius Cæsar og grækerne Socrates og Epaminondas.

Ud fra *Heltehistoriers* overordnede moralfilosofiske formål forekommer begge parallelbiografiers eksistensberettigelse aldeles velbegrundet. Navnlig Holbergs to græske biografier har flere fremhævet som *Heltehistoriers* moralfilosofiske højdepunkt (se f.eks.: Krüger 1968: 173-176; Langslet 2002: 205-206), men også parallelbiografien om Sylla og Cæsar, der med et sidetal på 163 sider er *Heltehistoriers* længste, har en central plads i værket. Holbergs egen begrundelse for at inddrage de to romere og de to grækere kan derfor vække undren:

Den store Fordeel *Plutarchus* foruden sin rare Skiønsomhed herved haver, er dette, at han har udvalgt de frugtbareste Historier, det er de største Mænd, som Grækenland og Rom have tilveye bragt, og hvis store og merkelige Bedrifter, samt deres Characterer af de beste Skribentere for ham have været antegnede. Jeg derimod haver udvalgt *Orientaliske* og *Indianske* Regentere, hvis Bedrifter hverken stikke saa meget udi Øyene som *Plutarchi* Heltes Historier, ey heller ere forfattede af saa store Skribentere, hvorfor Historien bliver mindre behagelig, og Charactererne med Sammenligningen vanskeligere [end *Plutarchs*]; jeg har alleene for at viise Forskiæl herpaa, anført tvende Romere og tvende Græker, hvilke jeg har parret sammen. (Holberg 1739: I 2v-3r)

Af flere grunde klinger Holbergs begrundelse en anelse hult. For det første fordi indlemmelsen af de to parallelbiografier i *Heltehistorier* ikke blot fungerede som bevis på de fordele, Plutarch havde haft ved at skrive sine biografier, men ligeledes bidrog med vigtige moralfilosofiske pointer. For det andet var det forventeligt, at Holberg gik til kilderne, hvis han ville bevise, hvilke kvalitetsmæssige fordele kildegrundlaget havde givet Plutarch. Dette gjorde Holberg ikke! I stedet valgte han at basere størstedelen af biografierne om Sylla og Cæsar på Plutarchs *Vitae Parallelae*. Flere har påpeget de to biografiers afhængighed af dette værk (se f.eks. Bull 1913: 115; Eegholm-Pedersen 1989: 10), og sågar helt tilbage i 1746 finder vi et mindre studie af Plutarch-oversætteren Johann Christoph Kind, hvor Plutarchs biografier anføres som den vigtigste kilde til Holbergs Sylla- og Cæsar-biografier. Kind

bemærkede desuden, at trods Holbergs afhængighed af *Vitae Parallelae* var han langt fra enig i Plutarchs portrætter:

Hr. Baron Holberg har for nogle år siden beskrevet Syllas og Cæsars liv og sammenlignet disse to romere med hinanden. Så nøje som han følger Plutarch i levnedsbeskrivelserne, lige så meget afviger han fra ham i vurderingen. Efter hans opfattelse har Plutarch ikke kun ramt dårligt [i vurderingen af] Syllas karakter, men også udeladt eller kun kort strejft hans gloværdige handlinger, hvorunder han også medregner denne storsindede abdikation [som diktator, side 361-362]. Det vil her være for vidtløftigt at begrunde disse beskyldninger og retfærdiggøre Plutarchs valg og vurderinger.¹⁰⁸

Også Bull bemærker 163 år senere, hvorledes Holberg vendte Plutarchs syn på Cæsar og Sylla på hovedet og i modsætning til sit forlæg foretrak Sylla med sit borgersind og gode dømmekraft frem for Cæsars ærgerrighed og krigsbedrifter. Samtidig var Holbergs afhængighed af Plutarch åbenlys, og: ”I indhold og ordning har Holberg ved Sullas og Cæsars biografier væsentlig gjengit Plutarch” (Bull 1913: 115). Bulls konklusion understøttes ikke af nogen dybdegående kildestudier, og havde Bull begået sådanne, ville han have set, at de to biografiers kildegrundlag var mere komplekst.

Billeskov Jansen støtter Bulls idé, men er mere forsigtig med at angive, hvilken udgave af Plutarch Holberg anvendte. Holberg var ejer af hele tre forskellige udgaver (Bruun 1869: 23-24), og herved: ”kunde Holberg læse Plutarchs Vitæ paa Græsk, Latin, ældre og nyere Fransk. Det er vanskeligt at afgøre, hvilken Tekst han mest har brugt [...] [og] en Jævnførelse af Prøver i Originaltekst og Oversættelser har ikke givet sikre Kriterier” (Billeskov Jansen 1938-39: II 17-18). Billeskov Jansen antager dog, at Anne Le Fèvre Daciers franske oversættelse fra 1724 nok var Holbergs foretrukne, hvilket Svend Eegholm-Pedersen også konkluderer (Eegholm-Pedersen 1989: 10). Selvom der ikke er fundet noget definitivt bevis for, at Holberg

¹⁰⁸ ”Der Herr Baron von Holberg hat vor einigen Jahren die Leben des Sylla und Cäsars beschrieben und diese beyden Römer mit einander verglichen. So genau er in der Erzählung der Thaten selbst dem Plutarch folgt; so sehr gehet er von ihm ind der Beurtheilung derselben ab. Seiner Meynung nach hat Plutarch nicht nur den Charakter des Sylla sehr schlecht getroffen, sondern auch die rühmlichen Thaten desselben, worunter er auch diese großmüthige abdankung rechnet, entweder weggelaßen, oder nur kürzlich berührt. Es würde hier zu weitläufig seyn, diese Beschuldigungen anzuführen, und Plutarchs Wahl und Urtheile zu rechtfertigen.” (Plutarch 1745-54: IV 558)

benyttede sig af mere end én udgave i romer-biografierne, er det plausibelt, at han f.eks. anvendt sin græsk-latinske 1599-udgave som supplement til Daciers oversættelse, idet romer-biografiernes egennavne visse steder udstyredes med latinske staveformer. Derudover resulterede Holbergs åbenlyse uenighed med Plutarchs karakterskildringer i, at han både måtte udelade og tilføje oplysninger til sine biografier; men mere herom senere. Først synes det nødvendigt at redegøre for, hvorfor Holberg overhovedet fremhævede Syllas bedrifter frem for Cæsars.

Svaret skal til dels findes i parallelbiografiens forberedelse. Her forklarede Holberg, at ligesom det menneskelige legeme besad tre fysiske kvaliteter i form af styrke, behændighed og sundhed: ”saa *recommenderes* Sindet iligemaade [så prydes sindet] af trede naturlige Gaver, nemlig Hukommelse, Nemme [hurtig fatteevne] og Skønsomhed [dømmekraft].” (Holberg 1739: II 283). Der eksisterede imidlertid et misforhold mellem de tre kvaliteters anseelse:

thi *Activitet* og hastigt Begreep er den *Qvalitet*, som mest stikker udi Øiene, og hvorved de fleste Mennesker, som ved fulde Seil pløyer Lykkens Hav, og blive anseelige Mænd. Verden *admirerer* alt det som glimrer, og derfor anseer dem med Forundring, som holde sig ingen Ting for at være umuelig, og for ingen Storm lade Seilene stikke. (Holberg 1739: II 284)

Folk, der derimod overvejede alle faktorer, inden de handlede og i stedet gik forsigtigt til værks, berømmedes oftest ikke på samme vis. En sådan fremhævelse af nemme frem for skønsomhed kunne Holberg ikke tilslutte sig. Der var intet gloriøst ved individer, der kastede sig hovedkulds ud i uoverskuelige situationer for så alligevel at klare skærene pga. noget så simpelt som held. Kun så længe heldet var med dem, lykkedes den impulsive fremfærd. Når lykken vendte, måtte man gang på gang indse, at det eneste deres bedrifter havde forårsaget var, at: ”sætte Verden i Bevægelse, ja sammenblander Alting saaledes, at 10 Mænd kand faae nok at bestille ved at sætte i Lave igien, hvad een Mand har bragt i Forvirrelse.” (Holberg 1739: II 285).

Ud over parallelbiografiens hovedpersoner kunne Holberg også præsentere mere nutidige historiske eksempler såsom franskmændene Louis 2. Condé, Armand-Jean du Plessis de Richelieu samt spanieren Giulio Alberoni. Alle tre handlede ubesindigt, men tilsmiledes af en lykke, der på kort sigt resulterede i, at de blev hyldet som store historiske personligheder. De langsigtede og negative konsekvenser af

deres handlinger åbenbarede først efter deres død. Modsætningerne: franskmændene Henri de la Tour d’Auvergne de Turenne, André-Hercule de Fleury og nederländeren Jan de Wit handlede forsigtigt og eftertænksomt, hvilket burde berømmes højere end deres modparters betydningsfulde, men ofte forhastede handlinger (Holberg 1739: II 294-299).

Det samme synspunkt finder vi i *Niels Klims underjordiske rejse*, hvor Klim forundredes over potuanernes forkærlighed for besindighed. Klims syn på potuanernes besindighed blev ikke bedre, da han, i et forsøg på at blive udnævnt til et højt embede i Potu, frustreret måtte indse, at potuanerne anså ham som et væsen, der: ”er ganske lærenemt og særdeles hurtigt i opfattelsen, men med så forvrænget en dømmekraft at det på grund af sin alt for forhastede tankevirksomhed dårligt kan regnes til de tænkende væsner, endsige betros noget betydningsfuldt embede.” (Holberg 2012: 99). Og da Klim var udstyret med ben, var embedet som hofløber det bedste for ham, da han i modsætning til de benløse træer kunne tilbagelægge store afstande på kort tid.

Den hastige fremfærd var netop, hvad Holberg så hos Cæsar, hvis store bedrifter udelukkende beroede på held. Sylla derimod var den eftertænksomme, hvis gerninger ikke havde opnået den ære, de ellers fortjente, noget som Holberg nu ønskede at råde bod på. Han var udmærket klar over, at en fremhævelse af Syllas bedrifter frem for Cæsars ville få læsere til at hæve øjenbrynene. Han mindede her om, at et positivt eller negativt syn på enten Syllas eller Cæsars karakteregenskaber var betinget af, hvilke briller man havde på:

Skal alt det kaldes stort, som dristigen og lykkeligen er udført, da kand vel ingen nægte, at *Cæsar* bør staae høiere anskreven end *Sylla*; hvis der imod store Ting ere de alleene, som udføres med Skjønnsomhed og *bon sens* [sund fornuft], da kand *Sylla* ikke alleene disputere *Cæsari*, men endogsaa alle andre store Generaler og Statsmænd Priisen, ja holdes for den største Romerske *General* og *Magistrat*. (Holberg 1739: II 301-302)

Dette var en dristig påstand og ikke en, der bekræftedes i Holbergs forhåndenværende litteratur, og navnlig ikke i Plutarchs *Vitae Parallelae* – eller *Les Vies des Hommes Illustres* som Daciers oversættelse var betitlet – der var hovedkilde til Sylla-biografien (Holberg 1739: II 304-308, 309-312, 313-322, 322-323, 323-325, 325-330, 333-357,

363-365, 367-368; Plutarch 1724: IV 284-325, 332-373). Foregående henvisning skitserer i grove træk, hvornår Holberg benyttede sig af Plutarchs Sylla-biografi, og hvornår han trak på anden litteratur. Henvisningen er ingenlunde retvisende for, hvornår Holberg kommenterede på Plutarchs syn på Sylla eller gjorde sig sine egne betænkninger om Syllas handlinger. Gang på gang kritiserede han Plutarch for at portrættere Sylla på den værst tænkelige måde uden at have noget egentligt belæg for dette. Selvom Holberg umiddelbart ikke kunne have skrevet Sylla-biografien uden Plutarchs portræt, finder vi ingen anden biografi blandt *Heltehistoriers* 24, hvor Holberg var så åbenlyst uenig med sit vigtigste forlæg. Som vi skal se nedenfor, anfægtede Holberg flere gange Plutarchs portræt af Sylla, og man aner kimen til et regulært fadermord fra Holbergs side. Men hvis Holberg skulle lykkes med at bevise parallelbiografiens moralfilosofiske tese, ville en ukritisk gengivelse af Plutarch ikke gavne. Detaljer og begivenheder måtte udelades eller forkortes, og historier fra andre kilder samt kritiske bemærkninger om Plutarchs portræt indlemmes.

Et udmærket udgangspunkt for at gennemgå Holbergs anvendelse af Plutarch er Kinds korte betænkning over Holbergs kritik af Plutarchs manglende interesse for Syllas abdikation. I Holbergs optik var netop denne handling Syllas mest beundringsværdige. Efter at have indsat sig selv som diktator abdicerede Sylla mod alles forventning og overdrog magten til sine fjender. En sådan handling var i sig selv ikke synderlig prisværdig. Andre regenter havde abdiceret førhen. Det, der gjorde Syllas tronafsigelse unik, var, at ingen forventede det af en mand, hvis handlinger havde gjort ham så forhadet. Derfor anså mange abdikationen som et fejltrin, der udelukkende lykkedes pga. Syllas konstante held. Hos Holberg var opfattelsen end anden. Historien beviste for ham, at Syllas handlinger modsat Cæsars ikke var styret af ærgerrighed. En detaljeret beskrivelse af tronafsigelsen kunne Holberg ikke finde hos Plutarch, hvilket tydeligvis irriterede Holberg, som konstaterede: ”At *Plutarchus* herom intet melder, forundrer jeg mig ikke over, saasom jeg har merket, at han har forbigaaet mange af *Syllæ* Bedrifter, som fortiene at berømmes, og derimod intet udeladet, som kand tiene til at sværte ham.” (Holberg 1739: II 362). Til Holbergs held havde den græsk-romerske historiker Appian i *Romanarum Historiarum* givet en både detaljerig og rosende beretning om Syllas afståelse, som Holberg kunne benytte sig af (Holberg 1739: II 359, 361-362; Appian 1670: II 691-692). Betænkningen om Syllas handlinger og forsvaret af hans blodsudgydelser, som Holberg havde presset ind i Appians beskrivelse af abdikationen, var Holbergs egne tanker (Holberg 1739: II 359-

361). *Romanarum Historiarum* anvendte Holberg også, når han skulle beskrive Syllas store rival den romerske konsul og general Marius' videre skæbne efter dennes nederlag til Sylla. Derudover stammede en af to udlægninger af Syllas dødsårsag – den anden fandt Holberg hos Plutarch – samt størstedelen af beretningen om hans begravelse fra Appian¹⁰⁹ (Holberg 1739: II 330-333, 365-367; Appian 1670: II 693-695; Plutarch 1724: IV 369-370). Sidst men ikke mindst var det i Appians historie, at Holberg fandt et historisk eksempel, der bekræftede ham i, at Syllas handlinger ”skeede med en særdeeles *Grace* og *Assurance*, hvilket var denne Mands Hoved-*Characteer*” (Holberg 1739: II 370; Appian 1670: II 688-689).¹¹⁰

Anklagen mod Plutarch for bevidst at have udeladt historiske detaljer, der ville have sat Sylla i et mere positivt lys, forhindrede imidlertid ikke Holberg i at anvende selvsamme fremgangsmåde til at skildre Sylla mere positivt. Sylla-biografien indeholder flere eksempler herpå. Når Holberg f.eks. modsagde Plutarchs kritik af Sylla for at have dømt Marius til døden *in absentia*, selvom Marius lod Sylla undslippe, da en revolte nær havde resulteret i Syllas undergang, får vi ikke et fyldestgørende billede af Plutarchs egentlige pointe. Da opstanden mod Sylla var på sit højeste, havde Marius tilbudt Sylla beskyttelse i sit eget hjem, hvilket Sylla tog imod med kyshånd. Marius havde altså ikke kun ladet Sylla ”slippe af sine Hænder” (Holberg 1739: II 318), men også givet ham husly på et tidspunkt, hvor han meget vel kunnet have mistet livet. Det var netop denne omstændighed, som fik Plutarch til at male et negativt billede af Syllas dødsdom over Marius (Plutarch 1724: IV 309-310).

Et andet eksempel er fortællingen om Syllas og Marius' rivalisering, som resulterede i interne uroligheder i Romerriget. Både Plutarch og Holberg lastede Marius' misundelse over den hæder, der tilkom Sylla pga. hans tilfangetagelse af den numidiske konge Jugurtha – en misundelse der var startskuddet til de to generalers indbyrdes magtkamp (Holberg 1739: II 305-307). Men mens Holberg udelukkende bebrejdede Marius for rivaliseringen og kort nævnte, at hadet mellem dem forværredes af Syllas produktion af et signet skildrende hans tilfangetagelse af Jugurtha (Holberg 1739: II 307), var det for Plutarch afgørende at berette, at: ”Sylla som af naturen besad en stor ærgerrighed, og så sig selv pludseligt opstige fra

¹⁰⁹ Den korte omtale af den overdrevne brug af røgelse ved begravelsen stammede fra Plutarch (Holberg 1739: II 367-368; Plutarch 1724: IV 372-373)

¹¹⁰ Desuden var det lille tekststykke, om at Sylla retirerede til Comanum efter sin abdikation, også et lån fra Appian (Holberg 1739: II 363; Appian 1670: II 692).

ingenting til en sådan grad af anseelse, at alle talte om ham i Rom” lod signetet fremstille pga.: ”ærgerrighed og forfængelighed”.¹¹¹ Sagt på en anden måde bar begge krigsherrer i Plutarchs fortælling lige stor skyld for de interne uroligheder i Romerriget.

Udeladelsen af de mindre flatterende historier om Sylla gjorde desuden, at Holberg kunne tillade sig at bebrejde Plutarch for at have: ”taget sig for at laste denne store Mand, og det med saadan Iver, at han ikke giver agt paa sine egne Ord; thi det *Portrait*, han giver paa *Sylla*, kand til intet giøres af hans egen Historie” (Holberg 1739: II 319-320). Når nu Holberg havde udeladt så mange af de mindre positive detaljer om Syllas gerninger, forekommer en sådan kritik tynd, men også forventelig i forhold til parallelbiografiens overordnede moralfilosofiske hensigt. Hvis Syllas karakteregenskaber skulle kunne overgå Romerrigets største hersker, var en udladelse af Syllas mere negative karakteregenskaber nødvendig.

Et andet punkt i Syllas historie, der var vigtigt for Holberg at dementere, var den romerske feltherres bestandige lykke. Flere steder påpegede Plutarch, at Syllas præstationer beroede på en lykke, der altid fulgte ham, hvilket den romerske feltherre også selv havde anført som årsagen til sine mange succeser. Med parallelbiografiens moralfilosofiske pointe in mente var Holberg forståelig nok skeptisk over for en sådan forklaring. Det at Sylla selv havde tillagt lykken en altoverskyggende rolle i sit liv, anfægtede Holberg ikke, men i Holbergs optik vidste Sylla udmærket, at lykken ikke havde den mindste indflydelse på hans præstationer. At Sylla tilskrev lykken så stor indflydelse, beroede i stedet på:

Politique [snedighed], for efter adskillige store Heltes Exempel at indbilde den gemeene Mand, at han havde *Commerce* [omgang] med en Gudinde: thi man seer, hvad *Numa Pompilius*, *Scipio*, *Sertorius* og andre have udvirket ved deslige Inventioner [påfund]. Jeg for min Part finder intet Tegn til Fremfusenhed udi *Syllæ* Historie, men heller, at hans Bedrifter vare saadanne, som heller bør tilskrives hans Hurtighed og Forstand end den blinde Lykke. (Holberg 1739: II 312)

¹¹¹ ”car Sylla qui étoit naturellement glorieux, & qui alors se voyoit parvenu d’une vie basse & obscure à un si haut degré de reputation, qu’on ne parloit que de lui à Rome, & que tout le monde l’honorait & le respectoit, se laissa si fort emporter à l’ambition & à la vanité” (Plutarch 1724: IV 289).

Læseren måtte læse sig gennem tredive sider, før Holberg tog sig for at underbygge sin påstand. Fra Plutarchs Sylla-biografi kunne Holberg berette om, hvordan Sylla med taktisk snilde nedkæmpede og tilfangetog den romerske konsul Lucius Cornelius Scipio Asiaticus 4., men også hvordan en anden af Syllas fjender, den romerske konsul Gnaeus Papirius Carbo, karakteriserede Sylla som både en løve og en ræv, og at det var ræven, der gjorde størst skade: ”Af dette sees, at *Syllæ* Bedrifter ikke kand tilskrives den blinde Lykke, og at han heller fortienede Titel af Forsigtig end Lykkelig; thi hans heele Liv er en Kiede af Listige Anslag.” (Holberg 1739: II 343). At Holberg ventede tredive sider med at fremvise nogle konkrete eksempler på sin hypotese, afslører noget om hans brug af Plutarch. Noget karikeret kan man kalde Sylla-biografien for en kraftigt revideret version af Plutarchs biografi. Trods de mange indvendinger, udeladelser og teksttilføjelser var Holberg tro mod Plutarchs struktur, og han undlod at flytte de historiske eksempler til det sted i teksten, hvor han postulerede Syllas begavelse. Læseren måtte derfor væbne sig med tålmodighed for at få at vide, hvad der beviste, at Syllas begavelse, ikke hans held, determinerede hans skæbne.¹¹² Hvis vi f.eks. endnu engang kaster et blik på Syllas abdikation, så gjorde Holberg som sagt en hel del ud af at kritisere Plutarch for ikke at have berørt denne berømmelige handling. Det forholdt sig imidlertid sådan, at Plutarch havde skildret Syllas abdikation og i den forbindelse anset Syllas handling som endnu et bevis på den romerske statsmands blinde tro på, at fru Fortuna holdt hånden over ham (Plutarch 1724: IV 365-366). Men da Holberg ikke kunne forlige sig med Plutarchs forklaring på abdikationen, og fordi Appians *Romanarum Historiarum* indeholdt en mere detaljeret beskrivelse af begivenhederne, der desuden bekræftede Holberg i sit syn på Sylla, valgte han at se bort fra Plutarch og i stedet anvende Appian. Så selvom adskilligt af det, Plutarch skrev om Sylla, ikke huede Holberg, så afholdt det ham ikke fra at være tro mod Plutarchs struktur. De to eksempler på Syllas besindighed beviser ligeledes, at Holberg, som han også selv havde fastslået, kunne finde historier i Plutarchs biografi, der underminerede den græske historikers billede af Sylla, mens det bekræftede Holberg i sit.

¹¹² Kun når Plutarch benyttede godt og vel otte sider på at give en nøje skildring af Syllas felttog i den græske landsdel Bæotien (Plutarch 1724: IV 325-332), valgte Holberg blot at nævne: ”Jeg vil her ikke tale om de *Marches* og *Contremarches*, som da bleve giorte, men alleene sige, at der blev kort derefter holdet et stort Slag ved *Chæronea*, hvorudi *Sylla* erholdt en fuldkommen Seier” (Holberg 1739: II 328), for efterfølgende at give en kort beretning om udfaldet af dette slag.

Sådanne eksempler er dog fåtallige, og overordnet set var Holberg som nævnt ovenfor mere tilbøjelig til at udelade eller nedtone Plutarchs mange negative historier om Sylla for herved at troværdiggøre det positive billede. Navnlig Syllas ringeagt for menneskeliv og grusomhed var et prekært emne, som Holberg adskillige gange nedtonede eller forbigik. Når Plutarch f.eks. skildrede Syllas indtagelse af Athen, bemærkede han med gru den plyndren samt de blodsudgydelser, byens indbyggere blev udsat for af Syllas soldater (Plutarch 1724: IV 319-320), mens Holberg tørt konstaterede: ”Da blev øved all den Mord og Vold, som en med Storm erobred Stad underkastes” (Holberg 1739: II 326).

Syllas velkendte tilbøjelighed til at henrette både modstandere og tvivlere kunne Holberg ikke ignorere, men han kunne i det mindste pynte lidt på henrettelseskvoten. Navnlig massehenrettelserne i Præneste (Palestrina) var belastende for Syllas omdømme. Her henrettedes en stor del af byens indbyggere uden rettergang, da Sylla mente, at en proces ville trække i langdrag. Holberg, der enten bevidst eller ubevidst reducerede antallet af henrettede fra 12.000 til nogle tusinde (Holberg 1739: II 351; Plutarch 1724: IV: 362), kunne forståeligt nok ikke gøre andet end at konkludere, at: ”disse gruelige *Executioner* satt en Plet paa *Syllæ Reputation*, som aldrig kunde aftoes; og er det derfor, at han af mange bliver regnet blant de store og blodgierige Tyranner.” (Holberg 1739: II 352). Trods en sådan dom forsøgte Holberg alligevel at undskylde eller i det mindste forklare Syllas handling. Efter Holbergs opfattelse stred de mange henrettelser mod Syllas naturlige tilbøjelighed, men han så ingen anden mulighed end at anvende vold, hvis et barbarisk og fordærveligt folk som romerne skulle omvendes:

Han fandt derforø nødigt, at skride til en stærk og usædvanlig Aareladen, meenende, Sygdommen ikke at kunde hæmmes, uden saa meget Blod maatte springe, og en Skræk indjages udi Staden, saa at ingen skulde driste sig at gjøre ringeste Bevægelse, indtil han havde fuldført sit forehavde Verk. Og, hvis denne *Critique* kand holde Stik, maa man ligne ham med en ivrig Skolemester, der vel seer en exemplarisk Revselse at være nødig, men veed ikke at *moderere* sig, men slaaer saa stærkt, at ikke alleene Huden gaaer af men endogsaa Beenene komme til skade. (Holberg 1739: II 352-353)

Skolemesteren Syllas ivrighed og strenghed resulterede derfor i hans dårlige eftermæle, men ud fra en kontrafaktisk vurdering af de historiske omstændigheder var Holberg i parallelbiografiens sammenligning alligevel af den opfattelse, at Syllas hårdhændede regeringsform ville have været mere gavnlig for Romerriget end den milde Cæsars. Sagt på en anden måde behøvede den romerske befolkning en streng regent, hvis deres lastværdige levevis skulle ophøre (Holberg 1739: II 441-442).

Som det var tilfældet med Sylla-biografien var *Les Vies des Hommes Illustres* den altoverskyggende hovedkilde til Holbergs Cæsar-biografi, og endnu engang kunne Holberg ikke forlige sig med sin kildes portræt. Årsagen hertil var en anden end i Sylla-biografien. For mens Plutarch ikke havde meget til overs for Sylla, så var Cæsar og hans parallel Alexander den Store Plutarchs ypperste helte (Plutarch 1724: VI 1-341).

Holberg syn på Plutarchs to helte var straks mere forbeholdent, og han var ikke sen til at positionere sig i forhold til Plutarchs portræt af Cæsar, som han omtalte i både forberedelsen og biografiens første afsnit.¹¹³ Dette synes imidlertid at have været nok for Holberg, og den diskussionslystne stil fra Sylla-biografien var intet sted at finde i Cæsar-biografien. For mens Holberg nævnte Plutarch hele sytten gange i Sylla-biografien, refererede han i Cæsar-biografien kun én anden gang til Plutarch, Denne henvisning omhandlede mandtallet i Pompejus' og Cæsars hære inden "det store Pharsaliske Slag" (slaget ved Farsalos); et tal han på baggrund af Appians *Romanarum Historiarum* desuden ikke anså som retvisende (Holberg 1739: II 402-403; Plutarch 1724: VI 256).

Få steder valgte Holberg at springe i Plutarchs fortælling. Efter at have betvivlet Plutarchs mandtal præsenterede han nogle eksempler på tapperheden blandt Cæsars tropper. Oplysningerne havde han fundet ca. 57 sider forinden, hvor Plutarch gav sig i kast med sin skildring af slaget ved Farsalos. I forlængelse af eksemplerne på soldaternes mod præsenterede Plutarch nogle kortere historier: Cæsars apopleksi i Cordoba – hvilket visse mener var epilepsi – hans sove- og arbejdsvaner, hans evner til hest samt hans mådehold. Disse fandt Holberg nyttige til biografiens

¹¹³ Holberg er desuden bemærkelsesværdig misvisende, når han omtalte parallelbiografien om Alexander og Cæsar, idet han skrev, at Plutarch ikke havde: "dristet sig til at gøre den Sammenligning imellem dem [Alexander og Cæsar], som han har gjort imellem andre berømmelige Mænd." (Holberg 1739: II 372). Sætningen lader os altså forstå, at Holberg ikke kendte til Plutarchs sammenligning af de to, hvilket synes højst usandsynligt. Forklaringen kan være, at der har sneget sig en fejl ind i sætningen, så at Holberg utilsigtet fik det til at fremgå, at han ikke kendte til sammenligningen.

karacterskildring (Holberg 1739: II 403-404, 429-431; Plutarch 1724: VI 203-207). Holberg inddrog også oplysninger fra Plutarchs andre biografier, som beskrivelsen af Catos endeligt, der var baseret på Plutarchs Cato-biografi (Holberg 1739: II 412-413; Plutarch 1724: VI 536-542).

Udeladelser og forkortelser af Plutarch findes der mange eksempler på i biografien. Værst gik det ud over Plutarchs skildringer af Cæsars mange krigstogter, og forklaringen herpå var den sædvanlige: ”mit Forsæt i dette Verk er heller at give Afrisning paa Personerne, end udførligen at tale om deres Krigsbedrifter.” (Holberg 1739: II 387). Den ringe interesse for Cæsars krigsbedrifter synes ikke udelukkende foranlediget af Holbergs rolle som *Biographus*. Netop Cæsars krigsbedrifter var et centralt punkt i Plutarchs biografi. Det var i krig, at Cæsar ifølge Plutarch udviste sine største og mest prisværdige egenskaber. Det kom derfor ganske naturligt for Holberg, at han her dæmpede Plutarchs ros, selvom han stadig anerkendte Cæsars bedrifter i felten: ”Man seer derudi med Forundring hans store *Capacitet* udi Krigssager, hans Hurtighed udi at føre sig en Seyer til Nytte, hans *Fatiguer* og Dristighed, som gik undertiden indtil at kaste sig eene blant Fienden for at opmuntre hans Folk til at holde Stand” (Holberg 1739: II 388).¹¹⁴

Tilføjelser til Plutarchs biografi kom i form af Holbergs egne betænkninger og inddragelse af anden relevant litteratur. Det var i disse tilføjelser, at Holbergs syn på Cæsar fremlagdes for læseren. Et eksempel herpå var, da Holberg med Plutarch som sit forlæg beskrev de politiske intriger, som Cæsar udøvede mod Cato og Cicero. Hverken Plutarch eller Holberg var positive over for Cæsars undergravende politiske virksomhed, men mens Plutarch i forbifarten nævnte det lastværdige ved Cæsars handlinger (Plutarch 1724: VI 200-201), så konstruerede Holberg sin egen negative betænkning herover:

og er den Deel af hans [Cæsars] Levnet lidet *honorable*, saasom det er en Kiede af lutter Uretfærdighed, skadelige Foretagender, Forfølgelser mod de beste og ærligste Romere, onde Menneskers Forfremmelser, Hyklerie til Almuen og Sammenrottelse imod Republiqven; (Holberg 1739: II 386-387)

¹¹⁴ Desuden henviste Holberg til Cæsars *Commentarii de bello Gallico*, der skulle have ros for dens skildring af ”Nordiske *Antiqviteter*”. (Holberg 1739: II 388).

De vigtigste kilder ud over Plutarch var den romerske historiker Gaius Sallustius Crispus, hvis samlede værker Holberg ejede i en udgave fra 1677 og Gaius Suetonius Tranquillus' tolv kejserbiografier, som han kunne læse i sin 1688-udgave af *Caivs Svetonivs Tranqvillvs Cum Isaaci Casavboni Animaduersionibus, Et Dissertationibus Politicis Joh. Henr. Boecleri* (Bruun 1869: 29, 30). Sammenligningen mellem Cæsar og Cato lånte Holberg fra *Opera omnia quæ exstant*, men den indledende bemærkning om, at: ”Fra den Tiid var stedsvarende Fiendskab imellem *Cæsar* og *Cato*, og er det ikke liden Plett paa den førtes Navn og Rygte, at han havde den ærligste Mand paa de Tider til bestandig Fiende.” (Holberg 1739: II 379), var Holbergs egen. Sammenligningen viste, hvor forskellige de to fjenders karakteregenskaber var, samtidig med at den bekræftede Holberg i sit billede af Cæsar, da den romerske historiker foretrak Cato (Holberg 1739: II 379-380; Sallustius Crispus 1677: 139-143). Spor fra Suetonius Tranquillus er mere spredte. De berømte ord ”**Hvad? min Søn, Brute! est du ogsaa med**”, som i Shakespeares adaption blev til ”også du min søn Brutus” havde Holberg fundet hos Suetonius Tranquillus (Holberg 1739: II 429; Suetonius Tranquillus 1688: 37[lxxxii]), men også store dele af karakterskildringen baserede Holberg på Suetonius Tranquillus' skrift. En udførlig gennemgang af spor efter *Caivs Svetonivs Tranqvillvs Cum Isaaci Casavboni Animaduersionibus, Et Dissertationibus Politicis Joh. Henr. Boecleri* i karakterskildringen vil blive for omstændelig, da Holberg sprang frem og tilbage i skriftet, og læseren må derfor tage til takke med en henvisning (Holberg 1739: II 432-435, 436; Suetonius Tranquillus 1688: 14[xxx], 20-21[xlv], 22[xlix], 24-27[lv-lx], 28-29[lxvi], 30[lxix-lxx], 31-33[lxxiii-lxxv], 33[lxxvii]).¹¹⁵ Karakterskildringen var som nævnt ovenfor heller ikke uden bidrag fra Plutarchs biografier. Ud over afsnittet, hvori Holberg nævnte Cæsars apopleksi etc., benyttede han sig endvidere af Plutarch – i dette tilfælde Cato-biografien – til beskrivelsen af Cæsars umættelige trang til kvinder og Catos reaktion på Cæsars affære med Catos halvsøster Servilia (Servilia Caepionis) (Holberg 1739: II 430-432, 435-436; Plutarch 1724: VI 203-207, 455-456). De mange udpluk fra Plutarchs og Suetonius Tranquillus' skrifter indikerer, at Holberg måtte bygge

¹¹⁵ Det skal bemærkes, at citatet: ”*Galliam subegit Cæsar, Cæsarem Nicomedes*” (Holberg 1739: II 435) er misvisende i forhold til Suetonius Tranquillus, der skrev: ”*Gallias Cæsar subegit, Nicomedes Cæsarem*.”, og han fortsatte: ”*Ecce Cæsar nunc triumphat, qui subegit Cæsarem: Nicomedes non triumphat, qui subegit Cæsarem*” (Suetonius Tranquillus 1688: 22[xlix]).

biografiens karakterskildring op fra bunden; dette til trods var denne ikke den mest gennemarbejdede del af biografien.

Fra og med Holbergs skildring af konspirationen, der førte til Cæsars død, bliver det vanskeligere at identificere biografiens forlæg. De få informationer vedrørende Cæsars forberedelser til sit felttog mod partherne og den sibyllinske spådom genfindes hos Appian, mens Plutarch i sin biografi om Brutus skildrede, hvorledes Cassius overtalte Brutus til at deltage i mordet på Cæsar. Måske satte Holberg selv historierne sammen, selvom det er mere sandsynligt, at han skrev af fra den franske historiker Samuel de Broës *Histoire du triumvirat de Jules Cesar, Pompée et Crassus*. Holberg henviste aldrig til Broës skrift, men alt tyder på at han var i besiddelse af værket, da Broës skildring af konspirationen er nærmest ordret den, Holberg forfattede 45 år senere (Holberg 1739: II 424-425; Plutarch 1724: VIII 112-113; Appian 1670: 810; Broë 1694: 240-241).¹¹⁶ Brutus' efterfølgende samtale med sin kone Porcia, hvor han afslørede komplottet mod Cæsar, findes dog ikke i Broë. Plutarch havde skildret samtalen i sin Brutus-biografi, men skulle Holberg have anvendt denne, parafraserede han sit forlæg (Holberg 1739: II 425; Plutarch 1724: VIII 117-118). Forvarslerne om Cæsars forestående død og Decimus Brutus' succesfulde forsøg på at overtale Cæsar til at begive sig over i senatet fandt Holberg enten hos Broë, Suetonius Tranquillus eller Plutarch, om end Holbergs skildring ligger tættest på førstnævnte (Holberg 1739: III 425-426; Plutarch 1724: VI 296-300; Suetonius Tranquillus 1688: 35-36[lxxxi]; Broë 1694: 241-242). Retorikeren Artemidorus' frugtesløse forsøg på at advare Cæsar om komplotmagernes planer havde Holberg fra Plutarch, mens skildringen af selve mordet var et udpluk af informationer fra forskellige forfattere (Holberg 1739: II 427-429; Plutarch 1724: VI 302-304; Suetonius Tranquillus 1688: 36-37[lxxxii]; Broë 1694: 243-244). Med en sådan variation i kildematerialet og med Holbergs foretrukne arbejdsmetode in mente, klæber mistanken om en skjult kilde sig til biografien. Trods utallige forsøg har det imidlertid ikke været muligt at finde frem til, hvad Holberg så skulle have anvendt, og uvisheden må i dette tilfælde komme Holberg til gode. Verdenshistoriens vel nok mest berømte mord interesserede Holberg i en sådan grad, at han gjorde sit for at

¹¹⁶ Appian genfortalte også samtalen mellem Brutus og Cassius, men ikke med de samme ord som hos Holberg og Broë (Appian 1670: 812-813).

skildre begivenhederne så nøjagtigt og troværdigt som muligt – dvs. som et puslespil med brikker fra mange kilder.

Socrates og Epaminondas

Holberg-forskere har ikke holdt sig tilbage med at give bud på, hvilke kilder Holberg anvendte til at biograferer Socrates. De fleste har ment, at biografien for størstedelens vedkommende baserede sig på antikkens forfattere. Således har litteraturhistorikeren Anne E. Jensen anført Xenofons og Platons skrifter som de vigtigste kilder til biografien (Jensen 1984a: 125) – en påstand hun efter alt og dømme baserer på biografens mange henvisninger til de to forfattere. En lignende konklusion finder vi hos Billeskov Jansen og Kirkegaard-forskeren Tonny Aagaard Olesen, der yderligere krydrer kildegrundlaget med Diogenes Laertius, Plutarch og Aristophanes (Holberg 1944-54: VI 107; Olesen november 2009: 5 note 24). Fælles for alle tre er overbevisningen om, at Socrates-biografien byggede på antikkens klassikere. Olesen synes endda at være skeptisk over for den idé, at Holberg benyttede mere samtidige kilder. Han betvivler med god grund litteraturhistorikeren Lars O. Lundgrens tese om, at Holberg enten anvendte den franske originaludgave af François Charpentiers *La vie de Socrate* (1650)¹¹⁷ eller Christian Thomasius' senere tyske oversættelse (Lundgren 1978: 108; Olesen november 2009: 5 note 26).¹¹⁸ Endvidere forbigår Olesen i al stilhed litteraturhistorikeren August Petersons antagelse om, at Holbergs tanker om den sokratiske ironi stammede fra Thomas Stanleys *The History of Philosophy* fra 1656 (Peterson juli-december 1935: 127).¹¹⁹

Ideen om, at Socrates-biografien baserede sig på et antikt kildegrundlag, er ganske forståelig, når henvisningerne i biografien optælles.¹²⁰ Som vi imidlertid har erfaret i andre biografier, afspejler antallet af henvisninger til en forfatter ikke

¹¹⁷ En sammenligning af de to biografier har ikke afsløret nogen iøjnefaldende overensstemmelser.

¹¹⁸ Lundgren mener desuden, at der findes spor fra Cicero, Seneca og andre latinske forfattere. Ligeledes skulle Montaignes skrifter have bidraget til Holbergs interesse for Socrates (Lundgren 1978: 108). Aage Kragelund har i sine to studier *Holberg og Cicero* og *Holberg og Seneca* identificeret Cicero- og Seneca-citater i Holbergs bøger. Mens Kragelund identificerer flere Cicero-citater i parallelbiografien om Socrates og Epaminondas, så finder han ingen spor af Seneca (Kragelund 1978; Kragelund 1983: 94).

¹¹⁹ Olesen må have kendt til Petersons påstand, da han henviser til Petersons artikel (Olesen november 2009: 2).

¹²⁰ I fire tilfælde henvises der til Xenofons tekster (han nævnes fem gange), Platons skrifter nævnes tretten gange og Plutarch en enkelt gang.

nødvendigvis forfatterens betydning for biografiens udfærdigelse, og her er Socrates-biografien ingen undtagelse.

Petersons påstand om Holbergs brug af Stanleys *The History of Philosophy* til beskrivelsen af den sokratiske ironi er ganske ejendommelig. På den ene side er sporene efter Stanley i denne centrale del af biografien ikke entydige, og der eksisterer flere spor efter andre kilder. På den anden side afslører Peterson med sin misvisende antagelse biografiens hovedkilde.

Inden vi dog dykker ned i Holbergs brug af Stanley, synes det på sin plads at efterprøve Petersons antagelse. I forbifarten skal det også nævnes, at Holberg ikke benyttede sig af Stanleys engelsksprogede originaludgave. Et kig i Bruuns fortegnelse over Holbergs bibliotek afslører, at han ejede den latinske oversættelse fra 1711 med titlen *Historia Philosophiae* (Bruun 1869: 9), og det var netop denne udgave, Holberg benyttede sig af.¹²¹ Ved en sammenligning af Stanleys og Holbergs tekster forekommer der en påfaldende lighed mellem Socrates-biografien og det formodede forlæg, når Holberg skrev, at: ”I den Henseende [når Socrates underviste] var det, at Socrates betienede sig af det, som man kalder *Ironia* eller en Art af *Simulation*, ladende, som han selv intet vidste, men admirerede andres Tale, og derfor blev kalden *εἰρων*, det er, een som stiller sig eenfoldig og uvidende an.” (Holberg 1739: II 494; Stanley 1656: III 5; Stanley 1711: 114). Hvad Holberg, modsat Stanley, ikke bemærkede var, at Socrates’ undervisningsform – ud over ironien – indeholdt et andet ligeså vigtigt element:

¹²¹ Pga. ringe latinkundskaber har undertegnede valgt at anvende den engelske udgave fra 1656. At sammenligne den engelske udgave med Socrates-biografien giver imidlertid visse problemer. Holberg anvendte som førnævnt den latinske udgave, der – udover at bestå af sætningskonstruktioner og ord forskellig fra originalen – var suppleret med kommentarer og uddybende tekstsupplementer, forfattet af den tyske teolog Gottfried Olearius (Santinello et al (red.) 1993: 178). Olearius’ supplementer genfindes også i Socrates-biografien. Når Holberg f.eks. fortalte historien om, hvordan en unavngiven person overfaldt Socrates, der: ”med Taalmodighed udstod, indtil hans heele Ansigt hovnede. Den eeneste Hevn han derover tog, var at lade tegne paa sit eget Ansigt disse Ord: *N. N. fecit* [en ukendt gjorde det].” (Holberg 1739: II 540), så indeholdt den latinske, men ikke den engelske udgave Socrates’ hævnaktion (Stanley 1656: III 50; Stanley 1711: 185). Et mere kuriøst eksempel er Holbergs beskrivelse af en af Socrates’ fjender Melitos’ udseende, der blev beskrevet som havende: ”et stridt Haar, langt Skiægg, en krum Næse” (Holberg 1739: II 504). I den engelske udgave havde Meltio: ”long hair, a high nose, and a thin beard” (Stanley 1656: III 31), mens han på latin var udstyret med: ”strittende hår, ikke alt for langt skæg og krum næse [hirtis capillis quod fuerit, non nimis promissa barba, ac naso praeadunco]” (Stanley 1711: 167). At Holberg udstyrede Meltio med et langt skæg må skyldes, at han overså et ”non”. Pga. disse og lignende uoverensstemmelser og for at behage den interesserede latinist henvises der både til den engelske originaludgave og til den latinske 1711-oversættelse.

His [Socrates'] manner of teaching was answerable to his opinion, that the soul præexistent to the body, in her first separate condition, endued with perfect knowledge, by immersion into matter, became stupified, and in a manner lost, until awakened by discourse from sensible objects; whereby by degrees she recovers her first knowledge, for this reason he taught onely by *Irony and Induction*: (Stanley 1656: III 5; Stanley 1711: 114)

Med "Induction" forstod Stanley den sokratiske dialektik. Der var tale om: "a manner of discourse, which gaines the assent of him with whom it is held, to things not doubtfull, by which assents it causeth that he yeeld to a doubtfull thing, by reason of the likeness it hath those things whereunto he assented" (Stanley 1656: III 5; Stanley 1711: 114). I modsætning hertil sammenblandede Holberg de to begreber og supplerede desuden sin beskrivelse med Stanleys efterfølgende fortælling om, hvordan Socrates sammenlignede sit virke med en jordemoders (Holberg 1739: II 494; Stanley 1656: III 6; Stanley 1711: 114). Men ud over disse to tekstpassager er lighederne mellem beskrivelserne af den sokratiske ironi ikke slående. Eksempelvis sluttede Stanley på baggrund af jordemoder-fortællingen, at Socrates ikke tog betaling for sin undervisning med det argument, at han hverken vidste noget selv og ej heller var nogens læremester (Stanley 1658: III 6; Stanley 1711: 114). Holberg derimod syntes ikke, at jordemoder-metaforen var blevet tilstrækkeligt forklaret, så i stedet for at følge Stanley brugte han godt og vel en kvart side på at uddybe betydningen af metaforen:

Plato vidner, at han tog dette Infald af hans egen Moder [Phænarate], hvilken havde været Jordemoder, sigende, at hvor forfaren hun end var, saa kunde hun dog ikke forløse nogen Qvinde, med mindre hun var frugtsommelig med et Foster, ligesom han selv ved sin Lærdom ikke kunde bringe nogen Frugter frem hos sine Tilhørere, med mindre Naturen havde plantet noget hos dem; saa at hans Konst bestod alleene i at hielpe det skiulte Foster til at komme for Lyset. (Holberg 1739: II 494-495)

Hvor dette lille tekststykke stammer fra, kan ikke siges med sikkerhed. Når Holberg nu henviste til Platon ville det være nærliggende at tro, at han slog op i et eksemplar af den græske forfatters *Theaetetus* og udfærdigede sine udgave af historien derfra. Et

andet og mere sandsynligt oprindelsessted var den franske udgave af Joseph Addisons og Richard Steeles *The Spectator* – der på fransk gik under navnet *Le spectateur ou le Socrate moderne* – hvor et mindre tekststykke er næsten identisk med Holbergs beskrivelse (Addison 1726: IV 216).¹²²

Herefter fulgte Holberg op med et længere apologisk tekststykke om den sokratiske ironi, der heller ikke genfindes i *Historia Philosophiae*. Holberg havde i stedet flettet ca. tre en halv sider sammen af sine egne tanker om den sokratiske ironi samt oplysninger fra forskellige tekster, der indirekte berørte Socrates' ironi og underbyggede Holbergs argumenter. Historien om dyret Ichneumon – faraokatten – der ødelagde krokodillens æg, hentede Holberg fra førnævnte *Le spectateur ou le Socrate moderne*; denne gang i det 126. nummer (Holberg 1739: II 497-498; Addison 1726: II 159-160).¹²³ Afslutningsvis præsenteredes en række moralfilosofiske anekdoter om spot, hvoraf kun den sidste kunne betegnes som: ”Socratisk Skiemt, som fortæner heller at berømmes end lastes.” (Holberg 1739 II: 498). Holberg henviste selv til ”Den bekiendte Engelske *Spectator*”, som ophav til historierne, og ganske rigtigt genfindes anekdoterne her (Addison 1726: V 215-219).¹²⁴ Det er interessant at bemærke, hvor meget brugbart materiale der var at finde i Addisons og Steeles *Le spectateur ou le Socrate moderne*. Da Holberg i 1744 vurderede skriftets kvaliteter, konstaterede han, at:

Nogle *Materier* ere udførte med saadan Fynd og Ziirlighed, at de kand passere for Mesterstykker: andre derimod ere kun maadelige, og den største Deel af ingen Betydning: hvorudover den Franske Oversetter haver fundet for got at udelade mange Stykker deraf, og var det at ønske at han end havde udeladt fleere. (Holberg 1744: I 12)

¹²² Her anvendes en engelsk udgave, da det ikke har været muligt at få fat i en komplet fransk udgave.

¹²³ Ichneumon-historien gentog Holberg i forskellige afskygninger senere i forfatterskabet (se f.eks.: Holberg 1744: II 578; Holberg 1749: 81).

¹²⁴ Litteraturhistorikeren Lennart Pagrot har anført, at historien om faraokatten skulle stamme fra en engelsk udgave af *The Spectator* (nr. 126). Han påstand baserer sig med al sandsynlighed på Holbergs henvisning, men noget uforståeligt ignorerer han den tekstdel, som referencen ellers relaterer sig til. Billeskov Jansen bemærker ligeledes *Spectator*-henvisningen, men han præciserer ikke, hvor de moralske anekdoter stammer fra (Pagrot 1961: 184; Billeskov Jansen: 1938-39: I 175-176).

Vi må så formode, at lige netop de numre af *Le spectateur ou le Socrate moderne*, han brugte i Socrates-biografien, havde den fornødne kvalitet. Der synes ligeledes at være spor efter skriftet, når Holberg proklamerede at:

Hvad ellers af alle *Socratis* Taler holdes mest opbyggelig, og som *Erasmus Roterodamus* har fundet sig saa bevæget over, er denne: **Om mine Gierninger have været Gud behagelige det kand jeg ikke sige. Dette er jeg alleene forsikkred om, at jeg alle Tider har søgt at behage ham, og jeg haaber formedelst denne min gode Attraae at finde Naade hos ham.** Af denne Tales Læsning er *Erasmus* bleven saa bevæget, at han har ladet falde disse Ord: *O sancte Socrates! Ora pro nobis.* (Holberg 1739: II 523)

Holbeg hentede enten citatet fra Erasmus (af Rotterdam) Roterodamus' egne skrifter (Erasmus 1709: 133) eller fra *Le spectateur ou le Socrate moderne*, hvis fortælling lå mærkbart tæt på passagen i biografien (Addison 1726: III 175-176).

Det er dog mest sandsynligt, at henvisningen var andenhånds,¹²⁵ og vi skal i det hele taget være skeptiske over for Socrates-biografiens mange henvisninger, da et overvældende flertal af disse var andenhånds hentet fra enten *Le spectateur ou le Socrate moderne* eller biografiens vigtigste kilde *Historia Philosophiae*, der trods dens mindre rolle i beskrivelsen af den sokratiske ironi dannede grundlaget for meget andet i biografien. Trods den ene henvisning til *Le spectateur ou le Socrate moderne* var Holberg meget lidt meddelsom om sit reelle kildegrundlag. Intet andet sted i biografien omtales Addisons og Steeles skrift, mens Stanleys biografiske værk¹²⁶ aldrig nævnes. Endnu engang synes det nødvendigt at spørge sig selv, hvorfor Holberg besluttede sig for at tie om sin biografis reelle kildegrundlag, og ligesom med biografien om Mahomed er det fristende at antage, at Holberg foretrak at fremstå mere belæst, end han var. Hvis vi genkalder os Holbergs førnævnte begrundelse for overhovedet at have indlemmet parallelbiografierne om Sylla og Cæsar samt Socrates og Epaminondas, så var en af årsagerne, at værkerne til de græske og romerske biografier kvalitetsmæssigt var af en helt anden kaliber, end dem Holberg benyttede

¹²⁵ Billeskov Jansen har ligeledes antaget, at Erasmus Rotterdams' udbrud var andenhånds hentet enten fra en Platonkommentar eller et andet skrift til tilknytning til Socrates (Billeskov Jansen 1938-39: II 26).

¹²⁶ Stanley udformede *Historia Philosophiae* som en samling af biografier om antikkens filosoffer.

sig af til at skrive de orientalske og indianske biografier. Forfatterne, der havde givet sig i kast med f.eks. at skildre Socrates' liv, var ganske enkelt nogle af de bedste. Vi har allerede set, hvor forbeholden Holberg var over for indholdet af *Le spectateur ou le Socrate moderne*, og Stanley synes heller ikke at have haft en stor stjerne hos Holberg, der intet sted i sit forfatterskab tog sig tid til at nævne den engelske forfatter. Rosen tilkom derfor ikke biografiens reelle kildegrundlag, men i stedet forfattere som Platon, Xenofon og Plutarch, som Holberg henviste til i et væk, og som flere Holberg-forskere uden forbehold har baseret deres kildestudier af Socrates-biografien på.

Når Olesen f.eks. påpeger, at Holberg refererede til Plutarch i fortællingen om årsagerne til, hvorfor Socrates giftede sig med sin anden hustru Myrto, så var henvisningen i virkeligheden andenhånds hentet fra *Historia Philosophiae* (Holberg 1739: II 533-534; Stanley 1656: III 53; Stanley 1711: 187; Olesen november 2009: 6 note 25).

Med hensyn til skildringen: ”af anklagerne mod Socrates og dommen over ham, hvilket altsammen nøje følger Xenofons *Apologi*, mens samtalerne under det påfølgende fængselsophold – som traditionen byder – helt følger Platons *Kriton*, hvor Sokrates taler som den viseste mand.” (Olesen november 2009: 6), synes det umiddelbart mere plausibelt, at Holberg nok engang benyttede sig af *Historia Philosophiae*, der indeholdt en udmærket gengivelse af Xenofons beretning om både retssag og domsafsigelse samt Platons skildring af fængselsopholdet og Socrates' død (Holberg 1739: II 506-524; Stanley 1656: III 33-46; Stanley 1711: 168-181).

Når Holberg på siderne 498 til 499 kritiserede Platon for at tillægge:

meget af sit eget, hvilket *Socrates* selv merkede, og derfor, da han engang hørte *Platonis Lysidem* at læses, sagde han: **Ey hvor meget har denne unge Mand løyet om mig.** Og vidner *Xenophon*, at *Socrates* har aldrig talt om physiske og mathematiske Sager, hvormed han sigter paa *Platonem*, som udi sine Skrifter forestiller *Socratis* Lærdom om naturlige Sager, *Geometrie* og *Musiqve*; thi denne store Mands heele Philosophie bestoed udi *Morale*, *Oeconomie* og *Politie*. (Holberg 1739: II 498-499)

genfindes et lignende argument i Stanleys værk, hvor der står:

as Plato with most liberty, intermixing so much of his own; whence *Socrates* hearing him recite his *Lysis*, said, how many things doth this young man feign of me? And Xenophon *denying* Socrates *ever disputed of heaven, or of naturall causes, or other disciplines which the Greeks call μαθημάτων* saith they who ascribe such dissertations to him, lye falsely, wherein (as Agellius observes) *he intends* Plato, in whose books Socrates *discourseth of Naturall philosophy, Musick, and Geometry*. (Stanley 1658: I 6)¹²⁷

Ligheden mellem de to citater er til at få øje på, men det er forskellene også. For mens Stanley udelukkende bemærkede Xenofons indvendinger mod Platons antagelser om Socrates' interesseområder, så gik Holberg skridtet videre og fremhævede sin egen forståelse af Socrates' filosofi, som bestående af morale, økonomi og politik. Blandt Holberg-forskere hersker der bred enighed om, at Holbergs portræt af Socrates baserede sig på Xenofons billede af den græske filosof og ikke Platons (se f.eks.: Holberg 1944-54: VI 107; Lundgren 1978: 109). Netop Holbergs trepunkts-opsummering af Socrates' filosofi er blevet brugt som argument herfor, da disse tre punkter fremstillede Socrates som den gode samfundsborger, hvis filosofi udelukkende sigtede på samfundsgavnlig virksomhed. Således fremstod Socrates i Holbergs biografi som et xenofonsk dydsmønster for den gode borger, mens Platons billede af Socrates, som den dybsindige og også lidt sære drømmer trådte i baggrunden (Olesen november 2009: 7). Sagt på en anden måde demonstrerede Socrates sin efterstræbelsesværdige filosofi gennem sine handlinger. En lignende opfattelse finder vi hos Stanley, der beundrede Socrates: "for his moral coherence and instinctive application of doctrines to general behaviour." (Bottin et al 1993: 187). Dette var dog ikke ensbetydende med, at Stanley ligesom Holberg tilsluttede sig Xenofons billede af Socrates, da han aldrig entydigt fremhævede Xenofons Socrates-

¹²⁷ Den latinske oversættelse lyder: "liberius eandem operam absolvente Platone: qui multa adeo de suis adtexuit, vt non facile sit magistri dictata ab iis, quae discipuli sunt, discernere. Vnde Socrates, *Lysidem* Platonis recitari audiens, proh! Dii immortales, dixisse fertur, quam multa de me mentitur adolescens! Diserteque Xenophon negat, vnquam Socratem de coelis, causisue naturalibus disseruisse, neque de aliis disciplinis, quae *μαθημάτων* nomine Graecis veniunt: additque illos, qui de talibus rebus eum disseruisse affirmant, impudentissime mentiri: in Platonem, obseruante Gellio, digitum intendens, in cuius libris Socrates de rebus naturalibus, Musicis & Geometricis disputans repraesentatur." (Stanley 1711: 115). Det er værd at bemærke, hvordan enkelte ord såsom *Lysidem* Platonis – hvis rækkefølge dog var det omvendte i Holbergs tekst – og *Platonem* går igen hos Holberg. Socrates' udbrud "proh!", der normalt oversættes med ak og ikke "Ey", taler ligeledes for, at Holberg anvendte den latinske udgave, da Socrates' udbrud ikke findes i Stanleys engelske version.

billede frem Platons eller omvendt. At Holberg var mere overbevist om rigtigheden af Xenofons Socrates ses desuden af, hvad han valgte at udelade fra sit forlæg. Havde han fulgt Stanleys biografi til punkt og prikke, skulle han efter Xenofons kritik af Platon og den korte skitse af Socrates' syn på regnekunsten – som var mere udførlig beskrevet hos Stanley – (Holberg 1739: II 499; Stanley 1656: III 6-7; Stanley 1711: 115-116) have påbegyndt et større afsnit om Socrates' metafysik, efterfulgt af et endnu længere afsnit om den græske filosofers tanker om et utal af etiske emner, for til slut at beskrive Socrates' genius, som Stanley behandlede i et kapitel for sig (Stanley 1656: III 8-24; Stanley 1711: 116-160).¹²⁸ Denne anseelige tekstmængde figurerer imidlertid ikke i *Heltehistoriers* Socrates-biografi. Hvorfor Holberg udelod en beskrivelse af Socrates' metafysik og hans genius, kan vel bedst forklares med, at han ganske enkelt ikke nærrede den store interesse for sådanne emner. Selvom Holberg i sin tidlige karriere havde bestredet professoratet i netop metafysik, er det et gammelkendt faktum, at han ikke havde meget til overs for denne filosofiske disciplin og at gøre sig betænkninger om en eventuel åndelig magt – genius – der rådede Socrates til at handle på en bestemt måde, huede sikkert heller ikke Holberg. Det er måske sværere at forstå, hvorfor Holberg også forbigik Stanleys lange afsnit om Socrates' etik. Heri kunne han finde flere af Socrates' tanker om morale, politik og økonomi. Årsagen til denne udeladelse kan delvist forklares med afsnittets struktur. Stanley havde ingen intention om at undersøge sammenhængen i Socrates' filosofi, og han konstruerede derfor ikke denne del af biografien som en sammenhængende tekst, der forbandt Socrates' tanker. I stedet samlede han en længere række citater fra Socrates, som han så kategoriserede under forskellige etiske emner. Holbergs arbejdsmetode havde ikke til formål at få en sammenhæng ud af sådant sammensurium af citater, og det var derfor nemmere at springe denne del over. I fin tråd med den xenofonske Socrates interesserede Holberg sig heller ikke for synderligt for Socrates' prædiken, men mere for hans evne til at leve i følge sin filosofi. Det var altså ikke, hvad Socrates sagde, men hvad han gjorde, der var interessant.

Holberg-forskeres fascination af Socrates-biografien beror ikke udelukkende på, hvad Holberg skrev om Socrates, men også hvordan han kombinerede sit portræt

¹²⁸ Dette kapitel for øvrigt den del af Stanleys Socrates-biografi, hvor der forekommer den største forskel mellem den engelske originaludgave og den latinske 1711-udgave, idet Olearius i kapitlet om Socrates' genius – der kaldtes *daemon* af Stanley og *Geist* af Holberg – indsatte en længere afhandling om emnet (Stanley 1711: 130-160).

af den græske filosof med parallelbiografiens forberedelse. Heri opstillede han fjorten punkter, der kendetegnede en ret *Philosophus*’ levevis:

De rette Kiendetegn paa en viis Mand eller *Philosophus* ere: grundig Lærdom, Herredom over sine *Affecter*, tækkelig Omgængelse, Attraae til at forfremme sin Næstes Velfærd, Vindskibelighed i at efterforske Sandhed, Frimodighed i at prædike den samme, Ærbarhed uden *Affectation*, Kundskab om sig selv, liden Attraae efter verdslig og forfængelig Ære, og Fornøjelse med sin Stand og Vilkor, ikke at foragte Rigdom og Penge ey heller at dyrke dem, ringe Tanker om sin egen Person, Medlidenhed mod Vildfarende, Omsorg for at *conservere* sit Liv og Sundhed, ingen utidig Begierlighed til at døe, og ingen Frygt mod Dødens Ankomst, saa at hans *Symbolum* i den Henseende maa være: *Nec cupio, nec metuo*. Kiærlighed til Fædernelandet og Lydighed mod Øvrigheden; Taalmodighed udi Lidelser og Urets Forglemmelse, Bestandighed uden Haardnakkenhed og andre deslige *Qualiteter*. (Holberg 1739: II 449-450)

Til dette har litteraturhistorikeren Karl Mortensen bemærket, at de fjorten kendetegn hverken dannede grundlaget for parallelbiografiens efterfølgende portræt af Socrates eller Epaminondas. I stedet passede flere af punkterne: ”bedre paa Holberg end paa Sokrates.” (Mortensen 1916: 68). Om end Holberg sikkert gerne så sig selv som et levende eksempel på en ret *Philosophus*, så er Mortensens slutning en tynd påstand, der ikke har meget med virkeligheden at gøre. Mange af punkterne synes i stedet at være inspireret af Stanleys biografi, som dog ikke præsenterede en lignende fjortenpunkts drejebog, men hvis levnedsskildring over Socrates’ liv indeholdt rigeligt med stof, der kunne inspirere Holberg til sin *Philosophus*-karakteristik.

Måden hvorpå Socrates gik sin død i møde, bekræftede f.eks. Holberg i, at Socrates hverken begærede døden, men heller ikke frygtede dødens ankomst. Jordemodermetaforen, der som sagt delvist byggede på Stanley og delvist på *Le spectateur ou le Socrate moderne*, var et af flere beviser på, hvor ringe Socrates vægtede sin egen person og visdom. Socrates’ bestandighed og hans fædrelandskærlighed, der bevistes ved hans krigsbedrifter og hans ringe interesse for rigdom, bekræftedes også af historisk stof fra Stanleys værk (Holberg 1739: II 499-501, 537, 538-539; Stanley 1656: III 24-26, 49-50; Stanley 1711: 160-162, 185).

Eksempler som disse er der mange af, men det skal som sagt ikke forstås som om, Stanley allerede havde udlagt et regelsæt for en *Philosophus*' opførsel. *Historia Philosophiae* og *Le spectateur ou le Socrate moderne* bidrog med det historiske stof, som Holberg så udformede sit ideal ud fra.

Afskrivningen fra Stanley er til tider så åbenlys, at man ikke kan være i tvivl om Holbergs forlæg. Når Holberg f.eks. berettede om, hvordan unge disciples sorgfulde reaktioner på Socrates' død fik athenienserne til endnu engang at hylde Socrates for hans bedrifter og samtidig fik hans banemænd stillet til regnskab, er ligheden mellem Holbergs og Stanleys tekster slående (Holberg 1739: II 528-530; Stanley 1656: III 46-47; Stanley 1711: 181-182). Det samme gælder de efterfølgende afsnit om Socrates' to iltre koner Xanthippe og Myrto og hans bigami (Holberg 1739: II 530-533; Stanley 1656: III 51-53; Stanley 1711: 186-187). Holberg fandt også plads til nogle selvstændige betragtninger. Overvejelsen om, hvorvidt Xanthippe var en god eller ond kvinde, var hans egen, og det samme var den afsluttende afvisning af Socrates som en ren tøffelhelst:

Naar man dette løseligen læser, skulde man slutte, at *Socrates* var en feig og forsagt Mand; men han havde dette tilfælles med mange store Helte, at være Faar udi Huuset, og Løver uden for; thi det er feige og forsagde Mænds *Characteer* at herske udi Kiøkkenet og prygle Hustrue og Piger udi Huuset, og at lade sig prygle af alle uden for. (Holberg 1739: II 533)

Efter dette forsvar påbegyndte Holberg en slags karakterskildring af Socrates, som han dog ikke behøvede at stykke sammen fra grunden, idet Stanley allerede havde gjort benarbejdet i kapitel 15 – i den latinske udgave kapitel 14¹²⁹ (Holberg 1739: II 534-541; Stanley 1656: III 48-51; Stanley 1711: 182-186).

Modsat hvad flere ellers har dristet sig til at påstå, var Socrates-biografien derfor ikke den mest gennemarbejdede af *Heltehistoriers* 24 biografier. Nok lagde Holberg meget arbejde i parallelbiografiens forberedelse, men vi kan ikke komme uden om, at arbejdsmetoden til Socrates-biografien lignede den, han benyttede sig af til størstedelen af *Heltehistoriers* biografier.

¹²⁹ I originaludgaven talte Stanley forkert, således at der ikke findes noget ottende kapitel; derfor forskellen. Olearius lavede samme fejl med kapitel 15, hvorpå kapitlerne herefter følger hinanden.

Hvad der ligger til grund for antagelsen om, at Socrates-biografien skulle have været den mest gennearbejdede, er ikke helt til at afgøre. Som førnævnt indeholder biografien adskillige henvisninger til relevant litteratur, men dette gør den ikke unik.

En del af forklaringen kan måske findes i parallelbiografiens forberedelse. Med en længde på 43 sider er den uden sammenligning den længste af *Heltehistoriers* tolv forberedelser. Længden har f.eks. fået Billeskov Jansen i sine studier af Holbergs essayistik til at beskrive den som: ”den længste, den vægtigste, og den mest omtalte. Men under Synspunktet Essay: hvilket Monstrum!” (Billeskov Jansen 1938-39: II 43). Eventuelt er enkelte Holberg-forskere blevet forblændet af denne imponerende forberedelse og faldet for tanken om, at med en så omfattende og detaljeret tjekliste for en *Philosophus*’ korrekte gøre og laden var det nødvendigt for Holberg at smøge ærmerne op og konstruere en biografi fra bunden, der kunne understøtte forberedelsens fjorten punkter.

En enkelt Holberg-forsker har været mere konkret og sat lighedstegn mellem udførligheden af parallelbiografien om Epaminondas og Socrates og de tilføjelser, Holberg gjorde til *Heltehistoriers* trykmanuskript. Tesen er den, at antallet af ændringer i trykmanuskriptet afslører, hvilken af parallel-biografierne, der er den mest gennearbejdede; en ære der på baggrund heraf må tilfalde parallelbiografien om de to grækere (Amundsen 1923: 21-23). Det er da også sandt, at biografierne om Socrates og Epaminondas i trykmanuskriptet indeholder betragtelig flere tilføjelser end de andre biografier. Tilføjelserne er imidlertid ikke en indikation for, hvor gennearbejdet biografierne er, men afslører i stedet noget om Holbergs arbejdsmetode. Trykmanuskriptet indeholder ellers ikke mange informationer om Holbergs brug af litteratur, men lige netop i Socrates-biografien giver det et værdifuldt fingerpeg om, hvornår gengivelsen af *Historia Philosophiae* blev suppleret med anden relevant litteratur. Således ses det, at Holbergs førnævnte uddybelse af jordemodermetaforen var en senere tilføjelse. Det samme gælder det ca. tre en halv sider lange tekststykke, hvor Holberg forsvarede og uddybede den sokratiske ironi samt tekstsupplementet om Erasmus af Rotterdams lovprisning af Socrates (Holberg 1739: II 494-495, 495-498, 523). Da Holberg efter at have skildret Socrates’ død gjorde sig sine egne tanker om den græske filosofs karakteregenskaber, blev han åbenbart ikke helt færdig, inden skriveren gik i gang med renskriften og måtte sidenhen supplere sin fascination af Socrates’ disputationskunst med følgende:

Mange have derfor *præfereret Socratis catechetiske Methode* for *Aristotelis Syllogismer*, som siden alleene have været brugelige udi *Disputatzer*, og i sær er bleven til en høy Mode udi Christne Munke-Klostere, indtil man omsider ophittede den kraftigste Maade, nemlig at overbeviise Vildfarende med Stok, Pidske, Sværd og Baal. (Holberg 1739: II 527-528)

Kilden til det sidstnævnte supplement står hen i det uvisse, og der kan meget vel være tale om Holbergs egne ord.

Ud over det ovennævnte citat er tilføjelserne derfor identiske med de steder, hvor Holberg supplerede Stanleys fortælling med anden relevant litteratur. Tilføjelserne indikerer derfor ikke, at Socrates-biografien eller for den sags skyld hele parallelbiografien var den mest gennemarbejdede, men snarere, at den var den sidste biografi, som Holberg fik skrevet færdig. Tilføjelserne fortæller os en hel del om Socrates-biografiens tilblivelse, der ligesom andre af *Heltehistoriers* biografier synes at være udarbejdet i flere tempi. Til at begynde med udfærdigede Holberg på baggrund af *Historia Philosophiae* Socrates-biografiens struktur og egentlige fortælling. Efterfølgende supplerede han så biografien med oplysninger fra andre tekster, når han mente, at Stanleys fortælling var utilstrækkelig, eller hvis et bestemt emne krævede uddybelse.

Nogle af tilføjelserne afslører sig også ved en simpel gennemlæsning af Socrates-biografien. Ved blot at læse teksten er det normalt vanskeligt at gennemskue, hvornår Holberg skiftede kilde i sine biografier, men her er Socrates-biografien en undtagelse. At biografien primært byggede på ét latinsk værk og enkelte fransksprogede skrifter ses ganske tydeligt. De latinske dele af biografien indeholder flere kringlede sætningskonstruktioner¹³⁰ samt en hel del latinske bøjninger af egennavnene. Når Holberg så skiftede over til f.eks. *Le spectateur ou le Socrate moderne* eller gjorde sig sine egne betænkninger om Socrates, steg antallet af franske glosser, og sætningerne synes ligeledes mere flydende. Dette kan til dels forklares med, at skrivestilen i *Historia Philosophiae* ingenlunde var letlæselig, hvilket må have smittet af på Holbergs gengivelse.

¹³⁰ Et eksempel kunne være: ”Han [Socrates] passerede undertiden og Iis med sine blotte Been, saa at Soldaterne, som meenede at han gjorde saadant til deres Foragt, bare Fortrydelse derover. (Holberg 1739: II 500).

Mens Socrates-biografien – måske med undtagelse af Stanleys og Olearius' til tider tunge latinske sætninger – ikke var så omfattende et arbejde at udfærdige, som forskningen ellers har antaget, så synes biografien om Epaminondas at have voldt Holberg en del kvaler. Ligesom i biografierne om f.eks. Oran Zeb og Schach Abas klagede han over, at kildegrundlaget ikke havde været tilstrækkeligt til at skrive en fyldestgørende levnedsbetegnelse:

Det er skade, at intet udførligen er antegnet om denne Mand; thi man haver ikkun nogle faae Blader om hans Bedrifter hos *Cornelium Nepotem*; saa at man maae undre sig over, at *Plutarchus*, der har paataget sig at beskrive Græske Heltes Levnet og Gierninger, har gaaet denne Mand forbi, med mindre man vil sige til hans Forsvar, at han ingen har fundet, som kunde tiene til at gjøre Sammenligning med *Epaminonda*. Denne min korte Historie er derfor samled endeel af *Nepote* og andre gamle Skribentere, hvorudi hans Bedrifter findes her og der anførte, endeel og af *Plutarchi Apophtegmata*. (Holberg 1739: II 546)¹³¹

Dette var ikke det eneste problem. Mens kilde og moralfilosofi langt hen ad vejen passede som fod i hose, når Holberg udlagde Socrates' levned som det ypperste eksempel på en ret *Philosophus*' levevis, var sagen en anden med Epaminondas. Selvom Holberg i forberedelsen påpegede, at når det kom til en *Philosophus*' fædrelandskærlighed og hans lydighed over for øvrigheden (punkt 12): ”sees store Exempler, sær udi *Epaminondæ* Levnet” (Holberg 1739: II 481), så var det mere besværligt for Holberg at få sine kilder til at understøtte denne påstand, da den generelle opfattelse af Epaminondas var, at der her var tale om en krigshelt af Scanderbegs kaliber. Holberg var udmærket klar over, at det krævede en del overtalelse at overbevise læseren om billedet af den store *Philosophus* Epaminondas, og denne udfordring blev ikke mindre af, at Holbergs forhåndenværende litteratur, som nævnt ovenfor, var langt fra at kunne give et udførligt portræt af den thebanske general.

¹³¹ Der anes en ærgrelse hos Holberg over, at Plutarch aldrig forsøgte at biografere Epaminondas. Plutarch havde imidlertid biograferet den græske hærfører og sammenlignet ham med den romerske Scipio Africanus, men parallelbiografien er gået tabt (Pade 2007: I 338 note 997).

Bull har anført, at til Epaminondas-biografien: ”er stoffet plukket sammen fra forskellige steder, særlig fra Plutarchs *Apophthegmata* og hans biografi av Pelopidas” (Bull 1913: 115). Af uvisse årsager undlader Bull at nævne en af biografiens betydeligste kilder, den græske historiker Cornelius Nepos’ *Excellentium Imperatorum Vitae*.¹³² Holberg nævnte ham ellers flere gange i biografien. Allerede i biografiens første afsnit finder vi en henvisning til Nepos. Efter en kort opsummering af Epaminondas’ lærermestre inden for musik og dans, der stammede fra Nepos’ biografi (Nepos 1697: 65-66), påpegede Holberg, at: ”Det synes vel underligt, siger *Cornelius Nepos*, at ville lægge saadant en *Philosopho* til Roes, helst udi de Lande, hvor slige *Exercitier* holdes lidet anstændige.” (Holberg 1739: II 543). Holberg svarede efterfølgende på Nepos’ forundring med at minde om, at man altid skulle have tid og sted for øje, når man vurderede andres skikke, og i antikkens Grækenlands betragtedes netop dans og musik som: ”ziirlige Videnskaber blant alle slags Stands Personer,” (Holberg 1739: II 543). Det forekommer altså, at Holberg svarede på Nepos’ forundring, hvilket yderligere bekræftes af de mere nutidige eksempler på skikkes foranderlighed (Holberg 1739: II 543-544). I virkeligheden havde Holberg omformuleret Nepos’ eget forsvar for Epaminondas’ musikalske evner, således at det lød som Holbergs egen betragtning (Nepos 1697: 65).

Bulls påstand om, at Holberg skulle have benyttet sig af Plutarchs skrifter, er ganske forståelig. *Regum et Imperatorum Apophthegmata*, der er en del af Plutarchs *Moralia*, indeholder nogle få historier, der kunne bidrage til karakterskildringen af Epaminondas, og Holberg havde også selv nævnt værket som en kilde til biografien. Lighederne mellem tekststykker i *Regum et Imperatorum Apophthegmata* og Epaminondas-biografien er imidlertid få. Oplysninger fra Plutarchs biografi om den thebanske hærfører og Epaminondas’ nære ven Pelopidas samt detaljer om Epaminondas’ krigsbedrifter figurerer også i Holbergs Epaminondas-biografi, men de steder, hvor historierne overlapper hinanden, er Holbergs biografi mere detaljeret og fortællingen heller ikke den samme. Det kunne ligne Holberg at have benyttet sig af en kilde, han undlod at afsløre for læseren, og dette er skam også tilfældet. Uden at

¹³² I Bruuns fortegnelse over Holbergs bogsamling nævnes *Excellentium Imperatorum Vitae* ikke (Bruun 1869). Værket udkom i 1752 i en dansk oversættelse begået af en af Holbergs beundrere Frederik Christian Schønau. Hvilken udgave af *Excellentium Imperatorum Vitae*, Holberg anvendte, må blive et gæt. Han var med al sandsynlighed ikke i besiddelse af en fransk udgave, da de steder, hvor Nepos benyttedes, ikke indeholder mange franske fremmedord. Det er mere sandsynligt, at han benyttede sig af en af de mange latinske udgaver, der florerede i Holbergs samtid. Derfor sammenlignes indholdet af Epaminondas-biografien med en latinsk udgave fra 1697.

nævne navne afslørede Holberg også indirekte, at han benyttede sig af en ekstra kilde, når han skrev:

Derfor siger en vis Mand, at det er u-vist, om han [Epaminondas] var bedre Krigsmand end Borger; thi han søgte aldrig efter egen Høyhed, men alleene efter Fædernelandets Ære, og *profiterede* han saa lidt af de store Poster, han havde været udi, at der fandtes ikke saa meget efter ham, som han kunde begraves for. (Holberg 1739: II 569)

Denne vise mand var den franske historiker Charles Rollin, der i værket *Histoire Ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Medes et des Perses, des Macedoniens, des Grecs* (1733) fremførte samme pointe nærmest ordret,¹³³ og efter alt at dømme stammede ideen om at portrættere Epaminondas som både krigsmand og *Philosophus* fra Rollin (se f.eks. Holberg 569-570; Rollin 1733: V 393-394).

Også hovedparten af skildringen af Epaminondas' krigsbedrifter genfindes i den franske historikers skrift (Holberg 1739: II 547-558, 559-564; Rollin 1733: V 414-421, 447-475, 496-498, 509-524). Som så mange gange før blev mangt og meget udeladt eller kraftigt reduceret. Hvis Rollin begav sig ud på et sidespor eller berettede om ting, der ikke havde nogen videre relevans for Epaminondas, forbigik Holberg det i stilhed. Andre steder, som når Holberg gengav Rollins skildring af den af Epaminondas anførte aktion for at befri Pelopidas, der var blevet taget til fange af Alexander af Feraï – en oplysning Holberg undlod at nævne – var genfortællingen skåret helt ind til benet (Holberg 1739: II 559-560; Rollin 1733: V 496-498). Holberg faldt også over nyttige oplysninger i Rollins fodnoter. Således trak han i sin beskrivelse af lakonisk tale, der ligeledes stammede fra *Histoire Ancienne*, oplysninger fra en fodnote op i selve teksten (Holberg 1739: II 557; Rollin 1733: V 469-470, 470 note *). Enkelte steder tilføjede Holberg lidt ekstra til fortællingen, som når han drog en parallel mellem den thebanske hærenhed *Sacra Cohors*, som Holberg kaldte ”Soldurier”, og ”de gamle Gilde-Brødre udi Norden” (Holberg 1739: II 553). Kun når Holberg skildrede thebanernes retssag mod Epaminondas, valgte han at se

¹³³ ”On a douté s’il étoit plus grand Capitaine, ou plus homme de bien. Il ne chercha point à dominer lui-même, mais à rendre sa patrie dominante: & il porta le desintéressement si loin qu’il ne laissa pas en mourant de quoi fournir aux frais de ses funérailles.” (Rollin 1733: V 524-525).

bort fra Rollins noget overfladiske beretning om begivenhederne og benyttede sig i stedet af Nepos' *Excellentium Imperatorum Vitae* (Holberg 1739: II 558-559; Nepos 1697: 70).¹³⁴

På sin vis var biografiens tematiske struktur, hvor Holberg efter at have skildret den unge Epaminondas skrev: "Jeg vil udi samme min korte Historie betragte *Epaminondam* først som en stor General, dernæst som en stor Philosophus." (Holberg 1739: II 546), også hentet fra Rollin. Men mens Holberg stod på skuldrene af sit franske forlæg i forhold til idé, historisk stof og struktur, valgte han at lægge Rollins skrift fra sig, når Epaminondas' evner som *Philosophus* skulle beskrives. I stedet fandt han Nepos' *Excellentium Imperatorum Vitae* frem igen og baserede det meste af biografiens *Philosophus*-del herpå (Holberg 1739: II 564-568; Nepos 1697: 66-69).

Som sagt springer lighederne mellem Holbergs *Philosophus*-figur og Epaminondas ikke på samme måde i øjnene, som de gør med Socrates, men der var undtagelser. Fra Nepos' historie kunne Holberg berette om Epaminondas' manglende stræben efter rigdom (Holberg 1739: II 565-566; Nepos 1697: 67-69). Ligesom en *Philosophus* udviste han også stor tålmodighed, om end Holbergs eksempel egentlig stammede fra Epaminondas' bedrifter som krigshelt (Holberg 1739: 568; Nepos 1697: 69).

Epaminondas' bedrifter begrænsede sig imidlertid ikke kun til krigskundskab og filosofisk indsigt. Han besad ligeledes beundringsværdige statsmandsevner, der kunne måle sig med Akebars og Petrus Alexiovitz'. Epaminondas' levned viste, at han ligesom den mogulske hersker og den russiske zar evnede at omstøbe sine thebanske landsmænd fra et lastværdigt folkeslag til en nation, der kendetegnedes ved dyder og tapperhed. Herved kunne Holberg endnu engang gentage sin moralfilosofiske pointe om, at folkeslags dyder og laster determineredes af en god eller dårlig optugtelse og ikke af klimatiske eller andre naturlige forhold:

Af *Epaminondæ* Historie flyder ellers denne Lærdom, at den Forskiel, som findes imellem Nationer, kommer ikke saa meget af Naturen, som af Optugtelsen; thi man seer her et foragted og grovt Folk, som alle Græker

¹³⁴ Historien findes også i Plutarchs *Regum et Imperatorum Apophthegmata*, men Holbergs beskrivelse ligger tættere på Nepos' (Plutarch 1530: 28v-31r). Hvorfra Holberg fik oplysningen om, at thebanerne inden retssagen "skulde strøe Blomster paa Veyen for at bæere hans [Epaminondas'] Tilbagekomst" (Holberg 1739: II 558), er uvist, og måske benyttede Holberg sig af et helt tredje værk til beskrivelsen af retssagen.

tilforn dreve Spott med, at have overgaaet dem alle udi Dyd og Tapperhed, saa længe som *Epaminondas* levede. Saadanne Ting kand en eeneste Mand udvirke, nemlig ved Lærdom og Exempler saaledes omstøbe Folk, at de blive gandske ukiendelige, ja virkeligen *præstere* det, som *Alchymisterne* give sig ud for, nemlig at forvandle Skarn og grovt Metal til Guld. (Holberg 1739: II 570)

Samtidig beviste denne omvæltning, at Epaminondas ligesom Socrates besad en *Philosophus*' evne til: ”at forfremme det menneskelige Kiøns Nytte og Velfærd” (Holberg 1739: II 458). Forskellen var, at Socrates havde omstøbt sine disciple, mens Epaminondas havde gjort det med sine thebanske undersåtter. Holberg havde fået ideen til denne afslutning fra Rollin, der dog påpegede, at thebanerne med Epaminondas' død vendte tilbage til deres tidligere renommé (Rollin 1733: V 395-396).

Litteratur

Joseph Addison: *The Spectator. The Eight Edition*, I-VIII, London 1726.

Beate Allert: "Roxolana in German Baroque and Enlightenment Dramas", Galina I. Yermolenko (red.): *Roxolana in European Literature, History and Culture*, Burlington 2010: s. 89-108.

Leiv Amundsen: "Om manuskriptet til Holbergs Helte-Historier 1739 (Univ. bibl., Chria. ms. in quarto 89)", Francis Bull & Carl S. Petersen (red): *Holberg Aarbog*, København 1923, s. 13-23.

Leiv Amundsen: "Om Helte-historiernes tilblivelse. Holbergs bruk av litterære kilder", Francis Bull & Carl S. Petersen (red): *Holberg Aarbog*, København 1925, s. 7-30.

Anonym: *Memoire D'une personne interessée & sensible au Commerce de la Mer Baltique*, Amsterdam u.å.

Anonym: "Relation venue des Indes Orientales, par les derniers Vaisseaux de la Compagnie Hollandoise, touchant la dernière Révolution arrivée dans les Etats du Grand Mogol. De Suratte le 3. d'Octobre 1707", *Mercure Historique et Politique, Contenant l'état present de l'Europe, ce qui se passe dans toutes les Cours, l'intérêt des Princes, leurs brigues, & generalement tout ce qu'il, a de curieux pour le Mois de Mai 1709. Le tout accompagné de Reflexions Politiques sur chaque Etat*, Haag maj 1709, s. 511-523.

Anonym: *Sandfærdige Beskrivelse Om de tre Mægtigste Tørckiske Keysere, Og Derhos Arrigste Tyranner, Nemlig: Amurath den Anden, den Ottende Keyser. Mahumeth den Anden Amurathis Søn. Item Solumannus de Tolfte Tørckiske Keyser. Deris Fødsel og Herkomst deris Regiering eller Tyranniserina. Saa og deris onde og slette Død og Afsked af Verden. Derhos de tre Berømmeligste Krigs-Heldtis Historier, som udi de Tider her i Christenheden haver levet. Nemlig Johannes Corvinus*

Hunniades, Kongens udaf Ungerens General og Feldt-Herre- Georgius Castriotus eller Scanderbeg Første udi Epiro og Albanien. Saaog Nicolaus Grefve af Serini. Hvilcke alle haver været Tørckernis rette Pidsk og Svøbe, og dennem Mandeligen imodstanden, som af indførte Historier kand fornemmis, København 1709.

Anonym: "Memoires du Regne de Catherine Imperatrice & Souveraine de toute la Russie" *Le Journal des Sçavans*, Amsterdam december 1728, s. 513-534.

Anonym: *Pro Memoria pour faire voir combien la puissance du Czar est redoutable. Le 20. Octobre 1720*, Haag 1720.

Anonym [Daniel Defoe]: *An Impartial History of the Life and Actions of Peter Alexowitz, the Present Czar of Muscovy: From his Birth down to this present Time. Giving an Account of his Travels and Transactions in the several Courts of Europe; with his Attempts and Successes in the Northern and Eastern Parts of the World: In which is intermix'd the History of Muscovy. Written by a British Officer in the Service of the Czar*, London 1723

Heinrich Anz: "Fremde Vorbilder. Erziehung und Alterität in Ludvig Holbergs vergleichenden Heldengeschichten (1739)", Christiane Barz & Wolfgang Behschnitt (red.): *bildung und anderes. Alterität in Bildungsdiskursen in den skandinavischen Literaturen*, Würzburg 2006, s. 19-35.

Heinrich Anz: "Die Vernunft der Alterität Der Umgang mit dem Fremden in Ludwig Holbergs Heldengeschichten", *Jahrbuch für Internationale Germanistik*, A:78, 2007, s. 209-218.

Appian: *Appiani Alexandrini Romanarum Historiarum Pars prior, continens earum Punicam, Parthicam, Ibericam, Syriacam, Mithridaticam, Annibalicam*, I-II, Amsterdam 1670.

Gottfrid Arnold: *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie*, I-II 1699.

Anders Aschim: *Uavslutta vitskapleg etterskrift til Ein betre vår ein gong. Elias Blix, Delarbeid av avhandling levert for graden Doctor philosophiae*, Tromsø 2010.

Aboul Gazi Bahadour Khan: *Histoire généalogique des Tatars Traduite de Manuscript Tartare d'Abulgasi-Bayadur-Chan & enrichie d'un grand nombre de Remarques Authentiques & tres-Curieuses sur le veritable Estat present de l'Asie Septentrionale Avec Les Cartes Geographiques neccessaires*, oversat og kommenteret af Bentinck, Leiden 1726.

Pompa Banerjee: "Postcards from the Harem: The Cultural Translation of Niccolao Manucci's Book of Travels", Palmira Johnson Brummett (red.): *The 'Book' of Travels: Genre, Ethnology, and Pilgrimage, 1250-1700*, Leiden & Boston 2009, s. 241-282

Marin Barleti: *Scanderbeg : warhafftige eigentliche vnd kurtze Beschreibung aller namhafften ritterlichen Schlachten vnd Thaten so der aller streytbarst und theurest Fuerst vnd Herr, Herr Georg Castriot, genannt Scanderbeg, Hertzog in Epiro vnd Albanien*, Frankfurt am Main 1577.

Marin Barleti: *Chronicorum Turcicorum*, Frankfurt am Main 1578.

Pierre Bayle: *Dictionnaire Historique et Critique*, I-IV, Rotterdam 1720.

François Bernier: *Voyages de François Bernier Docteur en Medecine de la Faculté de Montpellier, Contenant la Description des Etats du Grand Mogol, De l'Hindoustan, du Royaume de Kachemire, &c. Où il est traité des Richesses, des Forces, de la Justice, & des causes principales de la decadence des Etats de l'Asie, & de plusieurs évenemens considerables. Et où l'on voit comment l'or & l'argent après avoir circulé dans le monde passent dans l'Hindoustan, d'où ils ne reviennent plus*, I-II, Amsterdam 1709–10.

F. J. Billeskov Jansen: *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*, I-II, København 1938-39.

F. J. Billeskov Jansen: ”Holberg ved arbejdsbordet. En indledning til de danske Epistler”, i F. J. Billeskov Jansen: *Ludvig Holberg og menneskerettighederne ...og andre Holbergstudier*, København 1999, s. 160-188.

Sophus Birket-Smith: *Kjøbenhavns Universitets Matrikel*, I-III, København 1890-1912.

Pål Bjørby: ”«En vis Skribent»: F. Poulain de la Barre (1647–1723) og hans tre cartesianske forsvar for kvinnen som hovedkilden til «feminismen» i L. Holbergs dikt «Zille Hans Dotters Gynaicologia» (1722)”, *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 3, 2014, s. 222-240.

C. Edmund Bosworth: ”The Study of Islam in British Scholarship” Azim Nanji (red.): *Mapping Islamic Studies: Genealogy, Continuity and Change*, Berlin 1997, s. 45-67.

Francesco Bottin et al: *Models of the History of Philosophy: From Its Origins in the Renaissance to the 'Historia Philosophica'*, Dordrecht 1993.

Henri de Boulainvilliers: *La Vie de Mahomed; Avec Des Réflexions sur la Religion Mahometane, & les Coutumes des Musulmans*, Amsterdam 1731.

Peter Brask: ”Holberg historiske helte”, Anne Elisabeth Sejten (red.): *Helte og antihelte – en litteraturkritisk mosaik*, Frederiksberg 2006, s. 59-97.

Thomas Bredsdorff: *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700-tallets nordiske litteratur*, København 2003.

Samuel de Broë: *Histoire du triumvirat de Jules Cesar, Pompée et Crassus. Contenant ce qui s'est passé depuis la mort de Catilina, jusqu'à celle de Cesar*, Paris 1694.

Christian Walter Bruun: *Fortegnelse over en Del af Ludvig Holbergs Bibliothek*, København 1869.

Francis Bull: *Ludvig Holberg som historiker*, Kristiania 1913.

Jean Chardin: *Voyages de Mr. le Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient*, I-X, Amsterdam 1711.

Giovanni Francesco Gemelli Careri: *Giro del Mondo*, I-VI, Napoli 1699-1700.

Giovanni Francesco Gemelli Careri: *Voyage du Tour du Monde*, I-VI, oversat af M. L. N., Paris 1727.

François Catrou: *Histoire Generale de l'Empire du Mogol Depuis sa Fondation. Sur les Mémoires Portugais de M. Manouchi, Vénitien*, Paris 1705.

Xenophon & François Charpentier: *Le Choses memorables de Socrate, Ovvrage de Xenophon Traduit de Grec en François. Avec la Vie de Socrate, Nouuellement compesée & recueillie des plus celebres Autheurs de l'Antiquité*, Paris 1650.

François Charpentier: *Carpentariana ou Remarques d'Histoire, de Morale, de Critique, d'Erudition, et de bons Mots*, Paris 1724.

J. J. Clarke: *Oriental Enlightenment: The Encounter Between Asian and Western Thought*, London 2003.

Anthony Cross: *Peter the Great through British eyes: Perceptions and representations of the Tsar since 1698*, Cambridge 2000.

Nicholas Dew: *Orientalism in Louis XIV's France*, Oxford & New York 2009.

Die Europäische FAMA, Welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt, 267, 1723, 195-286.

Lorentz Dietrichson: *Læredigtet i Nordens poetiske Litteratur*, Stockholm 1860.

Muriel Dodds: *Les récits de voyages: sources de L'esprit des lois de Montesquieu*, Paris 1929.

Tim Duff: *Plutarch's Lives. Exploring Virtue and Vice*, Oxford 1999.

Jean-Nicolas Duponcet: *Histoire de Scanderbeg, Roi d'Albanie*, Paris 1709.

Svend Eegholm-Pedersen: "Holberg-Ordbogen siger farvel og tak!", *Magasin fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket*, 4:2, 1989, s. 3-12.

Svend Eegholm-Pedersen: "Holberg og Die Europäische Fama. En kildestudie til Holbergs første bøger", *Fund og Forskning*, 30, 1991, s. 51-66.

Marianne Egeland: "Biografi og historieskrivning", *Historisk tidsskrift*, 81:2-3, 2002, s. 253-272.

Henry Miers Elliot: *Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan India*, Calcutta 1849.

Anne Eriksen & Anne Birgitte Rønning: "Eksemplarisk statskunst og mangfoldige kvinneliv i Ludvig Holbergs heltinnehistorier", Anne Eriksen et al (red.): *Eksemplets makt. Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, Oslo 2012, s. 113-145.

David Faßmann: *Gespräche In Dem Reiche derer Todten, Hundert Neun und Zwanzigste Entrevuë, Zwischen Der Rußischen Käyserin Catharina, Und Der weltberühmten Orientalischen Königin Zenobia, Worinnen, nebst einer Lesenswürdigen Dedication und Vorrede zum 9ten Band dieser Gespräche, auch mancherley sonderbaren Discursen, die herrliche Historie bey der grossen Printzeßinnen enthalten. Samt dem Kern derer neuesten Merckwürdigkeiten, und darüber gemachten curieusen Reflexionen*, Leipzig 1729.

David Faßmann: *Samtale i de Dødes Riige, Første Entrevue Imellem Den Kongel. Danske Vice-Admiral Petrus Af Tordenskiold Og Den viidt berømte hollandske Admiral Martin Tromp, som indeholder Begge disse store og tappre Helters Mandige*

Bedrifter Tilligemed Med de nyeste Mærkværdigheder, og de derover gjorde curieuse Reflexioner, København 1745.

Bernard le Bovier de Fontenelle: *Eloge du Czar Pierre I Par M. de Fontenelle. Prononcé à l'assemblée publique de l'Academie des sciences, le 14 novemb. 1725*, Paris 1727.

Friedrich Wilhelm Förster: *Lebens-Beschreibung Der Durchlauchtigsten Catharina Alexiewna, Czaarin und Kayserin von Rußland*, Frankfurt 1728.

[Carl Christoffer Gjörwell]: *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar Och Characterer*, I-II, Stockholm 1755-56.

[Carl Christoffer Gjörwell]: *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningar*, I-II, Stockholm 1757.

Anthony Grafton: "Church History in Early Modern Europe: Tradition and Innovation", Katherine Van Liere et al (red.): *Sacred History: Uses of the Christian Past in the Renaissance World*, Oxford 2012, s. 3-26.

Michael Gröll: *Vertheidigung des Weiblichen Geschlechts*, Frankfurt 1753.

Gudrund Hovde Gvåle: "Ludvig Holberg og Qvindekønnet", *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 1-2, 1976, s. 27-48.

Ida Falbe Hansen: "Holberg og Kvinderne", *Kvinden og Samfundet*, 9, 1893, s. 37-45.

Barthélemy d'Herbelot: *Bibliothèque Orientale, ou Dictionnaire Universel Contenant Generalement Tout ce qui regarde la connoissance des Peuples de l'Orient. Leurs Histoires et Traditions Veritables ou Fabuleuses. Leurs Religions, Sectes et Politique. Leurs Gouvernement, Loix, Coûtumes, Mœurs, Guerres, & les Révolutions de leurs Empires. Leurs Sciences, et leurs Arts. Leurs Théologie, Mythologie, Magie, Physique, Morale, Médecine, Mathématiques, Histoire naturelle, Chronologie, Géographie, Observations Astronomiques, Grammaire, & Réthorique. Les Vies et*

Actions remarquables de tous leurs Saints, Docteurs, Philosophes, Historiens, Poëtes, Capitaines, & de tous ceux qui se sont rendus illustres parmi eux, par leur Vertu, ou par leur Savoir. Des Jugemens Critiques, et des Extraits de tous leurs Ouvrages, De leurs Traitez, Traductions, Commentaires, Abregez, Recüeils de Fables, de Sentences, de Maximes, de Proverbes, de Contes, de bons Mots, & de tous leurs Livres écrits en Arabe, en Persan, ou en Turc, sur toutes sortes de Sciences, d'Arts, & de Professions, Paris 1697.

Ludvig Holberg: *Introduction Til de fornemste Europæiske Rigers Historier, Fortsat Indtil disse sidste Tider, Med Et tilstræckeligt Register, København 1711.*

Ludvig Holberg: *4re Skiemte-Digte Med Tvende Fortaler, Samt Zille Hans Dotters Forsvars-Skrift For Qvinde-Kiønnet, København 1722.*

Ludvig Holberg: *Comoedier, I-III, København 1723-25.*

Ludvig Holberg: *Dannemarks og Norges Beskrivelse, København 1729.*

Ludvig Holberg: *Dannemarks Riges Historie, I-III, København 1732-35.*

Ludvig Holberg: *Synopsis Historiæ Universalis, Methodo erotematica Exposita, København 1733.*

Ludvig Holberg: *Naturens Og Folke-Rettens Kundskab, Bygget paa de fornemste Juristers Principiis Illustrered med Exempler af de Nordiske Historier Og Conferered med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love, Tredie Edition, Forøget med adskillige nye Exempler og mange rare og curieuse Spørsmaal Og et tilstræckeligt Register, København 1734.*

Ludvig Holberg: *Den Berømmelige Norske Handel-Stad Bergens Beskrivelse, København 1737.*

Ludvig Holberg: *Almindelig Kirke-Historie Fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation, Med nogle Anmærkninger Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger*, I-II, København 1738.

Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, I-II, København 1739.

Ludvig Holberg: *Vergleichung der Historien und Thaten verschiedener insonderheit Orientalisch- und Indianischer Grosser Helden und berühmter Männer : Nach Plutarchi Beyspiel*, oversat og med indledning af I. F. S., I-II, København & Leipzig 1741.

Ludvig Holberg: *Jødiske Historie Fra Verdens Begyndelse, Fortsatt Til disse Tider*, I-II, København 1742a.

Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade. Anden og forbedrede Edition*, I-II, København 1742b.

Ludvig Holberg: "L. Holbergs Betænkning over dette Skrift." Peder von Haven: *Peder von Havens Reise udi Rusland*, København 1743.

Ludvig Holberg: *Moralske Tanker*; I-II, København 1744.

Ludvig Holberg: *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Damers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade*, I-II, København 1745.

Ludvig Holberg: *Vergleichung der Historien und Thaten verscheidener, insonderheit orientalische- und indianischer grosser Helden und berühmter Männer. Nach Plutarchi Beyspiel*, I-II, København 1748.

Ludvig Holberg: *Epistler, Befattende Adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, Item Skiemtsomme Materier*, I-V, København 1748-54.

Ludvig Holberg: *Dannemarks Og Norges Geistlige og Verdslige Staat, Anden Edition, Forandret efter nærværende Tiids Tilstand, Forøget med nogle nye Capitler*, København 1749.

Ludvig Holberg: *Remarques sur quelques positions, qui se trouvent dans l'Esprit des Loix*, København 1753.

Ludvig Holberg: *Vergeleken Geschiedten en Daden, Van verscheide zo Oostersche als Indiesche grote Helden en beroemde Mannen, Naar het voorbeeld van Plutarchus*, I-II, Amsterdam 1769.

Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter*, I-XXI, udg. af Knud Lyhne Rahbek København 1804-14.

Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs samlede Skrifter*, I-XVIII, udg. af Carl S. Petersen, København 1913-64.

Ludvig Holberg: *Epistler*, I-VIII, udg. og kommenteret af F. J. Billeskov Jansen, København 1944-54.

Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs tre Levnedsbreve 1728-1743*, I-III, udg., oversat og kommenteret af Aage Kragelund, København 1965.

Ludvig Holberg: *Ludvig Holberg Værker i tolv Bind. Digteren · Historikeren · Juristen · Vismanden*, udg. og kommenteret af F. J. Billeskov Jansen, I-XII, København 1969-71.

Ludvig Holberg: *Holbergs helte- og heltindehistorier*, udg. og genfortalt af Henrik Stangerup, København 1990.

Ludvig Holberg: *Niels Klims underjordiske rejse*, oversat af Peter Zeeberg, København 2012.

Martha Walling Howard: *The Influence of Plutarch in the Major European Literatures of the Eighteenth Century*, Chapel Hill 1970.

Sigurd Høst: *Om Holbergs historiske skrifter*, Bergen 1913.

Bahā' al-Dīn Yūsuf ibn Rāfi Ibn Shaddād: *Vita et res gestae sultani Almalichi Alnasiri Saladini*, oversat af Albert Schultens, Leiden 1732.

Robert Irwin: *Af begær efter viden. Orientalisterne og deres fjender*, oversat af Claus Bech, 2007 København.

Anne E. Jensen: *Helte og Antihelte. Omkring Holbergs Ulysses von Ithacia*, København 1984a.

Anne E. Jensen: *Holberg og kvinderne eller et forsvar for ligeretten*, København 1984b.

Bernard Eric Jensen: "Using a Past – *Magistra vitae* Approaches to History", Anne Eriksen & Jón Viðar Sigurðsson (red.): *Negotiating Pasts in the Nordic Countries. Interdisciplinary Studies in History and memory*, Lund 2009, s. 205-237.

Henrik Jæger: *Mixed Pickles. Feuilletoner og skitser*, Kristiania 1889.

Herman Jæger: "Norsk litteraturforskning i 1913", *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 1, 1914, s. 196-210.

Engelbert Kaempfer: *Amœnitatum Exoticarum Politico-Physico-Medicarum Fasciculi V, Quibus continentur Variæ Relationes, Observationes & Descriptiones Rerum Persicarum & Ulterioris Asiæ, multâ attentione, in peregrinationibus per universum Orientem*, Lemgovia 1712.

Carl Henrik Koch: *Isaac Newton. Geniet og mennesket*, København 2013.

Aage Kragelund: *Holberg og Cicero*, København 1978.

Aage Kragelund: *Holberg og Seneca*, København 1983.

Reinhart Koselleck: "Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte", Reinhart Koselleck: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1979, s. 38-66.

Jan Tadeusz Krusiński: *Histoire de la derniere revolution de Perse*, udg. af Jean Baptiste du Cerceau, Paris 1728

Jan Tadeusz Krusiński: *Tārīh saiyāh, hoc est: Chronicon peregrinantis seu historia ultimi belli Persarum cum Aghwanis gesti*, oversat af Johann Christian Clodius, Leipzig 1731.

Jan Tadeusz Krusiński 1840: *The chronicles of a traveller, or, A history of the Afghan wars with Persia: from their commencement to the accession of Sultan Ashruf*, London 1840.

Paul Krüger: *Studier i komparativ litteratur*, København 1968.

Lars Roar Langslet: *Den store ensomme – en biografi om Ludvig Holberg*, oversat af Ida Jessen, København 2002.

Jacques Lenfant: *Histoire du Concile de Pise, Et de ce qui s'est passé de plus mémorable depuis ce Concile jusqu'au Concile de Constance*, I-II, Amsterdam 1724

Jacques Lenfant: *Histoire du Concile de Constance, Nouvelle Edition, Enrichie de Portraits, revuë, corrigée, & augmentée considérablement par l'Auteur*, I-II, Amsterdam 1727.

Jacques Lenfant: *Histoire de la guerre des hussites et du Concile de Basle*, I-II, Amsterdam 1731.

Donald F. Lach, Edwin J. Van Kley: *Asia in the Making of Europe. A Century of Advance*, III:1, London 1993.

Johannes Lewenklaw: *Neuwe Chronica Türkischer Nation von Türken selbs beschrieben*, Frankfurt am Main 1595.

Daniel Lombard: *Comparaison des deux Histoires de M. de Mezeray et du Pere Daniel, en deux Dissertations, avec Une Dissertation Préliminaire sur l'Utilité de l'Histoire*, Amsterdam 1723.

Lars O. Lundgren: *Sokratesbilden. Från Aristofanes till Nietzsche*, Stockholm 1978.

Anne-Marie Mai: *Hvor litteraturen finder sted. Fra Guds tid til menneskets tid 1000-1800. Bidrag til dansk litteraturs historie*, København 2010.

Eckhard Matthes: *Das veränderte Rußland: Studien zum deutschen Rußland-verständnis im 18. Jahrhundert zwischen 1725 und 1762*, Frankfurt am Main 1981.

Niccolao Manucci: *Storia do Mogor or Mogul India 1653-1708*, I-IV, oversat, kommenteret og med introduktion af William Irvine, London 1907-08.

Montesquieu: *De l'Esprit des Loix*, Genève 1748.

Karl Mortensen: "Om Holberg som ironiker", *Til Gerhard Gran 9. Dec. 1916. Fra Venner og Elever*, Kristiania 1916, s. 59-71.

Antoine Galland: *Le Paroles Remarquables, les Bons Mots, et les Maximes des Orientaux*, Paris 1694.

John Mottley: *The History of the Life and Reign of the Empress Catharine: Containing A short History of the Russian Empire, from its first Foundation to the Time of the Death of that Princess*, I-II, London 1744.

George H. Nadel: "Philosophy of History before Historicism", *History and Theory*, 3, 1964, s. 291-315.

Louis-Sébastien Le Nain de Tillemont *Histoire des empereurs et des autres princes qui ont regné durant les six premiers siècles de l'Eglise*, Bruxelles 1692-1710.

Cornelius Nepos: *Excellentium Imperatorum Vitae*, Oxford 1697.

Adam Olearius & Johann Albrecht von Mandelslo: *Offt beehrte Beschreibung Der Newen orientalischen Reise, So durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den König in Persien geschehen : Worinnen Derer Orte und Länder, durch welche die Reise gangen, als fürnemblich Russland , Tartarien und Persien, sampt ihrer Einwohner Natur, Leben und Wesen fleissig beschrieben, und mit vielen Kupferstücken, so nach dem Leben gestellet, gezieret. Item ein Schreiben des Wol Edlen Johan Albrecht von Mandeslo, worinnen dessen OstIndianische Reise über den Oceanum enthalten ; Zusampt eines kurtzen Berichts von jetzigem Zustand des eussersten Orientalischen Reiches Tzina*, Slesvig 1647.

Adam Olearius: *Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscowitischen vnd Persischen Reyse: So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen. Worinnen die gelegenheit derer Orte vnd Länder / durch welche die Reyse gangen / als Liffland / Rußland / Tartarien / Meden vnd Persien / sampt dero Einwohner Natur / Leben / Sitten / Hauß-Welt- und Geistlichen Stand mit fleiß auffgezeichnet / vnd mit vielen meist nach dem Leben gestellten Figuren gezieret / zu befinden*, Slesvig 1656.

Adam Olearius et al: *Des Welt-berühmten Adami Olearii colligirte und viel vermehrte Reise-Beschreibungen Bestehend in der nach Mußkau und Persien / Wie Auch Johann Albrechts von Mandelslo Morgenländischen / und Jürg: Andersens und Volq: Yversens Orientalischen Reise: Mit angehängter Chinesischen Revolution, Und wie solch mächtiges Reich vor kurtzen Jahren von den Tartarn überwältiget und eingenommen; Auch: Wie der flüchtende Chinesische Mandarin und See-Räuber Coxinga, die von den Holländern besetzte Insul Formosa angefallen und erobert: Nebenst beygesügtem Persianischen Rosen-Thal und Baum-Garten: Beyde voller*

Luft- und Lehr-reichen Sententzen und Sprüchen; Und ist der letzte / der Baum-Garten / nun erst aus der Persischen Sprache in die Holländische / und aus derselben in die Teutsche übersetzt / und seiner herzlichen Moralien wegen dem Rosen-Thal hinzu gesetzt worden. Ein Werck voller Wunder- und seltzamen Historien und Begebenheiten / so da in Beschreibung frembder Oerther und Länder / und derselben Gewohnheiten / Natur / Leben / Sitten / Geist- Welt- und Häußlichem Stand / u.d.gl. vorgestellt worden. Durchgehends mit vielen / meist nach dem Leben in Kupffer gestochenen Figuren / Abbildungen und Land-Taffeln geziehret / und ein jedes Werck mit seinem nöthigen Register und Anmerckungen versehen, Hamburg 1696.

Sebastian Olden-Jørgensen: "Ludvig Holbergs dansk-norske enevælde", *Magasin fra Det Kongelige Bibliotek*, 27:3, 2014, s. 17-26.

Sebastian Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker - et historiografisk-kritisk essay*, København 2015a [under udgivelse]

Sebastian Olden-Jørgensen 2015b: "Den antikatolske Holberg: Kirke, stat og naturret i skyggen af Samuel Pufendorf", 2015b [under udgivelse].

Tonny Aagaard Olesen: "Scurra Atticus eller det største dydsmønster – dansk Sokrates i det 18. århundrede", *AIGIS*, 9:2, november 2009, s. 1-26, link: <http://aigis.igl.ku.dk/2009,2/Sokrates-Aigis.pdf>

Viljam Olsvig: *Holberg og England*, Kristiania 1913.

Ingeborg W. Owesen: "Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist", *Norsk Filosofisk tidsskrift*, 45:1, 2010, s. 40-52.

Marianna Pade: *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*, I-II, København 2007.

Lennart Pagrot: *Den klassiska verssatirens teori. Debatten kring genren från Horatius t.o.m. 1700-tallet*, Stockholm 1961.

John Perry: *The state of Russia, under the present Czar: In relation to the several great and remarkable things he has done, as to his naval preparations, the regulating his army, the Reforming his People, and Improvement of his Countrey. Particularly those Works on which the Author was employ'd, with the Reasons of his quitting the Czar's Service, after having been Fourteen Years in that Countrey. Also an Account Of those Tartars, and other People who border on the Eastern and extreme Northern Parts of the Czar's Dominions, their Religion, and Manner of Life: With many other Observations. To which is annex'd, A more accurate Map of the Czar's Dominions, than has hitherto been extant, London 1716.*

John Perry: *Der ietziige Staat von Rußland Oder Moscau unter ietziger Czarischen Majestät: in sich haltend Eine Beschreibung aller dererjenigen grossen und merckwürdigen Dinge, so Ihro Czarische Majestät, so wohl was Ihre Schiffs-Rüstungen, benebst der Einrichtung Ihrer Armée und Kriegs-Staat, als auch was die Aenderung derer Unterthanen und Verbesserung Dero Landen betrifft, verrichtet; absonderlich aber dererjenigen Wercke, zu welchen der Autor selbst gebraucht worden, samt denen Ursachen warum er nach einem 14-jährigen Auffenthalt in Rußland die Czarischen Dienste quittiret; Wobey nicht weniger auch Eine Nachricht von derer Tartarn und andern an die Oestliche und äusserste Nordliche Theile des Czarischen Gebieths gränzenden Völcker ihrer Religion und Lebens-Art mit verschiedenen andern Anmerckungen befindlich, welchem allen noch Eine weit accuratere Land-Cardre von Ihro Czarischen Majestät Landen beygefüget ist, als jemahls bißhero zum Vorschein gekommen, Leipzig 1717a.*

John Perry: *Etat present de la Grande Russie ou Moscovie; contenant l'histoire abregée de la Moscovie. Un abregé chronologique des czars ou empereurs qui y ont regné, jusqu'à present. Et la relation de ce que Pierre Alexeowitz, à present regnant, a fait de plus remarquable dans ses etats, Paris 1717b.*

John Perry: *Tegenwoordige staat van Groot Rusland, vertoont in d'ontzachlyke onderneemingen van zyne czaarsche majesteit Peter Alexeiwitz: bestaande in 't afschaffen der aloude zeden en gewoontens zyner onderdaanen, en 't verbeeteren van zyne staaten, zoo in 't waereldlyke als geestelyke gedrag : nevens een beschryving van*

den godtsdienst, zeden en gewoontens der Russen, Siberiers, onderhoorige Tartaren Samojeden en andere grensvolkeren, Amsterdam 1717c.

John Perry: *Etat present de la grande Russie ou Moscovie : contenant l'histoire abrégée de la Moscovie. Un abrégé chronologique des Czars ou Empereurs qui y ont régné, jusques à présent. Et la relation de ce que Pierre Alexeowitz, à present regnant, a fait de plus remarquable dans ses Etats, Paris 1718.*

François Pétis de la Croix: *Histoire Du Grand Genghizcan Premier Empereur Des Anciens Mogols Et Tatares Divisee en quatre Livres. Contenant La Vie de ce Grand Can. Son Elevation. Ses Conquêtes, avec l'Histoire abrégée de ses Successeurs qui regnent encore à present. Les Mœurs, les Coûtumes, les Loix des anciens Mogols & Tartares, & la Geographie des vastes Païs de Mogolistan, Turquestan, Capschac, Yugurestan, & de la Tartarie Orientale & Occidentale. Traduite et compilée De plusieurs Auteurs Orientaux & de Voyageurs Européens, dont on voit les noms à la fin, avec un Abregé de leurs Vies, Paris 1710.*

August Peterson: "Den Sokratiske Holberg", *Tilskueren*, juli-december 1935: 125-138.

Plutarch: *Plvtarchi Chaeronensis quae exstant omnia*, oversat af Hermann Crusier & Wilhelm Xylander, I-II, Frankfurt 1599.

Plutarch: *Les Vies des Hommes illustres Grecs et Romains, Comparees l'une avec l'autre*, oversat af Jacques Amyot, I-II, Geneve 1621.

Plutarch: *Les Vies des Hommes Illustres de Plutarque, Revues sur les Mss. & Traduites en Francois, Avec des Remarques Historiques et Critiques, Et le Supplement des Comparaisons qui ont été perdues. On y a joint les Tetes que l'on a pu trouver, & Une Table generale des Matieres*, oversat og kommenteret af André Dacier & Anne Le Fèvre Dacier, I-IX, Amsterdam 1724.

Plutarch: *Plutarchs von Chäronea Lebens-Beschreibungen der berühmten Männer*, varianttitel: *Plutarchs Lebens-Beschreibungen der berühmtesten Griechen und Römer*

mit ihren Vergleichen aus dem Griechischen übersetzt, und mit Anmerkungen versehen, oversat, kommenteret og med indledning af Johann Christoph Kind, I-VIII, Leipzig 1745-54.

Trebellius Pollio et al: *Historiae Avgvstae Scriptores sex*, Paris 1603.

Humphrey Prideaux: *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture*, Amsterdam 1698.

Humphrey Prideaux: *The Original and Right of Tithes, For the Maintenance of the Ministry in a Christian Church truly stated. To which is annex'd, The Draught of a Bill Prepared to have been offered to the Parliament in the Reign of King William and Queen Mary, A° 1691. For the restraining of Pluralities of Benefices, with Cure of Souls. With Reasons for said Bill*, Norwich 1710.

Humphrey Prideaux: *Histoire des Juifs et des peuples voisins. Depuis la décadence des royaumes d'Israël & de Juda jusqu'à la mort de Jesus-Christ*, I-VI, Amsterdam 1728.

René Rapin: *Les Oeuvres du P. Rapin*, I-III, Amsterdam 1709.

Adriaan Reland: *La Religion des Mahometans, Exposée par leurs propres Docteurs, avec des Eclaircissemens sur les Opinions qu'on leur a fausement attribuées. Et augmenté d'une Confession de Foi Mahometane, Qui n'avoit point encore paru*, Haag 1721.

René Richard: *Parallèle du Cardinal Ximenés Premier Ministre d'Espagne. Et du Cardinal de Richelieu, Premier Ministre de France*, Rotterdam 1705.

Jacobus de Richebourcq: *Ultima Verba Factaque Et Ultimae Voluntates Morientium Imperatorum Regum, Principum, Item Summorum Pontificum S. R. E. Cardinalium Episcoporum Sanctorum Plurimis è scriptoribus descripta, Compilata, Collecta & variis è linguis in Latinam linguam translata*, Amsterdam 1721.

Charles Rollin: *Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Medes et des Perses, des Macedoniens, des Grecs*, V, Paris 1733.

Casper Peter Rothe: *Griffenfelds Historie (3die Deel) Bestaaende i een Samtale i de Dødes Riige, Imellem Tvende U-lyksalige Ministris Nemlig Den i Dannemark tilforn værende Cantzler Peder Greve af Griffenfeld Og Den i Engelland halshugne Cantzler Thomas Morus, Som indeholder begge deres Skiæbne, Ophøyelse og Fornedrelse, tillige med andre nyttige Discourser i een og anden Materie*, København 1745.

Jean Rousset de Missy: *Memoires du regne de Catherine, imperatrice & souveraine de toute la Russie &c. &c. &c.*, Haag 1728.

John Rutledge: *The Dialogue of the Dead in Eighteenth-Century Germany*, Bern & Frankfurt am Main 1974.

Giovanni Sagredo: *Ausfürliche Beschreibung/ Deß Ottomanischen Käyserthums* 1694

Edward W. Said: *Orientalism*, London 2003.

Charles de Saint-Évremond: *Oeuvres Meslées de M^r. de Saint-Evremond, Publiées sur les Manuscrits de l'Auteur. Seconde Edition Reveüe, Corrigée & Augmentée de la Vie de l'Auteur*, I-III, London 1709.

Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre: *Projet pout perfectionner l'Education*, Paris 1723.

Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre: *Ouvrajes de politique*, I-XVI, Rotterdam 1733-41.

Erik Reenberg Sand: "Nogle træk af indiensreceptionen i Vesten og Danmark i nyere tid", *Chaos: Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, 21, 1994, s. 4-29.

Johann Adolph Scheibe: *Misogynis wohlgegründete Ursachen*, København 1750.

Kristoffer Schmidt: "Holbergs naturretslige og historiske syn på spaniernes kolonisering af Amerika", Eiliv Vinje & Jørgen Magnus Sejersted (red.): *Ludvig Holbergs naturret*, Oslo 2012, s. 140-158.

Kristoffer Schmidt: "Ludvig Holbergs opgør med Antikkens helteideal", *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie – Helte og skurke*, 65, 2013, s. 57-71.

Kristoffer Schmidt: "Kildestudiernes nytte: om Ludvig Holbergs kildebrug i udvalgte biografier i *Heltehistorier*", Jørgen Magnus Sejersted & Sebastian Olden-Jørgensen: *Historikeren Ludvig Holberg*, Oslo 2014a, s. 279-302.

Kristoffer Schmidt: "Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig Holbergs *Heltehistorier*", Jørgen Magnus Sejersted & Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Historikeren Ludvig Holberg*, Oslo 2014b, s. 303-323.

Wouter Schouten: *Voiage de Gautier Schouten Aux Indes Orientales, Commencé l'An 1658. & fini l'An 1665. Traduit du Hollandois. Où l'on void plusieurs Descriptions de Païs, Roïaumes, Isles & Villes, Siéges, Combats sur terre & sur mer, Coutumes, Manières, Religions de divers Peuples, Animaux, Plantes, Fruits, & autres Curiositez naturelles*, Amsterdam 1707.

[Anders Schönberg]: *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt*, I-II, Stockholm 1756.

Jørgen Bæk Simonsen: "Islam, Muhammed og muslimer i den danske offentlighed – fra Ludvig Holberg til Søren Krarup", Sven Dindler & Asta Olesen (red.): *Islam og muslimer i de danske medier*, Aarhus 1988: s. 59-69.

Jørgen Bæk Simonsen: *Islam med danske øjne. Danskernes syn på islam gennem 1000 år*, København 2004.

Minna Skafte Jensen: "En heltehistorie. Marin Barletis Skanderbeg mellem mundtlighed og skriftlighed", Ole Birklund Andersen et al (red.): *Fortælling og*

erfaring. Tilegnet Johan Fjord Jensen, Århus 1988, s. 135-158. Findes også via:
<http://migesia.dk/Barletius.htm>

Gotfred Benjamin Rode: ”Holbergs Kilder til de historiske Fortællinger i Heltindehistorier”, Ludvig Holberg: *Ludvig Holbergs Heltinde-Historier*, udg. af Gotfred Benjamin Rode, København 1861, II, s. 275-290.

Antonio de Solís: *Histoire de la Conquête du Mexique, ou de la Nouvelle Espagne*. Paris 1691.

Thomas Stanley: *The History of Philosophy*, London 1656.

Thomas Stanley: *Historia Philosophiae vitas opiniones resque Gestas et dicta philosophorum sectae civisvis complexa*, oversat og bearbejdet af Gottfried Olearius, Leipzig 1711.

Sandra Ballif Straubhaar: ”Holberg's Apology for Zenobia of Palmyra and Catherine I”, *Scandinavica*, 36:2, september 1997, s. 169-188.

Henry Stubbe: *An Account of the Rise and Progress of Mahometanism with the Life of Mahomet. And a Vindication of him and his Religion from the Calumnies of the Christians*, udgivet og med introduktion af Hafiz Mahmud Khan Shairani, London 1911.

Aeneas Sylvius: *De Bohemorum et ex his Imperatorum aliquot origine ac gestis*, Basel 1575.

Gaius Suetonius Tranquillus: *Caivs Svetonivs Tranqvillvs Cum Isaaci Casavboni Animaduersionibus, Et Dissertationibus Politicis Joh. Henr. Boecleri*, Strasbourg 1688.

Jean-Baptiste Tavernier: *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse, et aux Indes, Pendant l'espace de quarante ans, & par toutes les routes que l'on peut tenir: accompagnez d'observations particuliers sur*

la qualité, la religion, le gouvernement, les coutumes & le commerce de chaque païs, avec les figures, le poids, & la valeur des monnoyes qui y ont cours, I-II, Paris 1679.

Zacharias Theobald: *Bellum Hussiticum quo M. Johannis Hussii vita, doctrinaque et mors comprehenditur, utque Bohemi, imprimis vero Ioannes Zisca & Procopius Rasus vindicationem ipsius susceperint, luculenter exponitur omnia e gravibus scriptoribus, veteribus monumentis, atque mss. magno studio congesta, inque Germanorum gratiam, quae necessariae notitiae sufficiant, ipsorum lingua in lucem edita*, Frankfurt 1621.

Eobald Toze: *Don Carlos und Alexei, Luines und Buckingham, ein Versuch in verglichenen Lebensbeschreibungen*, Greifswald 1776.

Antoine Varillas: *Histoire de François Premier*, I-II, Paris 1685.

Antoine Varillas: *Histoire de Louis Onze*, I-II, Paris 1689.

René-Aubert Vertot: *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem, appelez depuis les Chevaliers de Rhodes. Et aujourd'hui les Chevaliers de Malte*, Paris 1726.

Eiliv Vinje: ”«Det var Holbergs Lyst at raisonere». Om reflekterande element i Holbergs historier”, Jørgen Magnus Sejersted & Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Historikeren Ludvig Holberg*, Oslo 2014, s. 119-145.

Voltaire: *Histoire de Charles XII. Roi de Suede*, Basel 1731.

Alan Wardman: *Plutarch's Lives*, London 1974.

Friedrich Christian Weber: *Das Veränderte Rußland, In welchem die ietziige Verfassung Des Geist- und Weltlichen Regiments; Der Krieges-Staat zu Lande und zu Wasser; Wahre Zustand der Rußischen Finantzen; die geöffneten Berg-Wercke, die eingeführte Academien, Künste, Manufacturen, ergangene Verordnungen, Geschäfte mit denen - Asiatischen Nachbahren und Vasallen, nebst der allerneuesten Nachricht*

von diesen Völckern, Die Begebenheiten des Czarewitzen, und was sich sonst merckwürdiges in Rußland zugetragen, Nebst verschiedenen andern bißher unbekandten Nachrichten In einem Biß 1720. gehenden Journal vorgestellt werden, Mit einer accuraten Land-Card und Kupfferstichen versehen, Frankfurt 1721.

Bart Westerweel: "Plutarch's *Lives* and *Coriolanus*: Shakespeare's View of Roman History", Karl A. E. Enenkel (red.): *Recreating Ancient History. Episodes from the Greek and Roman Past in the Arts & Literature of the Early Modern Period*, Leiden 2001, s. 187-212.

Norman L. Willey: "Holberg and Mexico", *Papers of the Michigan Academy of Science, Arts, and Letters*, 24, 1939, s. 123–130.

Galina I. Yermolenko: "Introduction", Galina I. Yermolenko (red.): *Roxolana in European Literature, History and Culture*, Burlington 2010a: s. 1-20.

Galina I. Yermolenko: "Roxolana in Europe", Galina I. Yermolenko (red.): *Roxolana in European Literature, History and Culture*, Burlington 2010b: s. 23-55.

Cherefedden Ali d'Yezd: *Histoire de Timur-Bec, Connu sous le Nom du Grand Tamerlan, Empereur des Mogols et Tartares. Avec des Notes Historiques, & des Cartes Geographiques*, I-IV, oversat af François Pétis de la Croix, Delft 1723.

Chéc Zadeh: *Histoire de la Sultane de Perse et des Visirs Contes Turcs*, oversat af François Pétis de la Croix, Paris 1707.

Augustin de Zárate: *Histoire de la decouverte et de la conquete du Perou*, I-II, Paris 1716.

Elisabeth Aasen: "Holbergs forhold Bergen – og til kvinner", Eivind Tjønneland (red.): *Den mangfoldige Holberg*, Oslo 2005, s. 11-23.

Elisabeth Aasen: ""Let them study – Let them rule" Holberg's view of women", Gunnar Sivertsen & Eivind Tjønneland: *Holberg*, Bergen 2008, s. 173-195.

Elisabeth Aasen: ”Holberg og Quinde-Kiønnet »Lad dem studere – Lad dem regjere«”, *Tersløsegaard 2013. Holberg og kvinderne*, 2013, s. 3-25.

Utrykte kilder

Ludvig Holberg: [trykmanuskriptet til] *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, Univ. bibl., Chria. ms. in quarto 89.

Helte, skurke eller bare berømmelige? Et nyt blik på Ludvig Holbergs *Heltehistorier*¹

KRISTOFFER SCHMIDT, KU

Indledning

Når det kommer til helte, er der en paradoksal kontrast mellem Ludvig Holbergs skønlitterære og historiske værker. Mens hans komedier er blottet for helte og i stedet befolkes af satiriske antihelte (Brask 2006: 59; Jensen 1984a), opfattes historikeren Holberg af både ældre og nyere forskning som en regulær heltedyrker (Høst 1913: 145-6; Langslet 2002: 204).

Store mænd som for eksempel Christian IV og Martin Luther såvel som kvinder – for eksempel dronning Christina – fascinerede Holberg, og ved én lejlighed helligede han et helt værk til sine historiske helte. Det blev en af hans populæreste bøger, der normalt går under navnet *Heltehistorier*. Værket består af tolv dobbeltbiografier og bærer egentlig den fulde titel: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade* (1739). Som man ser, forekom-

¹ Dette bidrag er en viderebearbejdelse af artiklen «Ludvig Holbergs opgør med Antikkens helteideal», som er publiceret i det idéhistoriske tidsskrift *Slagmark* i temanummeret Helte og skurke (Schmidt 2013: 57-71). Tak til Jørgen Magnus Sejersted og Sebastian Olden-Jørgensen for gennemlæsning og konstruktiv kritik.

mer ordet *Heltehistorier* ikke direkte i titlen, og værket behandler så sandelig også skurke, men mere derom senere. Uanset hvad så er det dette værk, der må danne udgangspunkt for enhver diskussion af Holbergs helte- og skurkebegreb.

Udfordringen ved at identificere helte og skurke

Ved første øjekast synes identifikationen af *Heltehistoriers* helte- og skurkegalleri ligetil, men overraskende nok viser den i forvejen sparsomme forskningslitteratur, at det langt fra har været tilfældet. Holberg-forskere har været enige om, hvordan værkets to til tre mest kendte biograferede personligheder skulle klassificeres, men retter man fokus mod værkets mindre kendte biografier, forstummer denne konsensus helt og aldeles.

Heltehistorier indledes for eksempel med parallelbiografien om Cingiskan (Djenghis Khan ca. 1165–1227) og Tamerlan (Timur Lenk 1336–1405) (Holberg 1739 I: 1-76), og allerede her finder vi de første tegn på uenighed. I Peter Brasks interessante studie af *Heltehistoriers* persongalleri, er Brask tilbøjelig til at anse Holbergs beskrivelse af Tamerlan som værende i tråd med 1700-tallets gængse opfattelse af ham som den: «deistisk tolerante fyrste, der gerne påhører tvær-konfessionelle samtaler» (Brask 2006: 73). Dette står i skærende kontrast til Bjarne Sandstrøms udlægning af parallelbiografiens indhold, som i *Dansk litteraturs historie 1100–1800* (2007) hælder til, at Holberg portrætterede de to mongolske herskere som afskrækkende tyranner (Pedersen et al 2007: 466). En tilsvarende udlægning findes hos Vilhelm Andersen, der endda går så vidt som at kalde Cingiskan og Tamerlan for pragtfulde rovdyr (Andersen 1934: 123).

Derudover har Anne E. Jensen sluttet, at selvom Holberg i parallelbiografien om böhmeren Scanderbeg (Gjergj Kastrioti Skanderbeg 1405–1468) og hussiten Ziska (Jan Zizka 1360–1424) foretrak Scanderbeg, så hørte begge til blandt Holbergs sande helte (Jensen 1984a: 112). Man skal dog være varsom med at acceptere en sådan udlægning. I vurderingen af Holbergs portræt af Ziska har Arnošt Kraus lagt vægt på, at Holberg præsenterede Ziska som et nådesløst

individ, der var drevet af en uhæmmet hævngherrighed (Kraus 1918: 135-6). En lignende karakteristik har desuden fået F.J. Billeskov Jansen til at placere Ziska i *Heltehistoriers* skurkegalleri (Jansen: 1938-9 II: 38).

Den sparsomme interesse for *Heltehistoriers* helte og skurke har også medført, at der endnu ikke eksisterer et entydigt og konsekvent billede af værkets helte- og skurkebegreb. De eneste hæderlige forsøg på klarlægge dette er Brasks «Holbergs historiske helte» (2006) og Billeskov Jansens studier af *Heltehistorier* i *Holberg som Epigrammatiker og Essayist* (Brask 2006: 59-97; Jansen 1938-9 II: 37-45). Førstnævnte studie lider dog under, at Brask negligerer *Heltehistoriers* moralfilosofiske indhold, mens Billeskov Jansens fokus er et andet end afdækningen af værkets helte og skurke. Derudover er de to litteraturhistorikere milevidt fra hinanden, når heltene og skurkene skal identificeres. Mens Holberg i Brasks optik portrætterede størstedelen af *Heltehistoriers* 24 biograferede personer som fæle slyngler (Brask 2006: 68), så har Billeskov Jansen kun identificeret tre skurke i værket (Jansen 1938-9 II: 38).

Den manglende konsensus i forhold til helte- og skurkedefinitionen er udgangspunktet for denne artikel, hvis formål er at præsentere en mere differentieret og bedre funderet forståelse af Holbergs heltebegreb, sådan som det kommer til udtryk i *Heltehistorier*. Der er derfor ikke tale om en udtømmende analyse af Holbergs helte- og skurkebegreb i hele forfatterskabet, da omfanget af en sådan analyse ville sprænge rammerne for denne artikel.

For at få en forståelse af Holbergs heltebegreb er det nødvendigt at komme ind på alle tolv dobbeltbiografier, skønt selvsagt ikke lige udførligt i alle tilfælde. Det skyldes blandt andet, at flere af de 24 biograferede personer hverken skal ses som helte eller skurke, men som det værkets fulde titel antyder – *berømmelige Mænd*. Ordet *berømmelige* skal i denne sammenhæng forstås som en neutral betegnelse for personer, som har haft stor indflydelse på historiens gang, og hvis tilstedeværelse i værket retfærdiggøres ved, at de bidrager til belysningen af den enkelte parallelbiografis moralfilosofiske pointe uden af den grund at være helte eller skurke.

Heltene, skurkene eller mangel på samme

Heltehistoriers formål er at belære læseren om bestemte moralfilosofiske emner. Hver parallelbiografi indledes med en præsentation af det moralfilosofiske emne, som de efterfølgende to biografier skal underbygge. Biografierne afsluttes med en sammenligning af de biografereades dyder og laster. Metoden hentede Holberg fra Plutarchs *Vitae parallelae*. I modsætning til Plutarch, der konsekvent parrede romere og grækere, fandt Holberg størstedelen af sit persongalleri i Asien og Amerika.

Hvad fik så Holberg til at finde sine helte og skurke i ikke-europæiske lande? Han var bevidst om, at *Heltehistoriers* persongalleri afveg fra det forventelige, og begrundede udvalget på følgende måde:

som de Romerske og Græske, samt de andre Europæiske Helters Bedrifter ere saa bekiendte, saa er det ikke andet, end at opkaage hvad utallige andre Skribentere tilforn have ført i Pennen, hvorudover man udi dette Verk har fundet for got, heller at tale om *Orientaliske* og *Indianske* Helters Bedrifter, saasom de samme ere os meer ubekiendte, og derfor smage af noget som er nett.² Visse af disse Historier ere og ikke mindre nyttige end behagelige at læse; ja man kand sige, at der ere faa Europæiske Historier, der sætte en Læser meer i Bevægelse, end *Montezumæ*, *Atapalibæ*, *Myrr-Weis* og *Magnuds*. (Holberg 1739 I: Fortale)

Enkelte europæiske biografier var der dog blevet plads til, og her skal primært nævnes Petrus Alexiovitz (Peter den Store 1672–1725) og Socrates, som, de forskellige studier af *Heltehistorier* er enige om, hører til blandt værkets fremmeste helte. Der skal ikke herske tvivl om, at Petrus Alexiovitz og Socrates hører til blandt *Heltehistoriers* største helte, men flere gange har et ensidigt fokus på navnlig Petrus Alexiovitz-biografien resulteret i en utilstrækkelig forståelse af Holbergs heltebegreb (se for eksempel: Krüger 1968: 173–6; Langslet 2002: 205–6), da Holbergs definition af en helt ikke begrænsede sig

2 I andenudgaven af *Heltehistorier* havde Holberg rettet «nett» til «nyt» (Holberg 1742: I Fortale), hvilket giver en helt anden forståelse af bevægelsen for at inddrage orientalske og indianske regenter.

til en enkelt heltetype. I *Heltehistorier* findes der for eksempel hele fire heltetyper, der udover den fuldendte regent (Petrus Alexiovitz og andre) og den ypperste *Philosophus* (Socrates) også tæller den ædle krigshelt og den loyale undersåt. For at forstå Holberg ret er det derfor nødvendigt at differentiere mellem de forskellige typer af helte og ikke begrænse analysen til en enkelt af *Heltehistoriers* 24 biografier.

Hvad så med skurkene? I modsætning til *Heltehistoriers* heltetyper er et klart defineret skurkebegreb vanskeligere at identificere. Først og fremmest fordi betegnelser som skurk og deslige sjældent forekommer i *Heltehistorier* eller det øvrige faglitterære forfatter-skab. I stedet talte Holberg om udyd (laster) eller onde (dårlige) eksempler: «ligesom man af gode Regenteres Exempler opmun-tres til Dyd, saa afskrækkes man af de ondes Exempler fra Udyd, hvorudover begge slags Historier sigte til en *Scopum* [samme mål]» (Holberg 1739 I: Fortale).

Denne helt igennem traditionelle, ja konventionelle form for moralfilosofi, at der var moralsk lærdom at hente i både gode (efter-lignelsesværdige) og onde (afskrækkende) eksempler, har nogle mo-derne forskere haft svært ved at acceptere. Brask føler for eksempel trang til at udbryde: «Den er god med ham!» (Brask 2006: 68) og forsøger at forstå *Heltehistorier* som et rent litterært værk. Det har den uheldige følge, at når Holberg for eksempel i parallelbiografien om Cingiskan og Tamerlan satte sig som mål: «At give naturlige Aarsager til store *Monarchiers* hastige Opkomst [...] som til deres hastige Fald» (Holberg 1739 I: 1), er det i Brasks optik et udtryk for en lyst til at skrive om *bulderbasser* (Brask 2006: 73-4).

Forfatteren Lars Roar Langslet har på anden måde forsøgt at nedtone Holbergs moralfilosofiske profil i en moderne, eksistentia-listisk retning, idet han opfatter Holbergs begreber helt og heltinde som neutrale størrelser.³ Herved flyder helte og skurke sammen, for begreberne «betegner mennesker, der udførte – eller var forud-

3 En lignende tolkning af Holbergs heltebegreb findes hos litteraturfor-skeren Heinrich Anz, der er af den opfattelse, at: «Holberg neutralisiert gleichsam den Heldenbegriff und moduliert Helden und Unhelden zu moralischen Exempeln oder <Modellen>» (Anz 2007: 212)

bestemt til – noget stort, selv om de ikke alle evnede at leve op til deres høje kald» (Langslet 2002: 204). Holberg havde dog ingen intention om at lade helte og skurke gå i ét, men Langslet har alligevel fat i noget centralt, hvis hans ord anvendes på de personer, Holberg betegnede med det neutrale ord *berømmelige* (jf. værkets fulde, autentiske titel).

Den politisk korrekte krigshelt, den frygtindgydende hævner og opgøret med Antikkens helteideal

Navnlig parallelbiografien mellem Scanderbeg og Ziska fremstår som en moralfilosofisk udredning af Holbergs heltebegreb og er desuden et opgør med samtidens traditionelle helteideal, der baserede sig på Antikkens forfattere. Holberg så med skepsis på helte som Vergils Æneas samt Herkules, men hans mest omfattende kritik rettede sig mod Homers heltegalleri:

Blant mange Ting, som misbruges udi daglig Tale og Skrifter er den *Titul* af Helt eller *Heros*. *Homerus*, som *Poëter* og *Moralister* foresætte sig som en *Modell* at efterfølge, haver lagt første Grundvold til denne Irring [vildfarelse], i det han har udi *Heroiske* Vers forestillet, som Dyders og Tapperheds *Exempler* visse Mænd, hvis Bedrifter og Gierninger heller burte nedgraves i Forglemmelse, og hvis Levnet aldeles ingen Overeensstemmelse har med den rette *Heroismo*; thi, skal *Achilles*, skal *Ulysses* være *Heroës* eller slige Helte, da bliver *Definitionen* saadan: en Helt er en Mand, der røver, plyndrer og slaar Mennesker ihjel med saadan bestandig Lykke og *Succés*, at ingen drister sig til eller formaaer at fordre ham til Regnskab derfor, men maa overlade GUd Hevnen. Eller, en Helt er en Mand, der ved Sviig og Underfundighed kommer til Rigdom og Velstand, og sætter sig selv og sit Land i den Stand, at han bliver en Skræk for alle sine Naboer. (Holberg 1739 I: 325-6)

Selv om det synes at fremgå klart af dette citat, at helt og heros er synonyme, mener litteraturforskeren Ejnar Thomsen, at Holberg skelnede mellem helt og heros (Brask 2006: 72; Thomsen 1957:

19-22). Angiveligt tillagde Holberg personer herostitlen, hvis de opfyldte bestemte etiske og intellektuelle fordringer, mens heltebetegnelsen tillagdes alle, der udviste fysisk mod eller andre karaktertræk, som indjog skræk. Udgangspunktet for Thomsens påstand er epistlerne 507 og 533, men det fremmeste bevis finder han netop i fortalen til Ziska og Scanderbeg, som er: «en sand guldgrube til belysning af Holbergs højere Heros-begreb, hvor *mådeholdet* bliver en særlig karakteristisk heroisk dyd» (Thomsen 1957: 21). Læser man imidlertid indledningen i sin fulde udstrækning, ses ingen forskel mellem brugen af de to ord (Holberg 1739 I: 325-34), som endda sidestilledes i fortalens allerførste linje (Holberg 1739 I: 325). Holbergs hovedpointe, som Thomsen læser hen over, var ikke at skelne mellem heros og helt, men et opgør med tidligere og samtidige forfatters fejlagtige kriterier for at titulere personer som helt og heros.

I de førnævnte epistler synes der i øvrigt heller ikke at være nogen klar adskillelse af begreberne. *Epistola 507* indledes med:

Jeg haver udi mine sammenlignede Historier viiset hvad Forskiæl, der er imellem en stridbar seyerrig Herre og en *Heros*, og at den første tilkommer ikke den Titel, som ham gemeenligen gives. Saaledes dømmer jeg udi *Ziscæ* og *Scanderbegs* Historier, at *Scanderbeg* allene fortienner Navn af en Helt; efterdi hans Tapperhed stedse har været geleidet med Dyd og Oprigtighed. (Holberg 1945-54 V: 170)

Epistlens formål var derfor ikke at gradbøje heros og helt, men endnu engang at afvise forestillingen om, at heltedyder ene og alene determineredes af en persons krigsbedrifter. En krigslysten fyrste kunne til nøds betegnes som berømmelig, men at benævne ham/hende som helt – eller heros – var for Holberg en misforstået opfattelse af, hvilke oprigtige dyder en helt skulle besidde. I *Epistola 533* er adskillelsen af helt og heros heller ikke til at få øje på. Ved kort at opridse samtidige regenters bedrifter var epistlen i bund og grund et forsøg på historisk at bevise store regenters indvirkning på deres respektive rigers tilstand og omdømme (Holberg 1945-54 V: 265-70).

Alligevel må man give Thomsen ret i én ting: Holbergs brug af begrebet helt er ikke altid lige gennemskuelig endsige konsekvent (Thomsen 1957: 20). I *Heltehistoriers* fortale betegnedes for eksempel Oran Zeb (Aurangzeb 1618–1707) som en heros: «der ved en langvarig og forunderlig Regiering satt *Indostan* paa en anden Fod, og kand holdes for een af de største Regentere, som Indien nogen Tid har tilveye bragt» (Holberg 1739 I: Fortale). Denne positive vurdering af Oran Zeb og hans regeringsperiode står i påfaldende kontrast til indholdet af selve parallelbiografien senere i værket, hvor han fremstår som skurk.⁴

Ses der bort fra sådanne selvmodsigelser, så er det stadig fortalen til Ziska og Scanderbeg, der må danne grundlag for en karakteristik af en særlig *holbergsk* helteforståelse:

En *Heros* er en udi Dyder fuldkommen Mand, som af Himmelen er dannet heller til Menneskets Frelse og *Conservation*, end til dets Ødeleggelse, og er derfor en god Huusfader, der har bragt et *Douzaine* vel optugdede Børn til Verden, nærmere ved *Heroismum*, end den store *Alexander*, der opofrede fast *million* Mennesker. (Holberg 1739 I: 330)

Holberg måtte med beklagelse konstatere, at krigsbedrifter og krigslist var de fremherskende faktorer i heltedefinitioner blandt lærde og lægmænd. Selvom Cajus Julius Cæsars og Alexander den Stores krigshandlinger forårsagede død og ødelæggelse, blev de ofte

4 Holberg var ligeledes mindre kritisk over for Oran Zebs levnet i den førnævnte *Epistola* 533. Efter at have gennemgået de største europæiske regenter fra sin egen samtid fortsatte Holberg med Asien og Orienten som: «var udi samme Alder ey mindre frugtbar paa berømmelige Mænd, ja saadanne, som heele Secula tilforn ikke have kundet bringe til Veye. Udi Indostan regierede Oran Zeb, hvilken deels ved List, deels ved Tapperhed banede sig Vey til Thronen, undertvang tvende Kongeriger, nemlig Visapur og Golkonda, støbte Landet om udi en anden Form, og naaede en Alder, som fast ingen Regent har haft » (Holberg 1945–54: V 268). Til trods for den mere neutrale skildring, blev Oran Zeb stadigvæk ikke betegnet som en regulær helt – hans levned gjorde ham berømmelig men ikke mere end dette.

beskrevet som udtryk for tapperhed, mens filosoffens besindighed sjældent ophøjedes til en heltedyd. Af denne grund foretrak Holberg Lucius Sylla med sit borgersind og dømmekraft frem for Cæsars ærgerrighed og krigsbedrifter (Bull 1913: 114-5).

Med hensyn til Ziska og Scanderbeg gennemsyrrer forestillingen om den ægte og falske helt fortællingen. Begges krigsbedrifter mod henholdsvis Pavedømmet og Det Osmanniske Rige var imponerende, men:

gaaer man videre, og tager sig for at *examinere Heroiske Qualiteter*, da kand den sidste [Ziska] i ingen Ting lignes med den første [Scanderbeg], hvis heele Levnet var prydet med Mildhed, Naade, Urets Forglemmelse, og oprigtige *Heroiske* Dyder: saa at han syntes ikke at føre Krig for at indlegge Ære, men for at efterleve sin Pligt, og anvende det store Pund, som GUd havde betroet ham til at standse den grummeste Fiende [Det Osmanniske Rige], som Christendommen nogen Tid har haft; (Holberg 1739 I: 386)

Holberg anså begges krigshandlinger som forårsaget af nødværge, hvorved de efter naturretten førte en retfærdig krig. Forskellen lå i deres motivation. Mens Scanderbegs motiv var at beskytte kristendommen, portrætteredes Ziska som den brutale feltherre, hvis hævn-tørst: «gik jo for vit, og at de gruelige *Executioner*, som skeede, viise, at denne Mand *inclinerede* til Haardhed, som undertiden gik indtil Barbarie» (Holberg 1739 I: 347). Citatet er et udmærket pejlemærke for Holbergs overordnede holdning til Ziska, der i biografien både betegnes som: «denne grumme Kiempe» og «denne forfærdelige Mand» (Holberg 1739 I: 343, 344). Samtidig er Holbergs portræt af Ziska lig vurderingen af Achilles (Achilleus) i parallelbiografiens indledende forberedelse. Achilles' handlinger var udelukkende styret af hævn-gerrighed, ondskab og vrede – affekter som Holberg associerede med fejhed og ikke tapperhed. Tapperhed skulle i stedet tilskrives personer som Socrates, der med fornuften styrede sine passioner. Og hvis Achilles' hidsige temperament og legemlige styrke var hans eneste: «Qualiteter [...] har man Møye at gøre ham til et Menneske, end sige en Helt» (Holberg 1739: 327).

Konklusionen var da heller ikke til at tage fejl af: «*Ziska* var udi det 15de *Seculo* en af de største *Generaler*, og *Scanderbeg* udi heele Historien den største Stridsmand, Anfører og tilligemed *Heros*.» (Holberg 1739 I: 387). Scanderbeg var: «den største Helt, som Naturen har dannet, og ingen hverken udi gamle eller nye Historier kand lignedes med ham» (Holberg 1739 I: 384). Den heltetitel, Scanderbeg tillagdes, var alene et resultat af hans ædle krigsbedrifter. Scanderbeg excellerede ikke ud i statsmandssager eller en korrekt filosofisk levevis, hvorved han hverken var den fuldendte regent eller *Philosophus*, men derimod den største krigshelt.

De middelmådige helte

I den efterfølgende parallelbiografi om perseren Schach Abas og tyrkeren Soliman (Holberg 1739 I: 388-486) uddybede Holberg sit heltebegreb og nærmest undskyldte at have medtaget de to og tillagt dem heltetitlen: «endskiøndt de kand synes smaa og middelmådige blant Græker, Romere og andre *Europæiske Helte*» (Holberg 1739 I: 391).

Til trods for deres middelmådighed var den moralfilosofiske hensigt med at inddrage dem særdeles velovervejet, idet Holberg afslørede, at bedømmelsen af de biograferede baserede sig på mere end opsummeringen af dyder og laster:

For at give grundige og oprigtige Afrisninger paa store Helte, deres naturlige Egenskaber, Dyder og Lyder [fejl], er fornødent at have ikke mindre Tiderne og Stederne, end Personerne for Øyen; thi en Dyd, som i Henseende til dens Øvelse er lige stor, er dog i Henseende til Personen, som øver den ikke altid af lige Vægt, ligesom en Lyde er altid en Lyde, men større og mindre, ligesom hvor og hos hvilke den findes: (Holberg 1739 I: 388)

Derfor priste Holberg: «een for Sagtmodighed og Mildhed, der er opdragen i *Pythagoræ* Skole; men langt meere den der besidder samme Hærligheder, om han er opklækket blant *Tartariske Horder*» (Holberg 1739 I: 388). Det samme gjorde sig gældende ved: «Feil og

Laster, hvilke, endskiønt mange ere altid lige store, ere derfor ikke altid lige strafværdige» (Holberg 1739 I: 389).

Herved kunne Schach Abas' (Shah Abbas I. 1571–1629) og Solimans (Süleyman I. 1494–1566) slette kulturelle tilhørsforhold forklare og til dels undskylde deres laster, mens deres dyder pristest endnu højere:

Hvis Soliman og Schach Abas ikke kand fortiene at sættes paa store Heltes Liste i Henseende til deres Bedrifter, saa kand de dog nyde den Rang i Henseende til deres Fødsel og Opdragelse, og efterdi de i alt det Gode de gjorde vare deres egne Læremestere. (Holberg 1739 I: 392-3)

De blev blandt andet rost for at stabilisere og forbedre deres riger ved indenrigspolitiske reformer, selvom Holberg ikke billigede den politiske bagvaskelse og fysiske tvang, hvormed nogle af reformerne realiseredes (Holberg 1739 I: 401-4, 416-22, 461-2).

Som det påvises senere, var en regents evne og vilje til at stabilisere og forstærke sit rige en central faktor i Holbergs statsmandsideal. Så meget, at den egentlige helt i parallelbiografien mellem afghanerne Myrr-Weis (Mirwais Hotak 1673–1715) og Myrr-Maghud (Mahmud Hotaki 1697–1725) hverken var førstnævnte eller sidstnævnte, men deres efterfølger Sultan Aszraff (Ashraf Hotaki), der med visdom stabiliserede det dynasti, de to foregående havde grundlagt (Holberg 1739 II: 161-2, 220-2).

Til trods for Schach Abas og Solimans dyder besad de ligeledes laster. Holberg forargedes for eksempel over begges mord på deres egne sønner, hvis grufuldhed ikke lod sig gradbøje med henvisning til kulturen (Holberg 1739 I: 425-30, 471-83, 486). De to heltes levned kunne derfor ikke anbefales andre at følge, men: «hvis de havde været fødte i andre Lande, de havde kundet komme i *Classe* med de beste Regentere udi Historien» (Holberg 1739 I: 486).

Selvom kulturelle og tidsmæssige omstændigheder influerede på vurderingen af positive og negative karakteregenskaber, var deres betydning universelle i tid og rum. Dette uddybedes i *Moralske Tanker* (1744), hvor Holberg advarede mod at definere dyder og laster ud fra kulturelle og tidsmæssige omstændigheder (Holberg 1745 II: 381-9).

Dyder og laster var ej heller kønsbestemt. Adskillige gange i sit forfatterskab afviste Holberg, at kvinders karakteregenskaber begrænsede sig fra naturens side, så de ikke kunne bestride samme stillinger som mænd (Jensen 1984b: 171-213). *Heltehistorier* var ingen undtagelse. Her havde Holberg fået plads til et enkelt heltindepar i form af den ægyptiske herskerinde Zenobia (240-275) og den russiske dronning Catharina Alexiewna (Katharina I. 1684-1727). Parallelbiografiens formål var ikke at uddybe heltebegrebet, men påvise, at det ikke var forbeholdt det maskuline køn (Holberg 1739 II: 109-22).

Til trods for dyder og lasters uforanderlige grundværdier var ovennævnte faktorer af overordentlig vigtighed for vurderingen af helte og skurkes karakteregenskaber, hvilket bekræftes i Holbergs vurdering af hans største regenter.

Den fuldendte regent

I parallelbiografien mellem den stormogulske regent Akebar (Akbar 1543-1605) og Petrus Alexiovitz når *Heltehistorier* sit moralfilosofiske højdepunkt i fremstillingen af den fuldendte regent. Formålet var at påvise, hvordan lidet respekterede folkeslag kunne forvandles til højtagtede og frygtede folkeslag. Centralt for denne omvæltning var den stærke regent, der gik foran med eget eksempel. Af denne grund var biografierne en lang opremsning af dyder, hvor de to regenters ambition og evne til at forbedre samt styrke deres respektive rigers ydre og indre forhold fremhævedes (Holberg 1739 I: 196-321). Her overgik Petrus Alexiovitz' præstationer Akebars, idet sidstnævntes reformer af Mogulriget havde en bagtanke om selvforherligelse, mens førstnævntes reformer og tilegnelse af viden var foranlediget af et ønske om at gøre sit folk mægtigt og lærd. Akebar overgik dog Petrus Alexiovitz med hensyn til retfærdighed og besindighed, hvorved: «*Akebar* havde mindst Lyder, *Petrus* flest Dyder. Den første *studerede* paa at blive selv en fuldkommen Mand, den anden paa at gjøre sit heele Folk fulkommen, saa at den første kand kaldes større Menneske, den sidste større Konge» (Holberg 1739 I: 323).

Det afgørende bevis for begges storhed var evnen til at handle anderledes end deres opdragelse havde foreskrevet, hvilket i Petrus Alexiovitz' tilfælde gjorde:

at han har været saadan Regent, som faa udi Historien kand lignes med, og ingen har overgaaet; ja, naar man betragter, hvad Land han var fød udi, og hvad Optugtelse han haver haft, kand man sige, at han har overgaaet alle Regentere, og ansee ham som een, hvilken GUD paa en umiddelbar Viis opvakte for at oplyse en stor Part af Verden. (Holberg 1739 I: 320-1)

Brask har kritiseret Holberg for skildringen af Petrus Alexiovitz og hans tvivlsomme civilisatoriske resultater i Rusland, idet Holbergs betagelse af den stærke mand sløvede hans kritiske sans (Brask 2006: 76-7). Holbergs fascination skal dog ses som en generel trend, der genfindes blandt flere af oplysningstidens største forfattere såsom: Gottfried Wilhelm Leibniz, Christian Wolff, Bernard le Bovier de Fontelle, François de Voltaire, der alle anså zarens reformer i Rusland som en vigtig verdenshistorisk begivenhed (Israel 2008: 295-7). Hvor mere radikale og demokratisk sindede oplysningstænkere sandsynligvis tog afstand fra Petrus Alexiovitz' uindskrænkede enevoldsmagt, havde Holberg intet behov for at gøre indsigelser. Han anså enevælden som den ideelle styreform (se for eksempel Holm 1975: 26-37), hvorved Petrus Alexiovitz' succeser fremstod som et eksemplarisk bevis for enevældens berettigelse.

De skinhellige skurke

Mens Holberg undlod at kritisere Petrus Alexiovitz, lagde han ikke fingre imellem i sin kritik af Mahomed (Muhammed). Her skal det bemærkes, at Holbergs skildring var præget af hans kristne verdensopfattelse. Han så Mahomed som en skinhellig skurk og islam som en religiøs vranglære skabt af en falsk profet (Simonsen 2004: 75-7). Holberg afviste derfor alle mirakelhistorier om Mahomeds levned og fremstillede ham i stedet som en rationelt tænkende bedrager og drømmer, der drevet af sin ærgerrighed stiftede sin egen religion for

at styrke sin magt og retfærdiggøre sine kritisable handlinger. Herved blev uretfærdige krigshandlinger, røverier og endda flerkoneri undskyldt som værende Guds vilje. Mahomed portrætteredes desuden som en i gejstlige og verdslige spørgsmål uvidende person, der udover at være løsagtig, hadefuld og hævngherrig ikke evnede at etablere en troværdig religion (Holberg 1739 II: 26-106). Årsagen til islams voksende udbredelse skyldtes ikke Mahomeds lære, men at muslimer: «tilstede andre Religioners fri Øvelse» (Holberg 1739 II: 105).

Parallelbiografiens anden falske profet – Zoroaster (Zarathustra) – skildredes generelt positivt. Det tiltalte oplysningsmanden Holberg, at Zoroasters religion var fornuftsbaseret, hvorved han missionerede gennem rationel dialog i modsætning til Mahomed, som missionerede gennem fysisk tvang. Til trods for fremhævelsen af Zoroaster, anså Holberg ham stadig som en falsk profet, og den afsluttende konklusion var: «at han har været den spidsfindigste Bedrager og den farligste Mand, der nogen Tid har været paa Jorden til at forføre det menneskelige Kiøn» (Holberg 1739 II: 107).

Herskeres skinhellige levned og dets indvirkning på masserne må have fascineret Holberg, såvel som vakt afsky. Forinden Zoroasters og Mahomeds biografier havde han påvist, at: «det sikkerste skønt af alle ulovligste Middel, hvorved man kommer til verdslig Høyhed, er Skinhellighed og en sminked Ydmyghed» (Holberg 1739 I: 83). Det biografiske eksempel var Oran Zeb, da: «ingen har bedre vidst at spille denne Rulle, end udi vor Tid den store *Mogol Oran Zeb*,» (Holberg 1739 I: 86). Oran Zeb havde banet sig vej til den mogulske trone ved hjælp af politiske intriger og løgne, indespærringen af sin far samt mord på sine brødre (Holberg 1739 I: 87-153, 186-8). Derudover gavnede det ikke Oran Zebs karakterskildring, at han blev sammenparret med den ægyptiske helt og hærfører Saladin (1137/8–1193), der med visdom og ærlighed var blevet Ægyptens hersker. I modsætning hertil var Oran Zeb: «saadan en, som gemeenligen kaldes *Politicus*, det er, fuld af Renker og *Simulation*» (Holberg 1739 I: 186). Saladin besad dog også fejl. Oran Zebs skinhellige ageren kunne til dels undskyldes på grund af en manglende arvefølgeret i Det Stormogulske Rige. Holberg havde dog intet til overs for Saladins forsøg på at holde Ægyptens retmæssige herskere

fra magten (Holberg 1739 I: 188), hvorved Saladin nok var helten, men han var ikke skurken overlegen på alle punkter.

Ligesom med Ziska og Achilles, findes der i *Heltehistorier* en parallel til Oran Zeb's karakterskildring i form af Homers anden store helt Ulysses. Om end ligheden mellem Oran Zeb og Ulysses ikke er ligeså åbenlys som med Ziska og Achilles – Ulysses anvendte for eksempel ikke religiøs skinhellighed til at realisere sin magt – så byggede Ulysses' succeser inden for stats- og krigskundskab på løgne og bedrageri, og han var derfor intet andet: «end en Rev [ræv], eller saadan een, som den gemeene Almue nu omstunder kalder *Politicus*, hvilket betyder en igiennemgaaen Skalk [bedrager] » (Holberg 1739 I: 328).

I modsætning til Oran Zeb fremstillede Holberg dennes tro tjener Emir-Jemla (Mir Jumla 2. 1591–1663) anderledes positivt. Sammen med mogulens Mahobed-Kan (Mahabat Khan eller Zamana Beg d. 1634) tildelte Holberg Emir-Jemla sin egen parallelbiografi, hvori hans levned karakteriseredes som forunderligt, men ikke heroisk. Mahobed-Kan var parallelbiografiens helt på grund af sine kvaliteter som fuldendt embedsmand og menneske (Holberg 1739 II: 281-2; Brask 2006: 76). Han var endda mere end dette. Han var den tro undersåt, hvis urokkelige loyalitet og ønske om rigets stabilitet og sikkerhed prioriteredes over alt andet. Således kunne han tilgive, når regenten – Jehangir (Jahangir 1569–1627) – igen og igen forrådte ham, og han efterfølgende undertvang sig Jehangirs person:

Det er forunderligt, at en Undersaatt kunde tvende gange indspærre en mægtig Konge [Jehangir], men det er end meer underligt, at han tvende gange lod ham løs igien, saa man kand see, at hans Øyemerke var alleene at bringe Kongen paa sunde Tanker, og at befordre Rigets Roelighed, for hvis Skyld han forsvarede sine Fiender mod sine Venner. (Holberg 1739 II: 255)

Så længe hans loyalitet sikrede rigets eksistens, var Mahobed-Kanden tro undersåt,⁵ og den eneste reelle hævn, han påførte sine fjender, var: «at forhindre dem at forstyrre Rigets Fred» (Holberg 1739 II: 255).

De tragiske helte

To indianere er også at finde i *Heltehistoriers* persongalleri – aztekeren Montezuma (ca. 1466–1520) og inkaen Atapaliba (Atahualpa 1497–1533). Til forståelsen af Holbergs heltebegreb bidrager denne parallelbiografi ikke med meget. Dens formål var at laste spaniernes brutale kolonisering af Amerika, som Holberg anså for i strid med naturretten og afvise spansk missionsvirksomhed som begrundelse for koloniseringen (Jansen 1938–9 II: 43; Schmidt 2012: 140–58). Montezumas og Atapalibas rolle i denne fortælling kan betegnes som en slags tragiske helte, der i deres møde med de spanske conquistadorer: «havde eens Skiebne, bleve skildte ved Rigerne af eet Slags Folk; saa begges Historier giver lige *Materier* til bevægelige *Poëmata* og *Tragædier*» (Holberg 1739 I: 576).

Parallelbiografien indeholdt samtidig et skurkepar i form af conquistadorerne Hernán Cortés og Francisco Pizarro. Disse var for Holberg personificeringen af spaniernes brutalitet og bedrageriske missionsvirksomhed, hvorved de: «heller kand ansees, som Røvere og Voldsmænd end Christelige *Misionarii*» (Holberg 1739 I: 488–9). Man aner anklagen om skinhellighed, men i modsætning til de mellemøstlige eksempler, hvor målet var magt, var der her tale om økonomisk gevinst.

5 I *Epistola 507* gav Holberg en lignende karakteristik af den såkaldte sorte prins eller prins Edward, der skildredes som: «den fortreffeligste Prinds, som Engeland nogen sinde har bragt til veye. Han besad alle Dyder udi en høy Grad, han var ligesaa stor Soldat som General, tapper uden Hidsighed, forfærdelig udi Felten mod Fienden, men sagtmodig og venlig udi Omgengelse, og besad en Ydmyghed, som opvakte alles Forundring. Imod sin Fader var han saa lydig og underdanig, som en Tiener mod sin Herre» (Holberg 1945–54: V 172).

Den ægte Philosophus

I *Heltehistoriers* sidste og vægtigste parallelbiografi, hvor de to grækere Epaminondas og Socrates blev sammenparret, udformede Holberg sit private ideal for den vise mand eller *Philosophus* (Jansen 1938–9 II: 43). Hele fjorten karakteregenskaber definerede den vise mand. Disse var:

grundig Lærdom, Herredom over sine *Affecter*, takkelig Omgængelse, Attraae [lyst] til at forfremme sin Næstes Velfærd, Vindskibelighed [flid, foretagsomhed] i at efterforske Sandhed, Frimodighed i at prædike den samme, Ærbarhed uden *Affectation*, Kundskab om sig selv, liden Attraae efter verdslig og forføngelig Ære, og Fornøjelse med sin Stand og Vilkor, ikke at foragte Rigdom og Penge ey heller at dyrke dem, ringe Tanker om sin egen Person, Medlidenhed mod Vildfarende, Omsorg for at *conservere* sit Liv og Sundhed, ingen utidig Begierlighed til at døe, og ingen Frygt mod Dødens Ankomst, saa at hans *Symbolum* [valgsprog] i den Henseende maa være: *Nec cupio, nec metuo* [jeg begærer ikke, jeg frygter ikke]. Kiærlighed til Fædernelandet og Lydighed mod Øvrigheden; Taalmodighed udi Lidelser og Urets Forglemmelse, Bestandighed uden Haardnakkenhed og andre deslige *Qualiteter* (Holberg 1739 II: 449–50).

Både Epaminondas og Socrates opfyldte den lange række af kriterier. Epaminondas efterlevede dem som konsekvens af sin opdragelse både som feltherrer og *Philosophus*. Socrates derimod måtte gennem praktisk øvelse lære sig selv de dyder, der gjorde, at hans: «heele Liv var en bestandig Prædiken og Opmuntring til Dyd og Duelighed. Det er derudi han er større ikke alleene end *Epaminondas*, men end ogsaa end alle andre *Philosophi*; og er hans Lærdom som en Kilde, hvorfra den sundeste *Philosophie* flyder» (Holberg 1739 II: 573).

I *Epistola* 128 nævnte Holberg, at folk havde reageret med undren, da det gik op for dem, at han havde sammenparret selveste Socrates med Epaminondas: «Men jeg kand sige, at jeg udi heele Historie fandt ingen værdigere at sette ved Siden af samme store *Philosopho*. Thi, som han [Epaminondas] i sin Tiid var den stør-

ste Felt-Herre, var han tilligemed den dydigste Mand» (Holberg 1945–54 II: 158).⁶

Konklusion

På grundlag af det her fremførte ses det, at Holberg ikke opererede med ét enkelt og usammensat heltebegreb. Selvom det overordnede kriterium for Holbergs ægte helt var en fuldkommen mand eller kvinde, der var sat i verden for menneskets frelse, så varierede karakteren af denne frelse efter de forskellige heltetyper: krigshelten var den nådige beskytter (Scanderbeg) og i visse tilfælde også den dydigste af alle mennesker (Epaminondas), den fuldendte regent (Petrus Alexiovitz og Akebar) ledte sit folk mod et højere civilisationstrin i form af viden, velstand og anseelse, den pligtopfyldende undersåts (Mahobed-Kan) højeste mål var rigets sikkerhed, mens *Philosophus* (Socrates) vejledte sine medmennesker gennem visdom. Holbergs heltegalleri inkluderede desuden helte, der ikke kunne efterleve frelserkravet i streng forstand. De var helte, fordi de evnede at sætte sig ud over deres slette opdragelse og alligevel handle glørværdigt i et vist omfang.

Heltehistoriers skurkegalleri er hverken ligeså talrigt eller varieret, men bogens to skurketyper er stadig vigtige for bogens moralfilosofiske formål. Mens *Heltehistoriers* helte var eksempler til efterfølgelse, så fungerede den nådesløse hævnere og den skinhellige bedragers karakterer som afskrækkende eksempler. Selvom Holberg undlod at præsentere en direkte parallel, så indeholdte begge skurketyper også en indirekte kritik af Homers største helteskikkelser. Den af Homer tapre krigerhelt Achilles skildrede Holberg som et hævnerrigt dyr, mens Ulysses' list gjorde ham til en bedragerisk *Politicus*.

6 I selvsamme epistel findes et mere nutidigt eksempel på en hærfører, hvis bedrifter kunne lignes med Epaminondas. Den franske general Henri de la Tour d'Auvergne (af Holberg kaldet Tourenne) kunne: «i Henseende saavel til Dyd og Philosophie som til Tapperhed, som hos ham fandtes udi høyeste Grad, kaldes vore Tiders Epaminondas» (Holberg 1945–54: II 158).

Værket indeholdt samtidig en række biografier, hvis hovedpersoner hverken var helte eller skurke. Deres levned tjente udelukkende til at understrege parallelbiografiernes moralfilosofiske emner. Holbergs ærinde var nemlig ikke først og fremmest biografisk, endsiges litterært, men fra først til sidst moralfilosofisk og historisk. Prioriteringen kan være lidt svær at sluge for moderne læsere, men man må acceptere den, hvis man vil gøre sig håb om at forstå ham ret.

LITTERATUR

- Andersen, Vilhelm 1934. *Illustreret dansk Litteraturhistorie. Andet Bind: Det attende Aarhundrede*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Anz, Heinrich 2007. «Die Vernunft der Alterität. Der Umgang mit dem Fremden in Ludwig Holbergs Heldengeschichten» i *Jahrbuch für Internationale Germanistik* (Reihe A: Band 78), ss. 209-18.
- Brask, Peter 2006. «Holberg historiske helte» i Sejten, Anne Elisabeth (red.). *Helte og antihelte – en litteraturkritisk mosaik*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, ss. 59-97.
- Bull, Francis 1913. *Ludvig Holberg som historiker*. Kristiania: Aschehough & Co.
- Holberg, Ludvig 1739. *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade. Deelt udi 2 Tomer*. København.
- Holberg, Ludvig 1742. *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade. Deelt udi II. Tomer. Anden og forbedrede Edition*. København: Henrich Berling.
- Holberg, Ludvig 1744. *Moralske Tanker Deelte udi 2 Tomos*. København.
- Holberg, Ludvig 1944-54 [1748-54]. *Epistler I-VIII*, udg. af Jansen, F.J. Billeskov. København: Hagerup.
- Holm, Edvard 1975 [1879]. *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade*. København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie.
- Høst, Sigurd 1913. *Om Holbergs historiske skrifter*. Bergen: John Griegs Forlag.
- Israel, Jonathan 2008 [2006]. *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford: Oxford University Press.
- Jansen, F. J. Billeskov 1938-9. *Holberg som Epigrammatiker og Essayist*. København: Ejnar Munksgaards Forlag.
- Jensen, Anne E. 1984a. *Helte og Antihelte. Omkring Holbergs Ulysses von Ithacia*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Jensen, Anne E. 1984b. *Holberg og kvinderne eller et forsvar for ligeretten*. København: Gyldendal.
- Kraus, Arnošt 1918. *Husitství v literatuře zejména německé. Část 2. Hu-*

- sitství v literatuře barokní a osvícenské*. V Praze: Nákladem České Akademie Císaře Františka Josefa Pro Vědy, Slovesnost A Umění.
- Krüger, Paul 1968. *Studier i komparativ litteratur*. København: Gyldendal.
- Langslet, Lars Roar 2002. *Den store ensomme – en biografi om Ludvig Holberg*. København: Gyldendal.
- Pedersen, Vibeke A. et al 2007. *Danske litteraturs historie 1100–1800*. København: Gyldendal.
- Schmidt, Kristoffer 2012. «Holbergs naturretslige og historiske syn på spaniernes kolonisering af Amerika» i Vinje, Eiliv & Sejersted, Jørgen Magnus (red.) *Ludvig Holbergs naturrett*. Oslo: Gyldendal Akademisk, ss. 140–58.
- Schmidt, Kristoffer 2013. «Ludvig Holbergs opgør med Antikkens helteideal» i *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie – Helte og skurke* (nr. 65), ss. 55–71.
- Simonsen, Jørgen Bæk 2004. *Islam med danske øjne. Danskernes syn på islam gennem 1000 år*. København: Akademisk Forlag.
- Thomsen, Ejnar 1957. *Digteren og Kaldet. Efterladte studier*. København: Gyldendal.

LUDVIG HOLBERG OG FEJDEN MED JOHANN ARCKENHOLTZ

Af

Kristoffer Schmidt

I 1751 udgav den finsk-svenske bibliotekar Johann Arckenholtz de første to bind af sit monumentale firebindsværk *Memoires Concernant Christine Reine de Suede* (herefter *Memoires*). Som titlen indikerer, omhandlede værket den svenske dronning Christina, der i 1632 som seksårig kronedes efter sin far Gustav 2. Adolfs død og forblev regent frem til sin abdikation i 1654. Arckenholtz' værk var ikke en sammenhængende biografi, men i bedste filologisk-antikvarisk stil en imponerende samling af trykte og utrykte skrifter. Dette til trods bærer *Memoires* præg af forfatterens fascination af den svenske dronning, hvilket kom til udtryk i et indædt forsvar og til tider fornærmende angreb på hendes mange kritikere i værkets fodnoter. Én bestemt kritiker fandt sig ikke i Arckenholtz' fornærmelser. Dette var ingen ringere end Ludvig Holberg, der tog anstød af Arckenholtz' få, men kritiske kommentarer til hans portrætter af Christina i *Dannemarks Riges Historie* (1732-35) og *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Damers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade* (1745). Holberg følte sig nødsaget til at give et udførligt svar på Arckenholtz' kritik, hvilket skete i 1752. Dette blev startskuddet til en indædt disput, som i samtiden opnåede betragtelig bevågenhed både i Danmark-Norge og Sverige såvel som i resten af Europa.

Trods samtidens interesse for fejden har kun få Holberg-forskere interesseret sig for dens indhold. Set i forhold til Holbergs anden store historikerdisput mod Andreas Hojer – kendt som Hojer-fejden – der antagelig pga. dens formodede indvirkning på Holbergs poetiske raptus har affødt flere studier,¹³⁵ så er undersøgelserne af Holbergs disput med Arckenholtz fåtallige og til en vis grad mangelfulde.¹³⁶ Arckenholtz-fejden fortjener imidlertid større opmærksomhed, for mens Holbergs uoverensstemmelser med Hojer først og fremmest havde en dansk-norsk bevågenhed, så fik debatten mellem Arckenholtz og Holberg international opmærksomhed. En del af forklaringen herpå var, at Holbergs berømmelse var af en helt anden kaliber i 1752, end da han i 1719 påbegyndte sin i øvrigt anonyme

En stor tak til Sebastian Olden-Jørgensen for konstruktiv kritik og hjælp til oversættelse af franske citater. Selvsamme hæfter dog ikke for eventuelle fejl i oversættelserne, som udelukkende er mit eget ansvar.

¹³⁵ Se f.eks.: Erich Christian Werlauff: *Holbergiana. Nyt historisk Tidsskrift*, 6, 1856, s. 317-329; Caspar Paludan-Müller: *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede, Historisk Tidsskrift*, 5:4, 1883-84, s. 5-13; Theodor Alfred Müller: *Den unge Ludvig Holberg 1684-1722*, 1943, s. 252-272; Ebbe Spang-Hanssen: *Fra Ludvig Holbergs unge dage. Hans strid med Andreas Hojer*, 1963; Lars Roar Langslet: *Den store ensomme. En biografi om Ludvig Holberg*, 2002, s. 88-94.

¹³⁶ De tre mest detaljerede studier om disputten er: Werlauff 1856, s. 433-436; Karl Warburg: *Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenske öfversättare. Litteraturhistoriska anteckningar*, Göteborg 1884, s. 69-71; Holger Ehrencron-Müller *Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, 10, 1924-35, s. 162-163, 484-494. Alle tre studier har deres forer, men ingen af dem gennemgår disputten i detaljer. Et nyere studie er Jan Heidner: *D'Alembert et Holberg critiquent les «Mémoires de la Reine Christine». Influences. Relations culturelles entre la France et la Suède*, Göteborg & Paris 1988, s. 109-115. Trods den lovende titel indeholder artiklen kun et kortere resumé af fejden, og Heidner synes kun at have været i besiddelse af Arckenholtz' svar til Holberg og hans Christina-biografi.

smædekampagne mod Hojer. Det samme gjorde sig gældende for Holbergs modstandere. Hojers omdømme i 1719 målte sig ikke med Arckenholtz' i 1750'erne.

Udover at interessen for Arckenholtz-fejden har ligget på et minimum, er der i de få studier, som har beskæftiget sig med fejden, en tendens til at tage Holbergs parti. Den svenske litteraturhistoriker Karl Warburg beskæftiger sig hverken med tonen i *Memoires* eller Holbergs efterfølgende svar. Imidlertid er han ikke imponeret af, hvorledes Arckenholtz i sit svar til Holberg: "börjar tämligen oädelt".¹³⁷ Historikeren Erich Christian Werlauff undlader at tage parti og nævner blot, at Holberg afviste beskyldningen om en negativ karakteristik af svenskerne: "med megen Varme".¹³⁸ Werlauffs ord gentages af filologen Niels Mathias Petersen i en kort beskrivelse af fejden, og han tilføjer, at fejden var et bevis på den hensynsløshed, den aldrende Holberg blev mødt med, for så efterfølgende at indrømme i en note, at Holbergs tone også var rigelig skarp.¹³⁹ Litteraturhistorikeren Holger Ehrencron-Müller anser *Memoires* som en apologi eller lovtale for Christina, og udtalelserne mod Holbergs skrifter betegnes som fordømmende. Ehrencron-Müller anerkender den hårde tone i Holbergs brev,¹⁴⁰ mens Arckenholtz' svar beskrives således: "Holbergs Brev har aabenbart irriteret Arckenholtz, der svarede med et temmelig grovt lille Skrift".¹⁴¹

Manglen på en udførlig gennemgang af Holbergs og Arckenholtz' fejde samt enkelte studiers tilbøjelighed til at tage Holbergs parti er udgangspunktet for denne artikel. Formålet er at give en mere detaljeret analyse af Holbergs og Arckenholtz' udfald mod hinanden og herefter gennemgå samtidige aktørers reaktioner på fejden. Herved opnår vi en større receptionshistorisk indsigt i 1750'ernes syn på Holberg (og for den sags skyld også Arckenholtz) samt et mere nuanceret billede af fejdens to hovedpersoner.

Startskuddet

Som nævnt havde Holberg skildret Christina i *Dannemarks Riges Historie* og *Heltindehistorier*. Om end han fascineredes af den svenske dronning som af stærke kvinder generelt, var han bestemt ikke positiv over for hendes levnedsførløb og bedrifter. Selvom *Dannemarks Riges Historie* indeholder en kritik af Christinas udenrigspolitik mod Danmark, så koncentrerede hovedkritikken mod den svenske dronning sig først og fremmest om hendes abdikation. Holberg nægtede at tro på, at Christina afstod den svenske trone pga. et oprigtigt ønske om omvendelse til katolicismen. I stedet var hendes forkærlighed for rejser samt svenskernes tiltagende foragt for hende pga. hendes ødselhed og ringeagt over for hendes landsmænd hovedårsagerne til abdikationen.¹⁴² Med udgivelsen af *Heltindehistorier* skærpedes dommen. Christina blev pga. værkets parallelbiografiske metode sammenparret med den skotske dronning Mary Stuart, og opfattelsen af Christina var ikke til at tage fejl af. I forlængelse af parallelbiografiens moralfilosofiske indledning portrætteredes Christina nu som et perfekt historisk eksempel på, hvad Holberg kaldte et Hysteron proteron eller bagvendt levnedsførløb. Visse personer udviste store dyder i deres ungdom og spåedes derfor en stor fremtid. Men som årene gik, udviste de samme

¹³⁷ Warburg 1884, s. 71.

¹³⁸ Werlauff 1856, s. 435.

¹³⁹ Niels Mathias Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie*, 4, 1867-71, s. 497.

¹⁴⁰ Ehrencron-Müller, 10, 1924-35, s. 163, 484-490.

¹⁴¹ *Ibid.*, s. 490.

¹⁴² Ludvig Holberg: *Dannemarks Riges Historie*, 3, 1732-35, s. 161-162, 165-166.

personer flere og flere karakterbrister, der i sidste ende mandede ud i et lastværdigt og forkasteligt levned.¹⁴³

Holbergs generelt negative syn på Christina var for hans samtid ikke kontroversielt. Hendes handlinger og navnlig årsagen til hendes abdikation havde helt tilbage til hendes egen samtid været et emne, der affødte både negativ og positiv omtale. Holberg var da også blot en blandt mange kritiske ryster, som Arckenholtz tog et opgør med i *Memoires*. Hans kommentarer til Holbergs portrætter var fåtallige, men bar præg af en anklagende tone, der i enkelte tilfælde tangerede fornærmelser. Resultatet blev, at Holberg i 1752 udgav et kombineret forsvars- og smædeskrift mod Arckenholtz med titlen *Lettre de Mr. le Baron de Holberg, qvi contient quelques remarques sur les Memoires concernant la Reine Christine*.

Holberg var selv klar over, at nogle måske ville studse over, hvorfor han gav sig i kast med at forfatte et tredive siders langt modsvar på nogle hårde, men fåtallige kommentarer om hans skildringer af Christina. Han forklarede, at han i sin høje alder kunne have valgt at ignorere kritikken. Hvad der alligevel fik ham til at fatte pennen, var en i hans optik grov og ubegrundet anklage om hans negative syn på det svenske folk.¹⁴⁴ At Holberg følte sig nødsaget til at reagere, kan nu også skyldes andre ting. På nogenlunde samme tid, som Holberg skrev sit brev til Arckenholtz, tog han i *Epistel* 447 til genmæle over for en unavngiven svensk forfatters negative omtale af *Dannemarks Riges Historie*. Den anonyme forfatter skulle angiveligt have: "afmalet Skriftet som en *Poëtisk Digt* og *caracteriseret* dets *Auctor* som en Fabelhans: Saadanne Domme kand ikke sætte nogen i Bevægelse. Det haver ey heller foraarsaget mig mindste Uroelighed, allerhelst saasom jeg har fornummet, at hans egne Landsmænd der udi har fundet Mishag. Jeg lader derfor saadan *Critique* være ubesvaret, og dette endeel af *Respect* og Taknemlighed mod den Svenske *Nation*, hos hvilken mine Skrifter har fundet stor Yndest."¹⁴⁵

Holberg fortsatte med nogle korte negative betragtninger om, hvorfor hans anonyme kritiker, antagelig historikeren Henrik Julius Voltemat,¹⁴⁶ kunne finde på at vurdere hans værk så negativt. Men som han nævnte, gad han ikke at gøre noget synderligt ud af kritikken. Så hvorfor engagerede Holberg sig så ihærdigt i at tilbagevise Arckenholtz' kritik? Først og fremmest var Voltemat – hvis det altså var ham – anonym, og Holberg havde derfor ikke mulighed at konfrontere sin kritiker direkte. Arckenholtz derimod skjulte sig ikke, og hans *Memoires*, der udkom på fransk og tysk, stiledes mod det europæiske marked. Værket var måske ikke nogen bestseller,¹⁴⁷ men det nød stadig stor opmærksomhed blandt lærde europæere, hvoraf størstedelen af dem var positivt indstillet over for indholdet. Holberg kunne derfor ikke lade kritikken gå ubemærket hen, og navnlig ikke når han anså anklagerne som et stort falsum.

¹⁴³ Ludvig Holberg: *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Damers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade*, 2, 1745, s. 110-121.

¹⁴⁴ Ludvig Holberg: *Lettre de Mr. le Baron de Holberg, qvi contient quelques remarques sur les Memoires concernant la Reine Christine*, 1752, s. 9.

¹⁴⁵ Ludvig Holberg: *Epistler, Befattende Adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, Item Skiemtsomme Materier*, 5, 1748-54, s. 1:16.

¹⁴⁶ Holger Ehrencron-Müller: *Oversættelser af Holbergs Dannemarks Riges Historie, Holberg Aarbog*, 1925, s. 60-62.

¹⁴⁷ I Arckenholtz' levetid udkom værket i en fransk og en tysk udgave, samt en skrabt svensk version. Jf. Johann Arckenholtz: *Memoires Concernant Christine Reine de Suede [...]*, Amsterdam & Leipzig 1751-60a; Johann Arckenholtz: *Historische Merkwürdigkeiten, die Königin Christina von Schweden [...]*, Amsterdam & Leipzig 1751-60b; Johann Arckenholtz: *Drottning Christinas Arbeten och Märkwärdigheter*, Stockholm 1760.

Hvis vi vender tilbage til Arckenholtz' førnævnte anklage, så havde Holberg i *Dannemarks Riges Historie* ytret, at Christina ikke gengældte sine svenske undersåtters store hengivenhed: "Landet [Sverige] stod hende ikke an, hun vemmedes ved Folkets Skikke og Sæder, og det Svenske Sprog skurrede hende i Ørene, hvorved man desmeere maa forundre sig, efterdi hun ikke alleene var fød i Landet, men havde ingen andensteds været".¹⁴⁸ Hensigten med denne skildring, som Holberg også gentog ti år senere i *Heltindehistorier*,¹⁴⁹ var at forklare, hvorfor svenskernes forhold til Christina forværredes. Hendes faldende popularitet resulterede i, at hun søgte at etablere udenlandske alliancer og trække værdier ud af landet. Arckenholtz harmedes over Holbergs fortælling, da han så det som et bevidst forsøg på at nedgøre den svenske nation, noget han fandt mange flere eksempler på i Holbergs forfatterskab:

"Det skal i forbifarten bemærkes, at det sømmer en historiker som ham dårligt, at han både her og andre steder i sine skrifter benytter sig af bidende vendinger mod svenskerne. [...] Og med hensyn til hvad han siger om det svenske sprog, har han kun at spørge sine landsmænd, nordmændene, hvad de tænker og siger om det danske sprog, og hvilke af de to, der synes dem mest maskulint?"¹⁵⁰

Der findes en uheldig tendens i Arckenholtz' kritik af andre forfattere – og herunder Holberg – til at tolke meninger ind i sine modstanderes skrifter og derved anklage dem for holdninger, de aldrig selv havde fremført. Det var dette, Holberg blev udsat for i ovenstående citat, og en sådan beskyldning nægtede han at sidde overhørig. Han mindede Arckenholtz om, at han i det fremførte eksempel på intet tidspunkt nedgjorde det svenske folk, men udelukkende kritiserede Christinas handlinger. At Holbergs skrifter indeholdt flere skarpe udfald mod svenskerne, afvistes ligeledes:

"Jeg har aldrig vist det mindste fjendskab mod den svenske nation i mine skrifter, og jeg håber, at enhver fornuftig svensker er overbevist herom: thi intet folk har talt mere rosende om mine skrifter. Hvis nogen af dem har fundet steder i mine historier, der mishagede dem, har de enten tilskrevet det en patriotisk nidkærhed eller en vis nødvendighed, som tid og sted fordrer. I det mindste indrømmer de, at ingen dansk historiker har skrevet med større oprigtighed og upartiskhed."¹⁵¹

Det var en selvsikker Holberg, som satte sig op imod sin svenske modstander og påpegede, at Arckenholtz ikke kunne sige sig fri for selv at blive anklaget for at udvise en foragt meget lig den, han anklagede Holberg for, når han anså det danske sprog som mindre maskulint end det norske.¹⁵²

Denne angivelige foragt for det danske sprog var dog ikke Holbergs alvorligste anklage. Gang på gang insinuerede han eller anklagede Arckenholtz for at have forfattet et rosenrødt forsvarsskrift for Christina. Og det blev ikke bedre af, at *Memoires* indeholdt et enestående kildemateriale om den svenske dronning, hvis

¹⁴⁸ Holberg, 3, 1732-35, s. 165.

¹⁴⁹ Holberg, 2, 1745, s. 216.

¹⁵⁰ "On remarquera en passant, qu'il siéd mal à un Historien comme lui, de se servir, tant ici qu'autre part dans ses ouvrages, d'expressions piquantes contre les *Suédois*. [...] Et quand à ce qu'il dit ici, de la langue *Suédoise*, il n'a qu'à demander aux *Norvégiens* ses *Concitoïens*, ce qu'ils pensent & disent de la langue *Danoise*, & laquelle des deux leur paroît plus mâle?" Arckenholtz, 1, 1751-60a, s. 420 note †.

¹⁵¹ "Je n'ai jamais fait voir la moindre animosité dans mes ouvrages contre la nation Svedoise, & j'espere, qve chaque sensé Svedois en est persuadé: car nul peuple n'a parlé avec plus de distinction de mes écrits. Si quelqv' un d'entre eux a trouvé des endroits dans mes histoires, qvi leur ont déplû, ils les ont attribués, ou à un zèle pour la patrie, ou à une certaine necessité, qve le lieu & le temps exigent. Du moins avouent-ils, qve nul historien Danois n'a écrit avec plus de franchise & d'impartialité." Holberg 1752, s. 11.

¹⁵² Ibid., s. 10-11.

historiske potentiale aldrig blev udfoldet pga. Arckenholtz' insisteren på at portrættere sin heltinde i det bedst tænkelige lys. Hvorfor Arckenholtz overhovedet ønskede dette, var for Holberg uforståeligt. Hvis hans hensigt var at opnå en større gunst blandt sine landsmænd, kunne han godt tro om igen, da ingen fornuftig svensker ville billige et forsvarsskrift for en dronning, hvis regering alle nulevende svenskere helst var foruden.¹⁵³

Beviserne for Arckenholtz' partiske forherligelse af Christina var mange. I flere tilfælde foretrak han kvantitet frem for kvalitet, hvorved han valgte at tro på indholdet i et større antal panegyriske forsvarsskrifter for Christina, mens de ifølge Holberg upartiske skrifter blev udlagt som: "satirer, der kan ødelægges [gendrives] ved at konfrontere dem med disse smigreres hyldeskrifter".¹⁵⁴ Havde Arckenholtz i det mindste anerkendt nogle af Christinas mest bekendte brister, havde hans skrift været mere troværdigt. Dette var dog ikke tilfældet, når han f.eks. gengav den svenske rigskansler Axel Oxenstiernas ord om Christina: "'Hun er gal! Men hvad siger jeg, hun er stadig den store Gustavs datter'",¹⁵⁵ men udelod de første tre ord, hvorpå hun stadig var Gustav 2. Adolfs datter, men ingen galning.

Også omstændighederne vedrørende Christinas abdikation og hendes religiøsitet blev berørt. Christinas abdikation og religionssyn var et prekært emne for Arckenholtz. Kunne forfattere som Holberg eller den franske teolog Jacques Basnage¹⁵⁶ bevise, at Christina fremstod uoprigtig i sin religiøse indstilling, og at hun i virkeligheden var præget af naturalistiske eller ateistiske tanker, underminerede det forestillingen om, at Christina skulle have abdiceret pga. en oprigtig trang til at konvertere til katolicismen. Arckenholtz var udmærket klar over, at der eksisterede kilder, som underbyggede dette, og han havde endda indføjet dem i sit værk. Han anså dog sådanne tanker for at være en ungdommelig flirt, og han kunne henvise til flere breve, der bekræftede denne tese. At henlægge sådanne tanker til Christinas tidlige år gav imidlertid bagslag for Arckenholtz pga. hans antikvariske ideal om at dokumentere enhver detalje af Christinas liv. Holberg kunne nemlig berette om et brev fra Christina til den svenske adelskvinde Ebba Sparre, hvori den svenske dronnings påståede religiøse oprigtighed kunne betvivles. Brevet var skrevet i 1679, og den på dette tidspunkt 53-årige Christina kunne ikke længere betegnes som ung. Holberg behøvede ikke at lede længe for at finde et sådant brev, da Arckenholtz allerede havde optrykt det i sine *Memoires*.¹⁵⁷ Holberg gav heller ikke meget for, at Arckenholtz i tide og utide roste sin heltindes religiøse hengivenhed ved at fremhæve kilder, begået af hendes tilbedere. Her havde det i stedet gavnet hans fremstilling, hvis han havde udeladt de mange lovprisninger. Sammenlignedes lovprisningerne med andre kilder samt Christinas generelle opførsel, var det klart, at hun besad et ustadigt og måske endda hyklerisk sind. Man kunne imidlertid være forvisset om, at Arckenholtz ville forsøge at nedgøre enhver forfatter, der konkluderede dette eller stillede sig kritisk over for hendes konversion til katolicismen.¹⁵⁸

Holberg betragtede sig selv som en del af denne forfatterskare. Han havde benyttet sig af de i hans optik mest tilforladelige skrifter, og det, at han portrætterede Christina på både godt og ondt, beviste, at han aldrig havde til hensigt at udstille og håne hendes

¹⁵³ Ibid., s. 3-5.

¹⁵⁴ "satires, qu'on peut detruire en leur opposant les eloges de ces flateurs." Ibid., s. 6.

¹⁵⁵ "'Elle est folle! Mais qve dis-je, c'est pourtant la fille du grand Gustave'." Ibid., s. 15.

¹⁵⁶ Af uvisse årsager kaldte Holberg Basnage for Banage – eventuelt var der tale om lydskrift, jf. Holberg 1752, s. 16, 24.

¹⁵⁷ Arckenholtz, 1, 1751-60a, s. 474-475; Holberg 1752, s. 16-17.

¹⁵⁸ Holberg 1752, s. 23-25.

handlinger. Således havde han rost den svenske dronnings egenskaber i hendes unge år, og man kunne intet andet end beundre hendes interesse for videnskaberne og gavmildhed over for lærde. Hun udviste endvidere stor barmhjertighed, hvorfor Holberg nægtede at kalde hende grusom, selvom hun fik snigmyrdet den italienske adelsmand Gian Rinaldo Monaldeschi.¹⁵⁹

Det skal her erindres, at Holbergs fremhævelse af Christinas positive karakteregenskaber i hvert fald i *Heltindehistorier* havde et bestemt moralfilosofisk formål. I deres yngre år besad Christina og hendes parallel Mary Stuart et stort potentiale, hvilket deres store dyder beviste:

“Men alle disse herlige Egenskaber, som man ventede at ville blive meere moede ved Alderen, bleve forvandlede til lige saa mange Feyl og Skrøbeligheder. Saa at de der syntes at være dannede som Redskabe til at rette alt hvad som var kroget, og at opbygge hvad som var nedrevet, bragte ved deres Vellyst og U-ordentlighed Staten udi saadan Forvirrelse, at, for at hindre dens fuldkomne Undergang, den eene maatte afsættes, og den anden sætte sig selv af, saasom hun [Christina] bluedes at føre længer Regimentet udi en Stat, som hun havde bragt til et *Chaos*.”¹⁶⁰

Der var altså en bagtanke med at skildre de to dronningers positive karakteregenskaber, idet det gjorde deres livsforløb mere tragisk, da de ikke formåede at udnytte deres store potentiale.

Mindre historiske unøjagtigheder i Holberg skrifter, som Arckenholtz havde anført, protesterede Holberg ligeledes imod. Det huede ham ikke, at han blev kritiseret for historiske unøjagtigheder, der for ham var bagatellignende og irrelevante for biografiens overordnede pointe, navnlig når man tog højde for, at hans Christina-biografi i *Heltindehistorier* genremæssigt ikke skulle kategoriseres som et historisk værk, men som et moralfilosofisk:

“Intet er mere besynderligt, end at se en forfatter, der ex professo [på embeds vegne] beskæftiger sig med en sag, prale af opdagelsen af nogle bagateller eller et par småfejl, som han finder i en universalhistorie eller i et moralfilosofisk skrift, hvor forfatterens eneste mål er at give en karakterskildring af en heltinde. Uheldigvis er vores kritiker også her på vildspor.”¹⁶¹

Arckenholtz opførte sig derfor pedantisk, når han bemærkede faktuelle fejl, som Holberg anså som petitesser. I sine *Memoires* havde Arckenholtz gengivet, hvorledes Christina i 1667 var rejst fra Helsingborg til Hamborg. I en tilhørende fodnote bemærkede han kort, at Holberg bevidst vildledte læseren, når han skrev, at hun gik i havn i Lübeck.¹⁶² En sådan anklage, var selvfølgelig en fornærmelse, men nogen sønderlemmende kritik af den danske forfatter var der ikke tale om. Holberg derimod anså kritikken som et bevidst forsøg på at nedgøre hans skrifter, og han irriteredes åbenlyst hver gang, han faldt over en af Arckenholtz' mindre kritikpunkter. Af selvsamme grund skulle enhver kritik tilbagevises, hvilket ikke altid lykkedes lige godt. F.eks. bevægede Holberg sig ud i lidt af en søforklaring, når han forsøgte at forklare, hvorfor Christina alligevel endte i Lübeck.¹⁶³

¹⁵⁹ Ibid., s. 25-27.

¹⁶⁰ Holberg, 2, 1745, s. 120-121.

¹⁶¹ “Il n’y a rien de si étrange, que de voir un ecrivain, qvi traite une matiere ex professo, se vanter de la decouverte de quelqves vetilles ou de quelqves petites meprises, qv’il trouve dans une histoire universelle ou dans un traité moral, où le but de l’ecrivain est univquement de donner le portrait d’une heroine. Par malheur notre Censeur s’egare également ici.” Holberg 1752, s. 18.

¹⁶² Arckenholtz, 2, 1751-60a, s. 116.

¹⁶³ Holberg 1752, s. 18-19.

Holbergs irritation over sådanne mindre kritikpunkter er åbenlys og afspejler hans manglende interesse for Arckenholtz' historikerpraksis. Som historikeren Sebastian Olden-Jørgensen har konkluderet, var Holbergs historieopfattelse fast forankret i den pragmatiske historie, og den filologiske antikvars forkærlighed for detaljen, kritiske bevidsthed og trang til at belyse ethvert aspekt af fortiden havde Holberg ikke megen forståelse for.¹⁶⁴ Som citatet afslører, betragtede Holberg ikke engang sit værk som historisk, men snarere som moralfilosofisk. Hans egen rolle var den af en *Biographus*. Herved var han ikke underlagt de samme forpligtelser som en historiker, men havde kun for øje at give "sin Helts [eller heltindes] oprigtige *Character*, og anfører saa vel hans [eller hendes] Lyder som Dyder".¹⁶⁵

Arckenholtz have ligeledes påpeget nogle historiske fejl i *Dannemarks Riges Historie* vedrørende beskrivelsen af Corfitz Ulfeldts gøren og laden i Malmø, som Holberg ligeledes afviste.¹⁶⁶ Med hensyn til den prekære historie om Christinas medvirken til Ulfeldts konspiration mod Danmark hævdede Holberg, at hans kritik af Christina og historikeren Samuel Pufendorf ikke byggede på en selvstændig fortolkning af omstændighederne, men på Holbergs kilde, den franske ambassadør Pierre Chanuts erindringer. I forlængelse af dette var det betænkeligt, at Arckenholtz, der ellers benyttede sig flittigt af Chanut, valgte at angribe Holberg i stedet for Chanut, selvom førstnævnte kun var: "en simpel oversætter, der ikke kan være ansvarlig for andet end at have lavet en dårlig kopi".¹⁶⁷ At Holberg ikke var andet end en simpel oversætter, der blindt kopierede Chanuts beskrivelse, var et tyndt argument. Han var udmærket klar over, at han ved at gengive en bestemt kildes skildring foretog en bevidst handling, der afgjorde, hvilken vinkel på historien der skulle se dagens lys. Arckenholtz' gentagne angreb på Holbergs udlægning af forholdet mellem Christina og Ulfeldt fik i sidste ende Holberg til at slutte, at:

"Det er heller ikke svært at opdage en vis uvilje imod min person, idet han kritiserer, hvad jeg siger, og hvad jeg ikke siger, ned til mindste detalje og små misforståelser i kronologien, endda i mine paralleller [*Heltindehistorier*]. Han synes også at kritisere mine skønlitterære værker, men det angrer jeg ikke."¹⁶⁸

På de allersidste linjer i *Memoires*' andet bind sluttede Arckenholtz sin historie med at antyde en foranderlighed i Christinas væsen, hvorved alle kunne finde belæg for deres syn på den svenske dronning.¹⁶⁹ Holberg var ikke sen til at gribe denne udtalelse, som han så som en blottelse hos Arckenholtz: "Men er det ikke at give de andre forfattere ret, hvis værker han beskylder for at være satirer [karaktermord]? Og efter denne indrømmelse, bør han så ikke tilstå det offentligt og kalde sine fornærmelser tilbage, som han har spredt overalt i sine *Mémoires*?"¹⁷⁰

¹⁶⁴ Sebastian Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker - et historiografisk-kritisk essay* [under udgivelse].

¹⁶⁵ Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, 1, 1739, s. 4v.

¹⁶⁶ Holberg 1752, s. 19-20.

¹⁶⁷ "un simple traducteur, n'étant reponsable d'autre chose qve de l'avoir mal copié," Ibid., s. 13.

¹⁶⁸ "Il n'est par même difficile d'y entrevoir quelqve animosité contre ma personne, puisqv'il critique ce qve je dis & ce qve je ne dis point, relevant tout jusqv' aux vetilles & aux petites meprises dans la chronologie, même dans mes paralleles. Il paroît aussi me reprocher mes ouvrages d'esprit, dont je ne me repens pourtant." Ibid., s. 22.

¹⁶⁹ Arckenholtz, 2, 1751-60a, s. 328-329.

¹⁷⁰ "Mais n'est ce pas donner gain de cause aux autres ecrivains, dont les ouvrages il traite de satires? & apres cet aveu, ne doit-il pas faire amande honorable, & revoquer les invectives, qv'il a repandues par-tout dans ses memoires?" Holberg 1752, s. 30.

Arckenholtz' svar

Således afsluttede Holberg sit brev, der fra ende til anden er skrevet i en grov tone. Set i forlængelse af Holbergs fornærmelser var Arckenholtz' efterfølgende reaktion forståelig. Han svarede Holberg året efter med skriftet *Reponse à la Lettre de Mr. le Baron de Holberg, laquelle éclaircit les remarques qu'il a fait sur les Memoires concernant Christine, Reine de Suede* (herefter *Reponse*). Tonen var skinger, og en tydeligt fornærmet Arckenholtz havde fra første pennestrøg smidt fløjlshandskerne. Han indledte sit svar med nogle betragtninger vedrørende Holbergs person og hans tilgang til *Memoires*. Holberg havde jo selv antydnet, at han ikke længere var nogen vårhare, hvorved Arckenholtz spottende så en årsagssammenhæng mellem Holbergs tone og hans tiltagende alder:

“selv den uopmærksomme læser vil på hans nuværende skrivemåde i sammenligning med tidligere allerede have bemærket, at det dårlige humør, som normalt følger med alderdommen, har erstattet den livlighed og spøgefuldhed, der dannede grundlag for hans karakter og spredte sig ud over næsten alt, hvad han har skrevet.”¹⁷¹

Arckenholtz fortsatte med et kontrafaktisk tankespil om, hvorvidt Holbergs modtagelse af *Memoires* havde været mere positiv, hvis værket var udkommet i hans velmagtsdage. Alderen var dog ikke det eneste Arckenholtz havde en bemærkning til. Måske som tak for panegyrikker-anklagen udstyrede Arckenholtz Holberg med øgenavnet *Mr. le Censeur*. En præcis oversættelse til dansk lader sig ikke gøre, men man kunne sige *hr. Kritiker* eller *hr. Moralist*. I den tyske udgave, hvis oversættelse Arckenholtz skulle have haft stor indflydelse på, oversættes øgenavnet med “Herr Beurtheiler”, som ligeledes bedst oversættes *hr. Kritiker*. “Herr Tadler” anvendtes i visse tilfælde,¹⁷² hvilket giver en god indikation af, hvilken slags kritiker Holberg var. Øgenavnet kan samtidig betyde censor, hvilket underbygges af, at man i 1686 havde oprettet embedet Censor librorum i det svenske kancelli, og dette eksisterede fortsat, da Arckenholtz skrev *Reponse*.

De mange spydigheder til trods forsøgte Arckenholtz alligevel at forholde sig seriøst til Holbergs anklager og kommentarer til det historiske indhold. Og da Holberg havde mistænkt Arckenholtz for at nære et skjult had til hans skrifter – og navnlig hans komedier – var det desuden magtpåliggende for Arckenholtz at anerkende sin modstanders store kvaliteter som komedie- og oplysningsforfatter.¹⁷³

Vigtigst var afvisningen af Holbergs hovedanklage vedrørende Arckenholtz' panegyriske tendenser samt nogle betragtninger vedrørende Holbergs partiskhed og beskrivelse af svenskerne. Derudover præsenterede Arckenholtz et detaljeret modsvar til Holbergs syn på forholdet mellem Christina og Ulfeldt, og ligesom i *Memoires* gjorde han endnu engang et helhjertet forsøg på at forsvare sin heltindes religiøse standpunkt. Det var på mange måder en stærk modstander, Holberg havde provokeret. Arckenholtz var klogere på Christinas historie, hvilket også fremgår af *Reponse* og derudover lige så ubarmhertig som Holberg. Holberg havde indledt sit modskrift med at fortælle læseren, at hans læsning af *Memoires* havde været overfladisk. Det var en blottelse, som Arckenholtz med det samme udnyttede til endnu et angreb: “det lader

¹⁷¹ “tout Lecteur tant soit peu attentif, auroit deja remarqué par sa maniere d'écrire à l'heure qu'il est, en comparaison de celle du tems jadis, que la mauvaise humeur, compagne ordinaire de la vieillesse, a fait place chez lui à l'humeur enjouée & folatre, qui faisoit le fond de son caractere & qui se répandoit presque sur tout ce qu'il a écrit.” Johann Arckenholtz: *Reponse à la Lettre de Mr. le Baron de Holberg, laquelle éclaircit les remarques qu'il a fait sur les Memoires concernant Christine, Reine de Suede*, Cassel 1753, s. 3.

¹⁷² Arckenholtz, 4, 1751-60b, s. 544-564.

¹⁷³ Arckenholtz 1753, s. 33-34.

til at *hr. Kritiker* har ladet sig forlede til at kritisere mit værk uden nogensinde at have læst det, da han i begyndelsen af sit brev indleder med at sige, at han kun løseligt har gennemlæst det [*Memoires*].”¹⁷⁴ Dette var ifølge Arckenholtz et alvorligt problem. Han kunne henvise til en unavngiven men berømt lærer, som han senere afslørede var den tyske filosof Alexander Gottlieb Baumgarten, der havde rost værkets indhold, men advaret mod bare at skimme værket. I stedet skulle man foretage en grundig gennemlæsning. Baumgarten var ikke den eneste, der udtalte sig positivt om *Memoires*, og Holberg gik imod et større antal lærers ros, når han valgte at dadle værket, hvilket med al sandsynlighed skyldtes hans sløse gennemlæsning.¹⁷⁵ Det forklarede endvidere en del af de misforståelser, som Holberg havde begået, når han anklagede Arckenholtz for at være panegyrisk. F.eks. kunne Arckenholtz referere til adskillige steder i *Memoires*, hvor han forholdt sig kritisk til Christinas handlinger, og det var derfor usandt, at han kun havde ros til overs for Christina.¹⁷⁶

I andre aspekter af Holbergs panegyriker-anklage var Arckenholtz ligeså standhaftig i sin tilbagevisning. Påstanden om hans tilsidesættelse af troværdige kilder til fordel for åbenlyse lovtaler om den svenske dronning havde Arckenholtz kun foragt overfor, og han replicerede spydigt:

“Hvor er det smukt at høre en forfatter, som selv har skænket offentligheden historiske værker, og som i 3. bind af sin danmarkshistorie har udgivet en fornuftig gennemgang af en god historikers pligter, her indskærpe den ny regel, som man bør følge ved udarbejdelsen af en sandfærdig historie, nemlig at en onskabsfuld kritikers vidnesbyrd som historisk bevis er stærkere end hundrede panegyrikkere.”¹⁷⁷

Pointen var åbenlys. Holberg vurderede sandhedsværdien af kilderne ud fra, hvor negativt de beskrev Christina, hvorved hans syn på den svenske dronning baserede sig på kilder, der formede sig som karaktermord. Her foretrak Arckenholtz de mange positive skildringer frem for nogle få hadske og partiske kilder.¹⁷⁸ Han var imidlertid ikke færdig. Ved en granskning af Holbergs kildegrundlag var det påfaldende, at Holberg brystede sig af kun at have anvendt troværdige kilder, skønt der her var tale om et fåtal af tekster, hvis troværdighed var diskuterbar. Førnævnte Chanut gjorde Arckenholtz f.eks. flere indvendinger mod. Pufendorf var Holberg kun enig i, hvis det passede ind i hans overordnede syn på Christina. Stillede man Holbergs sparsomme og til tider tvivlsomme kildemateriale op imod Arckenholtz’, der bestod af godt og vel 800 trykte og 900 utrykte skrifter, herskede der ingen tvivl om, hvem der var mest troværdig.¹⁷⁹ Man aner endnu engang uoverensstemmelsen mellem antikvaren på den ene side og moralfilosoffen og den pragmatisk historiker på den anden. Det samme gør sig gældende, når Arckenholtz replicerede på Holbergs syn på Arckenholtz’ pedanteri. En historisk fejl var altid en fejl, og Arckenholtz anså sig selv som fuldt berettiget til at påpege dem, når de omhandlede Christina.¹⁸⁰ Også diskussionen om

¹⁷⁴ “il semble que Mr. le Censeur s’est laissé emporter à critiquer mon ouvrage, sans l’avoir jamais lu, puisque dès le commencement de sa lettre il debute par dire, qu’il n’a fait que le *parcourir*.” Ibid., s. 3-4.

¹⁷⁵ Arckenholtz 1753, s. 5-6; Arckenholtz, 4, 1751-60a, s. 443 note *.

¹⁷⁶ Arckenholtz 1753, s. 10-12.

¹⁷⁷ “Qu’il est beau d’entendre de la bouche d’un Auteur, qui a donné des livres d’histoire lui même au Public, & qui au 3. Tome de celle de Dannemarc a publié un avis sensé des devoirs d’un bon historien, inculquer ici une nouvelle regle à suivre dans la composition d’une histoire veridique, savoir, que le temoignage d’un Censeur malicieux l’emportera, quant aux preuves, sur une centaine de Pangyristes.” Ibid., s. 9.

¹⁷⁸ Ibid., s. 9-10.

¹⁷⁹ Ibid., s. 14-15, 19-21.

¹⁸⁰ Ibid., s. 30.

forholdet mellem Ulfeldt og Christina kastede Arckenholtz sig ufortrødent ud i og gentog stædigt sine påstande.

Noget mere vaklende var Arckenholtz' argument for at have udeladt Oxenstiernas tre ord lange udbrud: "Elle est folle! [Hun er gal!]" I stedet for at forklare, hvorfor han udelod ordene, belærte han Holberg om de mangesidede betydninger af sætningen, og kastede sig samtidig ud i nogle betragtninger om Oxenstiernas generelle sindstilstand.¹⁸¹

Hvad der overraskede Arckenholtz mest ved sin modstanders brev, var Holbergs trang til at stille sig uforstående over for Arckenholtz' indædte forsvar af Christina mod de forfattere, der enten anså hende som en ateist eller irreligiøs. Beviserne for Christinas irreligiøsitet eksisterede ganske enkelt ikke i kildematerialet, og Arckenholtz var ikke blevet klogere af at granske Holbergs skrifter. Man skulle derfor have høje tanker om sig selv, hvis man vovede at fremsætte sådanne påstande, der ikke havde hold i virkeligheden.¹⁸²

Holbergs påståede upartiskhed over for svenskerne gav Arckenholtz heller ikke meget for. Han kunne afsløre, at flere svenskere som f.eks. historikeren Anders Anton von Stiernman harmedes over Holbergs behandling af svenske forhold. Arckenholtz kunne ligeledes berette om danskere, der havde gjort indvendinger mod indholdet af *Dannemark Riges Historie*. I 1747 opholdt han sig på en gennemrejse et stykke tid i København. Et møde med Holberg var ikke muligt, da han var udenbys. Til gengæld havde han mødt Holbergs kollega Hans Gram. Han kunne fortælle Arckenholtz, at han havde rådet Holberg til at sætte udgivelsen af *Dannemarks Riges Historie* i bero, da den indeholdt flere historiske usandfærdigheder.¹⁸³ Hvorvidt Gram specifikt havde tænkt på beskrivelsen af Christina, står hen i det uvisse. Fra andre kilder ved vi, at Gram påpegede, at *Dannemarks Riges Historie* til tider bar præg af at være venstrehåndsarbejde, men han var samtidig ikke blind for værkets mange kvaliteter.¹⁸⁴ Henvisningen til Grams vurdering skal ses som et forsøg fra Arckenholtz på at kritisere Holberg gennem andres udsagn, og Gram var jo højt respekteret og død, så han kunne ikke reagere på Arckenholtz' påstand.

Med hensyn til Stiernmans syn på Holberg nævnte Arckenholtz i en fodnote, at Stiernman havde fået udgivet to biografiske værker om henholdsvis Erik 14. og Carl 9. Sporadiske bemærkninger om Holberg findes i biografien om Erik 14., men der er udelukkende tale om mindre bemærkninger og rettelser.¹⁸⁵ Efter Holbergs død beskæftigede Stiernman sig en enkelt gang mere indgående med Holberg i tidsskriftet *Den Swenska Mercurius*. Skriftet indeholder nogle kritiske bemærkninger vedrørende Holbergs skildring af Karl 10. Gustav, som Holberg påstod skulle have fået sit banesår under belejringen af Frederikshald. Det konstateredes endvidere, at Holberg gang på gang afholdt sig fra at fortælle sandheden, når han skildrede svenske forhold. En sådan praksis blev ikke bedre af, at han herved gik imod sit eget historiker-ideal om at dokumentere det gode med det onde.¹⁸⁶ Arckenholtz og Stiernman var langt fra de eneste svenske 1700-talshistorikere, der gjorde indvendinger mod Holberg, og

¹⁸¹ Ibid., s. 25-26.

¹⁸² Ibid., s. 26-30.

¹⁸³ Ibid., s. 17.

¹⁸⁴ For en udførlig analyse af Grams syn på Holbergs historiske kvaliteter og fejl se: Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker - et historiografisk-kritisk essay*, [under udgivelse].

¹⁸⁵ Eric Jöhransson Tegel & Anders Anton von Stiernman: *Konung Erics den XIV: des Historia, Som förtäljer deß merckwerdiga Handlingar, men i synnerhet de emot Sweriges då warande Fiender förda Krig*, Stockholm 1751, s. 100, 113.

¹⁸⁶ Anders Anton von Stiernman: *Min Herre! Den Swenska Mercurius*, 2, 1756-57, s. 446-452. Med hensyn til Holbergs historie om Karl 10. Gustavs banesår se: Holberg, 3, 1732-35, s. 420-421.

selvom tonen var mere afdæmpet end hos Arckenholtz, finder vi flere svenske historikere, der påpegede Holbergs fejl og her især i hans *Dannemarks Riges Historie*. Sveriges Holberg historikeren Olof von Dalin nærede en stor forkærlighed for *Dannemarks Riges Historie* og anvendte den hyppigt i sine egne skrifter,¹⁸⁷ men han var ikke blind for værkets fejl.¹⁸⁸ Historikeren Sven Lagerbring skulle efter sigende ikke have haft meget til overs for Holbergs historiske forfatterskab.¹⁸⁹ I de skrifter, hvor Lagerbring tog Holberg op til behandling, var tonen imidlertid mild. Lagerbrings indvendinger mod Holberg berørte større eller mindre faktuelle fejl i beskrivelsen af svenske forhold, men trods fejlene udtrykte han stor veneration for *Dannemarks Riges Historie*.¹⁹⁰ En nøgtern kritik af enkelte forhold i *Dannemarks Riges Historie* finder vi hos historikeren Olof Celsius den yngre.¹⁹¹ Mere ubarmhjertig var historikeren Anders af Botin, der i skriftet *Anmärkningar vid Herr Hof-Cancellerens och Riddarens Olof v. Dalins Svea Rikes Historia* (1771) afslutningsvis indføjede et mindre bilag, der udelukkende berørte *Dannemarks Riges Historie*. Endnu engang gik kritikken på faktuelle fejl hos Holberg, men ved første øjekast var Botin ganske overbærende over for Holberg. Han skulle ikke klandres for at have misforstået specifikke historiske hændelser, når sådanne misforståelser skyldtes, at han ikke havde haft adgang til et fyldestgørende kildemateriale. Herefter sluttede Botins overbærenhed. I en mere overordnede vurdering af Holbergs evner som historiker tilsluttede Botin sig til den schweiziske historiker Paul Henri Mallets negative karakteristik af Holberg i *Histoire de Dannemarc*.¹⁹² Med hensyn til den historiske kvalitet af *Dannemarks Riges Historie*s øvrige beskrivelser af svenske forhold, var Botin heller ikke positiv:

“Om jag på detta sättet skulle upräkna och granska alla de fel och misstag, hvarmed HOLBERGS Danska Historia, hvad de Svenska sakerna angår, är likasom öfverströdd, blefve det et arbete af äfve[n] så stor vidlöftighet, som föregående Anmärkningar emot [Dalins] Svea Rikes Historia; men detta prof kan vara tillräckeligt at rättfärdiga mitt omdöme.”¹⁹³

Her skal det nævnes, at Botins betragtninger om Dalins *Svea Rikes Historia* sneg sig op på 207 sider.

At der blandt 1700-tallets svenske historikere herskede en generel misfornøjelse med unøjagtigheder i Holbergs skildring af svenske forhold, findes der som vist flere eksempler på. Trangen til at modsige Holberg giver samtidig en indikation af hans popularitet i Sverige, hvor enhver historiker med respekt for sig selv i det mindste havde læst Holbergs *Dannemarks Riges Historie*, og det var vanskeligt at ignorere Holbergs forfatterskab, hvis ens hensigt var at beskrive dansk-svenske forhold.

¹⁸⁷ Dette ses af historikeren Nils Erikssons optælling af sekundær litteratur i Dalins værk. Her finder han omtrent 88 forekomster stammende fra Holbergs værk, hvilket gør det til det næstmest anvendte skrift i *Svea Rikes Historia*, jf. Nils Eriksson: *Dalin-Botin-Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747-1787*, Göteborg 1973, s. 112.

¹⁸⁸ Se f.eks.: Olof von Dalin: *Svea Rikes Historia ifrån dess Begynnelse til våra Tider*, 3, Stockholm 1747-62, s. 632 note s.

¹⁸⁹ Eriksson 1973, s. 131.

¹⁹⁰ Sven Lagerbring: *Kongl. Rådets, General Gouverneurens och Fält-Marskalkens, Gref Rutger von Aschebergs Lefwerne, Efter Trowärdiga och tilförläteliga Handlingar*, Lund 1751, s. 195, 249; Sven Lagerbring: *Samling Af Åtskilliga Handlingar och Påminnelser, Som Förmodeligen kunna gifwa Lius i Swänska Historien*, 1, Lund 1749-58, s. 101-108.

¹⁹¹ Olof Celsius den yngre: *Konung Gustaf Den Förstas Historia*, Stockholm 1746-53, 2, s. 122.

¹⁹² Paul-Henri Mallet: *Histoire de Dannemarc*, 1, 1758-77, s. 2v-3r; Anders Botin: *Anmärkningar vid Herr Hof-Cancellerens och Riddarens Olof v. Dalins Svea Rikes Historia*, Stockholm 1771, s. 210-216.

¹⁹³ Botin 1771, s. 216.

Med hensyn til *Heltindehistoriers* Christina-biografi kan man ifølge Ehrencron-Müller også spore misfornøjelse med portrættet blandt andre svenskere end Arckenholtz. Her var der dog ikke tale om en udtalt utilfredshed, men snarere en censur, idet man i den svenske oversættelse af *Heltindehistorier* udelod biografien.¹⁹⁴ Dette forklarer selvfølgelig ikke, hvorfor den svenske oversætter ligeledes valgte at udelade biografierne om Elisabeth 1., Johanne Gray og Jeanne d'Arc,¹⁹⁵ og selvom Ehrencron-Müllers påstand er plausibel, kan der kun være tale om en hypotese. At oversætteren havde svært ved at tilslutte sig alt, hvad Holberg skrev om svenske forhold ses imidlertid i andre af biografierne. I sit portræt af Margrethe 1. havde Holberg gjort en del ud af, at forsvare denne dronning mod anklager om hendes slette behandling af svenskerne i Kalmar-Unionen:

“det er ikke mueligt, at hun haver *tracteret* den Svenske *Nation* med saadan Foragt. Saadant strider ogsaa vel mod hendes *Naturel*, som den idelige Forsigtighed, hun brugte i at *conservere* Rigernes Eenighed. Det er troeligere, at, som det stod de Svenske ideligen for Hovedet, at de ligesom med Magt vare tvungne til den *Calmariske* Forening, saa have de altiid søgt Leylighed at dadle hendes Opførsel, ja tillagt hende mange Ting, som hun aldrig haver gjort,”¹⁹⁶

Her var det magtpåliggende for den svenske oversætter at minde læseren om, at der udelukkende var tale om Holbergs egen holdning, hvorved oversætteren indsatte et afsnit i teksten og tilføjede overskriften: “Baron Hollbergs Anmärkning häröfwer”.¹⁹⁷ Holberg tilbageviste ligeledes en påstand om, at dronningen forsøgte at svække svenskerne ved at indsætte danskere og nordmænd i svenske embeder, og han mindede om, at hendes to yndlinge Algod Magnusen og Abraham Brodersen var svenskere, der begge var blevet tildelt store forleninger i Danmark. Margrethes hensigt var derfor ikke at underminere svenske autoriteter, men snarere at forene tre nationer. Til dette måtte den svenske oversætter i en fodnote påpege, at Algod Magnusen var at betragte som en landsforræder i Sverige, da han, som Holberg også havde nævnt, var den første svensker, der underkastede sig Margrethe 1. Hendes gunst over for ham kunne ikke overføres til den svenske nation, da han i virkeligheden belønnedes for at forøge Margrethes 1.s magt.¹⁹⁸ Også i beskrivelsen af Kong Albrechts forandring af det svenske rigsvåben tilføjede oversætteren i en note, at Holberg opførte sig: “mycket Dansk. Det wore öfwerflödigt at här bewisa hans orimliga infall”.¹⁹⁹ Også i biografien om Eleonora Christina, hvor Holberg berørte svenskernes overtagelse af Jørgen Seefeldts bibliotek, protesterede oversætteren mod de påståede svenske bagtanker ved konfiskeringen af biblioteket.²⁰⁰

Arckenholtz kunne også selv fremføre nogle eksempler på Holbergs subjektivitet i *Dannemarks Riges Historie*. Dette sås bl.a. i beskrivelsen af Torstensson-krigen (1643-45), retfærdiggørelsen af en hemmelig alliance mellem Danmark-Norge og Spanien mod Sverige og Nederlandene og den lidet flatterende beskrivelse af den svenske kansler Axel Oxenstierna.²⁰¹ Det mest slående eksempel var imidlertid Holbergs sammenligning af Christian 4. og Gustav 2. Adolfs karakteregenskaber og bedrifter.

¹⁹⁴ Ehrencron-Müller 10, 1924-35, s. 491.

¹⁹⁵ Det skal desuden tilføjes, at oversætteren også sløjfede Holbergs parallelbiografiske struktur og metode, hvorved det kun var biografierne der stod tilbage.

¹⁹⁶ Holberg, 1, 1745, s. 53.

¹⁹⁷ Ludvig Holberg: *Samling Af Namnkunniga Damers Lefwernes-Beskrifningar*, 1, Stockholm 1780-84, s. 24.

¹⁹⁸ Ibid., s. 25.

¹⁹⁹ Ibid., s. 6.

²⁰⁰ Holberg 1780-84, 3, s. 96.

²⁰¹ Arckenholtz 1753, s. 17-18.

Arckenholtz vedgik, at Christian 4. havde været en glimrende konge i fredstid, men han kunne ikke forlige sig med billedet af Gustav 2. Adolf som den ødelæggende krigerkonge:

“Det er u-vist, om *Gustavus* rev fleere Stæder ned, end *Christianus* bygde Stæder op. Med et Ord: *Gustavus* syntes at have *Alexandri Exempel* for Øjene, og *Christianus* 4. *Alexandri* tillige med *Augusti*; Thi den Svenske Konges *Passion* var at udviide sit Riges Grændser; Den Danske Konges at heele sit Riges indvortes Saar, saa at, hvis Sverrig kand viise den største *General* paa de Tider, saa kand Dannemark viise den største Konge.”²⁰²

Arckenholtz så dette som et klart bevis på Holbergs partiskhed, især fordi man ikke skulle have meget kendskab til svensk historie for at vide, hvor store infrastrukturelle forbedringer Gustav 2. Adolf havde præsteret.²⁰³

Arckenholtz synes ikke at have været den eneste, der fremførte sammenligningen af de to konger som bevis for Holberg partiskhed. I hvert fald indikerede Holberg selv i *Epistel* 222, at han var bekendt med visse svenskere, som opfattede denne sammenligning som det mest stødende i hans skrifter. Det fik ham imidlertid ikke til at ændre sit syn på de to konger, og sammenligningen stod ved magt.²⁰⁴

Hvorledes Holberg reagerede på *Reponse*, kan der kun gisnes om, og der eksisterer intet bevis for, at Holberg, som døde året efter, nåede at læse Arckenholtz' svar. Arckenholtz derimod synes aldrig at have fået lagt striden fuldstændig bag sig, og han erindrede den på både godt og ondt i sine senere skrifter. I det førnævnte fjerde og sidste bind af *Memoires* berørte han endnu engang debatten. Nu var der en vis stolthed i, at to så berømte oplysningstænkere som Holberg og den fransk encyklopædist Jean le Rond d'Alembert havde opponeret imod ham:

“Hvis det er et tegn på kvalitet, at oplyste personer kritiserer et trykt værk, så må mit værk, som jeg har udgivet under titlen *Mémoires concernant CHRISTINE Reine de Suède*, høre til den type. Navnene på den afdøde Hr. baron Holberg og Hr. d'Alembert er velkendte nok i den litterære verden til at have fået folk til at læse de bemærkninger, de har gjort om mit værk.”²⁰⁵

Udmeldingen betød ikke, at Arckenholtz modificerede synet på sine to største modstandere. Han var stadig urokkelig i sin kritik af de to forfattere, hvilket afspejledes i, at han kun genoptrykte sine egne breve til Holberg og d'Alembert. Posthumt fik Arckenholtz i 1778 udgivet en kort opsummering af de forskellige indlæg mod hans portræt af Christina. Bemærkelsesværdigt er et resumé af en længerevarende debat Arckenholtz førte med en eller flere anonyme forfattere i franskmænden Pierre Rousseaus *Journal Encyclopédique*. I 1756 havde Arckenholtz kommenteret en artikel i tidsskriftet omhandlende finernes og lappernes oprindelse. Ifølge Arckenholtz selv havde han med sit indlæg forsøgt at: “leda honom [artiklens forfatter] på rätta vägen genom så goda och tilförlåteliga bewis, som möjligén kunde framtes utur så åldriga och mörcka tider”.²⁰⁶ Til Arckenholtz' store irritation svarede

²⁰² Holberg, 2, 1732-35, s. 920.

²⁰³ Arckenholtz 1753, s. 18.

²⁰⁴ Holberg, 3, 1748-54, s. 180-182.

²⁰⁵ “Si la Critique que des Personnes éclairées font d'un Ouvrage imprimé, est une marque de son mérite, il faut que le mien, que j'ai publié sous le titre de *Mémoires concernant CHRISTINE Reine de Suède*, en ait en son genre. Les noms de feu Mr. le Baron de Holberg & de Mr. d'Alembert sont assez connus dans la République des Lettres, pour avoir excité le Public à lire les Remarques qu'ils ont faites sur mon Ouvrage.” Arckenholtz, 4, 1751-60a, s. V.

²⁰⁶ Johann Arckenholtz: Sluttet af berättelsen om de Stridskrifter som utkommit angående afl. Herr Hof-Rådets Joh. Arckenholtz Memoires de Christine. *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, 4, 28.2.1778, s. 28.

selvsamme forfatter med stor foragt, hvorved han blev rodet ind i endnu en disput, som mange nok vil mene, ikke havde det fjerneste med hans disput med Holberg at gøre. Imidlertid antog Arckenholtz, at skriftet kunne være kommet i den franske forfatters besiddelse via en af Holbergs forbundsfæller: "Han tilstår sielf att den omtvistade Skriften wore honom tilskickad ifrån *Köpenhamn*. Tör hända att någon vän af framl. *Baron Hollberg* welat dermed rädda hans hugkomst för swaret jag gaf honom på hans Bref angående Dronning Kirstin [Christina]".²⁰⁷

De danske reaktioner

Man kan trække lidt på smilebåndet over Arckenholtz' lettere konspiratoriske ideer. Det til trods var der ingen slinger i valsen fra dansk-norsk side, når det kom til at støtte Holberg, om end først efter hans brev til Arckenholtz kom i trykken. I 1751-udgaven af *Kiøbenhavnske Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager* anmeldtes første bind af *Memoires*. Anmelderen havde intet at indvende imod skriftet. I stedet rostes den finsk-svenske forfatter for sin imponerende og udførlige empiri-indsamling og ikke nok med det:

"Siden Forfatteren [Arckenholtz], som sagt er, har ikke villet skrive nogen Roman i Steden for en Historie, saa har han ikke heller agtet at forfatte nogen *Panegirique*, eller at lade Hoved-Sagen være hans Heltindes Roes og Berømmelse; Thi, omendskiønt han tillegger denne Dronning store Egenskaber den velfortiente Berømmelse, saa fortier han dog ikke hendes Feyl. Hans eeneste Hensigt har været, at opdage Sandheden, og at legge den overalt uforfalsket og upartisk frem for all Verdens Øyen."²⁰⁸

Alt i alt havde anmelderen kun lovord til overs for Arckenholtz' biografi, og det var først efter Holbergs indvendinger mod skriftet var udkommet, at synet på *Memoires* ændredes. I anmeldelsen af Holbergs brev fra det efterfølgende år lød vurderingen derfor således:

"Man havde tænkt, at finde derudi lige saa tilforladelige som udførlige Efterretninger om denne navnkundige Dronning; men ved nøyere Betragtning har det viist sig, at Forfatteren, i Steden for upartiske Efterretninger har meddeelt Verden en stor og vidtløftig Samling af *Extracter* af alle de *Panegyriquer*, som Poeter og vel lønnede Oratores og deslige Skribenter hende til Ære have forfattet. Og da Forfatteren har havt det Forsæt at forgylde alle sin *Heroïnes* Bedrifter, saa har han ikke kundet andet, end være ilde tilfreds med de Skribenter, som (skiønt langt fra at laste hvad som har fortient Admiration og Berømmelse) have afmalet eet og andet høybemeldte store Dronning angaaende med sine naturlige Farver, og det efter de tilforladeligste Efterretninger."²⁰⁹

Anmelderen af Holbergs skrift tilsluttede sig altså fuldt ud *Lettre sur les memoires concernant la reine Christine*, og det samme var tilfældet med Frederik Christian Schønau, der i sin danske oversættelse af Holbergs brev til Arckenholtz indledte oversættelsen med en kort gennemgang af striden. Schønau stod last og brast med sin landsmand og tegnede et billede af den velovervejede og anstændige Holberg, der af nødvendighed måtte forsvare sig mod sin modstanders ubegrundede angreb:

"Hr. Baron Holberg fandt det for nødvendigt, at velte fra sig de ugrundede Beskyldninger, som Hr. Arckenholtz i dette sit Skrift havde gjort imod ham, og derfor udgav nærværende Brev paa Fransk, hvori han med en ret Philosophisk og anstændig Koldsindighed besvarer sin Modstander, og legger alle imod ham gjorde

²⁰⁷ Ibid., s. 28 note o.

²⁰⁸ *Kiøbenhavnske Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager*, 24, 17.6.1751, s. 191.

²⁰⁹ *Kiøbenhavnske Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager*, 44, 2.11.1752, s. 352

Beskyldninger med Fynd og Eftertryk fra sig, og for det Øvrige gjør Rede for alt, hvad han i sine Skrifter om oftbemeldte Dronning haver anført, hvoraf da sees, at de imod ham giorte Beskyldninger reise sig enten af en udtidig Nidkierhed for denne Dronnings hykelske Ros at udbrede, Lyst til Strid, eller en slags Bitterhed imod vor navnkundige Danske Skribent, som han lader at være ilde tilfreds med, fordi han haver i agttaget en retskaffen Historie-Skrivers Hoved-Pligt, som saa meget recommenderes af STRUV. [Burchard Gotthelf Struve] In Notit. rei Literar. MORHOF. [Daniel Georg Morhof] in Polyhistor. Simonetti [Christian Ernst Simonetti] im Character eines Historienschreibers og GRAMM. [Hans Gram] in Præfat. ad MOLLERI [Johannes Moller] Cimbr. Literat. kort sagt: Alle Hr. Arckenholtz Invendinger imod Baron Holberg løbe mestendeels ud paa Spilfægterier [hykleriske udtalelser] og Haarkløverier [pedanteri].”²¹⁰

Om end Schønaus henvisninger til andre historikeres syn på Holberg var hans egen tilføjelse, så ligger hans opfattelse tæt op af den ureflekterede anmeldelse fra *Kjøbenhavnske Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager*. Anmelderen mente f.eks. også, at Holberg havde affærdiget sin modstanders anklager med koldsindighed, og de fremførte beskyldninger mod Holberg ansås ligeledes som intet andet end håarkløveri.²¹¹ Den danske furore omkring Arckenholtz’ *Memoires* var altså foranlediget af Holbergs modsvar, og det er sandsynligt, at Arckenholtz’ fodnoter om Holberg ville have gået upåagtet hen, hvis Holberg havde valgt at ignorere dem. Forsvaret for Holberg fortsatte også efter hans død. I den dansk-tyske kapelmester Johann Adolph Scheibes biografi over Holberg blev Arckenholtz anset som ophavsmanden til fejden. Han blev bebrejdet at have fokuseret på nogle af Holbergs betragtninger, som var uden større betydning, og endvidere at have misforstået Holbergs ord. Derudover gentog Scheibe kritikken vedrørende Arckenholtz’ subjektive brug af Chanut. Sammenlignede man, hvad Holberg havde skrevet om Christina med hans svar på Arckenholtz’ kritiske noter, indså man hurtigt, at Arckenholtz’ angreb beroede på en alt for stor iver for at forsvare sin svenske heltinde.²¹²

De svenske reaktioner

Det er mere sparsomt med svenske reaktioner på striden. Arckenholtz’ nære ven Carl Gustaf Warmholtz udtalte om Holbergs brev, at det ikke var et af hans bedste skrifter, og at brevets kritik mere havde til formål at fremme Holbergs omdømme end at fortælle sandheden.²¹³ Den ifølge Arckenholtz store skare af svenskere, som var kritiske over for Holbergs skildringer af svenske forhold, forholdt sig tavs.

En svensker kastede sig dog engageret ind i debatten. Dette var den svenske publicist Carl Christoffer Gjörwell, en fælles bekendt af Warmholtz og Arckenholtz. Gjörwells indlæg hører til de mest afbalancerede og nuancerede. Årsagen hertil var nok, at han som en af de eneste personer, der valgte at give sit besyv med i striden,

²¹⁰ Ludvig Holberg: *Sendebrev, Som indeholder nogle Anmærkninger over de nylig i Trykken udgangne Historiske Mærkværdigheder, angaaende Dronning Christina af Sverrig*, 1753, s. 2v-3r.

²¹¹ Schønaus forsøgte ikke at skjule dette, da han netop henviste til anmeldelsen som et sted, hvor man kunne finde en mere udførlig beskrivelse. Holberg 1753, s. 3r; *Kjøbenhavnske Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager*, 44, 2.11.1752, s. 352.

²¹² Johan Adolph Scheibe: *Nachricht von dem Leben und den Schriften Ludwigs, Freyherrns von Holberg. Ludvig Holberg: Peter Paars, ein komisches Heldengedicht. Neue, vermehrte und verbesserte Uebersetzung*, 1764, s. LXXXI.

²¹³ Carl Gustav Warmholtz: *Bibliotheca Historica Sveo-Gothica; Eller Förteckning Uppå så väl trykte, som handskrifne Böcker, Tractater och Skrifter, hvilka handla om Svenska Historien, Eller därutinnan kunna gifva Ljus; Med Critiska och Historiska Anmärkningar*, 8, 1782-1817, s. 213.

faktisk havde læst både Holbergs portrætter af Christina og Arckenholtz' *Memoires*. Allerede i Gjørwells debut, *Bref om Blandade Ämnen* (1754), beskæftigede han sig – i forbindelse med en karakterskildring af den afdøde Holberg – med Arckenholtz-fejden. Tonen i karakterskildringen var skinger, og Gjørwell lagde ikke skjul på sin foragt for flere af Holbergs skrifter. Med hensyn til Holbergs historiske værker påpegede Gjørwell en tendens til at skildre dansk-svenske forhold til fordel for danskerne. Christina-biografien vurderedes som lidt af et sjuskearbejde fyldt med faktuelle fejl og usandfærdigheder, hvilket han fandt rigeligt med beviser på i *Memoires*. Alligevel var Gjørwell tilbøjelig til at tilslutte sig meget af Holbergs karakteristik af Christina, og han var heller ikke blind for de åbenlyse svagheder, som Arckenholtz' værk led under.²¹⁴ Implicit kritiserede han også Arckenholtz' skrift for at være for rosenrødt ved at gengive Holbergs beskrivelse af Arckenholtz' værk som et forsvarsskrift eller *Panegyricus* snarere end et historisk værk.²¹⁵ Det efterfølgende år forsøgte Gjørwell sig med en nøgtern vurdering af Arckenholtz' *Memoires*. Han roste Arckenholtz for den imponerende stofindsamling, og han afviste d'Alemberts kritiske røster. Imidlertid måtte han til sin ærgrelse indrømme, at Holberg havde slået hovedet på sømmet i sin vurdering af Arckenholtz' forfatteregenskaber:

“Men huru onödigt jag wil, så måste jag dock bifalla til en del Baron Holbergs omdöme, at Hr. A. [Arckenholtz] är mera sin Hjeltinnas Advocat och Panegyricus än Historieskrifware, fast än han är detta senare med alt besked. Han har intet med nog tydelighet tilståt för hela wärden hennes fel och swagheter, hvilka dock blifwit med en Christina odödeliga, utan fast beständigt wist henne på den goda sidan.”²¹⁶

Tredje bind af Arckenholtz' Christina-biografi udkom i 1759 og blev samme år anmeldt i november-udgaven af Gjørwells tidsskrift *Swenska Mercurius*. Vi får ikke at vide, hvem anmelderen var, men efter alt at dømme var det Gjørwell selv. Endnu engang rostes Arckenholtz for den imponerende mængde empiri, og for størstedelens vedkommende bifaldt anmelderen skildringen af den svenske dronning. Det til trods savnede anmelderen en mere nøgtern opfattelse af den svenske dronning, der hverken var ligeså lovprisende som Arckenholtz' levnedsbeskrivelse eller ligeså fordømmende som Holbergs og d'Alemberts. Potentialet for en sådan skildring var stor netop pga. *Memoires* enestående samling af empiri.²¹⁷

I 1760 satte Gjørwell sig for at oversætte Arckenholtz' værk, og på samme tid blussede en hidsig debat mellem Gjørwell og Arckenholtz op vedrørende deres syn på dronning Christina. Kort fortalt udløstes striden mellem de to forfattere af, at Gjørwell følte sig snigløbet af Arckenholtz. Tilbage i 1755 publicerede Gjørwell i *Stockholms Historiska Bibliotek* en lille biografi og karakteristik af Christina, og denne tog Arckenholtz op til behandling i fjerde bind af *Memoires*. Vurderingen af biografien var langt fra positiv og tonen korreksende. Centralt for kritikken var Gjørwells vurdering af Christinas religiøse overbevisning. Ligesom Holberg havde Gjørwell gjort sig nogle overvejelser i forhold til Christinas religiøsitet. Gjørwell var langt fra så kritisk i sin vurdering som Holberg, og han afstod fra at foretage en endegyldig konklusion om hendes religiøse standpunkt. Hendes ustadige natur syntes for Gjørwell at indikere, at hun vekslede mellem en kristen og naturalistisk overbevisning. Arckenholtz tolkede dette som, at Gjørwell mente, at Christina

²¹⁴ Carl Christoffer Gjørwell: *Bref om Blandade Ämnen* 1754, s. 45-46.

²¹⁵ Gjørwell 1754, s. 46.

²¹⁶ Carl Christoffer Gjørwell: *Stockholms Historiska Bibliotek*, 1, 1755, s. 26-27.

²¹⁷ *Den Swenska Mercurius*, 5:2, November 1759, s. 170.

udelukkende styredes af naturalistiske tanker, og parallellen til Holberg men også d'Alembert lå lige for.²¹⁸

At Gjørwell ikke brød sig om, hvad Arckenholtz skrev om ham, ses i den lunkne anmeldelse af Christina-biografiens fjerde bind i Gjørwells *Den Swenska Mercurius*. Tidsskriftet var det første svenske tidsskrift, der havde rost Arckenholtz' biografi, og gang på gang var Gjørwell kommet ham til undsætning, når han blev udsat for kritik af d'Alembert eller den franske journalist Pierre Rousseau. Indirekte mindede Gjørwell derfor Arckenholtz om, at han gennem hele Christina-polemikken havde taget Arckenholtz' parti, og han fandt det uforståeligt, at han nu skulle udsættes for en så hård kritik. Holberg blev ikke nævnt i denne sammenhæng, hvilket kan skyldes, at Gjørwell førhen havde tilsluttet sig anklagen om den panegyriske intention med *Memoires*. På trods af Arckenholtz' hårde ord kunne Gjørwell aldrig finde på at trække sin ros af sin svenske kollegas arbejde tilbage, men han måtte undrende påpege:

“at H. A. [Arckenholtz] på några ställen i sin Stridskrift förebrår mig, at hafwe betragtat och målat Drottning Christina lika med Baron Holberg och H. d'Alembert, och at jag raisonnerar lika så lösligen, som deßa Philosopher. Jag wet ej, hwad jag egenteligen skal swara til et sådant antingen tadel eller beröm; men det tiltro jag mig at kunna säga, med det uplysta Almännas bifall, at så mycket det skulla hedra mig, at i arbetsamhet och noghet, undantagande då granskare skola beswaras eller då det angår Sweriges Statsförbindelser, likna en Arckenholtz, äfwen så smickerfult skulle det wara för mig, om jag kunde öfwertyga mig om möjligheten, at i mit tänke- och skriftsätt winna en del af den styrka och öfwertygelse, som herrska i en d'Alemberts odödeliga arbeten, och något litet af det behag och de retelser, som finnas i alla en Holbergs Skrifter.”²¹⁹

I forhold til Gjørwells generelle syn på Holberg er det selvfølgelig værd at bemærke, hvor lidt Gjørwell vægtede Holbergs forfatteregenskaber i forhold til d'Alemberts. Uoverensstemmelserne mellem Arckenholtz og Gjørwell stilnede herefter af, men ikke før Warmholtz offentligt bad Gjørwell om at stoppe striden.²²⁰ Da Arckenholtz posthumt i 1778 gav en kort gennemgang af de mange reaktioner på hans Christina-biografi, erindrede han kontroversen med Gjørwell som en nødvendighed og stod ved sin kritik.²²¹

Udlandets reaktioner

Mens det var sparsomt med svenske tilkendegivelser, der fuldt ud tilsluttede sig Arckenholtz, kunne han i stedet mønstre udenlandske støtter. Foranlediget af Holbergs, d'Alemberts og Voltaires negative omtale af Arckenholtz fattede den franske historiker Jean Rousset de Missy pennen og forfattede et hårdt modangreb på kritikerne. Hans fokus var først og fremmest rettet mod Holberg, og Rousset de Missys vurdering af den danske forfatter kan regulært betegnes som et karaktermord.²²² Han syntes ikke at have haft noget nævneværdigt kendskab til Holbergs forfatterskab, og indlægget i debatten er da også blottet for enhver form for

²¹⁸ Gjørwell, 1, 1755, s. 25-36; Arckenholtz, 4, 1751-60a, s. 169-171.

²¹⁹ *Den Swenska Mercurius*, 6, august 1760, s. 105.

²²⁰ Carl Snoilsky: *Minnesteckningar och andra uppsatser*, Stockholm 1904, s. 157-158.

²²¹ Arckenholtz, 4, 28.2.1778, s. 27.

²²² Skriftet publiceredes første gang den 28. juni 1753 i tidsskriftet *L'Epilogueur moderne*. Det har ikke været muligt at opstøve originalen. Derfor anvendes den kopi, som Arckenholtz indsatte i fjerde bind af *Memoires*. [Jean Rousset de Missy]: Lettre au Comte de Fl.** à Mr. Arckenholtz, Auteur des Mémoires pour servir à l'Histoire de CHRISTINE, Reine du Suède. Johann Arckenholtz: *Memoires Concernant Christine Reine de Suede*, 4, 1751-60a, s. 457-459

stillingtagen vedrørende de historiske uoverensstemmelser mellem Holbergs og Arckenholtz' skrifter.²²³ Rousset de Missy beskæftigede sig i stedet med tonen i Holbergs brev, og hvad det var for en person, der kunne finde på at udtale sig så nedladende om sin modstander. Han var gennem en fælles bekendt af ham og Arckenholtz kommet i besiddelse af Holbergs brev og havde med stor iver set frem til at læse det. Han forargedes imidlertid så meget over indholdet, at han ligeså hurtigt, som han havde taget skriftet op, ønskede at kaste det fra sig igen. Til at begynde med forekom det ham uforståeligt, at en så højt estimeret forfatter som Holberg havde udfærdiget et så fornærmende stridsskrift.²²⁴ I starten formodede Rousset de Missy, at de hårde ord var affødt af et fjendskab mellem de to forfattere. Han fandt dog hurtigt ud af, at dette ikke var tilfældet, og at Arckenholtz endda var en af Holbergs beundrere. Forklaringen skulle altså findes andetsteds, og her kunne den franske forfatter Laurent Angliviel de La Beaumelles karakteristik af Holbergs evner som komedieforfatter bidrage med vigtige oplysninger. La Beaumelles og Holbergs forhold til hinanden kan bedst betegnes som det, Rousset de Missy havde forventet at finde mellem Holberg og Arckenholtz: køligt og konfliktfyldt.²²⁵ Dette tog han dog ikke hensyn til, når La Beaumelles karakteristik blev anvendt til at gøre sig klog på Holbergs kritik, og man aner en tydelig intention ved brugen af La Beaumelles karakteristik, når Rousset de Missy udelukkende fremhævede en af de mest negative tekstpassager. Holbergs komedier indeholdt alt for neddrægtige vittigheder samt adskillige tekstpassager, der ville støde mange. Blandt alverdens karakterer beskæftigede han sig udelukkende med de laveste og mest trivielle, og sammenlignet med en maler besad han store egenskaber ved at skildre naturen men ingen indsigt i at skildre, hvad der var smukt.²²⁶

Tog man La Beaumelles ord om Holberg for gode varer, var hans grove anklager mod Arckenholtz forståelige. Til trods for urimeligheden i Holbergs kritik måtte man alligevel anse hans brev som en stor cadeau til Arckenholtz' værk, da hans gemyt ikke muliggjorde nogen anden reaktion. Hvis man desuden tog Holbergs alder i betragtning, der uden tvivl svækkede danskerens generelle sindstilstand, og: ”med henblik på hans tidligere berømmelse kan man i dag sige om ham, at nogle gange falder den gode Homer i søvn; og De burde have været tilfreds med at oplyse offentligheden om, at De har læst hans kritik, og at De tilgiver ham af et oprigtigt hjerte, fordi han ikke ved, hvad han selv siger.”²²⁷

Det bedste Arckenholtz kunne gøre var altså at udvise en ophøjet foragt for sine kritikere og ignorere deres hårde ord. Og i forhold til Holberg var det vigtigt at erindre, at hans kritik ikke opvejede den positive omtale, som *Memoires* nød blandt et større antal tyske intellektuelle:

“Således, min kære herre, vil jeg råde Dem til at have foragt til overs for de kritikere, som angriber Dem med raseri i stedet for med argumenter: Husk, at for én

²²³ Hans karakteristik af d'Alembert og Voltaire var ligeledes negativ. Malerisk lignedes Voltaire med en snerrende køter, der angreb enhver forbipasserende. D'Alembert karakteriseredes som en mand udrustet med store metafysiske argumenter, men som hverken ham selv eller andre kunne høre, jf. [Rousset de Missy], 4, 1751-60a, s. 459.

²²⁴ Ibid., s. 458.

²²⁵ Studier vedrørende La Beaumelles syn på Holberg findes i: Peter Matthias Stolpe: *Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det attende Aarhundrede*, 4, 1977, s. 245-248; Michel Olsen: En brik til den franske Holberg-reception, *Danske Studier*, 103, 2008, s. 174-186.

²²⁶ [Rousset de Missy], 4, 1751-60a, s. 458.

²²⁷ “on peut, eu égard à sa réputation passée, dire aujourd'hui de lui, *aliquando bonus dormitat Homerus*: & vous auriez dû vous contenter d'avertir le Public, que vous aviez lu sa critique, & que vous la lui pardonniez de bon cœur, parce qu'il ne sait ce qu'il dit.” Ibid., s. 458.

Holberg, der angriber deres *Memoires*, har *Journal des Sçavans*, *Bibliothèque Raisonnée*, *Sçavans de Leipzig*, [Johann Lorenz von] *Mosheim*, [Alexander Gottlieb] *Baumgarten*, [Christian] *Wolff*, [Johann Matthias] *Gesner*, bifaldet [værket] af grunde, der gør Dem ære.”²²⁸

Med dette in mente kunne Arckenholtz roligt ignorere den skade, Holbergs brev forårsagede, navnlig fordi Holbergs brev havde en boomerangeffekt, der i sidste ende skadede afsenderen:

“Det er så hvad jeg tænker om følgerne af de tordenkiler, den danske kritiker har kastet mod dig. Det minder om de kunstige drager, man sender afsted fra et vindue for at sætte ild til et stort festfyrværkeri af raketter, fontæner etc., og som efter at have gjort sin virkning, undertiden vender tilbage til sit udgangspunkt og sårer den, der affyrede det.”²²⁹

Mens Rousset de Missy fuldt ud tog Arckenholtz’ parti, var andre mere tilbøjelige til at tro Holberg. I *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* anmeldtes Holbergs brev. Anmelderen var bekendt med, at andre havde udtrykt deres utilfredshed med Arckenholtz’ *Memoires*, og Holberg var derfor en blandt mange kritiske røster. Herefter fulgte anmelderen op med en kort gennemgang af brevets mest centrale kritikpunkter. Indirekte tog han Holbergs parti ved at antage, at de fleste nok ville tilslutte sig Holbergs kritik.²³⁰

Værd at bemærke ved Rousset de Missys indlæg er, at han ikke tog stilling til den historiske substans, og i stedet beskæftigede sig med den generelle tone i Holbergs brev. Han var ikke alene om en sådan tilgang. Langt de fleste europæiske tidsskrifter forholdt sig primært til den barske tone i debatten. I en anmeldelse af *Reponse* i *Nouvelle Bibliotheque Germanique* tilsluttede anmelderen sig ideen om, at Holberg i sit brev udviste et dårligt humør.²³¹ Andre fandt hele debatten frugtesløs og decideret ubehagelig. I skriftet *Nachrichten Von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den Königl. Dänischen Reich und Ländern* præsenteredes en kort oversigt over striden. Den anonyme forfatter var imidlertid godt træt af fejden og afstod ikke fra at sige sin egen mening om disputten og desuden komme med en bemærkning om debattørernes franskkundskaber:

“Uns dünkt, der ganze Streit sey unwichtig und unnöthig, daher wir um desto mehr bedauern, daß so viel Heftigkeit und Anzüglichkeit in denselben eingemischet hat. Die Schreibart des angezeigten Briefs werden die Franzosen oder Kenner der französischen Sprache wohl nicht für recht französisch halten;”²³²

²²⁸ “AINSI, mon cher Monsieur, je vous conseille d’avoir un souverain mépris pour des Critiques qui ne vous opposent que des brutalités, au-lieu de raisons: souvenez-vous que pour un *Holberg* qui attaque vos *Mémoires*, vous avez le *Journal des Sçavans*, la *Bibliothèque Raisonnée*, les *Sçavans de Leipzig*, les [Johann Lorenz von] *Mosheim*, les [Alexander Gottlieb] *Baumgarten*, les [Christian] *Wolff*, les [Johann Matthias] *Gesner*, qui les ont approuvés pour des raisons qui vous sont honneur.” Ibid., s. 459.

²²⁹ “Voilà ce que je pense de effets du foudre que le Critique *Danois* a lancé contre vous. Il ressemble à ces Dragons d’artifice, qu’on fait partir d’une fenêtre pour aller mettre le feu à un Temple ou à un Palais rempli de fusées, de gerbes, &c. qui après avoir fait son effet, retourne quelquefois au point d’où il étoit parti, & blesse celui qui y avoit mis le feu.” Ibid., s. 459.

²³⁰ *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*, 1, 1753, s. 550. Samme konklusion går for øvrigt igen hos Johann Christoph Strodtmanns *Des Neuen Gelehrten Europa*, der i en biografi om Holberg havde kopieret vurderingen fra *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*. *Das Neuen Gelehrten Europa*, 5, 1754, s. 229-230.

²³¹ *Nouvelle Bibliotheque Germanique, ou Histoire Litteraire De l’Allemagne, de la Suisse, & des Pays du Nord*, 12:2, april, maj & juni 1753, s. 453.

²³² *Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den Königlich Dänischen Reichen un Ländern*, 1, 1754, s. 136-137.

Forfatteren sluttede endvidere af med et ønske om, at der hurtigst muligt blev lagt låg på striden: “Wir hoffen, daß wir nicht nöthig haben werden, die Nachricht von einem Streite fortzusetzen, von dem wir wünschen, daß er nie entstanden seyn möchte”.²³³ En lignende betragtning finder vi i tidsskriftet *Journal Encyclopédique*, hvor den anonyme skribent havde fuld forståelse for, at Arckenholtz fornærmedes af sin modstanderes grove sprogbrug, men han var selv dobbeltmoralisk, når han ikke formåede at hæve sig over debatniveauet og i stedet valgte at give igen med samme mønt.²³⁴

Konklusion

På baggrund af det her fremførte ses det, at Holbergs fejde med Arckenholtz beroede på, at deres syn på Christina var så forskelligartet, som det kunne være. Arckenholtz så hende som ufejlbarlig og dydig med et par ubetydelige skønhedspletter, mens Holberg skildrede hende som en af historiens lastværdigste dronninger.

Uoverensstemmelserne blev ikke mindre af, at deres tilgang til god historikerpraksis ikke harmonerede. Som pragmatisk historiker og moralfilosof havde Holberg intet til overs for antikvarens kumulative og kritiske tilgang til historien. Arckenholtz derimod var ligeså kritisk over for Holbergs historiske videnskabelighed, som han anså som sløset og uværdig for en historiker.

Fejdens to hovedpersoner bar samtidig lige stor skyld for optrapningen af konflikten. Kommentarerne til Holbergs Christina-portrætter i *Memoires* var i flere tilfælde fornærmende, hvilket må tilskrives Arckenholtz’ kompromisløse forsvar af sin heltinde. Holberg havde altså god grund til at være fortørnet, men han overreagerede og gjorde kun situationen værre med sin uforsonlige tone, som Arckenholtz ikke følte sig for god til også at anvende i sit svar.

Samtidig havde de begge ret i deres kritik af hinanden. Holberg blev til tider partisk, når han skrev om svenske forhold, og denne partiskhed irriterede tydeligvis flere svenske lærde. Ved en gennemlæsning af *Memoires* er anklagen om Arckenholtz’ panegyriske forsvar af Christina forståelig, og selv hans bekendte som f.eks. Gjörwell var opmærksom på denne tendens.

Da flere udenlandske skribenter valgte at give deres besyv med, skiftede debatten fokus. Man ignorerede stridens kerne og valgte i stedet at koncentrere sig om de stridende parter hårde ord. Dette skyldtes til dels, at det kun var Gjörwell og sandsynligvis også Warmholtz, som besad den fornødne indsigt til at vurdere kvaliteten af både Holbergs og Arckenholtz’ skrifter og indvendinger imod hinanden. Andre som f.eks. Rousset de Missy og forfatterne til teksterne i *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* og *Journal Encyclopédique* afstod sig fra at tage stilling til den historiske substans i debatten og valgte i stedet at fokusere på debattens sprogbrug. Holberg og Arckenholtz var selv skyld i dette. Havde de dæmpet deres udfald mod hinanden, ville udlandets reaktioner formentlig have været anderledes. Spørgsmålet bliver så, om fejden havde fået den samme bevågenhed.

Trods visse skrifers åbenlyse afstandstagen til den hårde tone mellem de to stridshænder skal det tilføjes, at hidsige og grove udbrud mellem oplysningstidens forfattere ikke var noget særsyn. Med Hojer-debatten in mente er Holbergs uoverensstemmelser med Arckenholtz ikke det eneste – og heller ikke det mest bemærkelsesværdige – eksempel på, hvor ubarmhjertig Holberg kunne være, når han angreb sine modstandere. Om end Arckenholtz’ debat med d’Alembert ikke var ligeså

²³³ Ibid., s. 138.

²³⁴ *Journal Encyclopédique*, 4, 15.5.1762, s. 65.

rig på fornærmelser som fejden med Holberg, var der ingenlunde tale om en venskabelig tone mellem de to forfattere.²³⁵

Også Holberg måtte lægge øre til hård og uforsonlig kritik fra andre end Arckenholtz. Rousset de Missys førnævnte uddrag fra La Beaumelles karakteristik af Holberg var f.eks. ikke de eneste passager, den franske forfatter udfærdigede om Holberg. I La Beaumelles moralske skrift *La Spectatrice Danoise* finder vi den velkendte svada om Holberg, der pga. sin inspiration fra komedieforfatteren Plautus udstyredes med øgenavnet Plautiberg: "som skriver i alle genrer, uden at excellere i nogen af dem? [Om det er som] humanist, filosof, skønånd, teolog, epigrammatiker, retslærd, historiker, moralist beriger han sig ved plagiater"²³⁶ Dette er langt fra det eneste sted La Beaumelle hvæssede sin pen mod Holberg. Et nok for mange mindre kendt angreb finder vi i tidsskriftet *Bibliothèque Raisonnée des Ouvrages des Savans de l'Europe*, hvor en tydeligt forarget La Beaumelle gav sin mening til kende om Holbergs religiøse betragtninger i *Epistel 35*.²³⁷ Udfaldene mod Holberg var heri af en så grov karakter, at Arckenholtz blegner til en ren polemisk amatør. En grov bemærkning i La Beaumelles *Mes Pensées* om Voltaire's evner som poet resulterede desuden i et livslangt fjendskab med "den snerrende køter",²³⁸ som herefter gjorde adskillige forsøg på at gøre La Beaumelles liv så ubehageligt som muligt.²³⁹ Voltaire kunne også mønstre fjendskaber med andre prominente 1700-talspersonligheder. Hans hadske disputer med den franske kritiker Élie Catherine Fréron, som Voltaire gav øgenavnet Frélon – dvs. hveps – i skuespillet *L'Écossaise*,²⁴⁰ er kendt af mange. Det samme er hans udfald mod den franske oplysningstænkner Jean-Jacques Rousseau, som måtte lægge øre til adskillige fornærmelser fra Voltaire, der ikke kun begrænsede sine fornærmelser til det skrevne ord, men også til hvad man bedst kan betegne som decideret bagvaskelse. Rousseau holdt sig heller ikke tilbage, og hans disput med Voltaire var ikke hans eneste. Ganske imponerende formåede han at kaste sig ud i et væld af offentlige og hårde fejder med oplysningstidens største personligheder såsom: Friedrich Melchior von Grimm, Denis Diderot, David Hume, Paul Henri Thiry d'Holbach og d'Alembert.²⁴¹

Så selvom Holbergs fejde med Arckenholtz bærer præg af en hård tone, som også blev kommenteret af deres samtidige, var debatområdet ikke så mildt, som nogle af kilderne ellers foranlediger os til at tro. Hårde debatter, grove udfald og akademiske fjendskaber var ikke et særsyn blandt oplysningstidens lærde, og her var Arckenholtz-fejden en af de mere milde af slagsen.

²³⁵ Jf. Arckenholtz, 4, 1751-60a, s. 460-482.

²³⁶ "Que n'aurais-je pas pu dire de Pautiberg, qui écrit en tous les genres, & qui n'excelle en aucun? qui Humaniste, Philosophe, Bel-Esprit, Théologien, Epigrammiste, Jurisconsulte, Historien, Moraliste, s'enrichit de ses plagiats" Laurent Angliviel de La Beaumelle: *La Spectatrice Danoise, Ou l'Aspasie Moderne, Ouvrage Hebdomadaire*, 2, 1749-50, s. 270.

²³⁷ Laurent Angliviel de La Beaumelle: Lettre de Copenhague datée du 20 de Janvier 1749 à Monsieur le Baron de Holberg, en réponse à la XXXVme de ses Epîtres, *Bibliothèque Raisonnée des Ouvrages des Savans de l'Europe*, 22:1, 1749, s. 152-170.

²³⁸ Jf. note 89.

²³⁹ Laurent Angliviel de La Beaumelle: *Mes Pensées*, Berlin 1752, s. 38; Geoffrey Adams: *The Huguenots and French Opinion, 1685-1787: The Enlightenment Debate on Toleration*, Waterloo Ontario 1991, s. 125-133.

²⁴⁰ Michel Olsen: Til den europæiske Holberg-reception. *Danske Studier*, 104:9, 2009, s. 167.

²⁴¹ Christopher Kelly: Rousseau's Critique of the Public Intellectual in the Age of the Enlightenment, Arthur M. Melzer et al (red.): *The Public Intellectual: Between Philosophy and Politics*, Oxford 2003, s. 53-66.

LUDVIG HOLBERGS SVENSKE EPIGONER: CARL CHRISTOFFER GJÖRWELL OG ANDERS SCHÖNBERG

Af

Kristoffer Schmidt

At Holberg havde en stor læserskare i 1700-tallets Sverige er et gammelkendt faktum. Hans popularitet blandt svenske læsere blev hjulpet godt på vej af, at der i modsætning til andre udenlandske markeder som f.eks. Tyskland og Nederlandene ikke i ligeså høj grad eksisterede en sprogbarriere, der forsinkede distributionen af Holbergs værker til svenske læsere. Dette var ikke ensbetydende med, at der manglede svenske oversættelser af Holberg. F.eks. har den svenske overbibliotekar Gustaf Edvard Klemming talt sig frem til, at der eksisterede 53 svenske udgaver af *Jeppe paa Bierget Eller Den forvandlede Bonde*, og listen er med al sandsynlighed ikke komplet. Hertil kan tilføjes, at den svenske litteraturhistoriker Karl Warburg er kommet frem til, at man i frihedstidens Sverige fik opsat mindst femten af Holbergs 33 komedier – Warburg skriver fejlagtigt 32 – på svensk.²⁴² Warburg har sågar dristet sig til at kalde Holberg den mest populære forfatter i frihedstidens Sverige.²⁴³

Holbergs popularitet begrænsede sig ikke kun til det skønlitterære forfatterskab. Flere af hans faglitterære værker nød ligeledes stor popularitet i Sverige. Selv hans mindst populære historiske værk, *Jødiske Historie Fra Verdens Begyndelse, Fortsatt Til disse Tider* (1742) var der konkurrence om at få udgivet på svensk. Så meget endda, at bogtrykkeren Peter Momma gik rettens vej for at forhindre konkurrenter i at få udgivet en samlet udgave af værket, da Momma havde intentioner om at indføre dele af Holbergs *Jødiske Historie* i en svensk udgave af Flavius Josephus' *De Antiquitate Judaica; De Bello Judaico*.²⁴⁴

Også de to moralfilosofiske og historisk/biografiske værker, *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade (Heltehistorier)* og *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Dammers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade (Heltindehistorier)*, opnåede stor svensk opmærksomhed. Så stor, at der i løbet af årene 1755-57 udkom tre efterligninger: publicisten Carl Christoffer Gjörwells *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar Och Characterer* (1755-56) og *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningar* (1757) samt historikeren Anders Schönbergs *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt* (1756). Begge forfatters interesse for *Helte-* og *Heltindehistorier* begrænsede sig ikke kun til disse tre imitationer. I flere af Gjörwells og Schönbergs andre skrifter finder vi betragtninger, der vedrører *Helte-* og *Heltindehistorier* samt adskillige andre af Holbergs skrifter.

Tak til Sebastian Olden-Jørgensen for gennemlæsning og konstruktiv kritik.

²⁴² Karl Warburg: *Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenske öfversättare*.

Litteraturhistoriska anteckningar, Göteborg 1884, s. 33; Henrik Schück & Karl Warburg: *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 3, Stockholm 1985, s. 324.

²⁴³ Schück & Warburg, 3, 1985, s. 93.

²⁴⁴ *Kanslikollegiums skrivelser till Kungl. Maj:t skrivelsen 6/6 1749* (40 bd.), Riksarkivet, Marieberg, Arkivsamlingen, Skrivelser till Kungl. Maj:t.

Med et sådant materiale synes det oplagt at sammenligne metode, struktur, moralfilosofi og historisk indhold i Holbergs originaler og de tre svenske imitationer. Imidlertid har der inden for Holberg-forskningen ikke været den store interesse for et sådant studie. Tendensen har været at forbigå de tre efterligninger i stilhed, mens de få og fortrinsvist ældre studier, som har berørt de svenske epigoner, har gjort det en passant.²⁴⁵ Svensk receptionshistorie af Holbergs forfatterskab er ellers ikke et underbelyst emne, og flere studier har gennem tiderne set dagens lys.²⁴⁶

Hvis vi vender tilbage til de få studier, der har begivet sig ud i mere end bare at nævne de svenske efterligninger, så er der ikke meget at hente. Historikeren Nils Eriksson har i sin doktordisputats *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747-1787* (1973) kort vurderet Schönbergs parallelbiografier som både uselvstændige og mere moralfilosofiske end historiske.²⁴⁷ I modsætning til Eriksson, der tydeligvis anser historie og moralfilosofi som to adskilte discipliner og på denne måde undgår at beskæftige sig indgående med værket, differentierede hverken Schönberg eller Holberg mellem de to discipliner.²⁴⁸ Det faktum, at man netop kunne udlede morale af historiske eksempler, var et vigtigt element i begges historiske praksis. Desuden står Erikssons dom i skærende kontrast til litteraturhistorikeren Holger Ehrencron-Müller, der i sin Holberg-bibliografi har betegnet Schönbergs parallelbiografier som originale i forhold til *Helte-* og *Heltindehistorier*, mens Gjörwells *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar Och Characterer* betegnes som uoriginale.²⁴⁹

På baggrund af den sparsomme interesse for de svenske efterligninger er formålet med denne artikel at gennemgå Holbergs *Helte-* og *Heltindehistorier* med de svenske imitationer for herved at opnå større indsigt i, hvordan dele af Holbergs forfatterskab blev modtaget, efterlignet og videreført af to af Sveriges flittigste efterlignere af Holberg. I den sammenhæng er det relevant at sammenholde Gjörwells og Schönbergs overordnede syn på Holbergs forfatterskab med deres efterligninger af

²⁴⁵ Warburg 1884, s. 63-64, 76. Hvor lidt interesse efterligningerne har affødt ses f.eks. i Erik Gunnar Kjellin: *Rikshistoriografen Anders Schönberg. Studier i Riksdagarnas och de politiska tänkesättens historia 1760-1809*, Lund 1952, s. 171 note 25, hvor Schönbergs efterligning af uvisse årsager betegnes som en oversættelse af *Heltehistorier*. Interessant for dette studie er Peter Hallberg: *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740-1792*, Stockholm 2003, s. 77-79 og Peter Hallberg: *History and Ethics in Pre-revolutionary Sweden*, Jóhann Páll Árnason & Björn Wittrock (red.): *Nordic Paths To Modernity*, New York 2012, s. 131-133. Heri behandles kort Schönbergs bidrag til biografiens genre samt Gjörwells afskrivning af Holbergs biografi om Mahomed (Muhammed) til hans egen biografi om islams profet. Hallberg foretager ikke nogen minutiøs sammenligning af Holbergs og Gjörwells tekster, da han, ligesom Kjellin gør det med Schönbergs efterligning, forudsætter, at Gjörwell producerede en nøje kopi af sit forlæg. Men som påvist nedenfor foretog Gjörwell flere ændringer i Holbergs tekst.

²⁴⁶ Af nyere studier kan nævnes: Gunilla Dahlberg: *Svenskarna och Jeppe paa Bierget*, Gunilla Dahlberg et al. (red.): *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse*, Lund 2004, s. 203-242. Per Nilsén: *Holbergs natur- och folkrätt i svensk översättning 1789*, Eiliv Vinje & Jørgen Magnus Sejersted (red.): *Ludvig Holbergs Naturrett*, Oslo 2012: s. 215-226; Kristoffer Schmidt: *Ludvig Holberg og fejden med Johann Arckenholtz. Fund og Forskning*, 53, 2014, [under udgivelse].

²⁴⁷ Nils Eriksson: *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747-1787*, Göteborg 1973, s. 41.

²⁴⁸ Se f.eks.: Asbjørn Aarseth: *Narrativitet og moral i Holbergs historiografi*, Eivind Tjønneland (red.): *Den mangfoldige Holberg*, Oslo 2005, s. 261-276; Eiliv Vinje: «Det var Holbergs Lyst at raisonere». Om reflekterende element i Holbergs historier, Jørgen Magnus Sejersted & Sebastian Olden-Jørgensen (red.): *Historikeren Ludvig Holberg*, Oslo 2014: s. 119-145; Hallberg 2003, s. 77-78.

²⁴⁹ Holger Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, 10, 1924-35, s. 299-300.

Holbergs værker. Derfor indeholder studiet ligeledes en detaljeret gennemgang af de to svenskeres opfattelse af den dansk-norske forfatter. Gjörwells syn på Holberg har været behandlet af flere, men karakteristisk for størstedelen af disse studier – som f.eks. det bedste af slagsen: Warburgs *Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenske öfversättare. Litteraturhistoriska anteckningar* (1884) – er, at de ligger langt tilbage i tiden, og det synes på tide at genopfriske denne svenske publicists interessante syn på Holberg.²⁵⁰

Carl Christoffer Gjörwells Bref Om Blandade Ämnen

Eftertidens syn på publicisten Carl Christoffer Gjörwell har ikke altid været positivt. F.eks. har Warburg portrætteret ham således: “Något snille var han icke, ännu mindre någon praktisk man, ej ens en lärld. Men likväl har han inom idélivet, inom bokmarknaden och lärldomshistorien gjort icke föraktliga insatser – insatser, som mera berodde på hans verksamhetsbegär än på hans begåvning.”²⁵¹ En lignende karakteristik finder vi hos Eriksson, der konstaterer, at i sammenligning med historikere som Olof von Dalin, Anders af Botin, Sven Lagerbring, Olof Celsius den yngre og Schönberg var Gjörwell afgjort den mest amatøragtige. Når det så er sagt, bør man ikke undervurdere Gjörwells bidrag til den svenske lærldomshistorie. Han var måske ikke den mest indsigtsfulde af sine samtidige, men hans enestående publikationsvirksomhed (ca. 100.000 sider) samt hans centrale stilling i det akademiske miljø²⁵² kan ikke andet end at have haft en væsentlig indflydelse på den svenske oplysningstid.

I 1754 udgav Gjörwell sit første skriftlige arbejde, *Bref Om Blandade Ämnen*. Genremæssigt kan det bedst betegnes som en slags essayistik. Det udkom løbende og indeholdt alt fra selvbiografiske notitser om den 23-årige Gjörwells liv, betragtninger vedrørende bogtrykkerkunstens positive indvirkning på videnskabelig praksis og lærldom i Sverige samt forslag til dets forbedring, strøtanker vedrørende tidsskrifters kvalitet, andre strøtanker vedrørende specifikke bøgers styrker og svagheder og meget andet. Vigtigst for dette studie er værkets niende brev, hvor Gjörwell udelukkende beskæftigede sig med at vurdere Holbergs forfatterskab. Heri nåede han rundt om flere af Holbergs skrifter, og der er da også tale om den mest omfattende vurdering af sin slags fra 1700-tallets Sverige. Gjörwells betragtninger er desuden påfaldende kritiske, og receptionshistorisk findes der ikke mange, der har fældet en lignende hård dom over Holbergs forfatterskab – hverken i Sverige eller resten af Europa.²⁵³ Inden vi skrider til indholdet af Gjörwells kritiske betragtninger, skal der kort redegøres for nogle episoder i Gjörwells liv, som kan have vakt hans interesse for Holbergs forfatterskab.

²⁵⁰ Enkelte andre Holberg-studier berører ligeledes Gjörwells karakteristik, men ingen ligeså udførligt som Warburg. Se: Warburg 1884, s. 87-95; Erich Christian Werlauff: *Holbergiana*, *Nyt historisk Tidsskrift*, 6, 1856, s. 428-429; Julius Paludan: *Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Reiser*, 1878, s. 195-196; Tore Frängsmyr: *Sökandet efter upplysningen. Perspektiv på svenskt 1700-tal*, Stockholm 2006, s. 98. I Ehrencron-Müller, 10, 1924-35, s. 161-162, 263-265, 279, 314-315, 358-359 berøres Gjörwells syn på Holberg også. Ehrencron-Müllers tilgang er referende, hvilket også gælder Warburgs gennemgang.

²⁵¹ Schück & Warburg, 3, 1985, s. 91.

²⁵² Lars Lindholm: Carl Christoffer Gjörwell, *Svenskt biografiskt lexicon*, 17, 1917-2013, s. 148; Eriksson, 1973, s. 17-18.

²⁵³ Der eksisterer enkelte undtagelser som f.eks. Paul-Henri Mallet, der i sin nekrolog over Holberg fra 1754 gav et lidet flatterende billede af den dansk-norske forfatter, jf. Paul-Henri Mallet: *Lettre à l'Auteur de la Bibliothèque Germanique sur Mr. le Baron de Holberg, & sur ses Ouvrages, Nouvelle Bibliothèque Germanique ou Histoire Littéraire De l'Allemagne, de la Suisse, & des Pays du Nord*, Amsterdam 1754, s. 60-90.

Gjörwell blev født i 1731 i Skåne med efternavnet Ehrensparre. På Lunds Universitet – hvor Gjörwell tog sit efternavn²⁵⁴ – studerede han metafysik og matematik, men det var først og fremmest faget historie, der vakte hans interesse. Efter eget udsagn skyldtes dette førnævnte Lagerbring, hvis undervisning Gjörwell fulgte med så stor interesse at: “Intet ord utgick från hans mun, hvarken i auditorium eller hemma, som jag icke, under en tid af fem år, upphemtade och uppskref”.²⁵⁵ Efter at have afsluttet sine studier påbegyndte den nu nittenårige Gjörwell i 1750 en studierejse til Nederlandene og Frankrig. På sin tur gjorde Gjörwell ophold i København, hvor han havde håbet på at besøge den berømte Holberg:

“men man rådde mig därifrån, så framt jag intet hade annat ärende, än at blott se och besöka honom. Han war då redan kommen til hög ålder, nog kraslig och swår, at få tale med. En half fjerndels besök hos en Lärde gagnar en resande ganske litet. Man får gemenligen lära känna hans natråk, toflor och natmöða, som skyler halfwa ansigtet. Man talar ofta om intet annat, än om ankomsten hwarifrån och resan hwarthän. Utomlands få de Lärda så många besök af lärda främlingar, så at de intet wåla sig, at gå in uti långa och lärda samtal med hwar och en, som wil gjöra sin upwagtnig.”²⁵⁶

Gjörwell havde altså aldrig mødt Holberg, og det var også vigtigt for ham at understrege, at hans kendskab til Holberg udelukkende beroede på, hvad han havde læst af forfatterskabet.²⁵⁷ Ét sted, Gjörwell efter eget udsagn fik læst en hel del af Holbergs skrifter, var på sin førnævnte studierejse. Efter opholdet i København og et stop i Helsingør rejste han videre med skib til Skagen. Det var meningen, at skibet herfra skulle sejle mod Nederlandene, men pga. en stærk vind fra sydvest blev skibet tvunget til at løbe i den norske udhavn Hamborgsund mellem Arendal og Kristiansand. Dårlige vejr- og vindforhold forårsagede, at man i længere tid ikke kunne fortsætte sejladsen. Opholdet syntes dog ikke at have irriteret Gjörwell synderligt. En af lodsejerne ejede en beværtning i havnen, hvor rejsende kunne underholde sig med at læse størstedelen af Holbergs bøger.²⁵⁸ Det vil imidlertid være forkert at antage, at Gjörwell først stiftede bekendtskab med Holbergs forfatterskab i denne lille norske havn. Han havde jo kort forinden gjort sig forhåbninger om at møde den dansk-norske forfatter i København, og det er desuden rimeligt at antage, at Gjörwell allerede havde stiftet bekendtskab med dele af Holbergs forfatterskab ved historiestudierne på Lunds Universitet under Lagerbring. Gjörwells påtvungne læseferie i Hamborgsund giver imidlertid et interessant indblik i udbredelsen af Holbergs bøger i Danmark-Norge; selv i en lille norsk flække var det muligt at give sig i kast med flere af hans bøger.

Da Gjörwell i 1754 udgav sin kritiske nekrolog over Holberg, havde han læst sig igennem flere af Holbergs skrifter. Efter eget udsagn kredsede Gjörwells interesse om Holbergs religiøse, moralske og historiske værker.²⁵⁹ Navnlig *Almindelig Kirke-Historie Fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation, Med nogle Anmærkninger Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger* (*Almindelig Kirke-Historie*) fra 1738 og *Moralske Tanker* fra 1744 fik en hel del spaltepads, og dette var ikke for det gode. I stedet vakte netop disse to bøger

²⁵⁴ Bernhard von Beskow: *Minne öfver kongl. bibliotekarien Karl Kristofer Gjörwell*, Stockholm 1863: s. 2-3.

²⁵⁵ Ibid., s. 3 note *.

²⁵⁶ [Carl Christoffer Gjörwell]: *Bref Om Blandade Ämmen*, Stockholm 1754, s. 39-40.

²⁵⁷ Ibid., s. 40.

²⁵⁸ Ibid., s. 20-29.

²⁵⁹ Ibid., s. 40.

Gjörwells harme pga. Holbergs alt for frie tanker om religiøse spørgsmål. Gjörwells vrede udsprang antageligt af hans eget religiøse ståsted, hvilket også påpegedes af den dansk-tyske kapelmester Johann Adolph Scheibe: “Der Tadel dieses Gelehrten [Gjörwell] ist freylich ungegründet, und scheint aus einem Misverstande und aus einer allzustrengen Orthodoxie, die von der Kettermacherey nicht weit entfernt ist, entsprungen zu seyn”.²⁶⁰ Hvad denne ortodoksi helt præcist indeholdt, gav Scheibe ingen forklaring på. Kort fortalt havde Gjörwell i sine unge dage flirtet med pietismen, men da han var omkring de tyve år og havde afsluttet sin udenlandsrejse, knyttede han sig til det mere optimistiske herrnhutiske miljø i Sverige.²⁶¹ Når vi læser hans portræt af Holberg, er det dog hverken en pietists eller herrnhuters tanker, der springer i øjnene. I stedet synes Gjörwell at have taget et standpunkt som den almindelige fromme forfatter, der var skeptisk over for oplysningstidens strømninger. Dette var måske også en klog beslutning. I virkeligheden var biografien om Holberg i *Bref Om Blandade Ämnen* en erstatning for et andet brev, som aldrig så dagens lys. Heri havde Gjörwell forsvaret sin herrnhutisme og slået på tromme for dens sandhed. Indholdet var så kontroversielt for de svenske censurmyndigheder, at brevet fik trykkeforbud pga. det kætteriske indhold.²⁶² En løftet pegefinger som denne kan være årsagen til, at Gjörwell var mere forsigtig med at lade sine herrnhutiske tanker skinne igennem, når han biograferede Holberg.

Hvis vi vender blikket mod brevet om Holberg, så havde Gjörwell bemærket, at Holberg i sine religiøse værker fremstod allermest alvorlig og ortodoks i *Jødiske Historie*, hvori Holberg tog Det Gamle Testamente bogstaveligt og beskrev med: “skyldig högagtning om de många underwärk, Gud behagade den tiden gjöra til at öfwertyga och behålla Judarna i den tron, at HErren war deras egen Gud, och de Hans eget folk.”²⁶³ Alt dette var sådan set fint nok, men Gjörwell kunne ikke acceptere, at Holberg i *Almindelig Kirke-Historie* undlod at udvise den samme tillid over for mirakler, der beviste den kristne lære. Her menes der ikke miraklerne i Det Nye Testamente, som Holberg hverken benægtede eller bortforklarede. Han trak imidlertid en streg i sandet ved de mirakelberetninger, der ikke omtaltes i biblen. Holberg anså først og fremmest kristendommen som en lære, der var så ypperlig, at den ikke behøvede mirakler som bevis for sin ægthed.²⁶⁴ I Gjörwells optik forholdt det sig anderledes. Kristendommens historie var rig på mirakler, der ikke kunne være andet end beviser for det guddommelige forsyn, og det var derfor påfaldende, at Holberg:

“wisar intet tilräckeligen och med en wördnadsfull erkjänsla Guds underliga wägar med sin Församling genom alla tidehwarf. Han utpekar intet de ställen, hwarest Guds finger lämnat efter sig de tydeligaste kjännemärken af sin närwarelse. Han uptäcker på et nog theatraliskt sätt och med en Ismailistisk anda en hop Munkars, ja ock wälmenande Lärares fel, och finner smak uti at bibehålla lifwet af saker, som en Christen häldre skulle söka at hielpa til sin graf. Han går småleende förbi många ting, som kunde styrka och bewisa den Christna Religionens Sanning och Helighet, och det, som är hufwudsaken uti al Kjöрко-Historia, at wisa, huru Evangelii Lära har uti alla tider och under alla öden hehållit sig i sit ljus och kraft hos wiða, fast uti alla

²⁶⁰ Johan Adolph Scheibe: Nachricht von dem Leben und den Schriften Ludwigs, Freyherrns von Holberg, Ludvig Holberg: *Peter Paars, ein komisches Heldengedicht. Neue, vermehrte und verbesserte Uebersetzung*, 1764, s. CVII-CVIII.

²⁶¹ Schück & Warburg, 3, 1985 s. 92.

²⁶² Ibid., s. 94.

²⁶³ [Gjörwell] 1754, s. 40.

²⁶⁴ Sebastian Olden-Jørgensen: Den antikatolske Holberg: Kirke, stat og naturret i skyggen af Samuel Pufendorf, 2015 [under udgivelse].

länder och religioner strödda Guds Männer, samt huru Gud wetat wisligen betjena sig af alla förändringar uti det wärdsliga regementet, af alla upkomna wilfarelser och kjätterier, af förföljelser och goda dagar, til sin Församlings sanna nytta och wälfärd.”²⁶⁵

En sådan skepsis var ifölge Gjørwell del af en skjult agenda hos Holberg. Denne agenda afslørede sig ikke, medmindre man foretog, hvad Gjørwell kaldte en kritisk gennemlæsning af *Almindelig Kirke-Historie* og *Moralske Tanker*. Gjorde man dette, afslørede Holbergs: “hemliga tankesätt. Han synes hafwa warit en Half-Arian”.²⁶⁶ Der eksisterede en længere række indicier for dette. Til at begynde med påpegede Gjørwell, at Holberg i sine skrifter ikke udtrykkeligt anderkendte Jesus som Guds søn og menneskets frelser, eller som Gjørwell udtrykte det: “så gjør han [Holberg] sig ock intet mycken möda med, at bewisa det samma”.²⁶⁷ Centralt for arianismen var ideen om, at Jesus var skabt af Gud og derfor ikke guddommelig på linje med Faderen. Herved forkastedes ideen om den kristne treenighed, da Jesus ikke var Guds ligeværdige. Teorien formuleredes af presbyteren Arius, som Holberg imidlertid gav en meget kritisk behandling i *Almindelig Kirke-Historie*, hvor Arius’ forestilling entydigt blev afvist.²⁶⁸ Af samme grund synes Gjørwells anklage ubegrundet. Intet sted i *Almindelig Kirke-Historie* tog Holberg Arius’ parti. Sympatien lå i stedet hos Arius’ argeste modstander, Athanasius. Dette anerkendte Gjørwell også, men han var alligevel af den opfattelse, at Holberg forkastede arianismen: “på et sådant sätt, som qwarlämnar hos Läsaren en småsten i skon. Där hade warit tillfälle, at uphöja och bestyrka denna den Christna Religionens grundfasta botn [fundament]”.²⁶⁹ Forsvaret for Jesus’ guddommelighed gentoges ganske enkelt ikke ofte nok til, at man blev forvisset om, at Holbergs overbevisning var oprigtig. Man aner nok, at Gjørwells argumentation var tynd, og som det ses nedenfor, var han heller ikke skrāsikker, når andre udfordrede ham på dette punkt. Imidlertid kunne han fremføre endnu et bevis for sin påstand: “Det wärsta är, at han [Holberg] gemenligen anser och uphöjer Frälsaren som en Stor och af Gud sänd Sedolärare, hwilkens moraler han wid alla tillfällen med et förtjent låf-ord beprisar”.²⁷⁰ En sådan overbevisning associeres normalt med socinianismen, om end Gjørwell ikke gik så langt i sin kritik. Men hvis Holberg anså Jesus som verdens største moralist, sendt af Gud, kunne ideen om en treenighed ikke opretholdes. Der hersker ingen tvivl om, at Holberg tilsluttede sig den traditionelle lære om Treenigheden, men det er påfaldende, i hvor høj grad Jesus i *Almindelig Kirke-Historie* fremstod som lærer snarere end frelser.²⁷¹ Gjørwell havde altså ikke skudt helt ved siden af, om end koblingen til arianismen stadig forekommer svagt begrundet. I samme åndedrag nævnte Gjørwell, at: “Det ser ock ut, som han [Holberg] intet ansåg den sanna och lefwande Tron för den Christna Lärans Hufwuddyg, och kjällan til de andra, hwilken han altid i tysthet går förbi, när han påyrkar och upmuntrar til de andra.”²⁷²

Gjørwell fortsatte ufortrødent sin vurdering – der vel bedst kan karakteriseres som en konspirationsteori – med at forsøge at identificere kilden til Holbergs

²⁶⁵ [Gjørwell] 1754, s. 40-41.

²⁶⁶ Ibid., s. 41.

²⁶⁷ Ibid., s. 41.

²⁶⁸ Se f.eks.: Ludvig Holberg: *Almindelig Kirke-Historie Fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation, Med nogle Anmærkninger Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger*, 1, 1738, s. 187-193.

²⁶⁹ [Gjørwell] 1754, s. 42.

²⁷⁰ Ibid., s. 42.

²⁷¹ Olden-Jørgensen 2015, [under udgivelse]

²⁷² [Gjørwell] 1754, s. 42.

arianistiske tilbøjeligheder. Her var det nærliggende at pege på England, hvor størstedelen af det lærde miljø var influeret af arianismen, og hvor en ung Holberg jo netop havde opholdt sig på en studierejse fra 1706 til 1708.²⁷³

Det huede heller ikke Gjørwell, at Holberg i det uendelige lastede præsteskabet. Gjørwell havde skam intet imod, at Holberg dadlede de præster, der ikke fulgte den lære, de selv prædikede, eller når han gav sig til at latterliggøre katolske præsters usandheder:

“men om han gäckar och skämtar med Läran, Läro-ämbetet och deß Förrätningar, säger jag rent ut, at det är syndigt, och i följe därutaf aldeles olofligit, ty de tingen äro af en Gudomelig inrättning och häfd, och därföre för alt tadel helgade. At den Mannen, om hwilken jag nu skrifwer, alt jämt frästades af sin spott-ande, och nog röjde sin kalsinnighet uti wißa trosmål, om hwilka man aldrig kan med nog wördnad och hjertats ödmjukhet tänka, tala och skrifwa, wet hwar och en, som läsit hans många skrifter. Af alt dette nödgas jag, at intet gjöra mig den goda tanka, jag gärna wille äga om hans inwärtens Christendom.”²⁷⁴

Ifølge Gjørwell selv var han ikke den eneste, der havde indvendinger mod *Almindelig Kirke-Histories* indhold. Holberg skulle f.eks. have været lidet agtet blandt den danske gejstlighed, hvor Holbergs kollega, teologiprofessoren Marcus Wøldike, samt en skare af unavngivne teologer direkte havde frarådet Holberg at udgive *Almindelig Kirke-Historie*, mens københavnere i almindelighed anså Holbergs komedier, som hans egentlige “evangelium”.²⁷⁵ Hvorvidt Gjørwell i virkeligheden havde diskuteret indholdet af *Almindelig Kirke-Historie* med Wøldike eller andre danske teologer vides ikke. Wøldike var en indædt modstander af sekteriske og pietistiske strømninger i Danmark, og hans hårde censur af pietistiske værker misfornøjede den pietistiske Christian 6.²⁷⁶ Så det er pudsigt, at Gjørwell mente at have fundet sig en forbundsfælle i Wøldike, og påstanden fik da også et par hårde ord med på vejen af Scheibe, der mente, at postulatet: “schmecket mehr nach Verläumdung als nach Wahrheit, so wie auch das Vorgeben, man hätte in Kopenhagen Holbergs Komödien das Evangelium Holbergs genennet. *Risum teneatis!* [Komplet latterligt!]”²⁷⁷

Når det kom til Holbergs moralfilosofi, var Gjørwell anderledes venligt stemt, og selvom Holbergs religiøse skrifter indeholdt en myriade af forfærdelige og usandfærdige ytringer, så beviste hans levned, at han var en eksemplarisk kristen. Gjørwell havde læst *Moralske Tanker* med fornøjelse; dog kun så længe Holberg holdt sig inden for fornuftens område og gik uden om religiøse spørgsmål.²⁷⁸ Således havde Gjørwell kun hovedrysten til overs, når Holberg i Epigr. 5 foreslog:

“den Skole-Forordning, hvorved beskikkedes, at udi første og anden Lectie skulde drives paa moralske Catechisationer, og at Lutheri Catechismus skulde allerførst blive et *Præceptum* udi tredie Lectie, saa at den første Institution skulde bestaae i at danne Sindet, og bevæbne det mod alle Præjudicia, for siden desbedre at indprente det den sande og sunde Theologie. Thi, hvis een lærer Theologie, førend han lærer at blive Menneske, bliver han aldrig Menneske.”²⁷⁹

²⁷³ Ibid., s. 42.

²⁷⁴ Ibid., s. 43.

²⁷⁵ Ibid., s. 45.

²⁷⁶ Hans Jørgen Helms: *Valkendorfs Kollegiums Historie. Fra dets Oprettelse 1588 og indtil 1865. Med en kort Oversigt over Kollegiets Historie fra 1865 til Nutiden*, 1917, s. 145.

²⁷⁷ Scheibe, 1764, s. CVIII.

²⁷⁸ [Gjørwell] 1754, s. 43.

²⁷⁹ Holberg, 1, 1744, s. 50; [Gjørwell] 1754, s. 44.

Gjörwell rynkede ligeledes på næsen over Holbergs trosbekendelse, der hverken berørte skriften eller frelseren.²⁸⁰ Så selvom Holbergs moralfilosofi var prisværdig, måtte Gjörwell konstatere:

“at hans Sedolära eller sättet at lära andra seder intet varit i alla mål påbade efter en Christens måtståk. Man lærer af hans och fleras exempel, hwad stor skada det är, när et stort förstånd intet är helgat af Nåden, eller intet låter binda sin tänke-kraft, när det kommer an på Trones lydna. Man lærer mycket af hans Moraliska skrifter, men i dem finnes ock på flera ställen frö til den nu almänt härskande otron eller tänke-friheten uti andeliga mål”.²⁸¹

Holberg blev altså eksemplet på en tendens blandt oplysningstænkerne, der, som Gjörwell bekymret konstaterede, blev mere og mere udbredt. En tendens hvor morallæren adskiltes fra den dogmatiske lære og endda til tider modsagde denne.

Holbergs “Evangelium” eller komedier behandledes kun kort, og de indeholdt ifølge Gjörwell mere ondt end godt. For Gjörwell var et skuespils formål at moralisere og belære læseren eller tilskueren og derigennem forbedre denne persons sæder: “och at kläda en hop gamla gångbara och förwända tankesätt, nycker, fjolligheter och laster uti sina tokpaltor [narredragter]”.²⁸² Uden at være specifik medgav Gjörwell, at nogle af Holbergs komedier havde en vis kvalitet: “Andra däremot har jag börjat läsa med wämjelse, såsom de där äro upfylde med bara faseliga swordomar, det otäckaste sladder, oförnuftigt ölprat [fuldemandssnak] och allehanda nedriga utlåtelse”.²⁸³ Gjörwell var skam indforstået med, at komediernes lastværdige indhold skulle fungere som afskrækkende eksempler, således at folk ikke fulgte en lignende levevis. Men han var ikke overbevist om, at en sådan litterær strategi virkelig havde den tilsigtede præventive effekt. Tidligere i *Bref Om Blandade Ämnen* gjorde Gjörwell sig nogle lignende betragtninger. I det tredje brev diskuterede han tidsskrifters kvaliteter eller mangel på samme. Navnlig moralfilosofiske tidsskrifter fik en hård medfart i brevet, da disse: “gjöra nu mera ingen särdeles nytta.”,²⁸⁴ og kritikken fortsatte med en kølig sidebemærkning til komedierne:

“En torr Morale är minst anammelig af alla sanningar, och at föreställa honom leende och med theatraliska later är twungit [forceret]. Nyttan och afsigten blir en och samma med en Comedie. Man söker mera at roa Läsarens öron, än at förbättra deras hiertan och seder. En Steele, Prof. Richey, Bar. Holberg, Herr von Dalin och flera hafwa skrifwit så utmärkt i denna saken, at få lära stiga op hädanefter, som gitta fördunkla deras glänsande minne.”²⁸⁵

Kort sagt synes Gjörwell i al almindelighed ikke at have været synderligt begejstret for komedier, og her anes måske herrnhuterens generelle modvilje over for fornøjelser som dans og skuespil.

Det historiske forfatterskab

Med hensyn til det historiske forfatterskab, som Gjörwell umiddelbart ikke anså *Almindelig Kirke-Historie* for at være en del af, var han mere positiv. Her rostes: Holbergs skriveform, hans anstændige indfald, hans upartiske tilgang til stoffet samt

²⁸⁰ [Gjörwell] 1754, s. 44.

²⁸¹ Ibid., s. 45.

²⁸² Ibid., s. 44.

²⁸³ Ibid., s. 44.

²⁸⁴ Ibid., s. 8.

²⁸⁵ Ibid., s. 9.

hans belæsthed, der havde givet de historiske værker et velfortjent renommé.²⁸⁶ Det til trods havde Gjörwell alligevel visse indvendinger.

Som svensker havde han ønsket, at Holberg var mere upartisk, når han i *Dannemarks Riges Historie* (1733-35) beskrev dansk-svenske forhold, men her måtte Holberg undskyldes pga. sin nationalitet, da det var:

“et allmänt fel hos alla sitt eget Lands Häfdateknare, at gärna lysta skulden på sin granne, och at skrifwa om den samma små osanningar, dels af okunnighet, dels af agg, dels af frugtan, och dels för et roligt infal skull. Wi böra ock wackert komma ihåg, at sådana sopor ligga för vår dörr. Är det så, hwarföre låta wi då så illa, när wi märka, at vår granne er lik oß.”²⁸⁷

Holbergs manglende upartiskhed influerede også på valget af biograferede i *Heltehistorier*.

Bogen baserede sig på Plutarchs parallelbiografiske metode fra *Vitae Parallelae*, hvori en grækers og en romers liv og karakter konsekvent portrætteredes i hver sin biografi for til slut at blive sammenlignet. I modsætning til Plutarch biograferede Holberg for størstedelens vedkommende orientalske og indianske personer. Han var udmærket klar over, at fravalget af et mere europæisk-orienteret persongalleri kunne vække undren blandt læserne. Han forsvarede derfor sit valg ved at påpege, at europæiske berømmeligheders liv og levned var så veldokumenteret, at en bog bestående af europæere ikke ville være mere af en bedrift: “end at opkaage hvad utallige andre Skribentere tilforn have ført i Pennen, hvorudover man udi dette Verk har fundet for got, heller at tale om *Orientaliske* og *Indianske* Heltes Bedrifter, saasom de samme ere os meer ubekiendte, og derfor smage af noget som er nytt [“nett” i 1739-udgaven].”²⁸⁸

En sådan forklaring købte Gjörwell ikke:

“Wid genomläsningen af hans Hjeltars och Hjeltinnors Historier föll jag på den tankan, at orsaken, hwarföre han endast beskrefwit Österlänska och Indianska Hjeltar, och aldeles uteslutit de Europäiska, torde förmodeligen wara denna, at han i Danska Historien intet funnit en enda Hjelte, som kunde sättas i någon jämnförelse med de Stora Krigshöfdingar, som Sverige så ofta til hela wärdens förundran och Danmarks skräk framalstrat. Han hade då nödwändigt måst stanna, beundra och uphöja de twänne så Sweriges Största, som Europens utmärkta Stormän Gustaf I och Gustaf Adolf, hwilkas likar knapt finnas i någon Historia.”²⁸⁹

Hvorfor Gjörwell her overså, at Holberg i *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729) ikke havde noget problem med at sammenligne netop Gustav 2. Adolf med Christian 4. er uvist. Her herskede der i Holbergs optik ingen tvivl om, hvem af de to regenters levned der var mest prisværdig:

“Thi der var neppe nogen Regent paa de tider meer hurtig, meer forfaren, og af større sindets gaver end Christianus 4. Vel er sandt, at Sverriges Konge Gustavus Adolphus af skribentere bliver opløfted til skyerne, og at samme Konge fortienner all

²⁸⁶ Ibid., s. 45-46.

²⁸⁷ Ibid., s. 46.

²⁸⁸ Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade*, 1, 1739, s. 4r; Ludvig Holberg: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter Efter Plutarchi Maade. Anden og forbedrede Edition*, 1, 1742, s. 4r. Som det påvises senere i artiklen, benyttede Gjörwell sig af andenudgaven, og derfor anvendes denne i det efterfølgende.

²⁸⁹ [Gjörwell] 1754, s. 46.

den roes, man ham tillægger, men, naar jeg lægger begge disse Kongers bedrifter paa veyskaal, finder jeg, at Christiani 4. ere de vigtigste.”²⁹⁰

Den samme konklusion kom Holberg frem til i *Dannemarks Riges Historie* (1732-35), hvor han egentlig gengav sammenligningen af de to regenter fra *Dannemarks og Norges Beskrivelse*. Skulle Christian 4.s evner som konge sammenlignes med nogen ligeværdig, var den eneste relevante parallel Petrus Alexiovitz (Peter den Store), der seks år senere i *Heltehistorier* blev portrætteret som den ypperste af alle regenter.²⁹¹ Sammenligningen af Gustav 2. Adolf og Christian 4. tog Holberg op til revurdering i *Epistel* 222. Konklusionen var den samme som før. Christian 4.s bedrifter var mere prisværdige end Gustav 2. Adolfs. I *Epistel* 223 fulgte han så op med en sammenligning mellem Christian 4. og den russiske zar, hvor Christian 4., trods den åbenlyse forskel i de to regenters bedrifter, alligevel blev anset som Petrus Alexiovitz’ jævnbyrdige.²⁹²

Den mere åbenlyse parallel mellem Carl 12. og Petrus Alexiovitz finder vi ikke i Holbergs forfatterskab, men i *Epistel* 221 satte Holberg sig for at vurdere Carl 12.s karakteregenskaber. Portrættet var ikke positivt. Den svenske krigerkonges karakter havde størst lighed med Alexander den Store, som Holberg anså for at være:

“et Riis for det menneskelige Kiøn; thi intet kand være meere lastværdigt, end at give sit Fæderneland til Priis, og at løbe om med Kaarden i Haanden for at myrde fremmede uskyldige Folk. En saadan Herre fortienet ikke Navn af en Regent, langt mindre af en Heldt, kand heller lignes ved en allmindelig *Contagion* [pest], der streifer alle Lande igiennem, og efterlader sig allevegne bedrøvelige Fodspor.”²⁹³

Årsagen til, at Gjørwell overså Holbergs standhaftige ros af Christian 4., vides ikke. En banal forklaring er, at Gjørwell ikke var så velbevandret i Holbergs forfatterskab – og herunder *Dannemarks Riges Historie* – som han ellers foregav at være. At han overhovedet ikke havde kendskab til Holbergs sammenligning synes imidlertid usandsynlig. Da Holberg i *Epistel* 222, revurderede sin sammenligning af de to konger, skete det på baggrund af utilfredse svenske røster.²⁹⁴ Hvilke svenskere der her refereredes til, vides ikke med sikkerhed. Det eneste konkrete bevis på en samtidig svensk kritik af sammenligningen findes hos bibliotekaren Johann Arckenholtz, der i sin fejde med Holberg om de to forfatteres Christina-biografier henviste til sammenligningen som et tydeligt bevis på Holbergs partiskhed.²⁹⁵ Hvis Gjørwell eventuelt overså Holbergs sammenligning af den danske og svenske konge i *Dannemarks Riges Historie*, så kunne han ikke have undgået at blive opmærksom på sammenligningen, da han stiftede bekendtskab med Arckenholtz’ kritik af Holbergs subjektive historieskrivning i *Reponse à la Lettre de Mr. le Baron de Holberg, laquelle éclaircit les remarques qu’il a fait sur les Memoires concernant Christine*,

²⁹⁰ Ludvig Holberg: *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, 1729, s. 334.

²⁹¹ Ludvig Holberg: *Dannemarks Riges Historie*, 2, 1732-35, s. 919-922; Holberg, 1, 1742, s. 251-324.

²⁹² Ludvig Holberg: *Epistler, Befattende Adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, Item Skiemtsomme Materier*, 3, 1748-54, s. 180-188.

²⁹³ *Ibid.*, s. 168.

²⁹⁴ *Ibid.*, s. 180.

²⁹⁵ Johann Arckenholtz: *Reponse à la Lettre de Mr. le Baron de Holberg, laquelle éclaircit les remarques qu’il a fait sur les Memoires concernant Christine, Reine de Suede*, Cassel 1753, s. 18. Samme år som *Bref Om Blandade Ämnen* blev udgivet udkom anden del af skriftet *Våra Försök*. Skriftet indeholder et anonymt indlæg, hvori Christian 4. og Gustav 2. Adolf sammenlignes. Indlægget bærer præg af, at den anonyme forfatter havde læst Holbergs sammenligning, været uenig i konklusionen og efterfølgende udfærdiget sin egen sammenligning, hvor Gustav 2. Adolf klart overgik Christian 4., jf. Anonym: Svar. På den frågan: Hvilcken varit större Konung, antingen Gustaf Adolph i Sverige, eller Christian den IV i Danmarck, *Våra Försök*, 2, 1753-56, s. 133-146.

Reine de Suede. Og selvom det ikke kan fastslås med sikkerhed, at Gjörwell kendte dette skrift i 1754, tyder hans indsigt i fejden på det modsatte.²⁹⁶

Gjörwells kritik af Holbergs partiskhed skal ses i forlængelse af persongalleriet i *Heltehistoriers* efterfølger *Heltindehistorier*: “Däremot äro hans [Holbergs] Hjeltinnor nästan allihopa Europäiska. Han får då tillfälle [lejlighed], at låta sin i sanning Stora Hjeltinna Drottning Margareta [Margrethe 1.], och et par andra Danska Fruar wisa sig med manliga bragder. Kanske jag tänkt galit, kanske ock rätt.”²⁹⁷ Det blev ikke bedre af, at *Heltindehistoriers* eneste biograferede svensker var Gustav 2. Adolfs datter Christina, som var regent fra 1644 til 1654. Holbergs portræt af den svenske dronning var ingenlunde positivt. Hun skildredes som en regent, der trods sit store potentiale som ung fordærvedes med årene og endte som en af historiens lastværdigste dronninger. Som ung var hendes levemåde præget af sparsommelighed, men hendes levevis overtoges gradvist af en gerrighed efter luksus. Hendes gerrighed og generelle afsky over for sine svenske undersåtter medførte i sidste ende, at hun måtte abdicere under et ifølge Holberg falsk påskud om konversion til katolicismen. Herved var hendes liv et perfekt historisk eksempel på, hvad Holberg i parallelbiografiens moralfilosofiske indledning kaldte et *Hysteron Proteron* eller omvendt levnedsförløb, hvor man ikke, som rimeligt er, bliver klogere med alderen, men derimod i moden alder begynder at opføre sig tåbeligt, ubehersket og umodent.²⁹⁸ Med henvisning til Arckenholtz’ *Memoires concernant Christine reine de Suede* var Gjörwell ikke sen til at påpege, at Holbergs biografi om Christina indeholdt flere historiske fejl, mens han på et andet sted i *Bref Om Blandade Ämnen* bemærkede, at Holberg havde skildret den svenske dronning fra hendes svageste side.²⁹⁹ Trods dette tilsluttede Gjörwell sig delvist Holbergs negative portræt:

“Jag är aldeles ense med honom [Holberg], at hon [Christina] i wißa mål war mer än swag, och utstod många swära frestelser, fast de alla öfwerfölla henne hemmeligen, och man ingen ting därom med historisk wißhet kan eller bör berätta. När jag medger detta, så wil jag intet tåla, då han foreställer sina Stora Hjeltinnor Margareta och Elisabeth [Elisabeth 1. af England], at han gör dem så fina och rena.”³⁰⁰

Gjörwell havde ikke noget at indvende mod skildringen af Elisabeth, men han tvivlede på, at Margaretas levned var så efterstræbelsesværdigt, som Holberg ellers ønskede at få læseren til at tro. Navnlig hendes samvær med abbeden i Sorø, der havde fået den svenske konge Albrecht af Mecklenburg til at kalde hende en munkedeje – dvs. en munks elskerinde – anså Gjörwell som mindre opbyggelig. Holberg burde altså have været mere kritisk over for sin yndling, hvis hans tilgang til *Heltindehistoriers* biograferede havde været upartisk.³⁰¹

Da Florentinus kom Holberg til undsætning

Indholdet af *Bref Om Blandade Ämnen* faldt flere for brystet, og samme år som brevene blev udgivet, kom hele elleve modsvar.³⁰² Heller ikke Gjörwells negative omtale af Holberg gik upåagtet hen, men modsat af hvad man kunne forvente, kom de

²⁹⁶ [Gjörwell] 1754, s. 46.

²⁹⁷ Ibid., s. 46.

²⁹⁸ Ludvig Holberg: *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Damers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade*, 2, 1745, s. 110-122, 178-243.

²⁹⁹ [Gjörwell] 1754, s. 46, 75.

³⁰⁰ Ibid., s. 75.

³⁰¹ Holberg, 1, 1745, s. 31, 55, 114; [Gjörwell] 1754, s. 75.

³⁰² Gun-Britt Du Rietz & Rolf E. Du Rietz *Swedish Imprints 1731-1833. A retrospective national bibliography*, 21, Uppsala 1977-2011, s. 16-19.

største protester ikke fra Danmark-Norge. Udover Scheibes førnævnte modsvar kendes ikke flere samtidige reaktioner fra dansk-norsk side. Desuden udkom Scheibes biografi om Holberg først ti år efter Gjörwells portræt af Holberg, så helt samtidig var Scheibes forsvar for Holberg ikke. I Sverige derimod tog den svenske matematiker Fredrik Palmqvist under pseudonymet Florentinus bladet fra munden og forfattede en helhjertet apologi for Holberg med titlen *Til Auctoren Af Brefwen Om Blandade Ämnen* (1754).

Blandt forskere har der været en del forvirring om, hvorvidt det virkelig var Palmqvist, som gemte sig bag pseudonymet Florentinus. I Kungliga Bibliotekets digitale søgeregistrant angav man så sent som i 2011 den svenske sprogforsker Abraham Magni Sahlstedt som ophavsmanden til apologierne. Dette er nu rettet, således at Palmqvist står anført som forfatter. Uheldigvis henvises der til Bernhard Lundstedts *Sveriges periodiska litteratur 1645-1899* (1969), som bevis for dette, men her angives Sahlstedt som forfatteren!³⁰³ Det fremgår ikke af Lundstedt, hvorledes han har påvist Sahlstedts forfatterskab, da der ikke eksisterer nogen reference til hans konklusion ej heller nogen begrundelse for hans antagelse. Forestillingen om, at Sahlstedt skulle gemme sig bag Florentinus, forekommer flere steder. I litteraturhistorikeren Erich Christian Werlauffs *Holbergiana* følges ideen om, at Palmqvist var Florentinus, men Werlauff bemærker, at Klemming anfører Sahlstedt som forfatter. Dette afviser Werlauff ved fejlagtigt at tro, at Klemming mener den svenske præst Abraham Sahlstedt, som pga. sit dødsår (1752) umuligt kunnet have forfattet apologierne. I sine medfølgende rettelser medgiver Werlauff så sin fejltagelse, og han anfører nu Sahlstedt som forfatteren.³⁰⁴ Ud fra Klemmings og Werlauffs brevveksling ses det, at Klemming har sine oplysninger fra sprogforskeren Jonas Apelblads håndskrift *Anonymi et Pseudonymi Sueciæ cum Spicilegio 1488-1785*, som opbevares på Uppsalas Universitetsbibliotek.³⁰⁵ Vi skal imidlertid hellere tro på Gjörwells egne ord, når han i 1790 påstod, at Palmqvist var forfatteren. Samme konklusion kommer Warburg frem til, og han bemærker desuden, at Apelblads – og derfor også Werlauffs og Klemmings – påstand om Sahlstedts forfatterskab bygger på sjusk og uvidenhed, idet Apelblad anfører Sahlstedt som ophavsmand til alle modsvar på *Bref Om Blandade Ämnen*, selvom de stilmæssigt umuligt kan stamme fra samme forfatter. For at sætte trumf på henviser Warburg til, at Gjörwell i et eksemplar af *Til Auctoren Af Brefwen Om Blandade Ämnen* på Kungliga Biblioteket har skrevet, at Palmqvist havde forfattet denne apologi og også den efterfølgende.³⁰⁶ Sammenlignes Sahlstedt og Palmqvists interessefelt, kan det påstås, at Sahlstedt som sprogforsker skulle have haft en større interesse i at anfægte Gjörwell, mens Palmqvist, hvis forfatterskab primært bestod af matematiske og geometriske skrifter,³⁰⁷ ikke interesserede sig synderligt for Gjörwells angreb på Holberg. Én ting taler nu for, at forfatteren var Palmqvist. Ved et nærmere kig i hans forfatterskab finder vi en

³⁰³ http://uno.kb.se/F?&base=KBS01&func=find-b&find_code=LIBNR&request=2411002&local_base=lopac Bernhard Lundstedt: *Sveriges periodiska litteratur 1645-1899*, 1, Stockholm 1969, s. 37.

³⁰⁴ Werlauff, 1856, s. 428, 574.

³⁰⁵ Brev af 14.7.1855 fra Gustaf Edvard Klemming til Erich Christian Werlauff. Det Kongelige Bibliotek, Breve til E. C. Werlauff; Jonas Apelblad: *Anonymi et Pseudonymi Sueciæ cum Spicilegio 1488-1785* (4 bd.). Uppsala Universitetsbibliotek, Handskriftsavdelningen, U 232-236.

³⁰⁶ Carl Christoffer Gjörwell: *Svenska Archivum; Innehållande: Handlingar uti Svea-Rikes Historia*, 2, Stockholm 1790, s. 105-106. Warburg, 1884, s. 92-93.

³⁰⁷ Fredric Mallet: *Åminnelse-Tal, öfver Framledne Majoren vid Fortification, och Kongl. Vetenskaps Academiens Medlem, Högvälborne Friherren, Herr Fredr. Palmqvist, Hållet uti Kongl. Vetenskaps Akademien, den 25 Septemb. 1776*, Stockholm 1777: s. 17-22.

interessant overraskelse. Palmqvist kollega Fredric Mallet, der ligeledes var forfatter til Palmqvists nekrolog, oplyste nemlig, at der blandt hans udgivne værker fandtes en oversættelse af Holbergs *Almindelig Kirke-Historie*.³⁰⁸ Oversættelsen har ikke været til at finde, og den er med al sandsynlighed gået tabt. Hvis Palmqvist allerede i 1754 påtænkte en svensk oversættelse af *Almindelig Kirke-Historie*, gavnede det ikke, at den allerede inden udgivelsen modtog en så dårlig omtale. Oversættelsen kan selvfølgelig også være et produkt af debatten mellem de to forfattere. Hvorom alting er, så er det et interessant sammenfald, at Palmqvist på et tidspunkt netop gik med tanker om at få udgivet *Almindelig Kirke-Historie* på svensk, mens Florentinus forsvarede samme værk så inderligt, som vi skal se i det nedenstående.

Sahlstedts interesse for Holberg synes til gengæld ikke at have været noget at skrive hjem om. Ud over forvirringen omkring Florentinus-pseudonymet, nævner Warburg f.eks. ikke Sahlstedt noget sted i sit studie af svensk Holberg-reception. Antageligvis skyldes uenigheden omkring Florentinus-pseudonymet, at Sahlstedt – ligesom Palmqvist – reagerede på indholdet i *Bref Om Blandade Ämnen*, om end de emner, som Sahlstedt kommenterede på, ikke berørte Gjørwells karakteristik af Holberg, men mere om dette senere.

Apologien

Ligesom Gjørwell beroede Palmqvists kendskab til Holberg på læsning af hans bøger. Udgangspunktet var altså det samme for Palmqvist som for Gjørwell: "Det oaktadt kan jag icke finna skälig anledning til alla de grofwa lyten, hwilka min Herre tillagt denna Mannen [Holberg], ehuru han tillika fåt den lyckan at kallas Stor och sedig. Jag förbehåller mig altså frihet, at i wänlig måtto få göra följande wältmenta påminnelser."³⁰⁹

Hvor velmenende disse påmindelser var, kan man så diskutere. Da Palmqvist læste Gjørwells svar, beklagede han sig over tonen i Gjørwells udfald mod ham.³¹⁰ Han glemte dog, at når han gjorde sig betænkninger om alt, hvad Gjørwell havde skrevet om Holberg, lagde han i kakkellovnen til en potentiel akademisk fejde med dertilhørende fornærmelser. Palmqvists første påmindelse bærer ligeledes præg af en noget nedladende tone. Overordnet set fandt han det nemlig uhensigtsmæssigt overhovedet at drage konklusioner om Holbergs religionssyn, da Gjørwell jo ikke tydeligt havde tilkendegivet sit eget religiøse standpunkt. Gjørwell skulle selvfølgelig ikke klandres for alligevel at forsøge, men: "ofta händer det, at ens egen föränderliga smak och andra tilfällige orsaker förwirra ens omdöme. Samma hinder kunna liknelse wis ligga oß i wägen, när wi af andras tilfällige ord ärna döma om sjelfwa personerna och deras innersta tankar."³¹¹

At præstestanden og derigennem kristendommen blev Holbergs prygelknabe i *Almindelig Kirke-Historie* var for Palmqvist forståeligt og ikke et bevis for en underliggende kritik af den kristne religion. Var man bekendt med hele forfatterskabet, ville man vide, at hverken gejstlige eller verdslige blev skånet af Holberg. Og med hensyn til *Almindelig Kirke-Historie* omhandlede denne bog jo kirkesager, og det var derfor ganske naturligt, at Holberg rettede fokus mod

³⁰⁸ Ibid., s. 27.

³⁰⁹ Florentinus [Fredrik Palmqvist]: *Til Auctoren Af Brefwen Om Blandade Ämnen*, Stockholm 1754a, s. 1v.

³¹⁰ Florentinus [Fredrik Palmqvist]: *Ytterligare Til Auctoren Af Brefwen Om Blandade Ämnen. Beträffande Deß omdömen om afledne Baron L. Holberg*, Stockholm 1754b, s. 4v.

³¹¹ Florentinus [Palmqvist] 1754a, s. 1v.

præstestanden.³¹² Derudover var det værd at bemærke: “det Andeliga ståndet uti de första tiderne skaffat sig mycken del uti de wärdsligas gjöromål, då det tyckes wara mindre obilligt, om det skulle få del så wäl uti det leda, som uti de ljufwa [tage det sure med det søde]”.³¹³ Ud fra et moralfilosofisk perspektiv bemærkede Palmqvist også, at Holbergs angreb på præstestanden havde stor værdi. I tidligere tider anså man “torra sedolärer” som den mest effektive måde til at opfordre til individets forbedring. I senere tider – dvs. på Holbergs tid – var en sådan tilgang til moralsk belæring trådt i baggrunden til fordel for det lastværdige, men komiske eksempel, da det var nyttigere: “at föreställa lasten såsom löjelig och föraktelig. Och, emedan vår *Auctor* antagit och med lycka följt denna vägen; så finner jag icke, huru han häruti kan sägas hafwa felat.”³¹⁴

Holberg skulle heller ikke klandres for sin tvetydige holdning til mirakelhistorier. At han uden tøven accepterede Guds forsyn i Det Gamle Testamente var ganske forståeligt, da disse historier jo var nedskrevet af folk, der var:

“Lärda af Gud. Men, at sätta tro til de så kallade nya Testamentets jernteckn [mirakler],³¹⁵ hwilkas minne war bibehållit dels igenom en mer än owiß *tradition*, dels igenom skrifter, til hwilkas Gudomeliga wißhet man icke wet någon säker grund, det lærer B. H. [Holberg] uti sin tid och alla förnuftiga uti sin tid hafwa hållit och hålla för en syndig öfwertro och en skadelig lätt-trogenhet.”³¹⁶

Palmqvist studsede ligeledes over billedet af halv-arianeren Holberg, som han fandt ganske uforståeligt. Navnlig postulatet om, at Holbergs arianistiske tankegods kom til udtryk, idet han undlod at tage stilling til, om Jesus var Guds søn, var for Palmqvist ikke ovebevisende. Blev et sådant argument taget for gode varer, kunne alle Gjörwells og Palmqvists læsere beskyldes for at være halv-arianere, da de jo heller ikke havde taget sig tid til at bevise denne guddommelige sandhed. Hertil kunne Palmqvist påpege, at sådanne teologiske spørgsmål egentlig var irrelevante for Holberg. *Almindelig Kirke-Historie* var i sin art religionshistorisk³¹⁷ og ikke teologisk, og som historiker skulle Holberg beskæftige sig med de historiske hændelser og deres sammenhæng, mens den dogmatiske lære var overladt til teologerne. Palmqvist fik med al sandsynlighed ideen til dette argumentet fra Holberg selv, der i fortalen til *Almindelig Kirke-Historie* gennemæssigt definerede værket således:

“Verket er fuld af *Critique* og *Disquisitioner* over omtvistede *Materier*, skiønt jeg anfører alleene stridende Meeninger, uden at *decidere* i noget, hvilket baade er efter Historiske Regler og meest sikkert for *Scribenten*; Thi at sætte sine Kræfter til ved at arbeide for *Publico*, og til Arbeids-Løn at faae Titel af Kietter, er noget, som jeg vil gierne overlade til andre. Udi dette Verk er derfor intet *dogmatisk*, men alt Historisk, *verificeret* med gode *Scribenteres* Vidnesbyrd.”³¹⁸

Palmqvist var altså i sin gode ret til at kalde *Almindelig Kirke-Historie* for et historisk værk. Imidlertid er Holbergs – og derfor også Palmqvists – kategorisering noget misvisende, da værket ikke er fuldstændig blottet for en dogmatisk lære, og ud

³¹² Ibid., s. 2r.

³¹³ Ibid., s. 2r.

³¹⁴ Ibid., s. 2r.

³¹⁵ Det skal endnu engang bemærkes, at der her ikke mentes Det Nye Testaments tid, men tiden efter.

³¹⁶ Florentinus [Palmqvist] 1754a, s. 2v.

³¹⁷ Palmqvist anvender ordene: “en Historisk *Theologie*, eller en *Theologisk Historia*” jf. Florentinus [Palmqvist] 1754a, s. 3r.

³¹⁸ Holberg, 1, 1738, s. 4r.

over Treenigheden tilsluttede Holberg sig f.eks. også den traditionelle kristologi og læren om opstandelsen.³¹⁹

Gjörwell købte heller ikke Palmqvists argument, da han senere svarede på dennes kritik:

“[Hvis] B. H. intet skrifwit någon *Theologia Moralis*, hwarföre han då så ofta kommer fram med Frälsarens Sedolärer, bewisar deras riktighet och påyrkar deras efterlefnad, hwilket af ingen förnuftig hedninge blifwit nekat, utan at på något ställe lägga den genom JEsu en gång skedda Försoningen och den lefwande Tron til grundwal, efter Frälsarens, Apostlarnas och vår Evangeliska Forsamlings enhälliga Bekiännelse?”³²⁰

Gjörwell indvending rokkede ikke ved Palmqvists standpunkt, og i sit andet brev til Gjörwell gentog han, at *Almindelig Kirke-Historie* måtte betragtes som et historisk værk – ikke et dogmatisk og for den sags skyld heller ikke et moralsk værk.³²¹ Endnu en gang synes Palmqvists argumentation misvisende og endda også selvmodsigende. På den ene side afviste han *Almindelig Kirke-Histories* moralfilosofiske element, mens han på den anden side jo havde påstået, at Holbergs kritik af gejstligheden indeholdt et moralsk ønske om at afholde folk fra bestemte handlinger ved hjælp af afskrækkende eksempler.

Når det kom til anklagen om, at Holberg betragtede Jesus som en sædelærer: “håller M. H. för det värsta, men jag för det bästa, nämligen uti den afsikt, som *Auctor* talar.”³²² Årsagen til denne uenighed var ifølge Palmqvist indlysende. Gjörwell havde ganske enkelt misforstået Holbergs hensigt, som ikke var at snige arianismens tankegods ind ad bagdøren, men at betragte Jesu liv som et efterstræbelsesværdigt eksempel for andre at følge, hvilket Jesus jo også selv havde befalet.³²³

Gjörwells betragtninger om det resterende forfatterskab havde Palmqvist ikke så meget at sige til. Han medgav, at nogle af Holbergs komedier indeholdt grov sladder, som blandt svenskerne kunne virke usmageligt. Det var imidlertid vigtigt at huske på, at disse var skrevet i en anden tid og derfor: “fela wi minst, om wi äfwen häröfwer fälla lindriga omdömen”³²⁴

Påstanden om at Holbergs historieskrivning skulle være nationalt betinget, havde Palmqvist ikke meget til overs for. For Palmqvist var det naturligt, at svenske læsere ikke behagedes af alt, der stod i *Dannemarks Riges Historie*. Historien om de to naboriger var jo rig på stridigheder og uoverensstemmelser, og man måtte undskylde Holberg, når han i visse tilfælde tog sine landsmænds parti. Gjörwells vurdering af *Helte-* og *Heltindehistoriers* persongalleri var Palmqvist endnu hårdere overfor. Her blev Gjörwell mindet om, at: “den, som hos andra wil märka något fel, plägar gemenligen wackta sig för samma felaktighet, på det han icke må ådraga sig den tilwitelsen, at predika androm och sjelf wana straffelig”³²⁵ Gjörwell kunne ikke på den ene side påstå og kritisere, at Holbergs udvælgelsesstrategi bevidst fremhævede et dansk heltegalleri frem for et svensk, når han samtidig fremhævede de svenske kongers overlegenhed frem for de danske.

³¹⁹ Olden-Jørgensen 2015, [under udgivelse].

³²⁰ [Gjörwell] 1754, s. 83.

³²¹ Florentinus [Palmqvist] 1754b, s. 4r.

³²² Florentinus [Palmqvist], 1754a, s. 3r.

³²³ Ibid., s. 3v.

³²⁴ Ibid., s. 4r.

³²⁵ Ibid., s. 4v.

Den videre debat

Som det allerede fremgår af ovenstående, lod Gjörrwell ikke Palmqvists betragtninger gå ubesvaret hen, og i det ottende stykke af *Bref Om Blandade Ämnen* tog han til genmæle.

Symptomatisk for flere af svarene er, at de ikke kan betegnes som reelle svar. Gjörrwell anvendte et retorisk kneb, hvor han undgik at svare på flere af Palmqvists spørgsmål ved i stedet at stille nye spørgsmål eller rette Palmqvists kritik mod ham selv. Når Palmqvist f.eks. anerkendte, at Gjörrwell var i sin fulde ret til at vurdere Holbergs religiøse standpunkt for efterfølgende at kritisere hans vurdering, så savnede Gjörrwell en sammenhæng i Palmqvists argumentation.³²⁶ Taktikken resulterede i, at debatten mellem Gjörrwell og Palmqvist mere blev en strid om ord end en egentlig debat om indholdet af Holbergs skrifter.

Også Palmqvist afvisning af Holbergs påståede flirten med arianismen fik aldrig et konkret svar. Uden at undskylde sin tidligere påstand trak Gjörrwell nu i land ved at anklage Palmqvist for at fordreje hans ord, da han aldrig havde hævdet, at Holberg var halvarianer, men kun antydte, at: "Han synes hafwa warit en half Arian".³²⁷ I sit svar på Gjörrwells modsvar undskyldte Palmqvist, hvis hans ord kunne misforstås, men han havde alligevel svært ved at acceptere Gjörrwells tynde argumentation, og han mindede sin modstander om, at en antydning, som den Gjörrwell havde fremført, ikke lå langt fra en regulær anklage.³²⁸

Trods disse retoriske kneb finder vi stadig interessante betragtninger i Gjörrwells modsvar, der nuancerer hans opfattelse af Holbergs skrifter. Selvom Palmqvist bifaldt Holbergs kontante latterliggørelse af præstestanden, fastholdt Gjörrwell sin kritik. I Gjörrwells optik herskede der ingen tvivl om, hvad en god kirkehistorie skulle indeholde, men også hvad den ikke skulle indeholde:

"Når jag wil läsa och betrakta Guds underliga dock wälsignade wägar med sin Församling här nedre på jorden, wil jag gerna blifwa förskont för infall, som skicka sig endast på Bollhuset [teatret], och som endast föda af sig et flatt löja. De smyga så oförmärkt in et skämt i Läsarens hjerta mot Religionen, som i våra tider redan med så mycken kjöld och lätsinnighet hanteras."³²⁹

Hvad enten det var uforvarende eller bevidst, underminerede Holberg altså indirekte kristendommen, når han gang på gang latterliggjorde præsteskabet. Hvis han partout skulle nedgøre præsteskabet, var en kirkehistorie ikke stedet at gøre det. I stedet burde han have forfattet en komedie om emnet. Det var heller ikke umuligt at begå en kirkehistorie, hvor spot og latterliggørelse var trådt i baggrunden til fordel for en mere alvorlig skildring:

"Den som wil utan förargelse läsa Kyrko-Historien, och se den samma med lärdom och wördnad forfattad, så kan han winna sitt ändemål uti de, som Professererna [Christian Eberhard] Weißman i Tübingen, [Siegmund Jakob] Baumgarten i Halle, och [Enevold] Ewald i Kjöpenhamn sammanskrifwit, men fornämligast uti det wärk, som den Stora [Johann Lorenz von] Mosheim i Göttingen nu utgifwer i Kyrko-historien."³³⁰

Centralt for dette udvalg af kirkehistorikere er, at tre af dem – Weißman, Baumgarten og Ewald – var mere eller mindre pietistisk prægede. Udvalget synes dog ikke at være determineret af deres religiøse ståsted, men snarere af, at de bedrev

³²⁶ [Gjörrwell] 1754, s. 80.

³²⁷ Ibid., s. 82.

³²⁸ Florentinus [Palmqvist] 1754b, s. 3v.

³²⁹ [Gjörrwell] 1754, s. 80-81.

³³⁰ Ibid., s. 81.

kirkehistorie lige efter Gjörwells hoved. Dette var med alvor og blottet for enhver spøg og skæmt.

Noget skråsikkert havde Palmqvist i sit første brev påstået, at Holberg burde slippe for: "at blifwa mißtänkt eller beskyld för at tala nog fritt om tromål, til deß några sådane utlåtelser blifwa med owäldughet lagda för allmänhetens ögon."³³¹ Her mindede Gjörwell Palmqvist om, at netop *Moralske Tanker* havde fået et trykkeforbud af de svenske censurmyndigheder pga. Holbergs alt for frie tanker om religionen. Sagen, som Gjörwell her hentydede til, var den, at da den senere borgmester i Arboga Olof Bidenius Renhorn i 1745 forsøgte at få udgivet en svensk oversættelse af *Moralske Tanker*, forbød Stockholms konsistorium – sandsynligvis under ledelse af professoren Niklas von Oelreich – udgivelsen på baggrund af bogens indhold af: "åtskilliga fria tänkesätt".³³² Hvad der ligger bag sådanne ord er ikke helt til at afgøre, men Gjörwell kan have haft ret i, at de svenske censurmyndigheder anså nogle af bogens religiøse overvejelser for så anstødelige, at en svensk udgivelse ikke kunne komme på tale. Renhorn skulle have argumenteret for en udgivelse ved at minde konsistoriet om, at bogen allerede var frit tilgængelig for svenskerne. Argumentet faldt for døve ører, og en svensk udgave af *Moralske Tanker* så først dagens lys i 1782, da bogtrykkeren Johan Laurentius Horn publicerede en oversættelse med titlen *Moraliska Tankar*. Selvom man på bogens udgivelsestidspunkt havde en temmelig lempelig censurpolitik i Sverige, havde Horn valgt at udelade nogle af bogens mere kontroversielle dele. Således kunne svenskerne hverken læse Epigr. 85, Epigr. 90 eller Epigr. 146.³³³ Karakteristisk for disse tre dele var, at de emnemæssigt alle kredsede om mere religiøse spørgsmål såsom: Holbergs forfægtelse af retten og pligten til selv at udforske sin tro med dertilhørende fare for vildfarelse (Epigr. 85), hans afvisning af prædestinationslæren og hans – ifølge ham selv – mere tolerante syn på ikke-kristnes frelse (Epigr. 90) samt hans tanker om bønner (Epigr. 146).³³⁴ Svenske censurmyndigheders skepsis over for dele af Holbergs forfatterskab og udgiveres selvcensur tegner derfor et billede af, at nok var Holberg en stor forfatter i Sverige, men han var ikke så stor, at alle hans skrifter kunne publiceres på svensk.

Trykkeforbuddet i 1745 må have vakt en del offentlig opmærksomhed i Sverige, når nu Gjörwell var bekendt med sagen. Det samme synes Palmqvist også at have været, da han i sit andet brev til Gjörwell replicerede, at trykkeforbuddet jo ikke indbefattede et forbud mod indføring og videresalg.³³⁵

Med hensyn til Holbergs mistro til mirakelhistorierne stod Gjörwell fast på sin foregående kritik, så meget endda at han tvivlede på, om Palmqvist overhovedet kunne tillade at kalde sig selv for kristen, når han forsvarede Holberg. Han indrømmede, at flere kristne mirakelhistorier var det pure opspind, men ikke alle, og f.eks. måtte historien om hvordan brødrene Olaus og Laurentius Petri undgik skarpretterens økse under Det Stockholmske Blodbad mindst kunne anses som et halvt mirakel.³³⁶

Sidst men ikke mindst kunne Gjörwell ikke ignorere Palmqvists kritiske bemærkninger om Gjörwells syn på det historiske forfatterskab. Disse betragtede han

³³¹ Florentinus [Palmqvist] 1754a, s. 2r.

³³² [Gjörwell] 1754, s. 81; Warburg 1884, s. 62; Bengt Åhlén & Agneta Åhlén: *Censur och tryckfrihet. Farliga skrifter i Sverige 1522-1954*, Stockholm 2003, s. 63.

³³³ Ludvig Holberg: *Moraliska Tankar*, Wästerås 1782.

³³⁴ Ludvig Holberg: *Moralske Tanker*, 2, 1744, s. 331-349, 359-367, 394-405.

³³⁵ Florentinus [Palmqvist], 1754b, s. 2v.

³³⁶ [Gjörwell] 1754, s. 82.

som Palmqvists hårdeste angreb, som dog ikke ville blive svære at tilbagevise. Havde Palmqvist gjort sig den ulejlighed at læse Gjørwells andre breve, ville han have indset, at Gjørwell adskillige steder havde beskrevet den danske nation med højagtelse. Derudover måtte Gjørwell spørge:

“Är det en wanheder för en Nation [den danske], at hafwa mindre namnkunniga Hjeltar, än des granne, når samma Nation wid alla tilfällen wisat prof af mannafrägd och tapperhet? Så framt jag intet skulle falla på andra sidan för sanningens skull i olägenhet med någon annan tadtare, skulle jag tilstå, at Danmark har öfwergått Sverige uti Stora Amiraler och nästan jämn lycka til Sjös. Sedan Sanning får i vår uplysta tid wara en Dygd, så ser jag ingen farlighet, at med renhet och efter Lagens rättesnöre bekjänna den samma.”³³⁷

Gjørwells svar fik endnu engang Palmqvist til at fare i blækhuset, og hans andet brev til Gjørwell blev det sidste indlæg i debatten. Fokus synes at have fjernet sig fra Holbergs forfatterskab og blev i stedet til en diskussion uden nogen egentlig substans. Palmqvist havde først og fremmest travlt med at tilbagevise Gjørwells anklager, og de steder, hvor han inddrog Holberg, var der hovedsageligt tale om gentagelser fra hans foregående brev. Andre steder kastede han sig ud i nogle teologiske overvejelser, der heller ikke havde synderligt meget med Holbergs forfatterskab at gøre. Palmqvist anfægtede dog endnu engang nyere tiders mirakelhistorier, og Gjørwells eksempel fra Det Stockholmske Blodbad gav han ikke meget for.³³⁸

Selvom Palmqvists andet brev satte punktum for debatten, var Gjørwell endnu ikke færdig med at interessere sig for Holbergs skrifter, og i de efterfølgende år vendte han gang på gang tilbage til den dansk-norske forfatter.

Mellem karakterskildring og levnedsskildring – Gjørwells efterligninger

Trods Gjørwells indvendinger mod *Helte-* og *Heltindehistorier* blev netop disse to værker de vigtigste inspirationskilder til flere af hans efterfølgende bøger. Det første af disse var de anonymt udgivne *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar Och Characterer*. Inspirationskilderne var Plutarch og Holberg, hvis autoritet inden for biografien blev anerkendt i indledningen:

“Författaren har tagit sig til mönster wid deras författande de Lefwernes-Beskrifningar, som den Grekiska Historie-Skribenten Plutarchus i äldre, och Danska Baron Ludvic Holberg i senare tider utgifwit. Man har lånt af dem flera, och når man någorlunda uti de öfriga kunnat likna deßa två Männer, har man skattat sig mer än lycklig.”³³⁹

Hvor konsekvent fulgte Gjørwell så Plutarchs og Holbergs parallelbiografiske metode?³⁴⁰ Ved første øjekast bliver spørgsmålet nok mere, om Gjørwell overhovedet kunne påberåbe sig at have efterlignet de to forfatters metode. Holberg indledte hver enkelt af *Heltehistoriers* tolv parallelbiografier – dvs. 24 biografier – med en såkaldt “Forberedelse”, hvori et moralfilosofisk emne, som mere eller mindre vellykket integreredes i parallelbiografiens øvrige dele, blev præsenteret

³³⁷ Ibid., s. 85.

³³⁸ Florentinus [Palmqvist], 1754b, s. 3r-3v.

³³⁹ [Carl Christoffer Gjørwell]: *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar Och Characterer*, 1, 1755-56a, s. 2r.

³⁴⁰ Uvist af hvilke årsager står der i Sven Delblanc: *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm 1965, s. 111-112, at Gjørwell kun anførte Plutarch som sin inspirationskilde, og at dette var ét eksempel blandt mange på svenske lærdes interesse for den græske forfatters biografier.

og diskuteret. Herefter fulgte de to historiske biografier og til slut kom sammenligningen af de to biograferedes dyder og laster. Samme metode anvendte han seks år senere, da han publicerede yderligere elleve parallelbiografier i *Heltindehistorier*. Metoden var efter eget udsagn et lån fra Plutarch. Hertil skal det tilføjes, at ikke alle af Plutarchs parallelbiografier indledtes med en moralfilosofisk indledning, og når sådanne indledninger forekom, fandtes de ikke som separate afsnit. I stedet var de inkorporeret i parallelbiografiernes første biografi. Hvis Gjørwells hensigt var at følge en af disse fremgangsmåder, fejlede han noget så eftertrykkeligt. *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar Och Characterer* indeholdt ti biografier. Ingen af dem indledtes med en moralfilosofisk forberedelse eller betænkning. Derudover var den parallelbiografiske metode ikke til at få øje på, da Gjørwell ganske enkelt ikke sammenlignede sine biograferede. Det, han forfattede, var separate levnedsskildringer med dertilhørende vurderinger af de biograferedes karakterer.

Hvorledes kunne Gjørwell så påberåbe sig Plutarch og Holberg som sine inspirationskilder? En del af svaret skal findes i det førnævnte citat. Når Gjørwell anførte at: "Man har lånt af dem flera", betød det, at fire ud af ti biografier i *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar och Characterer* var kopieret fra Holberg og Plutarch. Biografierne om Petrus Alexiovitz, Catharina Alexiewna (Katharina 1.) og Mahomed (Muhammed) var hentet fra *Heltehistorier*, mens biografien om Pyrrhus var oversat fra en fransk udgave af Plutarchs *Vitae Parallelae*.³⁴¹

Sammenlignes Gjørwells biografier med Holbergs, er lighederne slående, om end nogle pudsige og i visse tilfælde ganske interessante forskelle mellem forlæg og imitationer skal bemærkes.

Gjørwells aftryk på biografierne om Petrus Alexiovitz og Catharina Alexiewna kom sjældent til udtryk i form af yderligere historiske oplysninger eller selvstændige refleksioner om de biograferede. I de få tilfælde, hvor yderligere historiske oplysninger indflettedes, var der heller ikke tale om større tekststykker, men i stedet tilføjelse af et årstal eller to, en geografisk præcisering eller en afsløring af Holbergs kildegrundlag.³⁴² Gjørwells vigtigste indgreb bestod i de tekstpassager, han udelod fra sine biografier. Udeladelserne skyldtes for størstedelens vedkommende stilistiske hensyn, eller det at Gjørwell ikke var enig med sit forlæg. Med hensyn til det stilistiske fremgår det ganske tydeligt, at Gjørwell forsøgte at gøre fortællingerne mere lineære. Således udelod han flere af Holbergs ekskurser og vurderinger og reducerede henvisningerne inde i teksten til et minimum. I Petrus Alexiovitz-biografien kom dette f.eks. til udtryk ved, at Gjørwell udelod en henvisning til den franske filosof Bernard Le Bovier de Fontenelles mindetale over den russiske zar, som Holberg havde hørt oplæst. Også Holbergs forsøg på at overbevise læseren om, at Petrus Alexiovitz – trods Holbergs kildes modsatrettede oplysninger – skulle have haft en forkærlighed for skuespil blev forbigået.³⁴³ Med Gjørwells udtalte aversion

³⁴¹ Holberg, 1, 1742, s. 251-321; Holberg, 2, 1742, s. 26-106, 136-152; Plutarch: *Les Vies des Hommes Illustres de Plutarque, Revues sur les Mss. & Traduites en Francois, Avec des Remarques Historiques et Critiques, Et le Supplement des Comparaisons qui ont été perdues. On y a joint les Têtes que l'on a pu trouver, & Une Table generale des Matieres*, oversat og kommenteret af Anne Le Fèvre Dacier, 4, Amsterdam 1724, s. 1-87; [Gjørwell], 1, 1755-56a, s. 1-66; [Gjørwell], 2, 1755-56a, s. 3-40, 82-115.

³⁴² Se f.eks. Holberg, 1, 1742 s. 302, 312; Holberg, 2, 1742, s. 150; [Gjørwell], 1, 1755-56a, s. 41, 48, 54

³⁴³ Holberg, 1, 1742, s. 277-278, 283; [Gjørwell], 1, 1755-56a, s. 24, 29.

over for skuespil in mente passede det ham sikkert også fint, hvis Petrus Alexiovitz kunne fremstilles som en alvorsmand, der ikke morede sig med skuespil.

Udeladelser som disse skal ses som Gjörwells forsøg på at skabe en mere lineær biografisk skildring af zarens liv snarere end som en bevidst frasortering af indhold, som han ikke kunne forlige sig med. Petrus Alexiovitz var for Holberg den fuldendte regent, der ikke kun brillerede på slagmarken, men også formåede at reformere det store russiske rige og trække sine ellers så lastværdige undersåtter ind i det oplyste attende århundrede. En sådan bedrift kunne man i Holbergs optik ikke andet end tage hatten af for, og zarens lige fandtes ikke blandt historiens andre regenter – om end Christian 4. som førnævnt sneg sig op på samme niveau. Holberg var udmærket klar over, at andre havde sat spørgsmålstejn ved zarens til tider brutale fremfærd over for sine undersåtter, når disse f.eks. modsatte sig hans reformer. Men trods zarens åbenlyse brutalitet var Holberg ikke sen til at forsvare sin helts gerninger. Gjörwell tilsluttede sig i det store hele Holbergs portræt, dog var han ikke meget for at gengive Holbergs mange indvendinger mod Petrus Alexiovitz' kritikere. I stedet forsøgte han at indskrive Holbergs forklaringer på zarens mere dubiøse handlinger i fortællingen uden at relatere det til en bagvedliggende kritik.³⁴⁴ Trods de stilistiske ændringer var Gjörwell derfor på linje med Holberg,³⁴⁵ og selvom man ikke kan fortænke Gjörwell i at have gjort sig enkelte negative betragtninger om Petrus Alexiovitz, der trods alt havde været stærkt medvirkende til den svenske stormagtstids ophør, afstod han fra at gøre det. I stedet kunne han ligesom Holberg afslutte sin biografi med at konkludere, at når man betragtede Petrus Alexiovitz' enestående egenskaber, hans slette opdragelse og den tilstand han efterlod sit rige i: "må man wäl stanna helt förwånad och säga: Här är mer än en Menniskas Finger."³⁴⁶

Også biografien om Petrus Alexiovitz' kone og efterfølger Catharina Alexiewna lå tæt op ad originalen. Enkelte afvigelser er dog værd at bemærke. Endnu engang forkortede Gjörwell de tekstpassager, han fandt overflødige, og overordnet set er biografien mindre detaljeret end Holbergs. To steder oplyste Gjörwell, at han gengav Holbergs fortælling. I det ene tilfælde herskede der en del uenighed om Catharina Alexiewnas ophav, hvorved Gjörwell understregede, at der her var tale om Holbergs egen udlægning.³⁴⁷ Det andet tilfælde omhandlede et mere kontroversielt emne, nemlig hvad Holberg betegnede som Catharinas største statsfejl. Zarinaen havde ladet sin datter Anna ægte hertug Karl Frederik af Slesvig-Holsten-Gottorp. Hun tilsluttede sig sin svigersøns krav om restitution af Slesvig, og Danmark var derfor i overhængende fare for en krig mod Rusland, mens Catharina levede. Sandsynligvis fordi Gjörwell mistænkte Holberg for en manglende objektivitet på dette område, understregede han, at der her var tale om Holbergs egen skildring af hendes udenrigspolitiske handlinger over for Danmark.³⁴⁸

I biografien om Mahomed finder vi de største afvigelser mellem original og imitation. Store dele af de mere uddybende tekstdele i Holbergs biografi havde Gjörwell udeladt som f.eks. en længere beskrivelse af ramadanen. Mere kritiske indlæg om f.eks. Koranens samt Mahomedes læres sandhedsværdi, ægtheden af de mange mirakelhistorier om Mahomed samt hvorledes han anvendte religion til at

³⁴⁴ Se f.eks.: Holberg, 1, 1742, s. 316-319; [Gjörwell], 1, 1755-56a, s. 51-53.

³⁴⁵ Kun i forhold til de tragiske omstændigheder vedrørende zarens søn Alexius Petrovitz tøvede Gjörwell med at følge Holbergs uforbeholdende forsvar, jf. Holberg, 1, 1742, s. 302-305; [Gjörwell], 1, 1755-56a, s. 41-44.

³⁴⁶ Holberg, 1, 1742, s. 321; [Gjörwell], 1, 1755-56a, s. 54.

³⁴⁷ [Gjörwell], 1, 1755-56a, s. 54.

³⁴⁸ Ibid., s. 63.

tilfredsstille sin ærgerrighed, forkortede eller forbigik Gjørwell også. Sådanne forsøg på at nedtone Holbergs kritik af Koranens indhold og negative omtale af personen Mahomed findes der mange af i Gjørwells biografi. Imidlertid indikerer dette ikke, at Gjørwells syn på islams profet var mildere end Holbergs, og mens dele af Holbergs kritik var udeladt af biografien, kunne Gjørwell finde på at supplere teksten med sine egne negative bemærkninger. Et eksempel er Holbergs genfortælling af det svar, Mahomeds tilhængere fik, da de udspurgte en pige om årsagen til hendes forsøg på at forgive Mahomed:

“hun [pigen] havde lyst at forsøge om han [Mahomed] var Prophet; thi sagde hun: hvis han er Prophet, kand han let forud sige, at der er Gift udi Kiødet, og i saa Maade lider han intet; men hvis han ikke er Prophet, da kand man ikke gjøre Verden større Tieneste, end at befrie den fra en Tyran og Bedrager.”³⁴⁹

Den samme historie er gengivet i Gjørwells biografi, men han kunne ikke afholde sig fra at tilføje, at: “Hon tänkte riktigt.”³⁵⁰ Også selvom Gjørwell udelod flere af Holbergs betragtninger om Koranen, så var Gjørwells vurdering af bogens indhold ikke til at tage fejl af: “Det är nästan obegripeligt, at en bok, som är upfylt med så mycket snicksnack, som Alcoranen, kunnat antagas at så många folkslag och tider för en Gudomelig bok och trones rättesnöre, samt anses på samma sätt, som wi Christne med skäl anse Bibelen.”³⁵¹ Så trods Gjørwells udeladelser var de to forfatters syn på Mahomed umiddelbart meget lig hinanden. På et enkelt men centralt punkt forsvandt denne konsensus dog helt og aldeles.

Efter at have kopieret Holbergs sammenligning mellem Mahomed og Jesus afsluttede Gjørwell sin biografi med at konkludere, at Mahomed: “efter alla betraktelser är och blir den största människjoslägtets bedragare, som nånsin warit.”³⁵² Hos Holberg tilfaldt denne tvivlsomme ære ikke Mahomed. Indholdet af Mahomeds lære var så selvmodsigende og fejlbefængt, at enhver ville kunne gennemskue Mahomeds skinhellighed. Islams udbredelse skyldtes derfor ikke Mahomeds lære, men andre faktorer, som f.eks.: “at de [muslimerne] tilstede andre Religioner fri Øvelse”.³⁵³ Et bud på en større bedrager var Mahomeds parallel, grundlæggeren af zarathustrianismen Zoroaster (Zarathustra), hvilket først og fremmest fremgår af parallelbiografiens afsluttende sammenligning: “naar man betragter *Zoroastris* Lærdom, kand man sige, at han har været den spidsfindigste Bedrager og den farligste Mand, der nogen Tiid har været paa Jorden til at forføre det menneskelige Kiøn.”³⁵⁴ Mens der altså ikke herskede nogen tvivl om Zoroasters bedrageriske natur, var Holberg mere betænkelig, når det kom til Mahomed. Så meget endda, at han overvejede, om islams profet overhovedet skulle kaldes en bedrager:

“Tvertimod, naar man læser *Alcoranen*, kand man staae i Tvivlsmaal, hvad Dom man skal fælde over *Mahomed*, enten han var en Bedrager eller en Drømmer, enten han digtede Lærdommen for at bedrage andre, eller han troede den selv, enten han meer gav sig ud for at være Prophet, eller han bildte sig selv ind at være GUDs Apostel.”³⁵⁵

³⁴⁹ Holberg, 2, 1742, s. 72.

³⁵⁰ [Gjørwell], 2, 1755-56a, s. 30.

³⁵¹ Ibid., s. 35.

³⁵² Ibid., s. 40.

³⁵³ Holberg, 2, 1742, s. 105.

³⁵⁴ Ibid., s. 107.

³⁵⁵ Ibid., s. 107-108.

Holberg specificerede ikke, om han foretrak billedet af Mahomed som bedrager eller drømmer, og lod det i stedet være op til læseren at drage sin egen konklusion, hvilket Gjørwell så gjorde.

Enkelte steder supplerede eller rettede Gjørwell også i teksten. Når Holberg f.eks. skrev, at Islam havde: "opfyldt alle fire Verdens Deelee"³⁵⁶ blev det i Gjørwells version til, at "Kejsaredömet Marocco, och Sjörofwarensamfunden i Alger, Tunis och Tripolis äro äfwen af det samma utkomne, och bekänna äfwenledes än i dag den Mahomedanske Religionen."³⁵⁷ En enkelt af Holbergs egne fejl bemærkede Gjørwell også. *Heltehistorier* blev forfattet med stor hast, hvilket resulterede i, at flere af værkets 24 biografier indeholdt gentagelser, misforståelser og fejlversættelser. Mahomed-biografien er ingen undtagelse. Holberg baserede den fortrinsvist på den engelske orientalist Humphrey Prideaux' *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture* (1698) og tekstpassager fra Pierre Bayles *Dictionnaire Historique et Critique*. Uforvarende kom Holberg til at gentage mirakelhistorien om, hvorledes djævlens sæd var blevet suget ud af Mahomeds hjerte. Første gang efter Prideaux' udlægning og anden gang efter Bayles. Gjørwell må have bemærket denne gentagelse, da samme historie kun forekommer én gang i Gjørwells Mahomed-biografi.³⁵⁸

Ud over personer fra de holbergske og plutarchske biografier biograferede Gjørwell den nederlandske naturretsfilosof Hugo Grotius, den dansk-norske krigshelt Tordenskjold – der var skrevet af efter en tysk udgave af historikeren Caspar Peter Rothes Tordenskjold-biografi³⁵⁹ – den nederlandske statholder Wilhelm Carl Henric Friso (Vilhelm 4.), hertug Ludvig af Orleans eller Louis d'Orléans, den russiske feltherrer Peter Lacy samt den jødiske bankmand Joseph Süß Oppenheimer. Der var altså tale om broget flok, og hvilke kriterier, der lå til grund for Gjørwells udvalg, er uvist. Efter alt at dømme var der tale om en tilfældig udvælgelse, hvor Gjørwell indsatte de biografier, han nu havde. Det skal dog nævnes, at Gjørwell kan have medtaget biografien om Tordenskjold pga. hans førnævnte diskussion med Palmqvist. Biografierne svinger gevaldigt i kvalitet og længde. Trods reduceringer fylder Petrus Alexiowitz-biografien alligevel 54 sider, mens biografien om Oppenheimer med nød og næppe sniger sig op på seks sider. Samme biografi er desuden blottet for enhver form for karakterskildring.³⁶⁰

Når vi sammenligner Gjørwells og Holbergs biografier, er det fristende at konkludere, at Gjørwells lån fra Holberg udelukkende bestod i en mere eller mindre omfattende afskrivning af Holbergs biografier. Imidlertid tænkte Gjørwell ikke på en sådan relation, når han skrev, at: "Författaren har tagit sig til mönster wid deras författande de Lefwernes-Beskrifningar, som den Grekiska Historie-Skribenten Plutarchus i äldre, och Danska Baron Ludvic Holberg i senare tider utgifwit."³⁶¹ For at forstå hvilket mønster Gjørwell her tænkte på, skal vi se nærmere på en akademiske disput, der startede pga. Gjørwells publicering af *Bref Om Blandade Ämnen*.

³⁵⁶ Ibid., s. 81.

³⁵⁷ [Gjørwell], 2, 1755-56a, s. 33.

³⁵⁸ Holberg, 2, 1742, s. 82; [Gjørwell], 2, 1755-56a, s. 34. Holbergs gentagelse er omtalt i Leiv Amundsen: Om Heltehistoriernes tilblivelse. Holberg bruk af litterære kilder. Francis Bull & Carl S. Petersen (red.): *Holberg Aarbog*, 1925, s. 20.

³⁵⁹ Gjørwell foretog her en imponerende forkortelse af Rothes biografi, der er digert trebindsværk på 1140 sider, mens Gjørwells biografi tæller 50 sider. Caspar Peter Rothe: *Leben und Thaten des berühmten Königl. Dänischen Vice-Admirals, Peter Tordenschildts*, 1-3, Frankfurt & Leipzig 1753; [Gjørwell], 1, 1755-56a, s. 2v, 97-147.

³⁶⁰ [Gjørwell], 2, 1755-56a, s. 132-138.

³⁶¹ [Gjørwell], 1, 1755-56a, s. 2r.

Palmqvist var som førnævnt ikke den eneste, der reagerede på Gjörwells *Bref Om Blandade Ämnen*. Brevene affødte ligeledes flere anonyme modsvar blandt andet fra sprogforskeren Abraham Magni Sahlstedt. Tonen i Sahlstedts udfald er langt hårdere end Palmqvists, og litteraturhistorikeren Ragnar Alvin har påpeget, at Sahlstedt allerede fra Gjörwells litterære debut udså sig Gjörwell som sin personlige prygelknabe.³⁶² En gennemgang af Sahlstedts mange udfald mod *Bref Om Blandade Ämnen* har ikke den store interesse her, da Sahlstedt i modsætning til Palmqvist ikke interesserede sig synderligt for Gjörwells nedrakken af Holberg.³⁶³ Senere i deres strid skulle Holbergs *Heltehistorier* imidlertid få en interessant plads i deres diskussioner.

I begyndelsen af 1755 udgav Gjörwell sit første stykke af værket *Stockholms Historiska Bibliothek*, og endnu engang følte Sahlstedt sig kaldet til at indlede et anonymt frontalangreb på Gjörwell. Formålet med værket var at præsentere læseren for korte redegørelser af historiske skrifter, der var udkommet efter 1750, men Gjörwell lovede ligeledes, at udgivelsen ville indeholde: "Korta Lefwernes-beskrifningar, Characterer öfwer Stora Personer, eller några andra små Afhandlingar uti Fäderneslandets Historia [hvilket] förmodar jag intat skola mißhaga."³⁶⁴ Her tog Gjörwell grueligt fejl, da det netop blev de korte karakterskildringer, som Sahlstedt hvæssede sin pen imod. I tidsskriftet *Lärda Tidningar* modtog Gjörwell en del kritik for *Stockholms Historiska Biblioteks* rosenrøde karakterskildring af den svenske kong Erik 14. Ifølge den svenske historiker Anders af Botin, havde Gjörwell skildret Erik 14. alt for positivt i forhold til de historiske omstændigheder, og navnlig skildringen af Erik 14.s afsættelse kritiserede Botin.³⁶⁵ I *Lärda Tidningar* erklærede Sahlstedt sig ikke kun enig i Botins kritik. Han roste Botin for at have afværget, hvad der kunne være blevet en pinlig historisk misforståelse om Erik 14.s detronisering: "Det hade kunnat hända, at Professor [Alexander Gottlieb] Baumgarten i Halle, som besörjer om Tyska öfwersättningen af Ängelska Universal-Historien, hade i sina anmärkningar gripit til denna anecdoten ifrån Stockholm, och tillika med vår Nations utskämmande, bårtskämt denna delen af sit arbete."³⁶⁶

Efterfølgende satte Sahlstedt spørgsmålstegn ved, om Gjörwell overhovedet formåede at leve op til sit erklærede mål om at skrive "Characterer öfwer Stora Personer":

"I gemen torde öfwer de upgifne *Characterer* den anmärkningen finna rum, at som de innefatta mäst Historiska, eller *Chronologiska* omständigheter, med *Moraliska Reflexioner* och *Politiska Digressioner*, så kunna de icke få namn af *Characterer*, efter det begrepp wi hafwe om deßa slags witterhets stycken, utan hållra, til äfwentyrs, få heta små *Biographier*."³⁶⁷

Gjörwell tog til genmæle i en senere udgave af *Lärda Tidningar*. Han var på dette tidspunkt klar over, at hans modstander var den samme, som havde kritiseret *Bref Om Blandade Ämnen* – selvom han stadig ikke var bekendt med sin onde ånds sande identitet³⁶⁸ – og denne gang var han mere forberedt på angrebene. Navnlig

³⁶² Ragnar Alvin: *Abraham Sahlstedt. En litterär mångfrestare*, Lund 1914, s. 23.

³⁶³ For en udførlig gennemgang af polemikken mellem Sahlstedt og Gjörwell se: Alvin, 1914, s. 23-42.

³⁶⁴ [Carl Christoffer Gjörwell]: *Stockholms Historiska Bibliotek*, 1, Stockholm 1755: s. 2r.

³⁶⁵ *Lärda Tidningar*, 47, 19.6.1755, s. 185-188; *Lärda Tidningar*, 48, 23.6.1755, s. 189-192.

³⁶⁶ *Lärda Tidningar*, 55, 17.7.1755, s. 217.

³⁶⁷ *Ibid.*, s. 218.

³⁶⁸ Dette var noget, der tydeligvis irriterede Gjörwell, som havde svært ved at acceptere, at Sahlstedt ikke ville afsløre sin identitet: "Jag spår Honom förut, at Han tillika med *Auctor* til Swaren på Brefwen om Blandade Ämnen, så framt de icke äro af en och samma person, åtminstone skulle man snart kunna falla på den tankan af *Argumenternas* likhet, blir ståendes i den delen swarslös, och döljer gerna sit

kritikken af hans manglende evne til at skrive karakterskildringer blev mødt med et overbevisende modsvar, der samtidig afslører, hvad det egentlig var for et mønster, Gjørwell kopierede fra Plutarchs og Holbergs parallelbiografier:

“Den andra Hufwud-*Critiquen* är den, at mina *Characterer* äro inga *Characterer*, utan snarare *Biographier*. Sådane *Characterer*, som *Tacitus* skrifwit, äro de icke, och de kunna icke eller warat; ty jag har ej skrifwit en sammanhängande Historia, uti hwilken många ting anföras uti sjelfwa berättelsen, som ej sedan så stå i *Characteren*; men här just twärt om. Men når *Characterer* skrifwas efter de mönster, som *Plutarchus* och *Baron Holberg* gifwit, så blifwa mina målningar *Characterer*, så wäl, som deras.”³⁶⁹

Kan dette forsvar af karakterskildringerne i *Stockholms Historiska Bibliothek* så overføres til Gjørwells intentioner med *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar och Characterer*? Sahlstedts kritik rettede sig mod tre karakterskildringer om henholdsvis Frederik 1., Dronning Christina og førnævnte Erik 14. Disse er korte og giver sig ud for at være det, de er: korte karakterskildringer, som dem Holberg – og Plutarch – i de fleste tilfælde afsluttede deres biografier med.³⁷⁰ De korte levnedsskildringer, som Gjørwell nævnte i indledningen til *Stockholms Historiska Bibliothek* havde intet med de tre karakterskildringer at gøre. Der forekommer ingen tilhørende levnedsskildringer, som underbyggede Gjørwells karakteristikker. Man kan derfor kalde Gjørwells karakterskildringer for en forsimplet udgave af hans fortolkning af Holbergs og Plutarchs parallelbiografiske metoder. Mønsteret efter Plutarch og Holberg i *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar och Characterer* havde således intet at gøre med den parallelbiografiske metode. Det var biografiens struktur, han havde lånt fra sine to inspirationskilder.

Efterfølgeren

I 1757 udgav Gjørwell så efterfølgeren til *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar och Characterer* med titlen *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningar*.³⁷¹ Værd at bemærke er den noget anderledes titel. Nu var det udelukkende levnedsskildringer, som Gjørwell skrev, hvilket også bekræftes i værkets forte, hvor Gjørwell synes at have lagt moralfilosofien på hylden:

“Ändamålet med detta arbetet är endast, at underrätta och förnöja några läsgiruga [läseivrige] Landsmän, derföre har jag ock wid deß framgifwande i dagsljuset ej brytt min hjerna med mycken konst, utan lätit min hwardags skrifart få berätta M. L. [mine læsere] på Swänska, hwad andra berättat för mig på främmande språk.”³⁷²

namn uti et förtjent mörker, då jag wägat mig fram med mit uti det klaraste dagsljus. Det kunde med skäl fordras, at en sådan *Scribent*, som *Auctor* är, och som med så swaga wapen fäktar mot et arbete, på hwilket Han kanske är mißnögd för sin egen nytta skul, borde uptäcka sit namn; men tyst! Jag wil wara mon om Hans heder tillbaka.” *Lärda Tidningar*, 66, 25.7.1755: s. 262. Senere i sit liv og frem til sin død var Gjørwell af den overbevisning, at hans anonyme modstander var bibliotekaren Jacob Röding, og Gjørwell formåede derfor aldrig at afsløre Sahlstedt som kritikeren, jf. Carl Christoffer Gjørwell: *Svenska Archivum; Innehållande Handlingar uti Svea-Rikes Historia*, 2:7, Stockholm 1790, s. 103-105; Alvin, 1914, s. 26.

³⁶⁹ *Lärda Tidningar*, 66, 25.7.1755, s. 261-262.

³⁷⁰ [Gjørwell], 1755, s. 5-12, 32-37, 51-57.

³⁷¹ Værket må siges at have nydt en ret så anonym tilværelse inden for Holberg-forskningen. Selv i Karl Warburgs *Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenske öfversättare* og i Ehrencron-Müllers udførlige Holberg-bibliografi, nævnes det ikke med et eneste ord. Se Ehrencron-Müller, 10, 1924-35, s. 277-300; Warburg 1884.

³⁷² [Carl Christoffer Gjørwell]: *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningar*, 1, Stockholm 1757, s. 2v.

Samtidig var forordet støvsuget for enhver antydning af inspirationskilder. I stedet skrev Gjörrwell: "En witter Skribent [Schönberg] har förledit är börjat at utgifwa Hjeltars Historier, sammanliknade på Baron Holbergs sätt. Twå Delar åro deraf redan ute, och det Almäna längtar efter de följande. Jag tror ej, at wi förhindra hwarandra, ty wi hafwa olika ändamål och olika gränsor."³⁷³ Det er ikke utænkeligt, at Sahlstedts ovennævnte kritik influerede på Gjörrwells grunde til at udgive *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningar*. Selvom Gjörrwells henvisning til Holberg og Plutarch i *Lärda Tidningar* egentlig synes at være et udmærket argument mod Sahlstedts kritik af karakterskildringerne i første stykke af *Stockholms Historiska Bibliothek*, så afholdt Gjörrwell sig fra at forfatte yderligere karakterskildringer til bogens anden og tredje del. Gjörrwell kan altså meget vel have stoppet produktionen af karakterskildringer for at undgå yderligere breidsider fra sin anonyme plageånd. Samme bagtanke kan også have influeret på Gjörrwell, når han definerede sine portrætter i *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningar* alene som underholdende levnedsskildringer. Herved garderede han sig mod en eventuel kritik.

Spørgsmålet er så, om bogens indledende betragtninger også afspejlede sig i udformningen af biografierne? Det korte svar er, at det gør de ikke. Biografiernes udformning er fuldstændig lig den fra forgængeren. Gjörrwell startede biografierne med en levnedsskildring for efterfølgende – fortrinsvist i slutningen af biografierne – at gennemgå den biograferedes karakter. Lån fra Holberg er også ganske åbenlyse, da Gjörrwells biografi om den skotske dronning Maria Stuart (Mary Stuart) i *Märkwärdiga Lefwernes-Beskrifningars* første del og biografien om den mogulske hersker Oran Zeb i værkets anden del er afskrifter af *Helte- og Heltindehistoriers* biografier.³⁷⁴ Forskellene mellem Holbergs to biografier og Gjörrwells er fåtallige, men samtidig interessante.

Navnlig i Oran Zeb-biografien lændede Gjörrwell sig så tæt op ad sit forlæg, at det kan bevises, at han benyttede sig af *Heltehistoriers* andenudgave. Som den eneste udgave indeholder denne beretningen om, at Oran Zeb: "Hufwud Character war eljest Simulation eller förstälning, och betjenade han sig af Religionen uti sina flästa gerningar til prätext.", nogle i Gjörrwells og Holbergs optik komiske historier om religiøse regulativer vedrørende udtalen af Allah og skæglængder samt en teologisk samtale mellem en jødisk juveler og Oran Zeb.³⁷⁵ Ligesom i forgængeren udelod Gjörrwell enkelte tekstpassager, der efter hans mening var mindre væsentlige for fortællingen. Også Holbergs litteraturhenvisninger var reduceret til et minimum, selvom Gjörrwell et enkelt sted i Oran Zeb-biografien ikke kunne dy sig for at supplere en henvisning til den franske mediciner og rejseforfatter François Bernier med en kort beskrivelse af Berniers rejser og hans publikationer om disse rejseoplevelser.³⁷⁶ Ellers havde Gjörrwell ikke ændret på meget, og Oran Zeb-biografien må betegnes som den biografi, der er mest lig sit forlæg.

Det skal dog bemærkes, at der på biografiens halvtredsindstyvende side forekommer en pudsigt fodnote. Gjörrwell havde ligesom Holberg i begyndelsen af biografien beskrevet forholdet mellem Oran Zeb og han tro væbner Emir Jemla. Denne hærfører nævntes igen på side 50, hvortil Gjörrwell i en note tilføjede: "Om denna stora Fältherren talas där nu intet vidare, ty han skal framdeles särskilt

³⁷³ Ibid., s. 3v.

³⁷⁴ Holberg, 1, 1742, s. 87-153; Holberg, 2, 1745, s. 122-178; [Gjörrwell], 1, 1757 s. 1-59; [Gjörrwell], 2, 1757 s. 1-64.

³⁷⁵ Holberg, 1, 1742, s. 144-145; [Gjörrwell], 2, 1757 s. 56-57.

³⁷⁶ [Gjörrwell], 2, 1757, s. 4.

beskrifwas.”³⁷⁷ Holberg lod en lignende bemærkning falde i sin Oran Zeb-biografi, om end et andet sted. Og ganske rigtigt finder vi en biografi om den mogulske hærfører i *Heltehistoriers* andet bind.³⁷⁸ Meget tyder på, at Gjörwell havde i sinde at forfatte endnu en biografi, hvor forlægget med al sandsynlighed var Holbergs Emir Jemla-biografi. Denne skulle så udkomme i tredje bind af *Märkvärdiga Lefwernes Beskrifningar*. En sådan tese bekræftes af, at vi i samme bind som Oran Zeb-biografien finder en biografi om Christian 2. – eller Christian den 2. Tyrann som Gjörwell yndede at kalde denne i hans opfattelse udenlandske konge.³⁷⁹ Biografien om Christian 2., der for øvrigt baserede sig på Holbergs *Dannemarks Riges Historie* og på dele af historikeren Olof von Dalins *Svea Rikes Historia ifrån dess Begynnelse til våra Tider* (1745-62), var så omfattende, at der ikke var blevet plads til hele biografien i bogens andet bind. Gjörwell forsikrede imidlertid sine læsere om, at han i det næste bind ville udgive anden del af biografien.³⁸⁰ Et tredje bind med en fortsættelse af Christian 2.-biografien og en biografi om Emir Jemla lå altså i kortene, men forblev tomme løfter, da et tredje bind af *Märkvärdiga Lefwernes Beskrifningar* ikke findes.

Mens Gjörwell ikke dristede sig til at ændre synderligt på Holbergs Oran Zeb-biografi, så var han mere villig til at inkorporere sine egne betragtninger i Maria Stuart-biografien. I forhold til Holberg var Gjörwell f.eks. mere berørt af de religiøst motiverede udrensninger, der fandt sted på foranledning af den skotske kardinal Beton (dvs. David Beaton). I sin skildring af disse mord berettede Holberg, at samtidig med det politiske magtspil mellem katolske og protestantiske fraktioner: “tog *Reformationen* meer og meer Overhaand udi Skotland, hvilket *Cardinalen* [Beton] søgte af all Magt at forhindre, og derfor udi det Aar 1546 lod nogle *Protestanter* dømme til at brændes, og fornøiede sig selv med at ansee *Executionen*; men han blev kort derefter myrdet udi hans eget Huus.”³⁸¹ Gjörwell afveg sådan set ikke fra sit forlægs skildring af begivenhederne, men han var tydeligvis interesseret i at benytte historien til at male et mere negativt billede af katolikkerne, hvorved historien suppleredes med flere kritiske bemærkninger:

“Under deßa inbördes politiska oroligheter utbredde sig den förbättrade Lärans ljus öfwer alt i Skotland. Detta kunde Cardinalen intet tåla, utan grep til sin Religions bewis och förswar, nemligen swärd och eld, twänne wapn, som äro de skickeligaste at beskydda en Religion från undergång, som ej förmår underhålla sit bestånd genom sanning och kraft. Vår Ärke-Biskop började altså med blodiga förföljelser och lät 1546 bränna några Protestanter lefwande, och gjorde sig sjelf et ochristeligt nöje utaf, at åskåda Executionen. Men Guds tunga hand fant honom snart, ty kort derefter blef han mördad i sit eget hus”³⁸²

Ovennævnte citat er ikke det eneste aftryk, vi finder fra Gjörwell og heller ikke det vigtigste. Et gennemgående emne i Holbergs Maria Stuart-biografi var den skotske dronnings forhold til sin engelske rival Elisabeth 1., samt denne dronnings simulation og medvirken til Maria Stuarts henrettelse. Historien om hvordan Elisabeth med rænkespil fik dømt den skotske dronning til døden, mens hun udadtil fremstod som en mild regent, der søgte at gøre alt i sin magt for at forhindre en sådan henrettelse, fascinerede tydeligvis Holberg. Så meget, at han på de afsluttende linjer

³⁷⁷ Ibid., s. 50 note *.

³⁷⁸ Holberg, 1, 1742, s. 138; Holberg, 2, 1742, s. 255-281.

³⁷⁹ [Gjörwell], 2, 1757, s. 65.

³⁸⁰ Ibid., s. 65-66, 126.

³⁸¹ Holberg, 2, 1745, s. 125.

³⁸² [Gjörwell], 1, 1757, s. 4.

af biografiens karakterskildring ikke interesserede sig synderligt for Maria Stuart, men i stedet diskuterede, hvorvidt Elisabeths simulation kunne retfærdiggøres.³⁸³ Gjörwell udelod ikke Holbergs betænkninger, men han tilføjede flere af sine egne betragtninger om Maria Stuarts karakter. Herved blev karakterskildringen mere nuanceret, og Holbergs fokus på Maria Stuarts henrettelse og Elisabeths medvirken hertil trådte i baggrunden til fordel for Gjörwells vurdering af Maria Stuarts fejl.³⁸⁴ Disse var der mange af, og i sidste ende resulterede de i hendes endeligt. Hendes kærlighedsforhold til den italienske hofmand David Rizzio og senere Jarlen af Bothwell, som efter Gjörwells mening var uværdige og skammelige, og hendes forsøg på at undertrykke: "den Skotska Nationens Andeliga och Borgerliga Frihet"³⁸⁵ var stærkt medvirkende til hendes undergang. I det hele taget var der ikke meget, man kunne rose Maria Stuart for, selvom Gjörwell måtte indrømme, at langt de fleste af hendes fejl var foranlediget af hendes yndlinges indflydelse. At hun heller ikke var uden positive karakteregenskaber, beviste hun, da hendes dødsdom blev åbenbart for hende: "Så nedrig Maria war i wißa nöjen och i sin wälmagt, så höghjertad war hon i sin största olycka, och kan man ej utan förundran läsa om hennes sista hjeltomodiga, och på intet sätt qwinliga upförande, til slut ända intil det sista."³⁸⁶ Hendes sidste tid var altså prisværdig, og herved kunne Gjörwell som afslutning på biografien konstatere, at "Hon [Maria Stuart] dog änteligen bättre, än hon hade lefwat."³⁸⁷ Det korte citat er ikke kun et bevis for, at Gjörwell nuancerede Holbergs karakterskildring, men også at han dementerede den moralfilosofiske pointe, som Holberg ønskede at bevise med Maria Stuart-biografien. Holberg havde sammenparret den skotske dronning med den svenske dronning Christina. Parallelbiografiens moralfilosofiske ide var som førnævnt at påvise, hvorledes visse individer foretog et *Hysteron Proteron*, og ligesom Christina var Maria Stuart et ifølge Holberg udmærket historisk eksempel på dette. Om end Gjörwell intet sted tog direkte afstand fra Holbergs moralfilosofiske pointe, er det tydeligt, at han ikke købte ideen om, at Maria Stuart karakteregenskaber gradvist fordærvedes. Hendes levned var fra starten lastværdigt, og først da hun så døden i øjnene, demonstrerede hun positive karakteregenskaber.

Det ses, at Gjörwell ikke var bange for at komme med sin egne tilføjelser til Holbergs biografier, hvis han mente, at disse kunne udbedre biografiernes mangler, eller hvis han var direkte uenig med sit forlæg. Med hensyn til Maria Stuart-biografien blev han skam også rost for at forfatte en mere omfattende karakterskildring af den skotske dronning. Rosen stammede fra Gjörwells ven og kollega historikeren Anders Schönberg, der i et brev glædede sig over udbedringerne, som samtidige regenter kunne have gavn af at læse.³⁸⁸

Holbergs hemmelige beundrer

Schönbergs interesse for Holberg ses ligesom hos Gjörwell tidligt i forfatterskabet. Mens Gjörwell var i færd med at lægge sidste hånd *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar och Characterer* syslede Schönberg med sin debutbog *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt* (1756). Ud fra

³⁸³ Holberg, 2, 1745, s. 177.

³⁸⁴ [Gjörwell], 1, 1757, s. 54-59.

³⁸⁵ Ibid., s. 55.

³⁸⁶ Ibid., s. 59.

³⁸⁷ Ibid., s. 59.

³⁸⁸ Brev af 4.4.1757 fra Anders Schönberg til Carl Christoffer Gjörwell. Kungliga Biblioteket, Gjörwell, Carl Christoffer (1731-1811), Ep. G 7:1.

titlen kan der ikke herske megen tvivl om, hvem Schönberg havde som sit forlæg, hvilket blev endnu tydeligere i bogens fortale:

“Ät widlyftigt omröra Historiens fördel och nytta, wore at säga det, som alle weta och ingen bestrider. Ingen lærer äfwen twifla om det gagn stora Mäns Lefwernes-Beskrifningar tilbringa Historien i allmänhet. Det war det samma, som upmuntrade den om lärda wetenskapers upkomst i sit Fädernesland så sorgfällige *Baron Holberg*, at utgifwa sina Hjältars och Hjältinnors Historier. Jag har äfwen ej trott mig nyttigare använda från andra göromål ledigare stunder, än at fullfölja detta *Holbergs* wackra arbete.”³⁸⁹

Komplimenterne stoppede ikke her. Schönberg kunne beskedent tilføje, at: “Jag smickrar mig ej med hopp, at mina Hjältar förtjena samma bifall, som *Holbergs* wunnit, jag anser mig för lyckelig, om min *imitation* ej för mycket wanhedrar sit berömwärda *Original*.”³⁹⁰ En sådan ros er nu ikke ualmindelig i fortaler til værker, der havde store forfattere som deres forbillede. Som nævnt ovenfor anerkendte Gjörwell sine to forbilleder i fortalen til *Stora och Namnkunniga Menniskjors Lefwernes-Beskrifningar och Characterer*, og i *Heltehistorier* påpegede Holberg sit værks åbenlyse kvalitetsmæssige mangler i forhold til Plutarchs og regnede ikke med meget andet end, at: “mit ringe Verk i Henseende til *Imitationen* kand, maa skee, finde een og andens Bifald.”³⁹¹ Så når forfattere nævnte deres forbilleder og bemærkede deres efterligningers kvalitetsmæssige mangler i forhold til originalen, var der tale om en litterær konvention.

Men en ting er god opførsel i en fortale, en anden ting er, hvad Schönberg egentlig lånte fra *Helte-* og *Heltindehistorier*. Han gav selv et præj om dette i værkets fortale:

“Jag har aldeles nyttjat *Holbergs* ordning, men ej i alt welat wara bunden til deß skrif- och tankesätt. Däruti har jag äfwen ändrat deß ställning, at jag i hwarje del ej beskrifwit mera än twänne Hjältar. Jag har ej welat beswära det allmänna med en altför lång skrift, i fall deße Hjältar, som nu på prof wisa sig, ej skulle wara til behag.”³⁹²

Ifølge Schönberg var det altså udelukkende Holbergs metode, der gik igen i *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt*. Dette er imidlertid en sandhed med modifikation. Antallet af parallelbiografier er ganske rigtig mere beskedent end hos Holberg. Det blev til i alt to. I den første sammenparredes Sveriges Karl 10. Gustav med den nederlandske Vilhelm af Oranien (Vilhelm 3. af England), og i den anden var fokus rettet mod de to engelske konger Karl 1. og Karl 2. Som det fremgår af de udvalgte helte, havde Schönberg også lagt Holbergs ikke-europæiske persongalleri på hylden til fordel for et europæisk orienteret. Sådanne forskelle underbygger dog ikke i sig selv Schönbergs påstand om, at han: “ej i alt welat wara bunden til deß skrif- och tankesätt”, og kigger vi nærmere på de moralfilosofiske betragtninger i parallelbiografien om Sveriges Karl 10. Gustav og Vilhelm af Oranien, forekommer der både eksplicitte og implicitte ligheder mellem Schönbergs og Holbergs moralfilosofiske pointer.

Med hensyn til åbenlyse lån fra Holbergs skrifter henviste Schönberg hele tre gange til stof fra *Heltindehistorier*. Tre henvisninger lyder måske ikke af meget, men intet andet værk fik æren af at blive nævnt så mange gange i parallelbiografierne.

³⁸⁹ [Anders Schönberg]: *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt*, 1, Stockholm 1756, s. 2r.

³⁹⁰ Ibid., s. 3v.

³⁹¹ Holberg, 1, 1742: s. 4v.

³⁹² [Schönberg], 1, 1756, s. 2r-2v.

Det var først og fremmest Holbergs evne til at karakterisere sine biograferede, som interesserede Schönberg. Når han f.eks. skulle vurdere Karl 10. Gustavs forhold til kvinder, anså han det som ideelt at drage en parallel til Holbergs karakteristik af Cæsar fra Cleopatra-biografien i *Heltindehistorier*: "Han [Carl 10. Gustav] war en wän af Fruentimmer; men man kan med skäl säga om Honom, hwad *Bar. Holberg* (*) sagt om *Caesar*: at Han ej war någon slaf därpåf." ³⁹³

Også til biografien om Vilhelm af Oranien fandt Schönberg værdifulde oplysninger i *Heltindehistorier*. Han kunne forståeligt nok ikke begå denne biografi uden også at nævne sin helts hustru Maria 2. af England. I *Heltindehistorier* havde Holberg sammenparret hende med Maria 1., ³⁹⁴ og Schönberg kunne ikke andet end rose Holberg for skildringen af Vilhelm af Oraniens kone. ³⁹⁵

Mest interessant er imidlertid den indledende sætning til parallelbiografiens afsluttende sammenligning, hvor Schönberg henviste til *Heltindehistoriers* to mest prisværdige heltinder: "Hwad *Baron Holberg* sagt om Drottningarna *Elisabeth* i Ängeland och *Margareta* i Dannemark, nämligen, at de kunde wara *Modeller* för alla Regenter, kan man med fog lämpa til deße twänne Konungar [Carl 10. Gustav og Vilhelm af Oranien]." ³⁹⁶ I modsætning til sin landsmand Gjörwell afholdt Schönberg sig altså ikke fra at bekræfte Holbergs karakteristik af Margareta som en af historiens største kvindelige regenter, og hun kunne måle sig med Schönbergs ypperste eksempler på gode mandlige regenter.

Mens Schönberg ved flere lejligheder supplerede sin parallelbiografi om Karl 10. Gustav og Vilhelm af Oranien med oplysninger og betragtninger fra *Heltindehistorier*, gjorde han sig ingen overvejelser om indholdet af den for svenskerne mest kontroversielle biografi i *Heltindehistorier* – Christina-biografien. Schönberg kunne ikke undgå at berøre denne dronnings levned, da Karl 10. Gustavs kroning var et resultat af Christinas abdikation, som Schönberg beskrev således:

"Drottning *Christina* älskade ganska högt lärdom och witterlek. Hon hade blifwit öfwertald om de Söderländska orters förmåner däruti för de Nordiska. Hon hade hos sig beslutit, at lemna Kronan, och begifwa sig til Italien och Frankrike, som Hon så mycket hört berömmas. Hon hade nu försett Riket med en wärdig Efterträdare, och såg därföre intet, som kunde hindra werkställigheten af sit beslut." ³⁹⁷

Med Holbergs førnævnte betragtninger om Christinas abdikation in mente er forskellen til at få øje på og vidner om, at Schönberg ikke kunne tilslutte sig alt, hvad der stod i *Heltindehistorier*. Men i stedet for eksplicit at tage afstand fra Holbergs Christina-biografi valgte Schönberg at forbigå den i tavshed. Der var selvfølgelig heller ikke megen idé i at gå i brechen for Christina, som jo allerede var blevet forsvaret af Arckenholtz. Tavshed var derfor den bedste taktik, da Schönberg således undgik direkte at kritisere *Heltindehistorier*, som han jo værdsatte højt.

På nær parallelbiografiens tre henvisninger skal vi ikke forvente at finde tekstpassager, der direkte kan spores tilbage til *Heltehistorier*, *Heltindehistorier* eller for den sags skyld andre af Holbergs skrifter. Trods dette og trods Schönbergs påståede uafhængighed af Holbergs tankesæt findes der stadig flere tekstpassager, hvor de to forfatters tanker ligner hinanden. Disse overensstemmelser beviser ikke endegyldigt, at Schönberg alligevel skulle have hentet sine moralfilosofiske betragtninger fra Holbergs skrifter, men snarere at hans moralfilosofi var så

³⁹³ Ibid., s. 47.

³⁹⁴ Holberg, 2, 1745, s. 56-110.

³⁹⁵ [Schönberg], 1, 1756, s. 91.

³⁹⁶ Ibid., s. 107.

³⁹⁷ Ibid., s. 15.

tidstypisk, at den kunne være skrevet af flere af 1700-tallets forfattere herunder Holberg.

Eksempler på overensstemmelser findes først og fremmest i parallelbiografiens indledning, hvor Schönberg filosoferede over forskellen på en ond, en stor og en god regent. Vi skal ikke forvente at finde nogen fuldkommen overensstemmelse mellem Schönbergs tre kategorier og Holbergs kategorier i *Helte- og Heltindehistorier*. En af årsagerne hertil er, at Schönberg udelukkende beskæftigede sig med regenter, mens Holbergs persongalleri var mere nuanceret og hans kriterier for at bedømme sine biograferede mere kompliceret og omfattende. For at begrænse en del af disse uoverensstemmelser må vi udelukkende beskæftige os med Holbergs regenter, når en sammenligning skal foretages.

Som nævnt ovenfor ønskede Schönberg i den indledende forberedelse at afdække forskellene på en ond, en stor og en god regent, idet eftertidens mange domme over regenters bedrifter havde sammenblandet de tre kategorier:

“Deras [regenters] gärningar, äro de grunder, hwarpå allmänheten och i synnerhet efter-tiden bygger sin dom. Man ser dock ibland fel begås af deßa Domare. Fördommar, okunnighet, särskildte Folkslags och människors särskildta tycke, med mera, förwilla ofta sanningen. På sådant sätt händer flera gånger, at en lastbar Regent, för någon lysande gärning, som kanske bland deß bedrifter warit den enda af värde, blir utropad för dråpelig och makalös, då däremot en af de bästa Regenter, dels för det deß namn warit mindre bekant, dels för någon tilstött, fast ej sjelf-orsakad olycka skul, förgåtes, såsom söga wärd den heder han beklädt. Af denna grund händer, at ofta en makalös Hjalte föraktas af et Folk, som mera älskar frid och lugn, och at en fridsam och mild Regent, undergår samma öde hos et Folkslag, som endast i wapen-gny kan finna sit nöje.”³⁹⁸

Efter at have påpeget eftertidens vildfarelser fortsatte Schönberg med at definere forskellene på de tre typer af regenter. En ond regent havde ingen interesse for sine undersåtters velfærd. Han var udelukkende interesseret i at fornøje sig i sin privilegerede stilling, og uanset om det gik ud over hans undersåtters liv, velfærd eller ejendom, skyede han intet middel for at tilfredstille sine lyster. En ligeså klar og konventionel definition findes ikke hos Holberg, men nogle af de betragtninger, han i *Heltindehistorier* gjorde sig om den svenske dronning Christina, har alligevel en vis lighed. Omend Holberg nok ikke ville kalde dronning Christina for decideret ond, så nærede hun ifølge ham ingen interesse for sine undersåtters velfærd, og hendes ødselshed drev Sverige til randen af ruin.³⁹⁹ Holberg ville nok heller ikke have betegnet Alexander den Store som ond, men nogen helt var han heller ikke:

“En *Heros* er en udi Dyder fuldkommen Mand, som af Himmelen er dannet heller til Menneskets Frelse og *Conservation*, end til dets Ødelæggelse, og er derfor en god Huusfader, der har bragt et *Douzaine* vel optugdede Børn til Verden, nærmere ved *Heroismum*, end den store *Alexander*, der opofrede fast *million* Mennesker. Skal *Heroismus* bestaae i at løbe Hovedet mod Veggen og foragte sit og andres Liv, saa kand man give den Æres-Titul til ligesaa mange umælende Dyr, som Mennesker.”⁴⁰⁰

Heller ikke Schönberg dristede sig til at betegne Alexander som ond. Hans mange bedrifter in mente syntes det i stedet på sin plads at kategorisere ham som en stor regent, men at gå så langt som at kalde ham en god regent ville være en misforståelse:

³⁹⁸ Ibid., s. 1-2.

³⁹⁹ Holberg, 2, 1745, s. 210-211, 216-217; [Schönberg], 1, 1756, s. 2-3.

⁴⁰⁰ Holberg, 1, 1742, s. 330.

“En stor och en god Regent är ej aldeles et och det samma. Hvem kan neka, at den store *Alexander* ju war en stor Konung? Macedonien hade at tacka honom för sitt wälde och et anseende, som dödde med honom Sjelf. [...] Men skulle den icke altför groft fela mot sanningen, som wille kalla honom en god Regent? då en omåttelig äregirighet war drif-fjädern til alla deß göromål, för hwars skul han aktade människjors lif mindre än intet: då han ej fasade, at endast af denna grund upopffra otaliga mängder af människor, hwaraf en del woro deß egne Undersåtare: och då han lät kufwa sig af alla de laster, som tilbjudas sig för en människa, då den ej wid lyckans högd wil styras af sit förnuft.”⁴⁰¹

Hvis vi kigger nærmere på Schönbergs definition af en stor regent, så var der tale om en:

“som uträttar stora ting til sit Rikes förmon [gavn] och heder, som gör sit Land mäktigt, som försätter det i anseende hos grannar, med mera. Detta sker ej altid genom segerwinningar och Länders äröfring [erobring], utan jämwäl genom sådana nyttiga inrättningar inom Landet, som kunna främja et sådant ändamål.”⁴⁰²

Hvorimod parallellen til Schönbergs onde konge er sværere at identificere i Holbergs forfatterskab, så springer ligheden mellem Holbergs berømmelige regenter og Schönbergs store konge mere i øjnene. Et udmærket eksempel er biografien om Schach Abas, hvis: “heele Regiering har været en Kilde af nyttige Anstalter til Landets Styrke, Handels og Vandels Fremgang og Videnskabers Opkomst.”⁴⁰³ Netop en stor konges evne til at gennemføre “nyttiga inrättningar inom Landet, som kunna främja et sådant ändamål”, var også hvad Holberg udpegede som en af Petrus Alexiovtz’ – og dennes parallel stormogulen Akebars – største bedrifter. Hvis vi skal fortsætte sammenligningen mellem Holbergs portræt af Petrus Alexiovtz og Schönbergs, må den russiske zar dog betegnes som mere end bare en stor regent. Hvad der i Holbergs optik gjorde den russiske zars reformer endnu mere prisværdige end Akebars var, at zaren udelukkende havde: “sit Folks Velstand”⁴⁰⁴ for øje, når han gennemførte disse. Dette stemte fint overens med, hvad Schönberg betragtede som en god regents ypperste egenskab:

“hwars wälde grundas i sit Folks sinnen och i deras hjärtan: som ej ofredar någon af sina Undersåtare, dem han handterar så, som en Fader sina Barn, och som således gifwer dem orsak at älska, wörda och frukta sig som en Fader, eller med et ord: hwars endaste syftomål är Rikets och sina Undersåtares Wälfärd.”⁴⁰⁵

Også i fin tråd med Schönbergs definition af en god konge havde Holberg anerkendt, at Petrus Alexiovtz ikke var uden fejl, selvom han samtidig ikke var sen til at forsvare eller i det mindste undskylde zarens lyder.⁴⁰⁶

Mens ligheder mellem *Helte-* og *Heltindehistorier* og den første parallelbiografi i *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt* er til at få øje på, så er der ikke megen overenstemmelse mellem Schönbergs anden parallelbiografi om Karl 1. og Karl 2. og Holbergs skrifter. I den indledende forberedelse kunne man f.eks. læse:

“Ibland alla Regenter äro således inga lyckeligare, än de, som styra fria Folkslag. Möda och Ansvar äro för dem drägligare; ty det är delt imellan Regenten och Folkets Fullmäktiga. Answaret för gemensamma göromål stannar på de senare;

⁴⁰¹ [Schönberg], 1, 1756, s. 5-6.

⁴⁰² Ibid., s. 3.

⁴⁰³ Holberg, 1, 1742, s. 484.

⁴⁰⁴ Ibid., s. 322.

⁴⁰⁵ [Schönberg], 1, 1756, s. 4.

⁴⁰⁶ Holberg, 1, 1742, s. 318-320; [Schönberg], 1, 1756, s. 4.

men hwad lyckeligt och stort af dem kan uträttas, uphöjer Regentens ära; ty hedern därför tillfaller Honom allena, då Han med dem är enig.”⁴⁰⁷

Sådanne tanker ville ikke have huet enevældens mand Holberg, og navnlig ikke når Schönberg senere i forberedelsen kopierede den engelske marquess George Savile af Halifax’ *Maxims of State* som rettesnor for en regents opførsel.⁴⁰⁸ Om Holberg nogensinde havde læst Halifax’ korte skrift er ikke til at sige, men det er ganske sikkert, at han ikke ville have billiget indholdet, hvori han f.eks. kunne læse – her i Schönbergs oversættelse – at: “Et oinskränkt Enwälde är, som alt annat, af hård Natur, det spricker snart sönder.”⁴⁰⁹

Schönbergs skepsis over for enevældigt monarki var ikke ualmindelig i 1750’ernes Sverige. De svenske konger Carl 11.s og Carl 12.s regeringsperioder havde været katastrofale for Sverige og resulteret i militær og finansiel ruin samt tab af prestige og land. Dette resulterede i en stor skepsis over for enhver form for stærk fyrstemat.⁴¹⁰

Det er slående, men ud fra den historiske kontekst forståeligt, hvor markant anderledes Schönbergs tanker om en regents beføjelser og privilegier er i *Hjältars Sammanliknade Historier, På Baron Holbergs Sätt* sammenlignet med hans senere skrifter. Holdningsskiftet kom først og fremmest til udtryk i *Samling af historiska bref om det svenska regerings-sättet i äldre och nyare tider* (1777-78), hvori Schönberg helhjertet forsvarede Gustav 3.s kup i 1772 og den svenske kongemagts stærkt udvidede beføjelser, mens han i samme åndedrag kritiserede frihedstidens regeringssystem. Schönbergs holdningsskifte var med al sandsynlighed foranlediget af, at han i 1762 var tiltrådt stillingen som rigshistoriograf – en stilling han i 1773 udskiftede med stillingen som rigsheraldiker. Han var derfor blevet kongens mand, og *Samling af historiska bref om det svenska regerings-sättet i äldre och nyare tider* kan bedst kaldes et kongeligt bestillingsarbejde, som Gustav 3., der ønskede en historisk legitimering af sine magtbeføjelser, indtrængende opfordrede Schönberg til at skrive.⁴¹¹

Schönbergs to parallelbiografier udkom med nogle måneders mellemrum. Hvor stor succes, parallelbiografierne fik, er svært at afgøre. Værkets to bind blev anmeldt i *Lärda Tidningar* og i Gjørwells *Den Swänska Mercurius*.⁴¹² Selvom værkets værdi blev anerkendt, er anmeldelserne i *Lärda Tidningar* ikke rige på ros. Efter tidens skik forfattede anmelderen i stedet et referat af bogens indhold og væsentligste pointer uden at gøre sig nogen videre betragtninger om værkets kvaliteter.⁴¹³ Noget anderledes og mere interessant er anmeldelserne i *Den Swänska Mercurius*, der med stor sandsynlighed var forfattet af Gjørwell. Den første parallelbiografi blev anmeldt i november-udgaven af *Den Swänska Mercurius* fra 1756, og her kunne man læse at:

Han [Schönberg] har satt sig före, at författa stora Personers Lefwernes beskrifningar på Baron Holbergs sätt. Han har gjordt med detta första Stycket et

⁴⁰⁷ [Schönberg], 2, 1756, s. 4r.

⁴⁰⁸ George Savile Halifax: *Miscellanies*, London 1700: s. 7:1-6; [Schönberg], 2, 1756: s. 5v-7v.

⁴⁰⁹ [Schönberg], 2, 1756, s. 6r.

⁴¹⁰ Charlotta Wolff: *Aristocratic Notions of Liberty and Patriotism in the Age of Liberty*, Pasi Ihalainen et al (red.) *Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures 1740–1820*, Farnham 2011, s. 122.

⁴¹¹ For en detaljeret gennemgang af Schönbergs *Samling af historiska bref om det svenska regerings-sättet i äldre och nyare tider* se: Kjellin 1952, s. 251-320.

⁴¹² Gjørwell var inkonsekvent i stavningen af *Den Swänska Mercurius*, der også hed *Den Swenska Mercurius*. For konsekvensens skyld anvendes udelukkende *Den Swänska Mercurius* i denne artikel.

⁴¹³ *Lärda Tidningar*, 89, 11.11.1756, s. 354-356; *Lärda Tidningar*, 101, 23.12.1756, s. 401-403.

lyckeligt försök. De första Hjeltar han låter framträda, äro 2:ne de s[t]örsta, tappraste och dygdigaste Regenter, som nånsin sutit på en Konunga-Tron, näml. K. Carl Gustaf i Sverige och K. Wilhelm 3 i Ängland. En förberedelse går före deras Lefwernes Beskrifningar, och efter dem kommer sammanliknelsen. Deras Lefwernes beskrifningar äro nätta, trowärdiga och med sammanhang författade.⁴¹⁴

Indholdet af parallelbiografiens moralfilosofiske forberedelse samt konklusionen på sammenligningen af de to regenter beskæftigede anmelderen sig ikke yderligere med. I stedet supplerede han bogens levnedsskildring om Carl Gustaf med nogle ekstra fortællinger, der bekræftede Schönbergs positive karakterskildring af den svenske konge. Anmeldelsen sluttede af med en overordnet vurdering af bogens vigtighed, og her herskede der ingen tvivl: "H. F. [Schönberg] tænker och målar tillika med det han berättar, och kan wara aldeles försäkrad om det almännas bifall öfwer et så nyttigt och artigt arbete, som detta är, hwars långliga fortsättning man med alt skäl önskar."⁴¹⁵ Lignende flotte ord var også at finde i anmeldelsen af den anden parallelbiografi:

"Herr F. åger et rikt forråd på tankar och målningar, samt en flytande penna, som gifwer allting lif och sin rätta färg, och har det Allmänna sig uti samma witttra Författare redan at gratulera til en af våra qwickaste Skribenter, och önskar man med många skäl, at han ej må tröttna wid at fägna [glæde] sina Landsmän med flera så wakra arbeten som detta är."⁴¹⁶

Om de pæne ord også afspejlede sig i salgstallet, kan ikke fastslås. I hvert fald blev det til trods for anmelderens opfordring ikke til flere parallelbiografier fra Schönbergs hånd.

Gjörwells og Schönbergs drøftelser om Holberg

Gjörwell og Schönberg stiftede bekendtskab med hinanden tidligt i deres karriere. Deres brevveksling går helt tilbage til i 1756 og fortsætter frem til begges død i 1811. Venskabet startede som et arbejdsfællesskab, da Schönberg blev hvervet til at skrive for Gjörwells *Den Swänska Mercurius*. Da Gjörwell nu var Schönbergs arbejdsgiver, og når Schönberg med al sandsynlighed kendte til indholdet af *Bref Om Blandade Ämnen*, måtte han være forsigtig, når de i deres brevvekslinger kom ind på Holbergs forfatterskab. Schönbergs påpasselighed resulterede dog ikke i, at han foranledigede Gjörwell til at tro, at han delte sin arbejdsgivers negative syn på Holbergs forfatterskab. I stedet stak Schönberg med jævne mellemrum en finger i jorden og overvejede, hvor langt han kunne gå i sin ros af Holberg. Således fik Holberg også en hel del ros med på vejen, da Schönberg lykønskede Gjörwell med hans bidrag til Maria Stuart-biografiens karakterskildring.⁴¹⁷

At Schönberg heller ikke var bange for at tilkendegive, at han ikke nødvendigvis delte Gjörwells dom over Holbergs skrifter, ses også i deres korrespondance. I *Den Swänska Mercurius*' december-udgave fra 1755 publicerede Gjörwell en forkortet svensk oversættelse af den franske historiker Paul-Henri Mallets levnedsskildring over Holberg.⁴¹⁸ Oversættelsen må være gået hurtigt. I hvert fald undlod Gjörwell at fjerne Mallets rosende ord om *Almindelig Kirke-Historie*: "*Histoire Ecclésiastique Universelle* [...] Cette Histoire, qui a le rare avantage d'être

⁴¹⁴ *Den Swänska Mercurius*, november 1756: s. 326.

⁴¹⁵ *Ibid.*: s. 327.

⁴¹⁶ *Den Swänska Mercurius*, januar 1757, s. 482.

⁴¹⁷ Brev af 4.4.1757 fra Anders Schönberg til Carl Christoffer Gjörwell. Kungliga Biblioteket, Gjörwell, Carl Christoffer (1731-1811), Ep. G 7:1.

⁴¹⁸ *Den Swänska Mercurius*, december 1755, s. 321-331

fort impartial”,⁴¹⁹ hvilket i den svenske oversættelse blev til: “Bland hans alfvarsammare Skrifter är hans Kyrkohistoria förnämt”.⁴²⁰

Bedømmelsen af det resterende forfatterskab var straks mere negativt. I skæmteordene fandt man: “mycken qwickhet, men tillika ej den frihet i tankarna och smak i uttrycken, som utmärka en sund Critique. De malitieuxaste afmålningar och de nedrigaste talesätten öfwerflöda på alla blad.”⁴²¹ Komedierna havde stor lighed med engelske komedier og henvendte sig først og fremmest til pøblen, der fandt dem forståelige og smagfulde.

Trods den positive omtale af *Almindelig Kirke-Historie* fik Holbergs historiske forfatterskab ikke mange pæne ord med på vejen af Mallet. Værst gik det ud over *Dannemarks Riges Historie*, der trods Mallets anerkendelse af værkets kvaliteter i forhold til ældre danmarkshistorier ikke fik stor ros.⁴²² Om end den svenske oversætter påpegede, at der her var tale om Mallets egen dom over *Dannemarks Riges Historie*, tøvede han ikke med at gengive den negative vurdering, og man kunne derfor læse, at:

“Hans [Holbergs] yppersta wärk häruti [de historiske værker] är hans Danska Riks Historia, med hwilken han gjort sig mycken möda och är den ock bättre än alt det, som utkommit tilföre i det ämnet. Den samma är dock efter H. Mallets mening för mycket full af löjligheter, nedriga skämt, målningar i små saker och inga i de stora, många fel i sjelfwa Historien, och långa berättelser om lapri för at så til slut emplojera et infall.”⁴²³

Publiceringen af Mallets negative karakteristik faldt tydeligvis Schönberg for brystet, og i et brev til Gjörwell havde han svært ved at skjule sin irritation over udgivelsen. Schönberg var dog så besindig, at han ikke indlod sig i diskussion med Gjörwell. I stedet lod Schönberg en henkastet bemærkning falde om, at han før sit bekendtskab med Gjörwell, havde: “skrifwit en Caractere öfwer Holberg, där jag aldeles tager honom i försvar, för Prof. Mallets omdömmen”.⁴²⁴ Karakterskildringen kom dog aldrig i trykken, men da Schönberg nu så, at Gjörwell havde udgivet Mallets karakterskildring pirrede det hans nysgerrighed, og han forespurgte, om Gjörwell ville give ham et kort referat af hans syn på den dansk-norske forfatter.

Gjörwells svar kom kort tid efter. Hans kritiske syn på Holberg var ikke blevet mildere. Han gentog flere af de tanker, som han allerede havde givet udtryk for i *Bref Om Blandade Ämnen*. F.eks. betragtede han stadig komedierna som Holbergs evangelium. Væk var dog anklagerne om Holbergs halv-arianistiske tilbøjeligheder, der til gengæld var blevet erstattet af noget meget værre. Gjörwell drog nu en direkte parallel mellem Holbergs og Voltaires religionssyn; begge stemples som naturalistiske forfattere. Til trods for Gjörwells rodfæstede mistro til Holberg, var han ikke afvisende over for Schönbergs karakterskildring, og han åbnede en dør for, at den kunne publiceres i *Den Swänska Mercurius*.⁴²⁵ Det blev dog aldrig til mere end en

⁴¹⁹ Paul-Henri Mallet: Lettre à l'Auteur de la *Bibliothèque Germanique* sur Mr. le Baron de Holberg, & sur ses Ouvrages, *Nouvelle Bibliothèque Germanique ou Histoire Litteraire De l'Allemagne, de la Suisse, & des Pays du Nord*, Amsterdam juli-august-september 1754, s. 85.

⁴²⁰ *Den Swänska Mercurius*, december 1755, s. 328.

⁴²¹ *Ibid.*, s. 327.

⁴²² For en udførlig analyse af Mallets syn på Holberg se: Sebastian Olden-Jørgensen: *Ludvig Holberg som pragmatisk historiker - et historiografisk-kritisk essay*, [under udgivelse].

⁴²³ *Den Swänska Mercurius*, december 1755, s. 328.

⁴²⁴ Brev af 1.8.1757 fra Anders Schönberg til Carl Christoffer Gjörwell. Kungliga Biblioteket, Gjörwell, Carl Christoffer (1731-1811), Ep. G 7:1.

⁴²⁵ Brev af 11.8.1757 fra Carl Christoffer Gjörwell til Anders Schönberg. Kungliga Biblioteket, Autografsamlingen, Ep. G 9.

venlig tilgengivelse fra Gjörwells side, og der eksisterer ikke nogen spor efter Schönbergs karakterskildring – hverken trykt eller utrykt.

Schönberg nåede imidlertid at hylde sit danske forbillede senere i forfatterskabet. I 1759 udgav han endnu engang anonymt et skrift med titlen *Bref af Manalcas*, som enkelte ældre Holberg-forskere har antydnet kunne være inspireret af enten *Moralske Tanker* eller *Epistlerne*.⁴²⁶ Flere steder i skriftet berørte han Holberg, og mest interessant er nedenstående citat:

“Ehure Dannemark icke så längasedan fått smak för Witterhet, har det dock redan kommit i stånd, at framte sådana män, som kunna täfla med forntidens berömliga Skribenter. Man wet, huru *Holberg* städat all slags Witterhet i sitt Fosterland, och är han säkert en, fast där ej den ende, som bör ställas, åtminstone i Historien, och i den Satiriska, samt Dramatiska wältaligheten, uti jämnförelse med de stora forntidens witra män, för hwilkas företräda han i lifstiden tappert stridde. Ehuru *Holbergs* skrifter hafwa sina fel, hwilket man lär finna i de bästa så wäl forntidens, som sednare tiders Witterhets arbeten, är det likwäl lätt at bewisa, det honom skett ganska stor orätt af flera lärda Män, som nu efter des död altför mycket lasta des person, och söka minska des lärda förtjänster.”⁴²⁷

Schönberg henviste her til historikeren Tyge Rothes *Tanker om Kiærlighed til Fædernelandet* (1759), hvori man kunne finde betragtninger a la Schönbergs. Ligesom Schönberg var Rothes karakterstik af Holberg fuld af lovprisning, men hans afsluttende kommentar var en anden. Her begræd Rothe, hvordan danskere ikke engang havde haft et skuldertræk til overs for den store forfatters død, og han gik endda skridtet videre og konstaterede: “Jeg blues [skammer mig] ved at siige det: de Danske nævne alt hans navn med ligegyldighed.”⁴²⁸ Rothe tegnede altså et billede af en tendens blandt sine landsmænd til at anse Holberg som håbløst forældet. Schönberg derimod rettede sin kritik mod forfattere, der bevidst søgte at laste den nu afdøde Holberg og forkleje hans akademiske fortjenester. Det synes plausibelt, at Schönberg her tænkte på Mallets karakterskildring og også på den foragt over for Holbergs skrifter, han havde mødt hos Gjörwell.

Udblik

På baggrund af den ovenstående analyse af forskelle og ligheder mellem *Helte-* og *Heltindehistorier* og værkernes svenske epigoner er det interessant at bemærke, hvor vide rammer der var for, hvad en imitation egentlig var.

På den ene side står Gjörwell, som fravalgte den parallelbiografiske metode og i stedet imiterede Holberg ved at afskrive og til en vis grad omskrive hans biografier. For Gjörwell var den parallelbiografiske metode ganske enkelt unødvendig, da Holbergs biografier var så værdifulde, at de kunne stå alene som moralfilosofiske eksempler til efterfølgelse (f.eks. Petrus Alexiovitz) eller til afskrækkelse (f.eks. Mahomed).

På den anden side står Schönberg, der trofast fulgte den parallelbiografiske metode, men valgte at forfatte sine egne biografier og samtidig forsøgte at frigøre sig fra Holbergs tankesæt. Sidstnævnte lykkedes kun i den ene af hans to parallelbiografier. Han var tydeligvis facineret af Holbergs moralfilosofiske pointer og karakterskildringer, som han vendte tilbage til flere gange. Samtidig var mange af

⁴²⁶ Werlauff 1856, s. 451-452; Warburg, 1884: s. 76.

⁴²⁷ [Anders Schönberg]: *Bref Af Menalcas*, Stockholm 1759, s. 98.

⁴²⁸ [Schönberg], 1759, s. 98-99 note *; Tyge Rothe: *Tanker Om Kiærlighed Til Fædernelandet*, 1759, s. 180.

Schönbergs egne moralfilosofiske holdninger så tidstypiske, at de ligeså godt kunne være skrevet af Holberg.

Også de to svenske forfatters generelle syn på Holberg er værd at knytte nogle kommentarer til. Schönberg var Holbergs store svenske beundrer, der trods få holdningsuoverensstemmelser aldrig stillede direkte spørgsmål ved sit idols tanker. Gjörwell havde, hvad man vel bedst kan betegne som et had-kærligheds-forhold til Holberg. På den ene side tog han åbenlyst afstand til den dansk-norske forfatters tanker om religionen samt de nationale undertoner, der fandtes i *Dannemarks Riges Historie*, og som prægede *Helte-* og *Heltindehistorier*. På den anden side var den unge Gjörwell stærkt influeret af, hvad han havde læst i Holbergs skrifter, og der hersker ingen tvivl om, at han delte Holbergs fascination af historiens store personligheder, og hvorledes man af disses levnedsløb kunne udlede vigtige moraler.

Både Gjörwells og Schönbergs værker skal som nævnt betragtes som imitationer af Holbergs *Helte-* og *Heltindehistorier*. At dømme de to svenskeres værker som uoriginale, sådan som Eriksson og Ehrencron-Müller har gjort det, er for så vidt irrelevant. Det er ganske tydeligt, at både Erikssons og Ehrencron-Müllers moderne forståelser af originalitetsbegrebet har influeret på deres dom over de to svenskeres imitationer. Men det at imitere andres skrifter var en ganske almindelig praksis i 1700-tallet; en praksis, som kommer klart til udtryk i de tre imitationer.

Hvis vi alligevel drister os til at tage Ehrencron-Müllers kriterier for originalitet for gode varer, er det interessant at bemærke, at selvom Gjörwell lod flere af sine biografier være oversatte afskrifter af Holbergs originaler, så angav han altid sit forlæg.⁴²⁹ Det samme kan ikke nødvendigvis siges om Holberg. I Holbergs Mahomed-biografi finder vi f.eks. ingen henvisning til hans vigtigste kilde Humphrey Prideaux' *La vie de Mahomet, Où l'on découvre amplement la Verité de l'Imposture*, som store dele af biografien ellers var et afskrift af. Det samme gør sig gældende i Holbergs Maria Stuart-biografi, hvor Holberg ofte afskrev tekstdele fra den franske historiker Paul de Rapin de Thoyras *Histoire d'Angleterre* (1724-27), der heller ikke krediteredes i biografien.⁴³⁰ Så i virkeligheden benyttede Gjörwell sig af den samme afskrivningsmetode, som den Holberg anvendte, men i modsætning til Holberg indrømmede Gjörwell det åbent.

⁴²⁹ [Gjörwell], 1, 1755-56a, s. 2r; [Gjörwell], 2, 1755-56a, s. 3 note *; [Gjörwell], 1, 1757, s. 1 note *; [Gjörwell], 2, 1757, s. 1 note *.

⁴³⁰ Amundsen, 1925, s. 17-30; Gotfred Benjamin Rode: Holbergs Kilder til de historiske Fortællinger i Heltindehistorierne. Ludvig Holberg *Ludvig Holbergs Heltinde-Historier*, 2, 1861, s. 287.

Konklusion

At karakterisere Ludvig Holberg som forfatter er ikke nogen nem opgave, navnlig fordi den dansk-norske skribent mestrede at skrive inden for mange forskellige discipliner. Ud fra de ovenstående resultater danner der sig alligevel et billede af en bestemt forfatter-type, som findes i både *Helte-* og *Heltindehistorier*, og det synes derfor på sin plads at knytte nogle afsluttende kommentarer hertil.

Nogle vil måske rynke på næsen over Holbergs foretrukne arbejdsmetode i *Heltehistorier*. Hvis en til to bøger var fyldestgørende nok til at dække en historisk persons liv og levned, havde Holberg ingen skrubler med at skrive disse af i en form, som man nu om stunder bedst kan betegne som et sjusket plagiat. Det var dog ikke altid ligetil for Holberg at forfatte sine biografier ud fra nogle enkelte værker, og i flere tilfælde forholdt han sig kritisk til sit kildemateriale, hvis dette ikke bekræftede hans moralfilosofiske pointe, eller hvis kilderne forherligede katolicismen (se f.eks.: biografierne om Akebar, Montezuma og Atapaliba). Enkelte steder var kildematerialet så sparsomt eller subjektivitet ladet, at Holberg måtte kaste sig ud i mere selvstændige studier (se f.eks. biografierne om Tamerlan og Schach Abas). Det er samtidig værd at bemærke, at flere af parallelbiografiernes moralfilosofiske pointer baserede sig på, hvad Holberg kunne læse i sit kildemateriale. F.eks. er det plausibelt, at de fjorten punkter for en ret *Philosophus*' levevis havde set anderledes ud, hvis Holberg ikke havde været i besiddelse af Thomas Stanleys Socrates-biografi.

Det kan som førnævnt diskuteres, hvor i forfatterskabet vi skal placere *Helte-* og *Heltindehistorier*. Holberg selv betragtede værkerne som en del af sit moralfilosofiske forfatterskab, men vi kan ikke komme uden om, at det historiske også spillede en vigtig rolle i værkerne. Et så omfattende samspil mellem moralfilosofi og historie krævede, at forfatteren påtog sig rollen som *Biographus* frem for historiker. Rollen som *Biographus* og den biografiske genre var for Holberg en underdisciplin inden for historieskrivningen, og der skal ikke herske tvivl om, at han befandt sig godt i denne rolle, hvor han fuldt ud kunne beskæftige sig med historiens store personligheder. Samtidig havde han gjort sig fri af flere af de regler, som den mere alvorstunge historiker måtte følge, og han kunne i langt højere grad springe de dele af historien over, som han ikke nærede den store interesse for (navnlig krig). Selvom Holberg aldrig fremhævede det som en force ved *Biographus*-rollen, så fik humoren også en mere fremtrædende rolle i forhold til de andre historiske værker.

Holberg kunne f.eks. more sig over årsagerne til Schach Jehans pludselige sygdom eller de mange pudsige eksempler på russernes overtro.

Endnu vigtigere var det moralfilosofiske aspekt. Flere af Holbergs historiske værker bærer præg af, at Holberg i større eller mindre grad moraliserede over det historiske stof, men *Heltehistorier* markerer et skel i forfatterskabet, hvor moralfilosofien fik en mere fremtrædende rolle. Den var endnu ikke styrende som i det senere essayistiske forfatterskab, men som sagt var flere af parallelbiografiernes moralfilosofiske pointer enten direkte eller indirekte inspireret af det historiske stof.

Denne måde at bedrive historie på havde både sine modstandere og tilhængere, hvilket den svenske reception af *Helte-* og *Heltindehistorier* afslører. Antikvaren Arckenholtz nærede ikke den store forståelse for disciplinen, mens Gjørwell og Schönberg så metoden – dog i vidt forskellige fortolkninger – som en ideel måde til at fremlægge historisk stof og samtidig udlede moralfilosofiske pointer.

Resumé

I 1739 udgav Ludvig Holberg værket *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade (Heltehistorier)*. Bogen baserede sig på Plutarchs parallelbiografiske metode fra værket *Vitae Parallelae*. Det blev til i alt tolv parallelbiografier, dvs. 24 biografier. Værket blev en af Holbergs største salgssucceser, der inden for de næste halvtreds år udkom i flere danske, tyske, nederlandske samt en russisk udgave. Succesen var så stor, at Holberg seks år senere dristede sig til at udgive efterfølgeren *Adskillige Heltinders Og Navnkundige Damers Sammenlignede Historier Efter Plutarchi Maade* (1745) (*Heltindehistorier*).

Det er netop disse to værker, der er udgangspunktet for denne ph.d.-afhandling, hvis overordnede formål er at udfylde nogle af hullerne i den eksisterende Holberg-forskning og drage nye konklusioner om emner, hvor der ikke hersker konsensus. Afhandlingen er udformet som en artikelsamling og kan opdeles i tre dele. Den første er et større kildestudie af *Heltehistoriers* 24 biografier, hvori Holbergs forhåndenværende kildemateriale og arbejdsmetode afdækkes og diskuteres. Herefter følger en analyse af Holbergs helte- og skurkebegreb, der viser sig som mere komplekst, end hvad den nuværende forskning har afdækket. Til slut gennemgås 1700-tallets svenske reception af *Helte-* og *Heltindehistorier*, hvori særligt fokus lægges på bibliotekaren Johann Arckenholtz samt de to historikere Carl Christoffer Gjörwell og Anders Schönberg.

Summary

In 1739 Ludvig Holberg published his biographical book *Several Heroes and Illustrious Men's, especially Oriental and Indian, Comparative Lives and Accomplishments after Plutarch's Method* or *Lives of Heroes*. The book was an imitation of the Greek historian Plutarch's *Vitae Parallelae* and comprised in total of twelve parallel biographies that is 24 biographies. *Lives of Heroes* was an immense success and within a timespan of fifty years, it was published in several Danish, German, Dutch versions as well as one Russian version. Its popularity even spawned a sequel titled *Lives of Heroines*. Not as popular as its predecessor *Lives of Heroines* still received positive reviews and was translated into several languages.

The overall aim of this PhD has been to shed new light on *Lives of Heroes* which despite its contemporary success has received little scholarly attention. The PhD is written as a series of articles and can be divided into three sections.

1) It is a common perception among scholars that source studies is the ideal way to understand Holberg's literary production. In spite of this, several of Holberg's historical works have never undergone meticulous source studies. Through a series of source studies in each of the 24 biographies in *Lives of Heroes* Holberg's sources are revealed as well as his working process.

2) Scholars have never fully agreed on who the heroes and villains of *Lives of Heroes* were. Some even focus on certain biographies from where they deduce that Holberg operated with only one single type of hero. Here I indicate that Holberg did not limit his definition of hero and villain to two specific archetypes. Instead, he presented a series of different types of hero and villain. Heroes could excel as: gracious lords of war, flawless statesmen or even philosophers, while the villains were portrayed as deceivers or merciless avengers. Heroes could also have vices and villains virtues and their attributes whether good or bad were always assessed along with their cultural and historical heritage.

3) This part of the PhD deals with the positive as well as the negative reception of *Lives of Heroes* and *Lives of Heroines* in 18th century Sweden. As mentioned above *Lives of Heroes* as well as its successor was a success. Especially in Sweden where the historians Anders Schönberg and Carl Christoffer Gjörwell imitated both books. However, not everyone agreed with the historical contents of the books, and the biography about Christina of Sweden caused a literary dispute between Holberg and the Swedish librarian Johann Arckenholtz.